KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG

ÉVKÖNYVE

7

© www.kjnt.ro/szovegtar

Kriza János Néprajzi Társaság

ÉVKÖNYVE

7.

Írás, írott kultúra, folklór

Szerkesztette
Keszeg Vilmos

Kolozsvár • 1999

© **Kriza János Néprajzi Társaság**, 1999

ISBN 973 97827 2 8

Szerkesztette: **Keszeg Vilmos**
Kötterv és tipográfia: **Bíró Ádám**
Számítógépes szedés: **Borbély Éva** és **Czégényi Dóra**

Kiadja a **Kriza János Néprajzi Társaság**, Kolozsvár
3400 Kolozsvár, Croitorilor 15.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

TARTALOM

Ajánlás 7
Borbély Gábor: „...Jaj égnek mindenek iszonyu tüzekkel" 17
Albert Ernő: A népi verses levelekről 30
Nagy Olga: Asszonyok emlékei szóban és írásban 57
Zsigmond József: Adatok a népi kultúra emlékeiről a Felső-Maros menti Magyarón 64
István Lajos: Számírás – madárnyelv 70
Márton Béla: A sóvidéki faragottkapu-feliratok 72
Magyari Etelka: Halotti búcsúztató a bánsági Újszentesen 89
Keszeg Vilmos: Századeleji gyászjelentő lapok 95
Zsók Béla: ...Ezek utolsó akaratim 111
Vasvári Zoltán: „Hallgass a szív szavára..." Emlékversek funkcionális használatban parasztságunk kezén 119
Balázs Lajos: Írott szöveg – mondott szöveg a szentdomokosi lakodalomban 129
Asztalos Enikő: Aktualizált rigmusok és ateista esküvői szertartás az 50-es évekből 138
Lengyel Ágnes: A szakrális nyomtatványok kutatásáról és jellemző jegyeiről 160
Kríza Ildikó: Az írásbeli és szóbeli kultúra kapcsolata a XVIII. században 183
Major Miklós: Koszorúba font gabonakalászok. Szabó Miklós, szilágybagosi parasztkrónikás naplójegyzetei a 20. század második feléből 200
Jakab Zsuzsánna: Demeter Domokos, a népi verselő 216
Farkas Kinga: A népi írásbeliségről – Kusztos Vilmos verses füzete kapcsán 227
Kokó Juliánna: Egy vargyasi család levelezése az első világháborúban 240
Benő Attila: A vizualitás szerepe a szókölcsönzésben 266
Csobán Endre Attila: Egy határműfajon belüli határesetről. Egy írásos folklórkutatás módszertana és tanulságai 281
Fosztó László: Nyomtatott folklór. Mass media és a népi kultúra 300
Balázs Géza: Kommunikációs létformák és átcsapások (Nyelvi-szemiotikai megjegyzések az ezredvégen) 310

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

AJÁNLÁS

Rendhagyó kötetet adunk át a tisztelt Olvasónak.

A folklorisztika másfél évszázadon át tételesen megfogalmazva vagy hallgatólagosan az oralitással azonosította a folklórt, az írást pedig a magaskultúrához rendelte hozzá. Ezért szinte az utóbbi évekig nem történtek olyan kutatások, amelyek e konvenciót félretéve a folklór és az írás, írásbeliség viszonyára rákérdeztek volna.

Az oralitás műszó újraértelmezésének szükségessége először azon az 1969-es budapesti nemzetközi szimpozionon fogalmazódott meg, amelynek anyaga *A szájhagyományozás törvényszerűségei* címmel jelent meg nyomtatásban. Egyik hozzászóló az írott és szóbeli folklór osztatlan egysége mellett érvelt. Szövegéből idézünk néhány gondolatot: „Fel kell hagyni a szóbeliség terminussal. (...) Az írásbeliség nem befolyásolja a folklór variabilitását. (...) Szakítanunk kell a szóbeliséggel, amely az autentikussággal, a kifejezés autentikus voltával csak látszólag rendelkezik, bár azt meg kell engednünk, hogy a mese, legenda stb. szóbeli jelenség, de ez a minőségük csak külső formája annak, ami mögötte rejtőzik. Másszóval, a leírt szöveg, az írásbeliség ténye nem képes arra, hogy gyengítse – ha megengedik ezt a barbár kifejezést – a szöveg folkloricitását, és az írásbeliség nem képes meggátolni a variálódást. El kell ismernünk, hogy szóbeliség helyett olyan tényezőről van szó, amely általános, s amely jellemzi a folklórt, minden népi műfajt, és amelyet sajátos gondolkodás irányít."[1]

Az bizonyos, hogy mind a szóbeliség, mind az írásbeliség egyidejűleg jelen van mind a hivatalos (magas), mind – immár néhány évszázada – a népi kultúrában. S bár koronként-kultúránként a szóbeliség az írástól való elrekesztettség, a társadalmi-kulturális diszkrimináció következményeként is értelmezhető, a szóbeliség és az írásbeliség közötti különbség csupán társadalmi paraméterekkel nem írható le.[2]

Az írás, mint technika ismerete – írja 1912-ben Nietzsche – még nem feltétlenül termel írott kultúrát.[3] Az írásban rejlő potencialitások akkor szabadulnak fel, amikor általa egy más szellemi beállítódottság, a tartalomszervezés más elve, grammatikája, az egymással írásban „beszélők" szerepének és viszonyának átszerveződése alakul ki.

Szimbólumokat, archetípusokat keressünk? Nem nehéz magunk elé képzelnünk Krisztus szétküldött tanítványait, a középkori egyetemekre tömegesen vándorló diákokat, a hol tanítót, hol pedig tanítványt kereső mágusokat, alkimistákat, hogy megértsük a mester-tanítvány élő kontaktusának fontosságát. A szó az emberrel azonosul, a szó átadása fizikai kontaktust igényel. A tanítás (a tartalom) egy része nem verbálisan közvetítődik, a szöveg pedig az interakció függvényében szerveződik és zárul le. A narratív

szintaxis[4] a kontextushoz igazodik, és ami nem lényegtelen: a fülnek szól. Az üzenetet az akusztika közvetíti. (Ennek a kultúrának a teljes értékű szimbóluma Homérosz, a vak poéta.) Az orális úton terjedő tudás megőrzésének egyetlen formája a memorizálás. A tudásrögzítés, a tudástárolás módozatai alkotják a mnemotechnikát.[5]

Az orális és az írott kultúra határán az új idők képviselőjeként Platónt és Márkot látjuk.[6] A tömeg, a hallgatóság eltűnik mellőlük, töprengve hajolnak a papír fölé. A szó akusztikáját veszti, spiritualizálódik. Az igazi szimbólum már nem az alkotó, hanem a végtermék, a Könyv. Anyagi formája van, ezáltal láthatóvá teszi a szót, az üzenetet. Mi mindennel jár együtt ez a változás? Az író-olvasó közötti bármilyen idő- és térbeli távolság áthidalható. Az ember megszabadul a memorizálás kényszerétől, ez pedig a gondolkodást szabadítja fel.[7] A szerző felszabadul az interakció itt és most normái alól: önmagát fedezi fel, az írás számára szellemi zarándoklás.[8] Ezt követi a szöveg átminősülése, absztrakttá válása. Az absztrakt szaknyelv pedig kihat az eszmék szerkezetére.[9] A gondolat arra kényszerül, hogy önmagát időtlen időkig érthetővé tegye, ez pedig megszerkesztett, lezárt szövegben lehetséges. A materializálódott, datálható gondolkodás, kommunikáció pedig a kultúra történeti dimenzióját nyitja meg.[10] A könyvespolcon elhelyezett könyvek lehetővé teszik a jelentések kölcsönhatását, megsokszorozódását.[11] Ennek az állapotnak a metaforája – mondja Havelock – már nem a hallás, hanem a látás.[12] Ezt bizonyítják az igazságosság, intellektus jelentésmezejét megnevező olyan szavaink, mint *éleslátás, fényt vet valamire, megvilágít, meglát* stb.

A századelő ábécéskönyveinek *Úr ír* példamondata azt a, hellyel-közzel napjainkban is élő előítéletet tartalmazza, miszerint az írni-olvasni tudás privilégium volt. A szabad idejét olvasással töltő fiút Arany János versében is papi pályára „predestinálják":

Olvas a nagyobbik nem ügyelve másra:
E fiúból pap lesz, akárki meglássa.

Az előítéletek mögött valós történeti, kultúrtörténeti tények húzódnak. Az írás mint civilizatorikus eszköz mind az emberiség, mind az egyén fejlődésében másodlagos a beszédhez viszonyítva. Hiánya és jelenléte eltérő kultúrákat, illetve társadalmi szerepeket eredményezett.

A mitológiák és a vallások által égi eredetűnek tartott írás hosszú időn át az ezoterikus kultúra részeként a kevesek tulajdona maradt. Ezt az állapotot jellemezte Jakó Zsigmond ily módon: „A latin írás a népvándorlás után századokon át mint a megörökítés csodás művelete a papok kizárólagos tudománya maradt Európa-szerte. Mindaddig, amíg az írás nem nyerte el mai értelmét, azaz nem vált az emberek közötti érintkezésnek az élőszóval egyenrangú eszközévé, hanem többé-kevésbé ünnepélyes és rendkívüli

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

aktusnak számított a társadalom szemében, addig az írástudás, ha fokozatosan lazuló szálakkal is, de valami módon állandó kapcsolatban állott a klérussal."[13]

Az alfabetizálódás hosszas és bonyolult folyamat. Foka, mértéke eltérő a különböző társadalmi rétegekben, nemeknél, felekezetekben, régiókban. A feudális államban a kancellária, a nemesség, a polgári államban a bürokrácia, a polgárság sajátítja ki. Természetesen a felekezetek közül a protestáns vallás járt az élen, ezt követte a katolikus; ortodox vidéken a 18. században a szóbeliség szerepe változatlanul nagy maradt.[14] A férfiak számára a 20. századig mindenütt hamarabb volt hozzáférhető az írás.

E folyamat Magyarországon a következő állomásokon haladt előre: az egyházi kultúra átvétele, az írott egyházi kultúra kialakulása, az írott kultúra laicizálódása, az írott világi kultúra megjelenése, az iskolakezdeményezésektől az oktatási reformig.

Itt most nem célunk az oktatás történetének részletesebb bemutatása.[15] Hogy e folyamat eredménnyel járt, azt kisebb mértékben határozták meg a felvilágosult népnevelők és honatyák. A döntő szerep az íráshasználat elkerülhetetlenségére esett. A 18. századtól okiratokkal kellett bizonyítani a tulajdonjogot és annak átruházását, a társadalmi státust. A jobbágyfelszabadítás intenzívvé tette a parasztságnak a hivatalokkal való kapcsolatát. A kapitalista közigazgatás megszervezése serkentően hatott az iratgyártásra és -használatra.[16] A társadalom mobilitásának növekedése szintén az írás használatát teszi szükségessé. A történész állapítja meg: „Az iskolahálózat ott sűrűsödik, s az alfabétizmus is ott emelkedik, ahol – a nagy közlekedési utak mentén – a parasztság bekapcsolódik az árutermelésbe, piacra jár, kupeckedik, ad és vesz, amihez már tudni kell írni és olvasni meg számolni. Nem véletlen tehát, hogy a nyugati határszél (Sopron, Moson) és Komárom, Esztergom, Pest megye, a Duna mente ugrik a statisztika alapján: itt volt a legfejlettebb az árutermelés és a kereskedés."[17]

A 20. századi ember számára meglepő ugyan, ám így igaz, hogy az írni- és olvasni tudás nem párhuzamosan fejlődött. A magyar parasztság előbb olvasta a bibliát, mintsem nevét leírni tudta volna. A biblia mellett a tömegkultúra három nyomtatványtípusa, a hírvers, a ponyva és a kalendárium lesz a magyar nép olvasmánya.

A 17. század közepétől a búcsúk, a vásárok attrakciója a hírvers (paraszti nevén krónika) és annak árusítása.[18] Szerzője a legfrissebb szenzációkat versbe foglalta. Az árus vagy felesége énekelve reklámozta. Terjedelmes első része egy eseményt írt le, a rövidebb befejezés pedig szubjektív reflexiókat tartalmazott.[19] Hagyományát az első világháború számolta fel.

A 15. században megjelent kalendárium Magyarországon a 16. század első felében kezd hódítani. A 16–17. században először a művelt olvasók, a nemesi, később a kisnemesi réteg olvasmánya lesz, az ismeretterjesztést és a szórakoztatást egyaránt szolgálja. A 18. századtól már általános érdeklő-

dés kielégítését tűzi ki céljául[20], s sikerül is a „század legkeresettebb könyvévé válnia."[21] Virágkora a 19. századra, annak 20–70-es éveire tehető. E korszakról jegyezte meg Kőváry László: „Korunk a naptárirodalmat egész méltóságra emelte."

A néphez szóló populáris kultúra másik nagy műfaja a ponyva. Akárcsak a kalendárium, nem írói, hanem kiadói vállalkozás, amely az eladhatóságot tartotta szem előtt. Ennek tulajdoníthatóan az eltelt néhány évszázad alatt folyamatosan frissnek, aktuálisnak tudott megmaradni.

Divatját egy cenzúra-rendelet indította el. 1570-ben Méliusz Pétert, 1572-ben Heltai Gáspárt tiltották el vallásos tárgyú könyvek megjelentetésétől. Ennek következtében előbb Debrecenben, majd Kolozsvárt és rendre minden nyomdában füzetes nyomtatványok kezdtek készülni. Volt közöttük bibliai verses história, allegorikus moralitás, mesterségdicséret, széphistória, mese és monda, átdolgozott műköltői alkotás, férfi-, nő-, anyósparódia, azaz minden, ami akár a kíváncsiságot, akár a szenzációéhséget, akár a vallásos, erkölcsi vagy társadalmi érzékenységet fel tudta csigázni.[22]

A lehetséges következtetések összefoglalásaképp hadd idézzük Ortutay Gyula szavait: „Az írásbeliség és a szóbeliség interferálása szinte kezdettől fogva megjelenik, szinte amióta adataink vannak egyáltalán az írásbeliség létére. Az írásbeliség ténye maga rögtön egy osztályt, egy elkülönült réteget teremt, amelyet mágikus hatalommal ruház föl. Szinte ezektől az első pillanatoktól kezdve az írásbeli és a szóbeli kultúra között állandó a kontaktus, az ütközés, a konfliktus."[23]

Az olvasás gyökeresen átformálta a magyar parasztság idő- és térszemléletét, történelmi tudatát, világszemléletét, s kihatott társadalmi tudatára, sőt érzelmi életére is.

Az írás és az olvasás lassan állandósul a parasztság életében. Az esti, téli, ünnepnapi beszélgetések keretét lassan kitölti a felolvasás, az olvasmányélmények megbeszélése.[24] A gazda feljegyzést készít az időjárásról, gazdasági ténykedéséről, az árfolyamokról[25], személyes életútjáról[26]. A katonák verses szerelmi levelet írnak, másolnak, férfiak, nők füzetbe jegyzik népdal-, nóta-, imatudásukat, gyógyászati javallataikat.[27] Írott formában készülnek a falutörvények, a perefernumlevelek, pásztorszerződések, végrendeletek.[28]

Az írás a népi kultúrában a legkülönbözőbb funkciókat tölti be. Megörökít, tudósít, hitelesít, varázsol, viszonyokat, jogviszonyokat szabályoz, díszít, eligazít, részt vesz az élettér kialakításában. Az írás mint aktus gyakran ünnepi rítus része (eskü aláírása, fénykép dedikálása).[29] Az írásszokások, technikák, írásmódok és stílusok, műfajok, akárcsak az írott szöveg sorsának, használatának vizsgálata mind-mind közelebb visz annak megértéséhez, hogyan épült be az írás a magyar népi kultúrába.[30]

Hogy a köztudatban a folklór – oralitás fogalmak egymáshoz tapadtak, talán a múlt században indult feltárási munkának az oralitásra való összpontosításával magyarázható. A *Vadrózsák* gyűjteményének műfajszerke-

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

zete közel egy évszázadon át meghatározta a kutatás tárgyát. E kijelentésben a látszat ellenére nem lappang vád Kriza János nemzedéke irányában. Hiszen tudjuk, hogy a népi társadalom főleg az utóbbi száz év során vált írástudóvá és olvasóvá, illetve a 19. században a ballada, a népmese, a monda stb. műfaja még élő, általánosan ismert volt.

Az írás, az írott szöveg térhódítását látva a múlt század folkloristái a kiszoruló orális hagyományok összegyűjtését tartották sürgetőnek. „A mint a könyv és lapirodalom nagyobb-nagyobb hódítást tesz a nép alsóbb rétegeiben, a szerint fog az élő hagyomány, monda, mese, sőt az eredeti népdal is mind gyérebb és apróbb szigetekre szorulni, lenézés és nevetség tárgya lenni" – írja Arany László és Gyulai Pál a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* I. kötetének előszavában(1872). Habár néhány forrásközlés (Kriza János, Erdélyi János, Merényi László, Ipolyi Arnold) szót sem ejt írott szövegekről, ezek feljegyzésének mégis mintegy 150 éves múltja van. A Győri Közlöny 1858-ban sírferliratot közöl, a Hazánk s a Külföld 1868-ban sziklafelkiratot, a Századok pedig indulásától kezdve szisztematikusan tárja fel a paleográfiai hagyatékot (harang-, bútorfeliratok, misszilisek, levéltárak anyaga stb.).

A *Magyar Népköltési Gyűjtemény* III. kötete (Kriza János – Orbán Balázs – Benedek Elek – Sebesi Jób: *Székelyföldi gyűjtés*. Bp. 1882) az első „akadémiai" közlemény, amely, bár elvi kérdéssé nem alakítja, de folklórként kezeli az írást. A Lakodalmi versek, rigmusok, köszöntők fejezet jegyzetében olvassuk: „E versek nagyrészt régi iskolamesterek művei, a kik a rég(!) népszokás komoly és tréfás mozzanatait versekbe foglalták, mely nemzedékről nemzedékre száll, de toldást és változatot nyer néha magától a néptől is".

A Magyar Népköltési Gyűjtemény VII. kötete (Mailand Oszkár: *Székelyföldi gyűjtés*. Bp. 1905) Egy levél versben fejezete szintén írott szöveget rejt. A hozzá fűzött jegyzetből tudjuk meg, hogy a verses levél írása „általános szokás": „Álljon itt e levél, mintegy mutatványul. Általános szokás, hogy a székely legény, leány versben írta meg szerelmes leveleit. E levelek szerkezetében nem sok a változatosság, de írójuk tehetsége szerint változik tartalmuk. Érdekesek és becsesek, mert írójuk jobbára reminiszentiákból dolgozik, azaz a népdalköltészetből meríti gondolatait, noha egy-egy új szép gondolat is simul az ismert gondolathoz. A nép fia, leánya természetesen a lehető legszebben igyekszik kifejezni érzelmeit s így a népdalok szebb részleteit szövi be leveleibe; ezért gyűjtenünk kell őket, mert sok, másutt már meg nem található népdalrészletekben gazdagok".

Mindezek ellenére a kezdetek gyűjtési modellje állandósult, őrződött meg a 20. század során. A gyűjtés a történelmi, társadalmi, gazdálkodási változásoknak a folklórra gyakorolt hatását csupán a hagyományos paraszti kultúra elsorvadásában regisztrálta, s az e változások miatt megjelent új jelenségeket figyelmen kívül hagyta.

A Kriza János Néprajzi Társaság 1995-ben szervezett konferenciát *Írás, írott kultúra, népi kultúra* címmel. A jelen kötetben található írások egy ré-

sze arra az alkalomra készült. Továbbiakat pedig az akkor elhangzottak ihlettek. E sor a témát kutató szakemberek közlésre átadott kézirataival egészül ki.

A szerzők különböző módszerekkel, szándékokkal, olykor sajátos terminológiát használva közelítenek a közös témához. A sokszínűség, a változatosság, reméljük, hasznára válik a kötetnek. Ez kényszerít arra, hogy a legtávolabbi tényeket, példákat próbáljuk meg egyazon koordinátára felfűzni. A témáról való hosszadalmasabb diskurzus pedig a terminológia egységesülését is magával hozza majd.

Szokatlannak tűnik, hogy a paraszti kéziratok, a faragott kapuk feliratai, a gépelt lakodalmi rigmusok, a nyomtatott gyászjelentők, a számítógépes levél egyazon gondolatsorba kerül? Ha igen, a kötet feladatának tartjuk, hogy ezáltal is a kultúra egységére, állandó megújulására hívja fel a figyelmet.

Keszeg Vilmos

Jegyzetek

1. Voigt 1974,73.
2. A kérdés valójában ilyen társadalomtörténeti vonatkozásokkal is rendelkezik. Az írás Egyiptomtól a 15. századi humanista kancellárián át napjainkig hatalmi eszköz is volt. Korai időkben az írást rabszolgák végezték. A hatalom írott formában rendelkezett, írta elő az érvényben lévő normákat. Martin 1996, V–XIII. Az írást a társadalmi elit számára fenntartott iskolákban lehetett elsajátítani. 1900-ban az iskolakötelezettség törvényének tárgyalásakor a Katholikus Szemle így foglalt állást e kérdésben: „Az iskolakényszer túllő e célon és a népiskolának előírt tantárgyhalmaza még inkább. Fennforog-e annak szükségessége, hogy az a jövendő munkás, paraszt, szolga hat-hét éven keresztül az iskola porát nyelje, botanikai, theológiai, fizikai, történeti kotyvasztékkal töltsék el fejét csak azért, hogy ismét elfelejtsen mindent (...) Mi csodálni való van azon, hogy a gyermekek, akiket 12-13 éves korukig mindenféle úri dolgokkal traktálnak, fáznak majd a kétkézi munkától, uraknak képzelik magukat, nagyobbaknak, semhogy annakidején elégedett munkások, boldog szolgák vagy szolgálóleányok legyenek." Idézi Ortutay 1962.
3. Nietzsche 1998, 28.
4. Havelock, 1998 a, 70.
5. Goody – Watt 1998, 116.
6. Havelock 1998 a 83, Ong 1998 a, 143.
7. Havelock 1998 a, 83.
8. Martin 1996, XVI.
9. Goody 1998, 192
10. Goody – Watt 1998,120.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

11. Ong 1998 b, 261–264.
12. Havelock 1998 a, 77.
13. Jakó 1976, 27.
14. Burke 1991, 293–294.
15. Irodalma: Jakó 1956, Ortutay 1962, Mészáros 1972, Balogh 1976, 1985, Benda 1976, Fügedi 1981, Tóth 1994 a, b, 1996, Pál 1995.
16. Sz. Bányai 1973, 162.
17. Idézi Takács 1979, 361.
18. Takács 1981, 381–397, Pogány 1978, 82–92.
19. Taács 1951, 12–14.
20. Gellériné 1974.
21. Szelestei 1988, Dukkon 1988.
22. Pogány 1978.
23. Ortutay 1974, 100.
24. Szabó 1981.
25. Mohay 1994.
26. Gyenis 1965, Igaz 1979, Hoppál – Küllős 1972, Hoppál – Küllős – Manga 1974, Küllős 1988.
27. Szabó T. 1934, 1941, Pesovár 1957, Ujváry 1960, 1963, 1980, I. Sándor 1972, László 1943, Eckhardt 1951, Környeiné 1985.
28. Vajkai 1941, Imreh 1983, Kós 1977, Tárkánv Szűcs 1961.
29. Keszeg 1991,1996,1997.
30. Az utóbbi évek irodalmából: Horváth 1988, Küllős 1989, Verebélyi 1995.

Irodalom

BALOGH István
1973 A parasztság művelődése a két világháború között. Bp.
BENDA Kálmán
1876 A felvilágosodás és a paraszti műveltség. Valóság. V. 54–61.
BURKE Peter
1991 Népi kultúra a kora újkori Európában. Bp.
DUKKON Ágnes
1988 A kalendáriumok művelődéstörténeti jelentőségéről a XVII–XVIII. század fordulójáig. In. Hopp L. – Küllős I. – Voigt V. (szerk.): A megváltozott hagyomány. Tanulmányok a XVIII. századról. Bp. 295–312.
ECKHARDT Sándor
1950 A legrégibb parasztlevelek nyelve és stílusa. Magyar Nyelvőr. 74. 113–122.
FÜGEDI Erik
1981 Verba volant... Középkori nemességünk és az írás. In. Uő.: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Bp.

KJNT KÖNYVTÁRA
Ltsz. 14606/B

GELLÉRINÉ LÁZÁR Márta
1974 A magyarországi kalendáriumirodalom a kapitalizmus korában. 1850–1945. Előzmények, hipotézisek és módszerek a tömegkultúra egy jellegzetes termékének vizsgálatához. Századok. 108. 1226–1254.
GOODY, Jack
1998 Nyelv és írás. In. Nyíri K.–Szécsi G. (szerk.): Szóbeliség és írásbeliség. Bp. 57–88.
GOODY, Jack – WATT, Ian
1998 Az írásbeliség következményei. In. Nyíri K.–Szécsi G. (szerk.): Szóbeliség és írásbeliség. Bp. 111–128.
GYENIS Vilmos
1965 Emlékirat és parasztkrónika. ItK. 2. sz. 152–171.
HAVELOCK, Eric A.
1998 a A görög igazságosság-fogalom: Homéroszi árnyvonalaitól a platóni főszerepéig. In. Nyíri K.–Szécsi G. (szerk.): Szóbeliség és írásbeliség. Bp. 57–88.
1998 b Előszó Platónhoz. In. Nyíri K. – Szécsi G.(szerk.): Szóbeliség és írásbeliség. 89–107.
HOPPÁL M. – KÜLLŐS I.
1972 Parasztönéletrajzok – paraszti írásbeliség. Ethn. LXXXIII. 2–3. sz. 284–292.
HOPPÁL M. – KÜLLŐS I. – MANGA J. (szerk.)
1974 „Emlékül hagyom..." Önéletírások. Bp.
HORVÁTH Sándor
1988 Az írásbeliség a gradisce-i horvátok népi kultúrájában. Folklór és tradíció. V. Bp. 42–58.
IGAZ Mária
1979 Gyüker család feljegyzései. Népr. Közl. XXII. 11–120.
IMREH István
1983 A törvényhozó székely falu. Buk.
JAKÓ Zsigmond
1956 A laikus írásbeliség kezdetei a középkori Erdélyben. Levéltári Híradó. 2–3. sz. 14–27.
1976 A laikus írásbeliség kezdetei a középkori Erdélyben. In. Uő.: Írás, könyv, értelmiség. Buk. 25–36.
KESZEG Vilmos
1991 A folklór határán. A népi írásbeliség verses műfajai Aranyosszéken. Buk.
1996 Kelt levelem...Egy mezőségi parasztasszony levelezése. Debrecen
1997 Írott szövegek, szövegtárgyak egy személy életterében. In. Péntek J. (szerk.): Szöveg és stílus. (Kv.) 241–245.
KÓS Károly
1977 Régi hozománylevelek Kézdipolyánból. Művelődés XXX.1.sz.23.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

KÖRNYEINÉ GAÁL Edit
1995 Az első világháború emlékei a népi kéziratos forrásokban és a szájhagyományban. Debrecen
KÜLLŐS Imola
1988 Élettörténet – önéletrajz. In. Magyar néprajz. V. Népköltészet. Bp. 259–266.
1989 Paraszti írásbeliség: a folklór új formái. In. Jankovics J. – Kósa L. – Nyerges J. – Seidler W. (szerk.): A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében. I. Bp. – Wien. 281–291.
LÁSZLÓ Gyula
1943 Verses népi szerelmeslevelek. Termés. Ősz. 89–93.
MARTIN, Henri-Jean
1996 Histoire et devoirs de l'écrit. Paris
MÉSZÁROS István
1972 Népoktatásunk 1553–1777 között. Bp.
MOHAY Tamás
1994 Egy naplóíró parasztember. Nagy Sándor élete és gazdálkodása a 20. század első felében Ipolymelléken. Dissertationes Ethnographicae. 8. Bp.
NIETZSCHE, Friedrich
1998 A görög irodalom története. In. Nyíri K.–Szécsi G. (szerk.): Szóbeliség és írásbeliség. Bp.21–38.
ONG, Walter J.
1998 a A szöveg mint interpretáció. In. Nyíri K.–Szécsi G. (szerk.): Szóbeliség és írásbeliség. Bp.143–166.
1998 b Nyomtatás, tér és lezárás. In. Nyíri K. – Szécsi G. (szerk.): Szóbeliség és írásbeliség. Bp.245–268.
ORTUTAY Gyula
1962 Az iskolai nevelés szerepe a parasztságunk kultúrájában. Ethn. LXXIII. 497–511.
PÁL Judit
1995 Székelyföldi írástudás. Hargita Népe. 1995. XII. 8.
PESOVÁR Ferenc
1957 Kéziratos daloskönyv 1827-ből. Népr. Közl. II. 3–4.
POGÁNY Péter
1978 A magyar ponyva tüköre. Bp.
SÁNDOR I. Ildikó
1972 Népi kéziratos könyv 1947-ből. Studia Comitatensia. 1. Szentendre. 185–218.
SZABÓ László
1981 A paraszti olvasás és a folklór. Folklór, Társadalom, Művészet. 7. Bp. 31–59.

SZABÓ T. Attila
1934 Kéziratos énekeskönyveink és verses kéziratainк a XVI–XIX. században. Zalău-Zilah
1941 Újabb adatok és pótlások kéziratos énekeskönyveink és verses kéziratainк könyvészetéhez. Erdélyi Tudományos Füzetek. 123. Kv.
SZELESTEI Nagy László
1988 Kalendáriumok a XVIII. századi Magyarországon. In. Hopp L.–Küllős I.–Voigt V. (szerk.): A megváltozott hagyomány. Tanulmányok a XVIII. századról. Bp. 313–362.
TAKÁCS Lajos
1979 A paraszti írásbeliség XVII. századi történetéhez. A MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei. XXXI. 3–4. sz. 361–369.
1981 Paraszti históriaköltészet. In. Magyar néprajz. V. Népköltészet. Bp. 381–397.
TÁRKÁNY SZŰCS Ernő
1961 Vásárhelyi testamentumok. Bp.
TÓTH István György
1994 Az írás a paraszti kultúrában a 17–18. században. In. Kisbán Eszter (szerk.): Parasztkultúra, populáris kultúra és a központi irányítás. Bp. 9–15.
1994 Íráshasználat és szóbeliség a paraszti földforgalomban a 17–18. századi Nyugat-Dunántúlon. In. Faragó Tamás (szerk.): Város és társadalom a XVII–XVIII. században. Studia Miskolcinensia I. Miskolc. 49–60.
1996 Mivelhogy magad írást nem tudsz... Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon. Bp.
UJVÁRY Zoltán
1960 Népi kéziratos verseskönyveink. Műv. Hagy. I–II. 11–143.
1963 Tasnádi Lajos botpaládi kéziratos könyve. Józsa András Múzeum Évkönyve. III. Nyíregyháza. 155–174.
1980 Népköltészet és irodalom népi kéziratos könyvekben. In. Uő. Népszokás és népköltészet. Debrecen. 425–461.
1980 Imádság-travesztiák. In. Uő. Népszokás és népköltészet. Debrecen. 599–621.
VAJKAI Aurél
1941 Hiedelmek egy kéziratos orvosló könyvben. Ethn. LII. 111–117.
VEREBÉLYI Kincső
1995 A szépírástól a képírásig. Jegyzetek a magyar népi grafika válfajairól. NK–NT. XVIII. 205–234.
VOIGT Vilmos (szerk.)
1974 A szájhagyományozás törvényszerűségei. Nemzetközi szimpozion Budapesten. Bp.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Borbély Gábor

„...JAJ ÉGNEK MINDENEK ISZONYU TÜZEKKEL"

Kivételes értékű, versbe szedett, epikus tartalmú kéziratos históriára bukkantam Biharfélegyházán 1980 elején. A 18. század végén írt históriás ének a falu történetének egyik legdrámaibb mozzanatából ihletődött: az 1784. június 14-én pusztító tűzvész személyesen megélt élményéből. A *História* címet viselő kézirat egy 14 oldalas, 21,5×17,2 cm méretű, megsárgult füzetben maradt fenn. Az eltelt kétszáz esztendő csak egy-két helyen rongálta meg, csupán néhány szó vált olvashatatlanná. A 61 négysoros strófából (tehát 224 sorból) álló história egységes, folyamatos írásképet, külsőt mutat. A szerző javítást csak egyetlenegyszer eszközölt, amikor a 34. versszak első sorában a „nagyon" jelző helyett a „hamart" írta be. Központozást nem alkalmazott. Alkotójáról név szerint semmit nem tudunk! A szöveg elemzése azonban bizonyossá teszi, hogy a szörnyű csapást versben megörökítő krónikás olyan falusi tanult ember lehetett, aki számottevő irodalmi műveltséggel, alapos bibliai és mitológiai ismeretekkel rendelkezett. Nem parasztember, erről a 38. versszakban magunk is meggyőződhetünk: *„Mert mikor paripám vezetni indúla/ A gyors paripákhoz túdatlanúl nyúla/ El kapván a lovat azért el lódúla/ Miatta az egész föld rútúl meggyúla"*. A strófa utolsó szava „meggyalula"-ként értelmezhető.

Az ismeretlen alkotó ismeri a Bibliát. Jeremiást, a Siralmak könyvét idézi, melyben a próféta Jeruzsálem pusztulását festi le megrázó színekkel. Továbbá tanúbizonyságát adja mitológiai ismereteinek: *„Zúgnak már szelei a vad boreasnak"* (19. vsz.). Boreaszt a görög mitológiában az északi szél isteneként ismerik, ezt a históriás is tudja: *„Északi szél alatt dél felé mentében/ Huszonkét házakat borit el Széltében"* (37. vsz.).

Ihlető forrásként említhetjük a 16–17. századi históriás énekeket. Akkor a törökök elleni védelem és harc lelkes hirdetői voltak az énekmondók, akik sokszor a művészi kidolgozás rovására, elsősorban az adatok hitelességére törekedtek. A szigorú hitelességre való törekvés kiérződik a félegyházai históriából is! Tudósítói alázattal és tárgyilagossággal tolmácsolja a megrázó eseményt. A protestáns erkölcstan szellemében a szerző megjelöli a tűzvészt kiváltó bűnöket is: *„Elbizott reménység megtsala benünket"* (45. vsz.).

A história a hősi eposzokra emlékeztetően, segélykéréssel (invokáció) indul, majd megjelöli írásának tárgyát: *„Kej fel sies muzsám berettyó mentéről/ Sok féle verseket irot leveléről/ Forditsd most elmédet írj verseket erről/*

Félegyháza romlása nagy veszedelméről" (1. vsz.). A következő versszakban a falu földrajzi fekvését írja le, ma is hitelesnek mondható pontossággal: *„Az ér berettyóközt Bihar vármegyében/ Kozmai várt mosó Ágré viz mentében/ Amej Berettyóból foj eredetében/ Sok szigetet bejár árjával széltébe"* (2. vsz.), majd így folytatja: *„Ennek partján vagyon egy kis jeles város/ Félegyház a neve márma igen záros."* És itt engedtessék meg egy rövid falutörténet, hisz a sorok értékes földrajzi, település- és nyelvtörténeti adatot őriztek meg.

Félegyháza a Nagyvárad-Szatmár műút mentén fekszik, Váradtól 25 kmre, az érmelléki dombok utolsó csücskén, mely alatta végképp beleolvad a rónaságba. Nevét 1291–94 között említi hivatalos okmány, a váradi püspökség tizedjegyzéke, *Nogdurugfeleghaz* (Nagydorogfélegyháza), majd *Felyghaz* alakban. A falu 1291–94 közt egy ízben 12, más alkalommal 7 gs. püspöki tizedet szolgáltatott be.[1] Az 1332–94 között felvett pápai tizedjegyzék, mely felsorolja a plébániával és más egyházi intézménnyel bíró helységeket, már nem említi Félegyházát. Bunyitay Vincze írja: „kétség kivül azért, mert még akkor is valósággal félegyház volt, külön lelkész nélkül, aki tizedet fizetett volna."[2] A falu nevében olvasható *Dorog* a Gutkeled nemzetségre utal, kiknek a közeli Egyeden volt monostoruk. (Ma puszta Diószeg határában.) Félegyházát is ők birtokolták: „1308–13 között a nemzetség tagjai úgy egyeznek meg, hogy a vak Drug fia László az általa birt félegyházi részt átadja egy évre Odum fia Iwanka ispánnak és fiának, Miklósnak azzal, hogy ezek minden hold után 1 köböl gabonát fizetnek."[3]

A falu neve Trianon után előbb *Fileghihaz*, majd *Rosiori*-ra változott. Majdnem színtiszta, református magyar falu, így az itteniek és a környék tudatában ma is Félegyháza.

Nevének eredetét sokan sokféleképpen magyarázták. Az egyik változat szerint, melynek az 1784-es tűzvész az alapja, a falu templomostól együtt leégett. Ám a templom csak félig, innen a félegyház(a)! A másik változat szerint a tatárdúlás után csak egy fél egyházra való nép maradt a faluban. Ezen érdemes elgondolkodni. Kristó Gyula történész tanulmányt szentelt az *egyház(a)* utótagú helyneveknek.[4] Az egyház(a) helynevek értelmezése Györffy György nevéhez fűződik, állapítja meg a szerző, majd őt idézi: „A tatárjárás alatt elpusztult és újból meg nem szállt egyházas faluk rövidesen az enyészet útjára jutottak, csak a romos egyház hirdette a falu helyét. Innen magyarázható az a sajátos jelenség, hogy akkor kapja a falu neve az -egyháza utótagot, amikor pusztává válik." Nem részletezem Kristó Gyula ellenpontjait, de figyelmet érdemel, hogy Félegyháza határában – pusztaként ma is él Kerekegyház (Gerekyghaaz, 1328).[5]

Bunyitay Vincze szerint Félegyháza nevében őrizte meg egyházi történetének legérdekesebb részét: „...hajdan léteztek egész és fél egyházak; egészek voltak azok, melyek keresztkúttal, temetővel s külön lelkésszel birtak, a félegyházak ellenben mindezek nélkül szükölködve, valamely más egyház

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

keresztkútja, temetője s lelkészére valának utalva... Szóval a régiek félegyháza körülbelül az volt, mi napjainkban a fiók- vagy leányegyház."[6]

Hogy Félegyháza kinek volt leányegyháza a középkorban, csak találgatni tudjuk. Kerekegyházának aligha, hisz nevében nem „egész" egyházi mivolta őrződött meg, hanem templomának alakja. Lelkésze sem püspöki, sem pápai tizedet nem fizetett. „...Valószinüleg nem is volt külön lelkészete, hanem a szomszéd anyaegyházak valamelyikéhez Gyapolyhoz vagy Jankához tartozhatott."[7] Gyapoly (Dyapal, Gapol, Gapul) ősi személynevekből kapta nevét. 1213-ban említik először. De egyházilag csekély jelentőségű hely lehetett. Lelkésze 1232–33-ban és 1934-ben 5–5 gs. pápai tizedet fizetett. Elpusztult. Nevét egy határrész őrzi. Fényes Elek az alábbiakat írta a településről: „Gyapoly és Kerekegyháza, összeolvadt puszták Bihar vármegyében, Diószeg és Félegyháza közt. Határa 4300 hold, mellyből 1800 hold szántó, 1700 hold kaszálló és legelő, 800 h. erdő és vizállás. Gazdag puszta, s a szántóföldek és rétek egy részét a félegyháziak művelik harmadában és feliben; egy részén váltógazdaság üzetik kitünő sikerrel."[8] Feltétlen említést érdemel Kozmaháza (-falva) is. A Gutkeledek birtoka volt. Kis (Parvus) Kozmáról kapta a nevét. 1291–94 között, egyszer 65, másszor 60 kepe tizedet fizetett a püspöknek. Pápai tizedet már nem fizetett. Ám a hajdani falunak hűséges megőrzői az alábbi határnevek: Derzsi Kozma, Feles Kozma, Kozmaerdő, Kozmai vár. A legvalószínűbbnek tűnik, hogy Félegyháza Jankafalvával közösködött keresztkútban, temetőben és lelkészben. A ma alig pár száz lakost számláló falucska Félegyháza és Diószeg között fekszik. Első birtokosai a Gutkeledek Dobi Dorogi ágának tagjai. 1291–94 közt 30, illetve 20 kepe tizedet fizetett a püspöknek, majd 1333–34-ben 4–4 garast pápai tizedként. Középkori egyházát Szt. Györgyről nevezték el. Ahogy Bunyitay Vincze írja: „Középkori egyházának helye ma már szántóföld, de a Bereczky és Szeremley Sándor-féle telkek végében a templom tisztása nevű tó partján e század elején téglafalainak némi romjai még álltak. 1812 körül ezeket is lebontották s állítólag a nevezett Szeremley Sándor-féle háznak végét építék belőlök. Két harangjának egyike a szomszéd Diószegre került, másikát a monda szerint az emlitett »templom tisztásának« vizébe meriték."[9]

A néveredeztetést lezárva, csupán annyit szeretnék még elmondani, ha a mostani impozáns református templomot egy 5–6 km-es sugárban körbejárjuk, legalább három elpusztult település romjain szántanak ma a félegyháziak.

Kerített városként említi a históriás a falut. Valóban, a középkorban ismert volt, hogy a lakosok kerítéssel, gyepűvel vonták körül településüket. Nem a külső ellenségtől való védekezés volt a céljuk, hanem a falu belterületén szabadon kószáló állatok elcsatangolását igyekeztek megakadályozni. Gyepűt építettek. Árkot ástak, majd a belső oldalra kihányt földbe fél méterenként karókat vertek, melyeknek közét vesszővel befonták. Egy két évtizede még látni lehetett ilyen gyepűket *(garággyákat)* a paraszti művelésben

maradt szőlőhegyek körül, de bent a faluban is, ahol a telek hátsó vége a mezőre nyúlt.

De nem kizárt, hogy a krónikás az ún. *hajdúpalánkok*ra utal. A fából és földből épített várpalánkok annyira hatékonynak bizonyultak a hirtelen felbukkanó ellenséggel szemben, hogy a törökök már 1616-ban követelték lerontásukat. Félegyházán ma már sem a gyepűnek, sem a palánknak nincs nyoma, de a hajdú eredet még ma is elevenen él az idős emberek tudatában. Érdemes ennek mozzanatait pásztánként bevilágítani.

Félegyháza nem szerepel az 1332–37 között felvett pápai tizedjegyzékben, tehát akkor önálló egyháza nem volt. A Gutkeledek kihalta után Zsigmond király a falu egy részét Raveni Mihály királyi ügyésznek adományozta, majd 1437-ben Hosszasszai Bothos István prépostkanonoknak. A püspöknél alacsonyabb rangú katolikus pap, ám a premontrei rend elöljárója egyike volt azoknak a papoknak, akik szolgálataikkal érdemelték ki vagyonukat. Zsigmond király mint dömösi prépostot jutalmazta őt, a husziták megtérítéséért folytatott tevékenységéért. Ezért kapta Félegyháza negyed részét. Miután megszerzi a váci éneklő és a váradi kanonokságot, régi előneve helyett a Tahi nevet is felvette. Később, ahogy megszerzik a falu többi részét is, Félegyháziaknak is nevezik a családot. Birtokukban V. László, majd Mátyás király is megerősítette őket.

1579. február 5-e jelentős dátum Félegyháza életében is. Bocskai István közbenjárására Báthory Kristóf erdélyi vajda „Kismarjai Bocskai István Gyapol, Kaza, Kerekegyház, Kysmaria és Félegyház-i egész és részbirtokain, Henczyda, Balkan, Sadan és Okan Bihar megyei részbirtokain élő jobbágyait minden census, taxa, rendes és rendkivüli hozzájárulás, adó, katonaadó, szolgálattétel alól, a saját és az utódai nevében, akik Erdélyország főrendei közül őt követik s akik Bocskai István örökösei lesznek, minden időre felmenti."[10] Mindez azt jelenti, hogy jóval a hajdú szabadalomlevelek kiadása előtt ezek a falvak a szabadparaszti fejlődés útjára léphettek. Miután Bocskai hajdúi 1604. október 15-én Álmosd és Diószeg között szétverik Belgiojoso gróf alvezérének, Pezzen ezredesnek a seregét, a fölkelés szabadságharccá szélesül. A kegyetlen, kemény, de vitézül csatázó hajdúkat a szabadságharc győzelme után 1605. december 12-én a fejedelem megnemesíti és Debrecen környékén hat szabadalmas hajdúvárost alapít, ahová letelepíti őket. 1606. szeptember 22-én Bocskai István Kismarját kiemeli a falvak sorából és mezővárossá teszi. „Kismarjával csaknem egy időben nyert szabadságjogot a szomszédos Félegyháza, Bihar, a közeli Paptamási, Régény, Ujfalu, Szentmárton, Tépe, Konyár, Bagos, Sáránd, Bagamér, Gáborján, tehát ezek népessége is kiemelkedik a jobbágysorból. Nem véletlen, hogy e községek között később is szoros kapcsolat alakult ki."[11] Hogy pontosan mikor telepítettek Félegyházára hajdúkat, erre a félegyházi ember rögvest rávágja, hogy Bocskai idejében! A hetvenes években a református parókián az akkori lelkész jóvoltából az alábbiakat olvastam: „1862 május 10-én Kovács

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Endre Félegyházi jegyző feljegyzi, hogy Félegyháza hajdan város volt. Pecsétje van 1630-ból »Félegyház Város Pecsétje 1630« körirattal. Kiterjesztett pajzson nyugvó emberkézben egy felfelé tartott egyenes kard látható a meglévő pecséten." Sajnos, lehet, örökre eltűnt! De eltűnt a telepítési oklevél is, melyet egészen a hatvanas évekig a parókián őriztek. Akkor „felsőbb utasításra" szedték össze ezeket az értékeket. A telepítés kérdését Szendrey István egyik tanulmánya világítja meg: „A közelmúltban rábukkanva az adománylevél másolatára, ma már tudjuk, hogy Biharfélegyházán Bethlen Gábor fejedelem telepített 51 katonát."[12] A törökellenes harcok elmúltával a hajdúk katonai szervezete elvesztette jelentőségét.

A királyi kamara pedig igyekezett minden jövedelmi forrást megszerezni. Már 1700-ban elrendelik az ún. bihari kishajdúvárosok összeírását, rá egy évre pedig kezdetét veszi a hajdúvárosi birtokok lefoglalása. 1702. március 14-én Magyarország nádora, Eszterházy Pál herceg az adós udvari kamarától megkapja százezer forint fejében Derecske, Bagos, Bajom, Berettyóújfalu, Feketebátor, Félegyháza, Gáborján, Kaba, Komádi, Konyár, Oláhszentmiklós, Sáránd, Tóti, Nagyszalonta, Zsadány és Mezősas helységeket zálogbirtokként. A II. Rákóczi Ferenc által vezetett szabadságharc idején ugyan visszanyerték kiváltságaikat, de bukása után Eszterházy nádor újból birtokába vette az említett tizenhat mezővárost és községet. Derecske székhellyel megszervezi az ún. derecskei uradalmat. Egyszóval azok a hajdúk, akik békés kisnemesekké válhattak volna, kiváltságaikban és jogaikban lettek megkurtítva, különösen 1745 után, amikor a nádor Mária Teréziától örökös birtokként megkapta az addig elzálogosított tizenhat mezővárost és községet. Bár a hajdúk sorsa mindig eltérő volt az ország más területén élő jobbágyokétól, hisz kilencedet, tizedet, robotot sose fizettek, sorsukba azonban sose nyugodtak bele, harcoltak, pereskedtek a fejedelmek adományozta szabadságuk visszaszerzéséért.

A história második versszaka érdekes helynévanyagot tartalmaz. Hitelesen jelzi a Berettyó Érrel érintkező szövevényrendszerét. Mocsarak, nádasok, mezőgazdaságilag kitűnően művelhető hátságok váltogatták egymást. Olyan határ- és dűlőneveket találunk itt, mint *Nagyrét, Szárazrét, Nagysziget, Fülep-tó, Kiskéttó, Éroldal, Kozmai vár.* A falu déli oldalán az Ágré patakocskán túl (kb.150 m), a Berettyón innen (kb. 1000–1200 m) egy magányos halom emelkedik. A határrészt *Kozmaerdő*nek nevezik. A falu másik oldalán valóban létezik egy régészetileg feltárt bronzkori földvár, ahol az ottományi kultúrára jellemző tárgyak kerültek napvilágra. Ám a Kozmai várként említett magas domb mindmáig érintetlen, mi több, a *História*n kívül sehol sem említik. Lehet, őrtorony állt itt? A Berettyó bal partján felfelé 5–10 km-re található Adorján és Szentjobb vára.

De térjek vissza a históriához, hisz bevallott célom ennek bemutatása. Az első részben (1–6. versszak) a falu úgy jelenik meg, mint a nyugalom, a békesség szigete. A 7. versszakban már érezni a váratlan fordulat előszelét: *„De*

most a szerencse bal fordulásában". Majd a következőben mondanivalójának nyomatékosítására valódi históriásként ritmikai egységbe foglalja a szomorú esemény időpontját. *„Mikor az esztendő ezer számon menne/ ahoz hétszáz után nyolcvan négyet tene/ Mikor Juniusban kétszer hét nap lenne/ Oh elfáradt délben nyugodalmat venne."* Feszes, tömör az utolsó sor. Különösen erőteljesen hathatott a befogadói érzékenységre az „Oh" meglepetést, fájdalmat kifejező indulatszó, hiszen nem a mezei munkában megfáradt falu népe tér nyugovóra, hanem annak békessége fáradt el! *„Egy szempillantásban érkezik romlása/ Egész utzáinknak gyászba fordulása/ Iszonyu tüz által lévén pusztulása"* (9. vsz.). A tűz fellobbanását nem részletezi. Okozóját nem jelöli meg, de tudtunkra adja az emberek véleményét: *„...támadt noha nem akaratjából/ Egy szegény aszonynak gondatlanságából"* (10. vsz.). De óva int, hogy vádaskodjanak, inkább a Bibliához, Jeremiás Siralmainak 3. könyvéhez forduljanak: *„Kicsoda az, a ki szól és meglesz, ha nem parancsolja az Úr?"*, és a 38. sorhoz vezeti a kétségbeesett embereket: „A Magasságosnak szájából nem jő ki a gonosz és a jó."

Június van és szárazság! *„Meg gyulat egy ház mejnek senki sem ád vizet/ Mivel száraz hamar okádja a tüzet/ Repdes a láng mejet az erös szál vezet/ Nem emelhet senki már elene kezet"* (18. vsz.). A tűz hallatára megbolydul az élet a faluban. *„Mert valaki halja talpon álva lészen/ Még az álomból is szeme ébren lészen/ Mint az eszeveszet hirtelen ugy tészen"* (24. vsz.). Az otthonlevők kétségbeesését könnyű megérteni, hisz dologidőben csak magatehetetlen öregek, asszonyok, gyermekek tartózkodnak a faluban, kiket a repdeső lángok a teljes elkeseredettségbe sodorhattak: *„Látván az asszonynép veszni tétt hazáját/ Mit kell cselekedni nem tudja munkáját/ Eszeveszet Vizbe hányja a párnáját/ Iszonyu méj kutba veti ládáját" (29. vsz.)*. A hangulat fokozására a következő versszakban a védekezés lehetséges módjait sorolja fel: *„Ki szekeren viszi udvari marháját/ Ki verembe rakja sok drága ruháját/ Futva sok ki hordja házi portékáját/ Készíti a tüznek üriti szobáját"* (30. vsz.).

A fenti strófából kiérződik, hogy históriásunk bámulatosan ért a mozgás érzékeltetéséhez, akár egy barokk költő-krónikás. Dinamikus képet fest a mezőn dolgozó emberek meglódulásáról: *„Mezei munkások erednek mezőben/ Kaszát kapát Salot hánynak a mezőben/ Futnak amint lehet legnagyobb erőben"* (33. vsz.). És van készsége az ellentétes lelkiállapotok kifejezéséhez is: *„Sok nép szalad hamar hogy a tüzet látja/ Hát mit nem mivel kinek a sajátja/ De a messze láto szemét száját tátja/ Nézi nem érzi keresztény barátja"* (34.vsz.).

A borzalom fokozása végett a tűz pusztító erejét kivetíti a zöldellő fákra, a még éretlen gyümölcsökre is: *„Égnek minden hejek a keritésekkel/ Égnek a bévetett kertek termésekkel/ A zöld leveles fák égnek gyümölcsökkel/ Jaj égnek mindenek iszonyu tüzekkel"* (41. vsz.). Bizonyosra vehetjük, hogy aki ilyen

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

meghökkentő őszinteséggel, ilyen érzékenyen reagált a tűzvészre, az csakis szemtanúja lehetett az eseményeknek!

Ám szintén a protestáns erkölcstan szellemében a reményt is felvillantja egy hős személyében: *„Itt Borbély Andrásnak az lészen a bére/ Felirom a neved emlékezetére/ Aki bizta magát ojan szerencsére/ Mikor a tüz mindent festet feketére"* (56. vsz.). Majd így folytatja: *„A toromba szalat siet a hágással/ Ég már a teteje szörnyü ropogással/ Mondják hogy ne menjen de nem gondol mással/ A harangért siet szerencse forgással"* (57. vsz.).

A harangot megmentő hőst a krónikás már-már eposzi felnagyítással idézi meg, a hőskultusz jegyében.

Végezetül még annyit, hogy a alkotó nemcsak tökéletesen birtokolta a hétköznapi, beszélt bihari nyelvet, de a költészet mércéjével is mérhető verses alkotás megteremtésére is képes volt. S mikor ezt így mondjuk, nem feledhetjük: mindez kerek hatvan esztendővel Arany Toldijának megjelenése előtt történt.[13]

Függelék

História

1. Kej fel sies muzsám berettyó mentéről
Sok féle verseket irot leveléről.
Forditsd most elmedet s irj verseket erről
Félegyháza romlása nagy veszedelméről.
2. Az ér berettyóközt Bihar vármegyében
Kozmai várt mosó Ágré viz mentében
Amej berettyóból foj eredetében
Sok szigetet bejár árjával széltében.
3. Ennek partján vagyon egy kis jeles város
Félegyház a neve márma igen záros
Sorsa változása sokdologban káros
Amint régente volt most nem ojan záros.
4. Mert régente szabadság virágzott útzáján
Nem ment bé hirnélkűl senki is kapuján
Keritet város volt strásáltak bástyáján
Kövér barmok nőttek legelőpusztáján.
5. ---------- dolgairól
----- mezőkön élő Számos jószágiról
Dehogy más a Célom halgatok én erről
Had más is beszéljen tulajdonságáról
6. Mikor békesség vólt e bódog hazában
minden áldásokat bé foglalt magában
Jórendekben vala minden az útzában

Szolgálták az Isten az szent házában
7. De most a szerencse bal fordúlásában
Világ állapotja változó sorsába
Mivel nincs mód benne ép állásában
az Isten házának megmaradásában
8. Mikor az esztendő ezer számon menne
ahoz hétszáz után nyolcvannégyet tene
Mikor Juniúsban kétszerhét nap lenne
Óh elfáradt délben nyúgodalmat venne
9. Imé mej hirtelen változása esik
Egy szempillantásban érkezik romlása
egész útzáinknak gyászba fordúlása
Iszonyú tűz által lévén púsztúlása
10.Mondják úgyan látszik tanúk vallásából
Bizonyittatik a vádolok szájából
Hogyaz támadt noha nem akaratjából
Egy szegény aszonynak gondatlanságából
11. De itt nem találok az eredményére
Mondja bár a világ egy aszony fejére
Mert ha való vólt is csak eszköz vólt ere
Ez fojamatról hát menjünk a kútfőre
12. Mert jól lehet hogy eszt vádoljuk Sokképen
De szent jeremiás bizonyitja éppen
Siralmas könyvének harmadik részében
Harminczhetedik és nyolczadik részében
13. A négy elementom sok féle hasznáról
Hogy rendel beszéljek nints szándékom aról
hanem az elsőnek túlajdonságáról
szivem szerint szólok a tüz ártalmáról
14. Ugyan ismert a tüz hevit hévségével
Es megvilágosit szép fényeségével
De viszont sokat árt kegyetlenségével
Mert megemészt mindent nagy sebeségével
15. Szörnyü veszedelmet viszen az magával
Valahová terjed erős hatalmával
Ott meg emészt mindent iszonyú lángjával
Mert nem gondol semit Senki jószágával
16. A kegyetlen tűznek ijen keménysége
Ahol támad otvan haza ellensége
Sőt e lész még vége világ elensége
Az által tisztúl meg azután lesz vége
17. Éget púsztit mindent kivált a hévségben
Mint Frónyában másút tselekedet régen

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Benne van a szándék hogy ojdúlást tegyen
Szokot múnkájiban most is továb megyen
18. Meg gyulat egy ház mejnek senki sem ád vizet
Mivel száraz hamar okádja a tüzet
Repdes a láng mejet az erős szél vezet
Nem emelhet Senki már elene tüzet
19. Zúgnak már szelei a vad boreásnak
Ez mej adá magát Vilkánus hostánnak
Langal mán a háza az Iványi Andrásnak
Elére veszedelme Szaporán több másnak
20. Vilkánús serege játszik az egekkel
Iszonyú zűrzavart indit az egekkel
Mej szaporán terjed az erős szelekel
Szörnyü veszedelem érkezik ezekkel
21. Jaj szerelmes hazám ez a Jután béred
Egy szem pillantásban romlásod éred
Szörnyü ellenséged mindjárt megesméred
Rettenetes voltán fel pezsdül a véred
22. Mindjárt szembe szállasz egy oly ellenséggel
Mejnek jövetele nits kegyetlenséggei
--------- ellened nagy kegyetlenségel
Veszedelem mint lészen nagy kegyetlenségel
23. Mejet a ki mindjárt eléb észre vészel
A harang húzásal szaporán jelt tészen
Azonban hirtelen nagy kiáltás lészen
Tüz. Tüz. azt kiáltják egész felsőrészen
24. Ez újságon hiren nagy zendülést tészen
Mert valaki halja talpon álva lészen
Még az álomból is szeme ébren lészen
Mint az eszeveszet hirtelen úgy tészen
25. Az aszony népeknek lészen e tudtára
Mert a férfi sereg reggel ment múnkára
Ki ki rivalkodik szalad az úttzára
Lába reszket szive dobog e csatára
26. Eszt meg értvén kiki vagyon rémülésben
Külömbkülömb féle rémitő Zengésben
Mivel a tüz terjed iszonyú Égésben
A hirtelenségben van eszeveszetten
27. Nem tudja hirtelen mit vegyen kezébe
Jajgatással kiált ki fut ki tsak négyen
kérdezi magában hogy ő hoválégyen
Szája tátva bámul nem tüdja mit tégyen
28. Ember pedig mivel mostan nints házában

Kettő három alig akad az úttzában
mivel most az idő alkalmatos nyárban
Eloszlot az Ember széjel a határban
29. Látván az aszonynép veszni tért hazáját
Mit kel cselekedni nem túdja munkáját
Eszeveszet Vizbe hányja a párnáját
Iszonyú méj kútba Veti a ládáját
30. Ki szekéren viszi udvari marháját
Ki verembe rakja Sok drága ruháját
Fútva Sok kihordja házi portékáját
készíti a tüznek üriti szobáját
31. Óh hatalmas vendég a kit igy kel várni
Az ajtót előtted nem lehet bezárni
Óh/hatalmas/ átkozott vendég ki át szoktál járni
Hol az ember téged ingyen nem túd várni
32. Igy hazám lakosi veszedelem átok
Bizony az istentől most érhetet rátok
Ime ojan vendég érkezet hozatok
Mejnek haragjától lángol a hazátok
33. Aratáskor keresvén az nyári időben
Mezei munkások Erednek mezőben
Kaszátkapát Salót hánynak a mezőben
Fútnak amint lehet legnagyob erőben
34. Soknép szalad/nagyon/ hamar hogy a tüzet látja
Hát mint nem mivel kinek a Sajátja
De a mesze lakó Szemét száját tátja
Nézi de nem érzi keresztyén barátja
35. Jaj Siralmas romlás hazánk veszedelme
Már a nagy Szélvészben nintsen Segedelme
Szörnyű veszedelmén elréműl az elme
Hogy jól kimondhassa alig van értelme
36. Feltámadván a tüz a nevezet részen
Számos társával hamar erőt vészen
Félegyház nagy része talpig tüzben lészen
hol a nagy tüz és láng szörnyű dúlást tészen
37. Északi szél alat dél felé mentében
Huszonkét házakat borit el Széltében
Van az isten háza a tüz közepében
Ott lángol a torom a maga tüzében
38. Mert mikor paripán vezetni indúla
A gyors paripákhoz túdatlanúl nyúla
El kapván a lovat azért el lódúla
Miatta az egész föld rútúl meggyúla

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

39. Éget szen Citherom beatiával
Olimpus és pidus az Thessiával
Lángol most Félegyház ezek példájával
Kit a tüz boritot özöne árjával
40. Ég az isten háza iszonyú tüzekkel
Ég a parókia Sok drága könyvekkel
Hamuvá változnak mindenek ezekkel
Égnek Sok szép házak más épületekkel
41. Égnek minden hejek a keritésekel
Égnek a bévetet kertek termésekel
A zöld leveles fák Égnek Gyümölcsökkel
Jaj égnek mindenek iszonyú tüzekkel
42. Jaj Siralmas eset Szörnyű veszedelme
Óh sziv iszonyitó rémitő félelme
Iszonyodik bennem rémül az értelem
Kedves lakóhejem mert lángba szemlélem
43. Itt vagyon csatája farkasnak báránynak
Nagy verekedése a veres Sárkánynak
győzhetetlensége az erős nagy tüznek
Szörnyű veszedelme vala hejségünknek
44. Nem mehet túl senki a maga határán
Végének kelleni terminált óráján
Amint ezt láthatni régi idők táján
Emi hejségőnknek szomorú példáján
45. Az idő hirtelen változtata minket
El bizot reménység megtsala bennünket
Hatalmas ellenség szálla meg bennünket
Eldúlá hirtelen szép örökségűnket
46. Győzhetetlen kemény erővel tsatáza
Semivélet minden amit ő meg vára
Oda van a templom az istennek háza
Vitkánűst gyászolja a fekete vázza
47. Ij szomorú sorsa az istenek házának
Töb egyéb kára is az eklésiának
Szörnyű pusztúlása anyaszent egyháznak
Mej sok ezer kára a romlot hazának
48. Tüz által megéget mint tornyúk templomunk
Harangúnk edényünk minden épűletűnk
Menyikártvallottak gazdagok szegények
Aki leirhatná olyat nem reményhet
49. Veszedelmes világ közepibe élűnk
Előttünk a veszély de tőlle nem félünk
Most szabad világot nagy messze szemlélünk

Azomban örömön bánatot tseréltünk
50. A világnak nintsen itt állandósága
Természetből foj álhatatlansága
Minden örömei múló boldogsága
Mint a hóldnak ojan változandósága
51. Nints az igasságnak jelesebb példája
Meg éget Félegyház magyarok hazája
Hadi és údvari lakosok múnkája
Mint ezt bizonyitja Szép históriája
52. De ne hagyd el magad ne esél kétségbe
Semmi veszedelem is Szomorú inségbe
Isten igazgatja sorsodat az égben
És ő megvigasztal bizz a felségében
53. Félegyház városa hazám édes felem
Szomorú romlásod sziv fagyláto telem
Sir bennem a lélek esetedenn
Keseregj sirj Kijálts istenedhez Vélem
54. A Tanúságod légyen a szent jób példája
Amaz igen gazdag Edonok példája
A kit bal szerencse foglalván alája
Tudod mint járt mégis istent áldja szája
55. Azt kivánom napod megvilágitsa
púsztúlt útzájidat az isten újicsa
Minden bánatodat örömre fordicsa
minden áldásait rajtad Szaporitsa
56. Itt Borbély Andrásnak az lészen a bére
Fel irom a neved emlékezetére
A ki bizta magát ojan Szerentsére
Mikor a tüz mindent Festet feketére
57. A Toromba Szalat siet a hágással
Ég már a teteje szörnyű ropogással
Mondják hogy nemenjen de nem gondol mással
A harangért siet Szerencse forgásal
58. Levenné és siet a hirtelenségben
Vassa foglalója Szerentsétlenségben
Ott hagyván elolvadt a nagy melegségben
Egyiket lehoza nehezen Épségben
59. ----- vel játszol hogy a toronyba ment
Mert már a teteje Sebes lángal éget
Mig a nagy harangal osztán küszködöt
A tüz tetejéről marrá ugyan ömlött
60. Nagyot cselekedet az eklézsiáért
Talán buzog vére az isten házáért

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Mivel megérdemli jeles próbájáért
Maradjon fen hire nagy bátorságáért
61. A veszedelembe jelen volt készségbe
Jól viselte magát bátor merészségel
Mások oltalmában volt nagy Segitséggel
Hazájának Szolgált nagy bátor készséggel
1784 dik Esztendőben Jun. 14 ik

JEGYZETEK

1. Györffy 1987, 617.
2. Bunyitay 1883, III. 234.
3. Györffy 1987, 617.
4. Kristó 1983, 450.
5. Györffy 1987, 632.
6. Bunyitay 1883, III. 234.
7. Bunyitay 1883, III. 245.
8. Fényes 1851, II. 63.
9. Bunyitay 1883, III. 242.
10. Varga 1978, 9.
11. Varga 1978, 13.
12. Szendrey 1981, 226.
13. A verses história műfaját l. Takács 1958, 1988.

IRODALOM

BUNYITAY Vincze
1883 A váradi püspökség története. Nagyvárad
FÉNYES Elek
1851 Magyarország Geographiai Szótára. Pest
GYÖRFFY György
1987 Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Bp.
KRISTÓ Gyula
1983 Tanulmányok az Árpád-korról. Bp.
SZENDREY István
1981 Berettyóújfalu története. Berettyóújfalu
TAKÁCS Lajos
1958 Históriások, históriák. A Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára. Bp.
1988 Paraszti históriaköltészet. In. Magyar néprajz. V. Népköltészet. Bp. 381–397.

Albert Ernő

A NÉPI VERSES LEVELEKRŐL

I.

László Gyula 1943-ban népi verses leveleket tett közzé a Kolozsváron megjelenő *Termés* című folyóirat őszi számában. Bevezetőjében a népi versek jelentőségére hívta fel a figyelmet. „Érdemes dolog lenne – írja – a népi levelezés és kéziratos leveleskönyvek minél teljesebb összegyűjtése, mert enélkül a népi magatartás-vizsgálat adattára csonka."[1]

A magyar népköltészet gyűjtői és tanulmányozói másfél évszázadon át általában a szájhagyomány útján élő és terjedő alkotásokat írták le, s ezzel biztosították megmaradásukat a nemzet egésze számára, vagy vizsgálták jellegzetességeiket, tanulmányozták törvényszerűségeiket, történeti fejlődésüket. De viszonylag kevés figyelmet fordítottak arra, hogy az írásbeliség ezidőbeni fokozatos elterjedésével egyidőben a népköltészetnek újabb sajátossága formálódott. A továbbiakban a népköltészet nem csupán szájról szájra terjedően maradt fenn, hanem a megőrzésnek biztosabb formája is kialakult – az írásbeliség.

Az 1868-az tanügyi törvény nyomán, amelynek gyökerei visszanyúlnak 1848-ra, fokozatosan egyre szélesebb körben terjedt el, és vált napi szükségletté az írás. Ennek köszönhetően már a XIX. század végén, de különösen a XX. században lányok és legények egyre többen kéziratos füzeteket vezettek, s abba, elsősorban emlékek gyűjtése és megőrzése céljából, a különböző közösségek szokása, mondhatjuk, kialakított divatja szerint is, tudásuk, kedvük, környezetük ízlése és közkedvelt hagyománya szerint eltérő népi alkotásokat írtak le. Ezen az úton is tovább terjesztették a korábbi szájhagyományt. De újjá is teremtették, amikor a leírás során kedvük, igényük, helyzetük, környezetük követelménye szerint módosítottak a korábbi szövegen.

A füzetbe a népdalok sokaságát, balladákat, egyes esetekben meséket is bejegyeztek, elsősorban azért, hogy a korábban nem hallott, de általuk kedvelt szövegeket megtanulják vagy megőrizzék. Mert nem a már ismert énekek leírását tekintették elsőrendűen fontosnak, hanem a nekik tetsző, akkor hallott szöveg rögzítését szolgálta a füzetbe írás. Bizonyos értelemben úgy is tekinthetünk ezekre a füzetekre, mint annak a tanújára, tulajdonosa mit tanult újként környezetében, bizonyos időszakban milyen énekek voltak közkedveltek, és mennyire voltak elterjedtek. De találunk a füzetekben más,

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

különösen városon divatos műfajokat is: emlékverseket, nótákat, még közkedvelt zeneművek részleteit is, például a Csárdás királynőből.

Az írásbeliség terjedése és a népi énekes füzetek szerepe azonban a fentiekkel nem merült ki. Fokozatosan olyan új műfajok kialakulását, viszonylag gyors terjedését eredményezte, amelyek szorosan kötődnek az írásbeliséghez. Ennek eredménye valamely esemény, jelenség, a hírvers, különböző köszöntők, bizonyos szokások, naplószerű följegyzések, tréfák, újabban részletes önéletrajzok stb. leírása.

Az írásbeliség terjedésével alakulhatott ki a népi verses levél is, mint a népköltészet új és sajátos műfaja. E leveleknek annyira jellegzetessége a füzetekben való rögzítés, hogy egyesek kételkednek a postai elküldésében is. S valóban, a füzetekben gyakran olyan különböző típusait találjuk ezen leveleknek, amelyek arra utalnak, hogy a leírtak közül a különböző helyzeteknek megfelelően lehet válogatni, de alig van nyoma annak, hogy valóban el is küldték. Éppen ezért gyakran érdeklődtünk, hogy mi történt a leírt levelekkel. A válasz rendszerint arra vonatkozott, hogy a kedvelt leveleket füzetbe írták le, majd azokból válogattak, s pillanatnyi helyzetüknek megfelelőjére akadva, el is küldték. De nem magában postázták a verses levelet, hanem különösen az utóbbi időkben, kiegészítették „rendessel" is. Egyik részét úgy is nevezték, hogy *Levélkezdő*. Gyakran még füzetbe írva is feltüntették ezen megkülönböztetést. Egy másik csoportot *Levélzárónak* neveztek.

A levél mint írás többet is jelentett a küldő és fogadó életében, mint egyszerűen üzenet küldése. Jelentette a fiataloknak a kapcsolatteremtés lehetőségét, az érzelmek olyan közlési módját, amelyre a mindennapi beszédben nem kerülhetett sor. Még inkább megkönnyítette a vágyott közlést a vers, hisz az készen megfogalmazott vallomás lehetett. Így jelenthette az ismerkedést, szerelmek kezdését, a már kialakult kapcsolatok erősítését, az egymásra találás és a hűség örömét, de jelenthette a búcsúzást, végleges szakítást, kételkedést is. A szülők is levelek útján kaphattak hírt katonafiukról vagy távolban lévő leányukról.

De a levél küldése túlnőtt a puszta személyi kapcsolatokon. A címzett mellett tudomást szerzett róla a szülő, rokon, ismerős, szomszéd, fokozatosan az egész közösség vagy annak egyik része. Egyben a kapcsolat a szerelem nyilvánosság előtti híradását is jelenthette. Eljutott egészen a megbecsülésig, tiszteletadásig, közös örömig vagy megvetésig, hisz egy bizonyos ideig levelet kapni a ritkaságok közé tartozott: meglepetést, rendkívüli hírt vagy pedig fájdalmat, elmarasztalást is jelenthetett a közösség előtt. 1785-ben azt is leírták, hogy *„nagy kincs Erdélyben a levél"*.[2]

László Gyula a közölt népi verses levelek alapján azt is megállapította, hogy bennük megtalálhatóak hitvilágunk legrégibb elemei; a „valóságfelettiség", „mágikusság", a „rontó varázslat egyenes utódai" azok a részek, amelyek a nagy fájdalom közlését átokba sűrítik.

Az egyik székelyszáldobosi levél átok része így hangzik:

A menyi fű nő a mezők határán
anyi rosz szerencse rajtad Meg forduljon.
Két szivséget megcsaltál engemet
a hollok váják ki mind a két szemedet.
(...)
A boldogságnak napja soha meg ne süsön
a helyet az ördög rab láncot kötözzön
Hurczoljon kivánom a pokol kapujáig
Hogy huljanak értem Kesergő könyeid.[3]

László Gyula kitér arra is, hogy e levelek hangulata, kifejezésmódja emlékeket őriz a virágénekek korából is.[4]

II.

Egy ideig az írásbeliség útján kialakítható kapcsolatteremtés úgy formálódott, hogy küldője sem, címzettje sem tudott írni, de megíratta írástudóval, aki pedig kapta, olvasni tudóhoz vitte. Ez azonban csupán a csíráját jelentette a népi levél születésének.

Már a XVI. századtól maradtak fenn olyan írások, amelyekből kiderül, hogy a fentebb említettek szerint a küldő mással íratta a személyes kapcsolatú levelet. Kolozsvár városának tövénykezési jegyzőkönyvébe írták 1570-ben: *„Aztis vallya hogy Eowele Iratot az trombitas... az azzonnak de neky az ezebe Nem Jwt Mindenestwl Myt Iratot."*[5]

A már említett ablakbatevéssel kapcsolatos szólás jelentését O. Nagy Gábor vizsgálta a *Nem teszi ki az ablakba* címmel. Az a megállapítása, hogy akkor alakulhatott ki ezen állandó szöveg, amikor még külön figyelmet érdemelt az írni-olvasni tudó ember. A levelet azért tették az ablakba, hogy örömüket megosszák másokkal is. De érkezhettek olyan levelek is, amelyek nem örömet jelenthettek, s azt már nem tették ki az ablakba.[6] Érdekes módon a szólás csak a tagadó formáját őrzi az eseménynek. Kolozs megyében írták: *„az őtsem sem tészi ablakába nékie irt Levelemet".*[7] Héderfájáról, a volt Kis-Küküllő, ma Maros megyéből való az a levél, amelyet 1772-ben írtak le: *„Apjanak írtam egy levelet ugj gondolom hogj nem teszi az ablakba".*[8]

III.

A levelezés akkor tudott igazán elterjedni, életünk részévé válni, az üzenetküldést megkönnyíteni és általánossá alakítani, amikor fokozatosan elterjedt, majd egyre szélesebb körben ismertté vált az írás-olvasás. De addig az emberiség, a magyarság is, évszázadokig várt, s csak a XIX. század végén, majd a XX. század elején valósulhatott meg. Az iskolák működéséről a Székelyföldön a legrégibb följegyzéseket Háromszéken írták le. Hidvégen és Előpatakon már 1429-ben tanítókról olvashatunk. Szentkatolnán 1499-ben

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

szintén iskolamester tanított. 1536-ban Altorja, 1540-ben Bodok és Kézdiszentlélek tanítójáról írnak. 1578-ban Kovásznán, a század utolsó évtizedében még Bölönben, Gidófalván, Zabolán, Kézdivásárhelyen, Illyefalván, Rétyen, Márkosfalván, Kézdialbisban, Dálnokon, Sepsiszentkirályon iskolában tanították a gyermekeket az írás-olvasásra.[9]

Ezen időben Csíkban is több községben alapítottak iskolát. Följegyzések az 1500-as évekből ismeretesek Csíkszentdomokosról, Csíkszenmártonról, Kozmásról, Nagykászonból, sőt korábbanról Gyergyóalfaluból.[10]

A XIX. század második felében, a hatvanas években Schvarcz Gyula statisztikai közlemények felhasználásával közli, hogy Magyarországon mintegy öt-hatezer községben nincs iskola, és a tanköteles gyermekek csupán 48%-a jár órákra. Még meglepőbb adat, hogy a besorozott katonáknak csak 22%-a tudott írni-olvasni.[11]

Az emigrációban élő Kossuth Lajost bizonyára Schvarcz Gyula tájékoztatta a magyarországi művelődési állapotokról, hisz a Turinban élő kormányzó 1868. március 3-án azt írta: *„A kép, melyet Önnek oly ritka szakképzettséggel nyújtanak...valóban irtózatos. Tizenhétezer község közül ötezer faluban semmi iskola... a tanköteles fiúgyermekek ötvenkét százaléka, több mint fele nem jár iskolába. A hazai menyasszonyok sorában, kik a nemzedékek legelső, legmaradandóbb hatású nevelőivé vannak a Gondviselés által rendelve, száz közül 85 nem tudja nevét leírni! Száz ujoncz közt 78, Erdélyben már épen 91 nem tud írni! És mindez közel ezredéves államlét után, a kereszténység XIX. századában, midőn amott a jeges éjszakon, Norvégiában, hol mezei nép nem falvakban, hanem elszórt házakban lakik, s a földnépe gyermekeinek mérföldekről kell egyes gyülpontokra vándorolniuk...alig van az egész országban egyetlen egy ember, a ki írni, olvasni ne tudna."*[12] Márpedig a nemzet életét és jövőjét az oktatásra való figyelemben és felkarolásban látja, s hangsúlyozza, hogy a közoktatás *„hazánkra nézve valóságos életkérdés"*. Azt is világosan közli, hogy csak tanulással jutunk el a művelt nemzetek közé: *„Miként remélhessük, hogy hely legyen nemzetünk számára feltartva az európai államcsaládok kerek asztalánál, ha az európai kultúra tényezői közt meg nem jelenünk... nem lesz az ismeretek tág körében egyetlen szak sem, melynek csak egy lépéssel is előbbre vitelét az emberiség a magyar értelmiségnek köszönhetné."*[13]

Az 1891-i népszámlálás eredménye szerint Csíkban a 114 110 lakosból 55 800, kevés híján fele a lakosoknak még nem tudott írni-olvasni.[14]

Némi vigasztalást jelent, önmagunk ostorozásának túlzását bizonyos mértékig enyhíthetjük, ha saját állapotunkat egy-két más európai országéval, a norvégokon kívül, még összehasonlíthatjuk. Franciaországban 1863-ban a növendékek 48%-a járt iskolába, akárcsak nálunk. 1862-ben 100 vőlegény közül 28, 100 menyasszony közül 43 volt írástudatlan; a belga katonák egyharmada majdnem teljesen tanulatlan, szám szerint 31%, Franciaországban 1861-ben 30%.[15]

Egy-két várost is számba vehetünk. 1870-ben a magyarországi városokban a lakosok 55,1%-a, Erdélyben 41,3%-a, de Kézdivásárhelyen 60%-a, Sepsiszentgyörgyön 50%-a volt írástudó. 1900-ban a lakosok 70%-a eljutott az írni-olvasni tudók fokára, Kézdivásárhelyen egyenesen 11% írástudatlant tartottak nyilván.[16]

Csíkdánfalván 1880-ban a lakosok száma 2266. Ebből ír-olvas 295, 1910-re, 30 év után 2700 lakosa van, és 1464-en tudnak írni-olvasni.[17] A későbbiekben is, néhány esetben mindmáig, mindegyre gondot jelentett a megfelelő életkorú gyermekek iskolába nem járása. De a XX. században mindezek mellett azt is megpróbálták a román hatóságok, hogy a magyar gyermekek óvodában és iskolában ne tanulhassanak anyanyelvükön.

IV.

Az írásos népköltészetben a verses leveleknek, mint sajátos műfajnak kialakulását az élet teremtette meg. A fiatalokat hosszú időre messze földre vitték katonának, a lányok, különösen a Székelyföldről a szülőföldtől távolra indultak, hogy szolgálóknak álljanak. Elég nagy számmal szolgáltak legények is. Mind a katonaság, mint a szolgáló- és szolgaság távollétet jelentett a családtól, ismerősöktől. Ilyenkor az eltávozottak keresték az alkalmat, hogy üzenjenek, később részletesebb közlendőt is írjanak. De várták hazulról is a híreket.

A határőrség megalakulása után még többnyire itthoni feladatokat végeztettek az újonnan alakított századokkal,[18] de gyakran külföldre is elvitték őket, sőt az engedetleneket kegyetlen eljárással vagy még halállal is büntették. A zágoni református tiszteletes följegyezte azoknak a nevét, akik 1789 és 1809 között különböző csatatereken vesztették életüket: először a török elleni harcokban, majd a franciák elleni csatákban. Egyetlen háromszéki községből, Zágonból ezen rövid időszakban, három csatában 61-en haltak meg.[19]

Külföldre vagy szülőföldjüktől messze vitték az itteni legényeket katonának a XIX. század elején és közepén is.

A romániai magyar fiúkat 1945 után is lehetőleg minél távolabb vitték otthonuktól katonának, s megalázták a román nyelv nem kellő ismerete miatt. Még csak szóba sem jöhetett, hogy anyanyelven sokkal eredményesebb kiképzést lehetett volna biztosítani részükre. De a második világháború után az ún. kulák fiúkat és politikai indokkal besorozottakat újtípusú katonai kiképzésben részesítették: akárcsak a fasizmus idején a zsidókat, munkaszolgálatra vitték. Ez a megbélyegzett sors jutott azoknak is, akik az 1956-os események vagy későbbi, a hatalomnak nem tetsző tettek miatt kerültek a kirekesztettek közé.

A távollét üzenetközlésre és levélírásra késztette a katonákat is, az otthon maradottakat is.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

V.

A katonáskodás mellett a Székelyföldről nagy számban távoztak el más vidékre, külföldre is, különösen Moldvába és Havasalföldre, Bukarestbe és más városokba iparosok, napszámosok, cselédek, szolgák, szolgálók. A vándorlás előidézői a kevés és viszonylag gyengén termő föld, a családtagok nagy száma, éhség, szárazság, gyakran társadalmi és politikai okok, a több jövedelmet ígérő munkalehetőség. Emlékezetesek voltak a fejedelmi intézkedések a XVI. században, majd a székely felkelés 1562-ben, a XVIII. századi többszöri szárazság vagy sok eső miatti rossz termés, a mádéfalvi erőszakos támadás az ellenállókra 1764 januárjában. És folytatódott tovább a XIX. században, nem szünetelt a XX. században sem. Csíkban még az 1930-as években is a lakosság 29%-a *„mezőgazdaságon kívüli jövedelemre utalt"*. Venczel József írta 1938-ban, hogy a népesség Csíkban *„30%-al emelkedett, s a viszonylagos túlnépesedés következményeképp negyedszázezer lélek elhagyta a megye területét."*[20]

A szolgák, különösképpen a szolgálók kevesen maradtak saját falujukban, közeli-távoli városokban szegődtek el. Ráduly János írta, hogy a kibédi szolgák eljutottak a Nyárád, a Maros mentére, sőt Brassóba, Szebenbe és e városok környékére.[21] A lányok Csíkszeredába, Gyergyószentmiklósra, Sepsiszentgyörgyre, Kézdivásárhelyre vagy nagyobb városokba, Marosvásárhelyre, Kolozsvárra, Brassóba többen elszegődtek. Brassóban szolgáló uzoni lányokról írt Jókai Mór is egyik elbeszélésében, amely az 1692-es eseményről szól.[22]

De a székely lányok eljutottak Budapestre, Bukarestbe is. Benedek Elek megalázott sorsuk miatt emelt szót. Barabás Miklós, amikor 1831 és 1833 között Bukarestben tartózkodott, székely cselédekkel találkozott. *„Az egész Raimondi család igen művelt volt* – írta önéletrajzában –, *a kisasszonyok, sőt anyjok is az oláh és a modern görög nyelven kívül... jól tudtak franciául, olaszul, sőt magyarul is elég jól beszéltek, mely utóbbit a magyar cselédektől és dajkáktól tanulták el. (Sok székely cseléd volt Bukarestben, mert jól fizették őket, s jobb hasznukat vették mint a cigány vagy oláh paraszt cselédeknek; így aztán sok bojár és katona tudott többé kevésbé magyarul.)"*[23]

Orbán Balázs is arról írt, hogy *„Csík férfi népességének fele karavánokban"* érkezik a szomszédos megyékbe mezőgazdasági munkát keresni, de ők többségben visszatérnek. Nagyobb veszélyt jelent, amikor keletre távoznak a megélhetési lehetőség megtalálásáért. Innen már kevesen térnek vissza. A lányok szolgálónak állása *„szépségeink legszebb gyöngyeinek"* letépését jelenti.[24] Pontosabban megjelölve, a felcsíki falvakból 1869-től az 1930-as évekig öt községből, Szentdomokos, Szenttamás, Jenőfalva, Karcfalva, Dánfalva lakói közül mintegy 6000-en vándoroltak el.[25] Ha csak Dánfalva természetes szaporulatát vesszük figyelembe, megállapítható, hogy 1800 és 1935 között 11 763 gyermek született. Az elhalálozottak száma 7 662. A kü-

lönbség: + 4 101.[26] Ez egyben azt is jelenti, hogy itt egyetlen községben, 2 000 – 3 000 lakosúban évente 87 gyermek született – az átlagot számítva.

Ráduly János hosszabb időszakot átfogva vette számba a kibédi szolgákat. Azt írta 1987-ben: *„a negyven éven felüli ma élő 460 kibédi férfi közül 203 (44,13%) kóstolta meg egykor a szolgálat keserű kenyerét."*[27] Az 1912-ben született kovásznai Kádár Imre közölte: *„Dalnokban 400–450 cseléd volt. Barátkoztunk rendesen, együtt sétáltunk... Egyik a mást segítettük hol pénzzel, hogy evvel-avval."*[28]

A felcsíki falvakban érdekes szokás alakult ki. A Sepiszentgyörgyön megjelenő *Székely Nemzet*ben közölték 1886-ban: *„A csíki asszonyok vándorlása ma kezdődött meg. Az esős idő nem tartotta vissza a jó asszonyokat, hogy ősi szokás szerint Brassóban szolgáló lányaikat meg ne látogassák."*[29] Az ilyen látogatásokról szinte minden évben közöltek egy-egy tájékoztatást. Egyik későbbi írásban kitérnek a szolgasorsot választó csíki leányok nagy számára: *„Százra menő szekér szállította tegnap (május 15-én) Brassóba a csíki asszonyokat. Lányaik ott szolgálnak a Barczaság híres városában, a hol alig van módosabb család székely szolgáló lány nélkül. Ilyenkor, pünkösd előtt, évről évre következetesen elmennek az anyák leánylátogatóba Brassóba. Nyolcan-tizen ülnek sorjában a gyékényes szekereken,... megmaradt a régi szokás... az asszonyok, kiknek nagyrészit ifjúkori emlékek is kötik Brassóhoz, hiszen ott töltötték ők is valamikor egy pár esztendőt szolgálatban, el ne látogassanak Brassóba."*[30]

Kelet-Európa nevezetesebb helyein mindenütt találni székely szolgálókat, de még sokkal további helyeken is. Megtörtént, hogy Brassóban ismeretlen közvetítők ottani hivatal segítségével iépre csaltak szolgálatot kereső lányokat, és a Tömösi vámon titkos úton juttatták át, erőszakkal is, Romániába s onnan tovább a 10–13 éves lányokat.[31]

A csíkdánfalvi Tankó Anna füzetében található verses levélben ezt olvashatjuk a szolgálók egyik részének sorsáról:

Bimbó voltam, amikor születtem,
Rózsa lettem, mikor elszegődtem,
Rózsa voltam a babám karjába,
Elhervadtam Brassó városába.

A távolba került lányok, legények levelek útján is tartották a kapcsolatokat egymással, leveleik között gyakran voltak versesek is. Küldésüket megkönnyítette a postaforgalom fokozatos kiépülése és költségeinek csökkenése. 1750-ben már Bécsből Nagyszebenbe postakocsik közlekedtek, Moldva felől pedig az Ojtozi szoroson érkezett Brassó felé az úgynevezett „török posta".[32] De ekkor, sőt később is Pesttől Sepsiszentgyörgyig 8 napig tartott a postaszállítmány útja. Háromszékre 1896-ban 479 700 levél és 176 592 le-

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

veleződlap érkezett.[33] S ezen nagy számú levél között bizonyára voltak versesek is.

VI.

A katonának vitt, vagy szolgálónak állott fiatalok valamely emléket akartak megőrizni életük ezen szakaszáról. Ezért társaiknál látott, és akkor árusított füzetet vásároltak, s abba íratták be barátaikkal a köszöntő szavakat, kedvelt énekeket vagy más alkotásokat. Legtöbbet azonban a füzet tulajdonosa írt le. Azt másolta, amit barátai, ismerősei füzetében talált, s amelyet maga is kedvelt.[34]

Katona Imre sok énekesfüzet vizsgálata után összegezte tapasztalatait. Ezek szerint ezen füzetekben találhatóak magyar nóták, hazafias versek, katonadalok, ismert népdalok, találós kérdések, verses levelek, saját alkotások is, sőt kuplék, új divatú énekek, de időjárási, vásárlási és más bejegyzések.

Ujvári Zoltán külön tanulmányában foglalkozik a kéziratos verseskönyvekkel. Megállapítja, hogy a kéziratos könyvekben lappangó versek, énekek vizsgálata népköltészeti kutatásunk újabb területe, amelynek során megfigyelhető, hogy ezt a költészetet egy bizonyos irányból milyen hatások érték.[35] Ugyanő Tasnádi Lajos kéziratos könyvét vizsgálva megállapítja, hogy változatos anyagából megismerhetjük, egyetlen füzetbe milyen alkotásokat írnak be az emlékversektől a verses levelekig.[36]

Néhány füzetben azt is megfogalmazták, milyen céllal vásároltak irkát, amelybe énekeket, emlékverseket, leveleket stb. írtak le. Egyik énekes füzetet így vezették be:

Világi
Dallos Gyűjtemény
Második könyv
Melly 93 különböző Dallokat foglal
magában
vagyis
Annyi féle virágotskákbul három ágban
összve font Koszorutska
melyet
összve fonogatott
Egerben 1827-ik Esztendőben.[37]

Kézdivásárhelyen vagy valamelyik környéki helységben írták 1869-ben: *„Lukács Károlyé ez Az Könyv 1869-ben vettem"*. A belső lapra írta: *„Mindenféléről én ezen kis könyvet tsak a zért vetem meg hogy a mig szol gálok a tsászá riak nául minden féle uj ságot belé ir hasak hogy mikor hazamegyek a*

kor legyen mit meg mutasak a szüleim nek és test véreim nek legalább ezt emlé kül haza viszem az hazám ba erdély or szág ba ha az isten éltet és megsegél." A XX. század közepén az első lapon található a következő bevezető: *„Bara F. András Galac 1957. I. 20. Caiet pentru amintire [Emlékverses füzet]."* A következő lapokon olvasható: *„Ennek a füzetnek az a célja hogy csak emlék vers legyen bele írva. Ezt a füzetet Én birom és a nevemet Ráírom U[nitatea] M[ilitară] [Katonai Egység] No. 03361 Galați."* Ebben a füzetben az emlékversek és nóták mellett külön fejezetben 11 verses levél is található.

VII.

Az általunk eddig ismert leveleket a következőképpen csoportosítottuk:

I. Nyomtatásban megjelent verses levelek	73
II. Kéziratos verses levelek	260
III. Arcképhez nyomtatott verses levelek	3
IV. Arcképhez kézírásos verses levelek	2
V. Tréfás nyomtatott verses levelek	1
VI. Tréfás kézírásos verses levelek	3
	342

A levelek egyik részének könnyen meg lehetett állapítani a leírása helyét: vagy már a füzet fedőlapján feltüntették tulajdonosának nevét és a születés, esetleg a lejegyzés helyét, vagy egy-egy lapon közölték, ki, hol és mikor írta. Adatot találunk arra is, hogy két különböző helyről favágáson lévők írtak le verses levelet. A csíkdánfalvi Kovács Albert füzetében írták: *„Diktálta Tamás Mihály Kisilván Farkaslaki 1938, július 17-én;"* későbbi lapon: *„Kis Ilvai fenyves erdőben 1938"*.

Csupán néhány példát sorolunk fel a nyomtatásban megjelent levelek helymegjelöléséről: Dalmácia, Hercegovina, Bilek, Bosznia, Galícia stb.

A kéziratos füzetekben: Bosznia, Bécs, Budapest, Bukarest, Kolozsvár, Brassó.

Évek szerint a következő csoportosítást végezhettük el: egyet 1744-ben írtak le.[38] A következő században a legrégebbi általunk ismert lejegyzés 1852. évi keltezésű. 1900-ig a nyomtatásban megjelentek közül 11-nek gyűjtöttük össze adatait. 1900 és 1950 között a nyomtatásban közöltek száma 48, a kéziratosoké 138. Majd a nyomtatottak közül 3 megjelenési ideje 1963, 1970, 1971. A kéziratosak közül 1951 és 1970 között 111-et gyűjtöttünk össze. Összesen 333.

Ezen összesítéshez kell kapcsolnunk az arcképhez írottakat. A verses levelek ezen külön fajtájához 1900 előttről egy nyomtatottat, egy kéziratosat vettünk számba, majd a nyomtatottak közül kettőt 1950-ig, egy kéziratosat pedig 1960-ban írtak le.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Külön csoportba soroltuk a tréfás leveleket is. Ezek közül egy nyomtatottat és két kéziratosat 1900–1950 között írtak le, 1965-ben szintén egy kéziratosat. Összesítve 342.

Ezen adatokból bizonyos eseményeket is kiolvashatunk. Például azt, hogy a múlt században hova vitték a székely fiúkat katonának, hasonlóképpen napjainkban, vagy a leányok többnyire hol szolgáltak. A levelek többsége csíki és háromszéki. Azért, mert e két megyében gyűjtöttünk mintegy 45 éven át. Bizonyára gyorsan szaporodhat más megyék helységeinek száma is, ha ott is alaposabban kezdenek gyűjteni.

VIII.

Úgy tűnik, éppen az írásbeliség folytán, hogy a verses levelek kevésbé variálódnak, mint a népköltészet szóbeliség útján terjedő többi műfajai, hisz a többnyire másolt szövegek egyik füzetből a másikba többnyire változatlanul kerülnek át.

A felsorolt eléggé nagyszámú verses levelek azonban arról győztek meg, hogy a másolók is újraalkotják a szöveget írás közben. Egyetlen esetben sem találunk teljesen azonos szövegű leveleket a 342 között. Egyes esetekben világosan kimutatható a közös forrás, de nem az azonos szöveg. Előfordult, hogy értelmetlen sorok is kerültek egy-egy levélbe, ami annak tulajdonítható, hogy a másoló nem tudta kiolvasni az eredeti írást. Máskor szószerkezeteket, egész verssorokat mássá alakítottak. Néha bizonyos részek maradtak ki, vagy újabb részekkel bővült egy-egy levél. Gyakran előfordult a személyi viszony változtatása, mert csak úgy felelt meg a másoló helyzetének.

Megállapíthatjuk, hogy a verses levelek írói, másolói bizonyos érzelmekről, gondolatokról gazdag kifejezési formában a változatok egész sorát alkotják meg.

A 342 levél összesen 6306 verssort tartalmaz, amely levelenként 18,43-at jelent. A nyomtatott levelek között a legterjedelmesebb 56 tizenkét szótagos verssorból áll, a kéziratosak között 92, 78, 76 sorosakat találunk. A legrövidebb 2–4 soros.

Az említett 342 levélben 1050 olyan sort találunk, amelyekben valamilyen formában előfordul a levélírás, néha hiányos mondatban. Pl: *Indítom levelem egy szép rózsaszálnak* vagy: *Indulj meg levelem, szomorú utadon,* vagy: *Ebben a pár sorban elküldöm lelkemet.* Az 1050 verssorban ilyenszerű versorok csupán 70 esetben fordulnak elő azonosan, a levél többi része azonban eltérő.

A verses levelek néhány sajátosságának a bemutatása mellett az volt a célunk, bizonyítsuk, hogy másolásuk során nem merevednek meg a szövegek, hanem változatok sokasága tanúsítja a népi alkotási készséget ilyen helyzetekben is.

A 342 levélben lévő 6306 verssorból 1050 levéllel kapcsolatos sor található, néha egyben többször is. Bizonyos szempontok érvényesítésével csoportosítottuk a motívum előfordulásait, ebből mutatunk be néhányat. Az első részben a levél adatait soroljuk fel: I. Nyomtatásban megjelentek; II. Kéziratos stb. (A VII. fejezetben felsoroltak szerint). 1906 – a füzetben, könyvben stb. található keltezés; 13 – a levél száma.

Bocsátom neked

II. 1906/13 gyenge szellő szárnyon bocsátom neked (levelem)
II. 1887/9 ezel bocsátom szerelmes levelem
I. 1876/9 Ezzel elbocsátom levelem útjára
II. 1950/42 Most elbocsátom levelem útjára.
II. 1876/13 És most elbocsátom hozzád levelemet
II. 1936/76 Ezen soraimból kit tehozzád bocsátok
II. 1952/154 levelem te néked szivemből bocsátom
II. 1960/227 Ezen pár soraimat te hozzád bocsájtom
II. 150/134 Ezzel levelem bocsátom
II. 1959/223 Ezen levelem tehozzád bocsátom
II. 1970/258 Ezzel levelem tehozzád bocsájtom
II. 1957/205 Utolsó levelem te hozzád bocsájtom
II. 1967/254 Ezt a levelet hozzád bocsájtom

Küldöm levelemet

I. 1878/19 Kűdöm levelemöt, hogy menynyön képömbe
II. 1887/9 Küldöm levelemet szép magyar hazámba
I. 1944/71 Küldöm levelemet szép magyar Erdély országa
I. 1906/38 Idegen országból küldöm levelemet
II. 1940/92 Kűdöm levelem mennyen el kezedbe
II. 1936/62 Küldöm hozzád ezen levelem
I. 1910–14/50 Küldöm levelemet s igaz szerelemet
II. 1911/31 Küldöm levelemet hogy vigan olvasd belőle
I. 1914–18/62 Küldöm levelemet Nyugatról keletre
I. 1901/22 Küldöm levelemet / Ezen gyöngyvirágnak
II. 1950/140 Küldöm levelemet egy szép virágszálnak
II. 1950/135 Melyet most hozzád küldök kis virágom
I. 1910-14/48 Küldöm a levelem tenéked, angyalom
II. 1936/69 Küldöm teneked, akit szeretek
II. 1953/197 Te neked küldöm most ezen levelet
I. 1910–14/57 Tehozzád küldöm el szomorú levelem
II. 1944/121 Küld legalább egy levelet
II. 1959/224 Neked küldöm levelem, amiből megtudod
I. 1910-14/49 Most tehozzád e pár sor irásom
II. 1929/67 Küldöm a levelem egy fehér galambtól
II. 1940/88 Levelem küldöm a sűrű felhőtől

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

II. 1950/146 Feltettem levelem szellők szárnyára
II. 1952/153 Elküldöm levelem sebes szél utyára
I. 1906/39 Elküldöm levelem szomorú útjára
I. 1914–18/62 Egy fecske madártól küldöm levelem
II. 1953/169 Egy fecske madártól küldöm levelem
II. 1953/184 Egy fecske madártól küldöm levelem
II. 1957/199 Egy fecske madártól küldöm e levelet
II. 1957/199 Kedves feleségem küldöm e levelet
I. 1910–14/54 Köszönettel küldöm ezen levelemet
II. 1950/124 Galamb szárnyán küldöm e levelet
II. 1960/229 Kis levelemet küldöm édesem tenéked
II. 1967/249 Azután elküldöm az én kedvesemmel
II. 1959/220 Szerelemet küldöm neked levelembe
II. 1944/ 71 Ebben a pár sorban elküldöm lelkemet
II. 1906/13 Azért küldöm ezen bús levelemet
II. 1960/232 Ezen pár soraimmal elküldöm levelemet
II. 1953/164 Hozzád küldöm ezen számárú levelem
II. 1911/26 Ha ezzel a kis levéllel / A szivemet küldeném el
II. 1959/20 Ha szivemet küldhetném el / Most ezzel a kis levéllel
II. 1959/225 Szivemből irom és küldöm neked
II. 1917/42 Neked küldöm babám kis arany darázstól
II. 1884/7 Mert nagyon várom hozám küldött levelüket
II. 1938/75 Hogy ily későn küld levelet
II. 1938/84 Aki neked küldi e szerény sorokat
II. 1888/84 Hü maracze hozám kűcze Levelet
I. 1906/33 Menj, édes levelem, siess kebelemből
I. 1910–14/61 Kezemhez hoztam kedves leveledet
II. 1950/134 Vele együtt küldök neked / Egy igaz szivet (levéllel)
II. 1965/243 Tehozzád kedvesem aztat elküldeni (levelem)
I. 1907/40 Neked levelet küldeni
II. 1884/7 Levelemet küldöm de én itt maradok
II. 1952/153 Levelemet küldöm magam itt maradok
II. 1952/153 A levelem küldöm én még itt maradok
I. 1901/22 Ez egy pár sorba / Elküldöm lelkemet
I. 1944/71 Ebben a pár sorban elküldöm lelkemet

Pecsétes levél

II. 1942/107 Le is pecsételtem
II. 1950/139 Sóhajom a levél, könnyem a pecsétje

Szálljon, repüljön levelem

II. 1936/52 E kis levélke hozzád szálljon
II. 1936/61 Szálljon ez a levél hozzád
II. 1957/200 Repülj ki levelem Szentlélek falvából stb. stb.

Jegyzetek

1. László Gyula 1943, 89.
2. Szabó T. Attila VII. 1995. 1111.
3. László Gyula 1943, 93–93.
4. László Gyula 1943, 89.
5. Szabó T. Attila V. 1993, 762.
6. O. Nagy Gábor 1979, 35.
7. Szabó T. Attila I. 1975, 56.
8. Szabó T. Attila I. 1975, 56.
9. Dankanics Ádám 1970, 1973.
10. Fritz László dr. 1931, 593.
11. Pukászky Béla – Németh András 1994, 469–470.
12. Kossuth Lajos 1868, 194.
13. Kossuth Lajos 1864, 194.
14. Magyar Statisztikai... 1893. 34; 146–147; 152–158–164; V. rész 1916. 18; 168.
15. Barsi József 1867. VII, 316; 365-366; 369.
16. Pál Judit 1997, 10. (Kézirat)
17. Közölte Bálint Gyula.
18. Egyed Ákos 1979, 14–15.
19. Albert Ernő 1996, 24–25
20. Venczel József 1980, 46.
21. Ráduly János 1987, 16.
22. Jókai Mór I. 1955, 582–617.
23. Barabás Miklós é.n., 214.
24. Orbán Balázs III. 1869, 5.
25. Venczel József 1980, 116.
26. Venczel József 1980, 77.
27. Ráduly János 1987, 11.
28. Gazda József 1980, 14.
29. Székely Nemzet 1886, 91. sz.
30. Székely Nemzet 1891, 76. sz.
31. Székely Nemzet 1887, 7. sz.
32. Potsa József 1899, 304.
33. Potsa József 1899, 305–307.
34. Katona Imre 1977, 552.
35. Ujváry Zoltán 1960b.
36. Ujváry Zoltán 1960a.
37. Pesovár Ferenc 1957, 294.
38. Pogány Péter 1978, 130.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Irodalom

ALBERT Ernő
1994 Ballada Dancsuj Dávidról (Kézirat)
1996 Erdélyi Művelődési törekvések és a zágoni földmíves zenekar. Erdélyi Tükör. VIII. 1–2. sz. 22–30.
BARSI József
1867 Az általános tankötelezettség törvényhozási szempontból. Budapesti Szemle. VII. 339–381.
CZUCZOR Gergely – FOGARASSI János
1862 A Magyar Nyelv Szótára. Pest
DANKANICS Ádám
1970 Az oktatásügy kezdeteiről Székelyföldön. Korunk. XXIX. 11. sz. 1733–1736.
EGYED Ákos
1979 Háromszék 1848–1849. Buk.
FRITZ László
1931 Statisztikai közlemények. Magyar Kisebbség. X. 15–16. sz. aug. 1. 593.
JÓKAI Mór
1955 Háromszéki lányok. Válogatott elbeszélések I. Bp.
KATONA Imre
1977 daloskönyv címszó. In.: Magyar Néprajzi Lexikon I. Bp.
KATONA Imre–Küllős Imola
1982 verses levél címszó. In.: Magyar Néprajzi Lexikon V. Bp.
KOSSUTH lajos
1868 Kossuth Lajos levele a közoktatásügyi reform kérdésében. A Nép Zászlója 17. sz. ápr. 25. 194–196.
LÁSZLÓ Gyula
1943 Verses népi szerelmeslevelek. Termés. Ősz. 89–93.
O. NAGY Gábor
1979 Mi fán terem? (Harmadik kiadás). Bp.
ŐSZ János
1901 Verses levelek, névnapi köszöntők. Erdély népei. IV. 1901.
PÁL Judit
1996 Írástudás a Székelyföldön a XVIII. században. In.: Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésnapjára. Kv.
1997 A székelyföldi városok a dualizmus korában. (Kézirat)
PESORVÁR Ferenc
1957 Kéziratos Daloskönyv 1927-ből. Néprajzi Közlemények. II. 3–4. sz. 294–308.
POGÁNY Péter
1978 A magyar ponyva tüköre. Bp.

POTSA József (szerk.)
1899 Háromszék vármegye... Sepsiszentgyörgy
PUNKÁNSZKY Béla
1994 Neveléstörténet. Bp.
RÁDULY János
1987 Mikor a szolgának telik esztendeje. Buk.
1887 Leánykereskedés a keleti tartományok felé. Székely Nemzet. V. 7. sz. jan. 13.
SEBESTYÉN Gyula
1892 A népi verses levél. Pesti Napló 1892. évi karácsnyi melléklete.
1906 Dunántúli gyűjtés. Magyar Néprajzi Közlemények. VIII. Bp.
SZABÓ T. Attila
1975–1996 Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. I–VIII. Bp.–Buk.
1889 Székely lányok Romániában. Székely Nemzet. VII. 132. sz. aug. 27.
UJVÁRI Zoltán
1960a Tasnádi Lajos botpaládi kéziratos könyve. Különlenyomat a Jósa András Múzeum Évkönyvéből. III. 155–175.
1960b. Népi kéziratos verseskönyveink. Műveltség és Hagyomány. 111–146.

VERSES LEVELEK

1.

Gyászba elborulván
Szomorodott szivem
Nem lel vigasztalást
Szegény árva fejem
Nintsen már semihez
Semi reménységem
Mert nehezen esik
Tölled elmenésem.
Életem énnékem
Lesz már szomorodott
Mindenapi létem
Tsupán sanyarúság
Keserves jaj szokra
Fordul a vidámság
Örömre sem hozhat
Más semi mulatozást
Hullnak szüntelen
Szemeim könnyei
Azoknak ortzámon

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Foljnak patakjai.
Semit nem is szünnek
Szivem zokogási
Mig hozzád nem jutnak
Annak óhajtási
Szerelmes Violám
Jutok én eszedbe
Mert nem régtől fogva
Jártasz szerelmedbe
Nem gyakorta ültünk
Egymásnak ölibe
Éldegéltünk ketten
Szép gyönyörűségbe
Mely nehéz a testnek
Lélektől megválni
Szép meleg napfénynek
Homályba borulni
Vagy annak sugárit
Hirtelen rejteni
Oly nehéz szivemnek
Szivedet elhagyni
Jaj már mikor látnak
Édessem szemeim
Hol ölelik gyenge
Nyakadat karjaim
Mikor tsokolgatják
Szép ortzád ajkaim
Vagy mikor viradnak
Reám vig napjaim
Már hamar közelget
Az elmenő ora
Melyben készülgetni
Kelletik az utra
De kérlek ne essék
Szived fájdalmára
Megkereslek szivem
Hid el nemsokára
Az Istenre bizlak
Im már édes szivem
Megbotsás én nékem
Lelkem drága kintsem
Ne tarts vétkeimér
Haragot ellenem

Áldjon meg az Isten
Azt ohajtja szivem.

1866-ba
Több helyen beirva
Hajdu János
Egyik későbbi íráson
Csíkszentgyörgy is található

2.
Szülőkhöz levél

szeretet szüleim minden jot kivánok
éltem sorsa felől most egy pár sort írok
egéségem jovan hálá az istennek
a meljhez hasonlot kivanok kegyeknek
szivemből köszönöm minden jot kivánok
öröm kerekeken forgo boldogságot
a bubánat köztök messzüre távozon
hogy köztök levelem örömet találjon
tisztelem s ölelem apámot s anyámot
mert gyengeségemtől fogva viselte gondomot
mert igen jo szülők voltak hozám mindég
ha vétetem most már megengedjenek
hogy az egek ura örökre tartsa meg
kedves szülőimet öröké tisztelem ölelem
engedelmes szavam hozájok emelem
nem vigasztalhatom mostan szüleimet
Nem tölthetem velek vigan életemet
szomorú szivem nek busgodatja
mert szivemen fekszik szomoru bánatja
nincs gyönyörűségem semi ez világon
töltöm életemet idegen országon
Mert sirhat rihat az az édes anya
kinek az fia ilj távol katona
bár csak én sem letem volna soha
hogy rabnak kel leni fiatal koromba
álgya meg az isten azt az édes anyát
a ki buval gondal neveli fiat
fel neveli szépen nem veheti hasznat
első ferencz jozsef szabot rája ruhát
az idegen földön életét végezi
szüleinek szivét érte bánat lepi

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

minden jot kivánok idegen országbol
tiszta sziv kebléből sohajtozásbol
de szép zöld az erdő de szép zöld a tavasz
az én életem is husz évig virágza
husz éves koromba katonává letem
eljöt az hideg ősz virágom hervadot el
most ifjuságomnak virága hervadozik
három esztendeig nem is virágozik
husz éves koromba le is szakasztotak
akor pedig legszeb virágom ujultak
de már őfelsége tiz évre fogot el
ugy töltömel legszeb ifjuságomot
tiz év tiz év hej de hosszu idő
az egész életem lefojta keserű
most már az hideg ősz virágom hervaszsza
mint a fa levelét földre le hullatja
de szépen virágzot a hazám földjében
imármost hervadoz e gyászos életemben
most már sorozásomtól fogva gyászban van borulva
édes kedves anyám jaj minek is szültél
ilj gyászos életre minek is növeltél
minden vig örömem jaj de elvesztetem
soha a szivemnek vig öröme nincsen
gyászban van szivemnek minden vigasága
töltöm életemet idegen országban
kedves jo szüleim kedves jo testvéreim
álgyon meg az isten sok jo akaroim
más országban vagyok kedvesem nagy távol
hol az sok szép fiu együt busul
kit az isten meg segit eben az életben
hazájokat mindég hiven védik.

Vége

Gedő Mihály 1882 béli baka
A 66. És 67. Lapon bélyegző: Udvarhely
megye Muzsna község

3.

Szerelmes vers

Küldöm levelem szép magyar hazámban
régi kedvesemnek tudositására
levelemet küldöm magam itt maradok
tugya az isten mikor szabadulok
dehát tudositlak minden sorsom felől
régi hü kevsesem
Szerelmes virágom
hogy el ne felejtkez régi kedvesedről
tehát tudositlak ezen levelemből
katona életemben hogy foljnak napjaim
noha bár sürgetnek sürü gondolatim
mert ugyan is nekem nincs semi bajom
csak szivemet nyomja érted a fájdalom
hogy miért fáj a szivem én aztat meg es irom
épen érted fáj kedves kis angyalom
pedig idegen föld határán járok
azért minden
Éjel veled álmodok
mikor fel éberedek csak alig hogy nem sirok
mert azok az álmok koszt mindig veled vagyok
mikor felébredek már semir semlátok
bánatos szivemben csak ott sohajtozok
fáj a szivem érted hogy azt most el nem tagadom
de örök fájdalmam csak le nem irhatom
mert nincs oly tinta az mely asztot lefogja
sem papir ki asztot béfogja
hulnak az
Könyeim ha levelet irok
reszketnek kezeim, hogy betüt nem irhatom
bár csak soha egy mást ne ismertük volna
Katona életem joban folyna dolga
folynának napjaim egy más után szépen
s ugy ha már elfolyna katona életem
De ki tehet rola az isten rendelte
még mikor Ádámot és Évát teremtete
még akor szerelmet öntöt
Az emberben
mikor ököt küldöte az paradicsom kertben
s asztot mondota nékik
Szeressétek egy mást csak ugy hozatok

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

az istentől az áldást
Nagy istenünk szava minket is érintet
mert szerelmet körünkben is hintet
Szeretük es egy mást éltünk Napjaiban
nem akadályozot minket aban senki
De ha igaz isten igy rendelte hogy
el vályok töled
Egy kevés időre a vagy csak el fog jöni
és haladni csak akor fog bus szivem hozád lángolni
fel kereslek akor bár hol a föld alat
ha az világból a halál ki nem ragad
ha pedig fel keres a szomoru halál
akor fel kereslek a gyászos sirodnál
de akor is gyász sirodon fekszem
szomoru lelkemet Istenhez eresztem
mert mit ér nékem az életem nálad nélkül
mert ha te meghalnál hát én kit szeretnék
ha megszabadulok egész árva lenék
adjon isten tehát neked egészséget
adjon néked szép hosszas életet
Tarcson meg az isten mind ketönköt együt
Csak ö oltalmazzon téged mindenüt
És engem pedig segicsen haza
Hogy pihenjem ki magam gyenge karjaidba
Ezel bocsátom szerelmes levelem
Bizlak az istenre igaz hű Kedvesem

1887. Györgyjakab Ferenc füzetéből
„Erdély három széki" bejegyzés egyik lapon,
egyik szövegben pedig Zágon is szerepel.

4.
Más vers

Kedves szép angyalom szüvemnek szerelme
bánatos szivemnek ragyogó nap fénye
Szerelmes virágom szivemben vagy zárva
mig élsz a világon
Nem is lesz rozsám a szivembol kivetve
mig be nem fog a sötét sír keble
sem éjel sem napal nem vagy felejtve
mindig eszembe vagy szivemnek szerelme
hát én kedves rószám jutoke eszedbe

tőled el válásom én nagyon sajnálom
bánatos szivemnek helyit nem találom
Mert én te irántad fogok hün maradni
Rajtad kivül mást nem fodok szeretni
Csak akor érezhetném boldognak magamot
Mikor megtalálnám kedves galamobomot
Csak az isten hozná aszt az orát
A melyben csokolnám két piros arczáját
Szivemnek szerelme

1906. Zsók József Csíkdánfalva – Menaság

Szeretett kedvesem jó napot kívánok
Vigasztalásodra egy néhány sort írok
Vigasztalom szived teljes irásommal
Töltöm napjaimat búval és bánattal
Ezzel én mostan a levelem bezárom
Maradok a távolba, mint egy árva madár
Kinek párja sehol sem jár

1911. Bucs Rozália, Bita

5.
Katona bucsuja

Áldja meg az Isten azt az édesanyát
Aki katonának nevelte a fiát.
Húsz évig nevelte keserves munkával,
Húsz év után pedig öltöztette gyászba.
Éltem áldozom magyar nemzetemért
Véremet kiontom a magyar hazámért
Ne félj Magyarország, vigyáz rád az Isten
Nem adja házadat ellenség kezébe.
Ha idegen földön történik halálom
Bucsum aként veszem tőled jó pajtásom,
Ásol pajtás egy sirt bajnétom hegyével
Betakarod szemem fehér keszkenővel
Megirsz egy levelet szép magyar hazámba
Hogy itt nyugszom pajtás-idegen országa
Ki e levelem konnyével áztassa
Megtudja belőlle hogy egy hü katona
Nyugszik az Istenben idegen országba

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Vidd el fecském vidd el e szomoru levelet
Tedd az ablakára kedves szüleimnek
Köszönöm jó anyám szivdnek joságát
Fogadd fiadnak a vég bucsuztatását

1915 november 19-dikén irta Roza
Lukáts Róza füzete 1911-es bejegyzések
Felsőcsernáton

6.
Bucsú levél

Irom levelemet gyászos indulattal
Számolom napjaim buval és bánattal
Ha te immár babám hozzám hütlen lettél
Engemet örökre szivedből kivettél
Nem haragszom azér csak rosszul esik
Hogy a mü szerelmünk ily hamar elmulék
Ha megvetél engem én is meg téged
Én már elfelejtettem örökre nevedet
És a te szived értem sose fájon
Szived a bánattól hamar meg ne szabaduljon
Hervaggyon életed, mint a szakitott virág
Olvaggyon szived, mint a só a vizbe
Hogy jusson eszedbe a te hütlenséged.
Amennyi átok van a szélles világon
Ha az Isten meghallgassa
Mind a hütlen szeretőkre szájon
Hallgassa is meg az Isten kérésemet
Ha elhagytál babám
Földinduláskor jusson eszedbe a szerető tartás
Azt kivánom minden bucsuzzék el tölled
Még a fényes nap is bujjék el előlled
Mint látom babám kincinségből jártál hozzám
Nem igaz beszédü, csak hizelgő voltál
Nem hiszek már neked hittem már eleget
Álnok a te szived megcsaltál engemet
Bánat annyi szálljon a szivednek tájára
Mont amennyi fü nő a mezők határán
Élted rózsája soha ne virágozzon
Szived a bánattól soha meg ne szabaduljon
Ezzel levelem bezárom

Verjen meg az Isten mindig azt kivánom
S ere a levélre választ se várok.

Csíkdánfalva 1936. Dobos János füzete

7.

Szeretett kedvesem, szivemnek reménye
Szerelmes szivemnek ragyogó napfénye
Miolta tégedet először láttalak
Azóta édesem szivembe zártalak
Te vagy életemnek arany almafája
Két szemedbe ragyog szivem boldogsága
Busul a madár is ha messze van a párja
Hár az én bús szivem érted hogyne fájna
1
938. Csíkdánfalva, Kovács Albert füzetéből
Diktálta Tamás Mihály kisilván 1938 július 17-én
Farkaslaki

8.

Levelem küldöm a sürü felhőktől
Búcsú csókjaim az esti szellőktől
Ezzel lezárom jobb kezem irását
Álgya meg az isten a felolvasóját

1940-es évek. Csíkdánfalva, Fülöp András füzetéből

9.
Level

Patak partján szomoruan megállok
El szakitok egy hervadó virágot
Zúgó patak hadd vigye el messzire
Szőke leány jutok-e eszedbe
Nyiló rózsa voltam, amíg e sort irtam
De most hervadok, mig választ nem kapok

1940. Csíkdánfalva, Fülöp András füzete

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

10.
Levél

Irom levelemet egy szép virágszálnak
Tőlem távol levő hervadó virágnak
Inditom levelem bánatos szivemből
Le is pecsételem szivem érzelmével
Most nem is találok addig vigasztalást
Mig ketten kedvesem nem öleljük egymást
Mert csak akkor érzem boldognak magamat
Ha babám karjai gyöngén átkarolnak
Bús könnyek áradnak sokszor a szememből
Mert én távol vagyok kedves szeretőmtől
Olyan vagyok nálad nélkül
Mint gerlice párja nélkül
Mikor feltekintesz a csillagos égre
Régi babám jutok-e eszedbe.
Hej de nehéz a szerelmet titkolni
Még nehezebb lenne tölled elválni
Rajtad kivül senkit nem szeretni
Emlékedet a szivembül nem lehetne kitépni
Mért is maradtam el ölelő karodtól
Nincs ki vigasztaljon engem ilyen távol
Gyászos levelemet olvasd örömmel
Irjál reá választ gyenge kezeiddel
Levelem inditom én meg itt maradok
Hosszú idő mulva veled találkozok
Kedves virágszálam életem napfénye
Te vagy a szivembe örökre bevésve
Az én gyenge szivem csak teérted dobog
Hidd el, hogy nélküled sose leszek boldog
Fáj a szivem nem tagadom, teérted kisangyalom
Szedd az őszi virágokat egy csokorba össze
Rózsát is tégy, nefelejtset egyet-kettőt közbe
Tekints néha a a virágra, látni fogsz a multba
Eszedbe fog jutni neked ki ezt a pár sort irta.

1940. Csíkdánfalva, Fülöp András füzetéből

11.
Level

Szeretett kedvesem életem virága
Érted hervadozik életem virága
Kinyilott egy rózsa egy kis faluba
Az enyém is hervad Jasi Városába
Kedves kis angyalom tekincs levelembe
Mert éjjel-nappal mindig te vagy az eszemben
Sajnálom, hogy a te szived meghidegült hozzám
Kedves kisangyalom szived oly mostoha
Mintha egy hideg jég fagyott volna oda
Olvassza le rolla a szerelem hava
Hogy legyen életednek vigsága és öröme
Kedves gyöngyvirágom az én levelemben
Szivem azt mutatja, hogy tehozzád hü leszen
Nem tagad soha
Hiszen hogyha szived soha meg nem bánja
Hogyha kérésem soha meg nem tagaggya
Hiszem, hogyha szived fogad szerelmébe
Fogadd meg szavam nem bánod meg soha
Leszek életednek leghivebb gondozója
Most már csak hallgatom sürü erdő zugását
Páros gerlicének szerelem vallását
Párját gerlice fogadja zöld ágon
Csak én vagyok árva egyedül a világon
A virágnak megtiltani nem lehet
Hogy ne nyiljék a szép kikeletre
Kikeletre a szerelem viritani kénytelen
Kedves babám még biztatlak, szeretlek
Szeretője lettem ragyogó két szép szelid szemednek
Jaj ha tudnám másra vársz
Tündérország téjbe zúgó harmatját
Bujdosoja lennék a világnak
Vagy odaadnám magamot a halálnak.

1940. Csíkdánfalva, Gergely Borbála füzetéből
Írta emlékül Makó Béla Felsőcsernáton
Fekete tintával írom levelemet
Melyben keresem a kedvesemet
Reszkető kezekel kezdem levelemet
Mert veled akarok kedvesem beszélni
Kedves kis angyalom messze vagyok tőled

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Azért nem tudok beszélgetni veled
Azért kell szivemnek fájdalmát leírni
Mert nehéz volna tölled örökre elválni
Ha mély a szereteted kedves kis angyalom
Áldjon meg az isten én csak azt kivánom

1952. Bukaresti, Vajda Zsiga, Bölön
A lap alján: Vajda Zsiga Bucuesti 1952.
VII. 2-án reggel adorotok előtt mikor haza gondoltam.
Bizonyára munkaszolgálatos volt.

12.

Inditom levelem egy szép virágszálnak
Melyet én szivem választott párjának
Szivem fájdalmából írom levelemet,
Mert a hű szerelem csalogat engemet.

Szeretett kedvesem szivem reménysége
Bánatos szivemnek ragyogó napfénye
Zöld erdők rejtekében csalogat a csalogány
Az életben a bajok közt légy boldog kis leány.

Szeretett kedvesem gyönyörű virágom
Ezzel levelemet tehozzád bocsájtom
Messze földön vagyok hozzád nem szállhatok
Nagyon fáj a szivem mikor rád gondolok.
Előttem mindig a képed
Sohanem felejtelek el téged
Hozzád az út bármilyen nagy
De szivemhez csak közel vagy.

1970. Kőröspatak, Szinte Mária Magdolna füzetéből.

13.
Arc kép küldéskor

Kedves jó szüleim jó napot kivánok
mint egy vándor madár magokhoz beszállok
adjanak hát szállást és itt meg maradok
mert már inen menni tovább nem akarok
ugy is szándékoztam meglátni kedves szüleimet
mert fogadják szivesen kedves vendégöket

ki bubánatjában magokhoz érkezett
eljöttem meglátni kedves testvérimet
hogy lássák meg ők is az én személyemet
kedves jó testvérim nem tudok szollalni
papiron kel nékem hozzátok beszélni
bár tudnék szollalni testi szovaimmal
vagy megölelhetném vitéz karjaimmal
most kedves jó anyám nézen a szemembe
hogy ugy nézeke ki mint szülött gyermeke
és kedves testvérem neked meg az arczomat
mutatom be mostan testvéri hosonlót
mert az levelemben becsülettel irom
hogy ez a valodi két szomorú orczám
most midőn levelem szüleimnek irom
sürü könyeimel azt is tele sirom
mi az öröm az nekem széles ez világban
ifjuságom töltöm katona rabságban

1892. Lemhény, Máthé Márton füzetéből

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Nagy Olga

ASSZONYOK EMLÉKEI SZÓBAN ÉS ÍRÁSBAN

Mielőtt bemutatnám azokat az asszonyokat, akiknek emlékeit magnóra vettem, majd pedig megírt emlékeiket gondoztam, hadd utaljak néhány olyan elvi álláspontra, amelyek megmagyarázhatják, indokolhatják, hogy életem során főleg az asszonyokkal foglalkoztam. Ez azt a benyomást keltheti, hogy magát a népi életet szűkítettem le, ahelyett, hogy a maga teljes valóságában mutatnám be.

Hogy az asszonyi emlékek mennyire *sajátosak* – ezt a felismerést egy véletlen „kísérletnek" köszönhetem. A Maros megyei Havadon többedmagammal egy havadi monográfia megírására vállalkoztunk. A közel egy évtizedes gyűjtés, illetve feldolgozás során kiderült, hogy a kérdezettek, akik válaszoltak a gyűjtő kérdéseire – a népi erkölcs, népszokások, népi hiedelmek stb. köréből –, közben nagyon sok „mellékes", a tárgyhoz igazán nem tartozó vallomást is tettek. Mikor ezeket a „mellébeszéléseket" meghallgattam, akkor döbbentem rá, milyen izgalmas vallomások ezek saját sorsukról, kapcsolataikról a világgal, családdal, falubeliekkel. Így készült el a *Világgá futó szavak. Havadi beszélgetések* című kötet (Bp., 1990). Nos, a kötetben már jeleztem azt, hogy az asszonyi emlékek mennyire mások, mint a férfiaké. Ezért az első két fejezet címe: *Férfiak emlékeznek,* illetve *Asszonyok emlékeznek.*

Itt már jeleztem azt a megdöbbenésemet, hogy a férfiak emlékezései főleg háborús, illetve hadifogságbeli emlékek stb. voltak, így a falutól távol estek meg. Egyben pedig – bármilyen különösnek is tűnik – ezek derűsek, gyakran happy-end-del végződtek. Meglepetésemet, sőt, megdöbbenésemet ott így fogalmaztam meg: „az élni akarás mondatja a férfiakkal azokat a sikeres, majdnem-majdnem happy-end-es végződésű történeteket, melyek végső kicsengése az: bármilyen nyomorúságban ők, az emlékezők: megmaradtak..."

Miért tartozik ide ez a látszólag témába nem illő adalék? Hiszen én az asszonyok emlékeiről kívánok beszámolni. Nos, nem véletlenül. Kiderült ugyanis – s ezt az *Asszonyok emlékeznek* című fejezetben mondtam el –, hogy az asszonyok elbeszélései *önmagukról, családjukról, a falubeliekről* majdnem mind szomorúak voltak. Ezek az emlékek, miként írtam: „...mintha valamilyen átok alatt fogantak volna, lesújtóak, szívszorítóak, tele vannak lemondással, fatalista belenyugvással. És persze, hiányzik belőlük mindennemű sikerélmény. " Miért? – kérdezem. Hiszen a férfiak még a háború

borzalmaiból is azokat az emlékeket idézték, amelyek életrevalóságról tanúskodtak, valamint arról, hogyan tudták legyőzni a nehézségeket.

Akkor kezdtem tehát egy „közvélemény-kutatásba". Miután egyetlen szívderítő vagy kellemes emléket sem mondtak el, „provokáltam" őket: mondják el életük egyik legkedvesebb emlékét. A megkérdezettek válasza megdöbbentő volt. Kiderült, hogy senki nem emlékezett ilyenre.

Közös az öröm teljes hiánya. A képtelenség arra, hogy az élet eseményeiből kiválasszák és asszimilálják azokat is, amelyek a kellemeset, az örömet asszociálják. Vajon honnan ez a visszafogottság és nehézkesség? – tettem fel magamnak az újabb kérdést. Az évezredes társadalmi kiszolgáltatottságból ered?

Nos, ez a felismerés indított el arra, hogy más falvakban is gyűjtsek ilyen asszonyi emlékeket. Több mint százötven ilyen asszonyi emlékből válogattam össze az *Asszonyok könyve* című kötetet (Bp., 1988).

Ami közös az emlékekben

Az asszonyi emlékekben tehát közös a férfiakétól eltérő visszafogottság, a keserűség, a megtörtség érzete. Hasonlóképpen közös ezekben az emlékezésekben az is, hogy ezek hiteles, megtörtént – tehát „igaz" – voltára mindannyian esküsznek. Mégis észre kell vennünk azt a bizonyos fikciót is, amely a megtörtént epizódokat elbeszélésekké varázsolja. Én ezt azzal magyaráztam, hogy a népi ember bármely információt nem elvontan, nem direktben, nem szárazon fejez ki, hanem *epikus kerekdedségbe önt.* Mert ha például azt kérdezem az adatközlőtől, hogyan választják el a csecsemőt, akkor ő nem száraz információval szolgál, hanem elmondja: hogyan történt, amikor Jolánkáját elválasztotta. S egy kerek elbeszélés bontakozik ki az eset körülményeiből: az asszociációs készség, az emlékezés híven sorjázza a történettel kapcsolatos emlékeket.

Húzzuk alá tehát a *népi epikus készséget* (ez természetesen a férfiaknál ugyanúgy működik), valamint azt, hogy a *realizmus betört a népköltészetbe.* Ma már falvainkban nem meséket mondanak egymásnak, hanem a faluban megtörtént dolgokat, eseteket, persze azokat, amelyek valamiképpen érdemesek az elbeszélésre, a amelyek bizonyos férfiakkal, illetve asszonyokkal megestek.

Győri Klára a kiváló széki mesefa jeleskedett a szóbeli emlékek elmondásában. E történetek egy részében szinte családszociográfiai vallomások vannak, melyek a *Paraszt dekameron* című kötet első öt ciklusába kerültek bele (Bp., 1977). Nem véletlen az, hogy a különben nagy tréfamester annyi ironikus, gunyoros tréfa elbeszélőjének a paraszti gyermekkort, a fiatalságot, majd később a házasságon belüli konfliktusokat idéző vallomásai nagy részét szintén a levertség, a keserűség teszi visszafogottá. Gyermekkorából felidézi például azt, hogy hogyan vágyott arra, hogy beteg legyen, mert a

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

betegnek az apai szigor ellenére is kijár egy kis kímélet *(Imádkoztam, hogy beteg legyek);* ilyen az az emlék, amelyben azt mondja el, hogy most öregkorában is remeg, ha az apai kegyetlenségre, szigorra, fenyítésekre gondol (*Még most is remegek*); amikor a szegénység miatti sanyarú sorsról beszél, szavaiból ugyanaz a keserűség csendül ki.

Mégis szükséges megjegyezni, hogy ugyanez a Győri Klára, éppen mert kivételes személyiség volt, s föléje tudott nőni a paraszti sors okozta ridegségnek, meglátta azt is, hogy ez nem helyénvaló. Ez nem sorsszerű, hanem igazságtalan! S egyfajta keserű humorral, gúnyos malíciával – s immár népi tréfában – tudott beszélni arról például, hogy a széki parasztasszony olyan „engedelmes", sorsába belétörődött, hogy természetesnek tekinti azt, hogy a férje megveri. Mindezt egyfajta ironikus, ám gúnyos, keserű tréfában fejezi ki. Az asszony, mikor hazaérkezik az ura, megkérdi: „Ebéd előtt vagy ebéd után versz meg?" S hogy ez nála egyfajta tudatos lázadás volt a parasztasszonyi sors ellen – ez csiholta ki szellemes és gyilkos tréfáit –, bizonyítja az általam gyakran idézett megállapítása, mely így szól: „Széken ősidőktől fogva a férfi az első", meg: „Az asszony verve jó."

Szükségesnek tartottam leszögezni, hogy ebben a sajátos Győri Klára-féle szociográfiában nemcsak a népi elbeszélések, de helyi fogantatású tréfák is helyet kaptak.

(Hadd jegyezzem meg még, hogy egyedül Győri Klára elbeszéléseiben jelentkezik maga a *falu* is! Erről azonban később még külön szó lesz.)

A másik elbeszélő György Zsuzsa, kolozsi asszony volt, akinek 70 olyan népi elbeszélését vettem hangszalagra, melyek szintén a már említett *Asszonyok könyvé*ben láttak napvilágot. Ezek is – mégha a falu életéből, történésiből ihletődtek is – mindig *családcentrikusak*. Minden történet *a családban folyó konfliktusokat* tárgyalja: a férj–feleség közötti, házastársi konfliktusokról szóló elbeszélések a *Nem talál a szó* című fejezetben láttak napvilágot. Külön elbeszélések szólnak arról, hogy a paraszti közösségekben az *érdekházasság* milyen sebeket ejthet az asszonyokon; szólnak az elbeszélések a *nehéz gyermekkorról;* a szigorú apai tekintélyről, valamint az ezt kompenzáló anyai szeretetről. Külön elbeszélések szólnak azokról a konfliktusokról, amelyek öregek és fiatalok együttéléséből következnek.

Ezek a témák tehát, mind családszociográfiai fogantatásúak.

Milyen kérdéseket vetnek fel ezek a szóbeli emlékek? Majd mindenikből kiderül az apai tekintély, szigor, ugyanakkor az anyának a gyermekek iránti érzelmibb, melegebb kapcsolata. Megindító módon derül ki az is, hogy az anyák hogyan próbálják kompenzálni, elviselhetővé tenni ezt az apai szigort.

De közös témaként megtaláljuk a női kiszolgáltatottság kérdését is.

György Zsuzsa elbeszélései sokoldalúan járják körül a női kiszolgáltatottság témáit. Így nem túloztam tán, amikor a fülszövegben ezt írtam: „E realista fogantatású történetek, melyeket parasztasszonyoktól jegyeztem le,

megrázó vallomások a múltbeli parasztcsalád életéről. Drámák, konfliktusok, melyek férj–feleség, szülő–gyermek, öregek és fiatalok együttéléséből születtek. Egyféle családszociográfia, melyet a belülről való láttatás, az élmény, az intimitás jellemez."

Az ugyancsak széki származású, de onnan már a hetvenes évek elején családjával Szamosújvárra költözött Kocsis Rózsi – mint később erről még szó kerül – nem volt adatközlőm; szóbeli emlékeit nem rögzíthettem hangszalagra. Ezért szerepét majd a későbbiekben fogom tárgyalni.

ÍRÁSOS ASSZONYI VALLOMÁSOK

A szóban elmondott, hangszalagra rögzített asszonyi elbeszélések után hadd szóljak ezúttal azokról az asszonyi vallomásokról, melyek már nem a falu dolgairól, nem is maguk kommentárjairól, vélekedéseiről számolnak be, amelyek nem a faluban megesett dolgokkal, történésekkel kapcsolatosak, hanem *saját életútjukról* szóló nagyon intim vallomások.

Már maga a témaválasztás – önmagukról vallani – szükségképpen és elkerülhetetlenül egy *befelé fordulást* feltételez. A megjárt életutat az emlékező nagyon intim, személyes vallomásként mondhatja el. A már előzőekben megidézett három asszony élete alkonyán írta meg emlékeit. Ez már maga is megszabja, hogy az életük sodrásából azokat az emlékeket válasszák ki, melyek nem véletlenül őrződtek meg, és kerültek felszínre az emlékezet süllyesztőjéből.

E közös vonások után, melyek jellemzik ezeket az asszonyi elbeszéléseket, illendő dolog, hogy beszéljek ezúttal az egyes árnyalatokról, különbözőségekről. Ezt annál is inkább meg kell tennünk, hiszen éppen ebben a különbözőségekben mutatható fel a szerző sajátos lelki alkata, temperamentuma, tehát sajátos egyéniségének egyes jegyei, melyek mindmegannyi esetben oly nagy tehetséggel párosodtak.

Szóljunk hát ezúttal a különbözőségekről. Kezdjük talán Győri Klárával, aki kivételes személyiség, nagyformátumú asszony, aki Gárdonyit, Mikszáthot, Jókait, Boccacciot is olvasta, s aki megmagyarázhatatlanul nőtt ki a faluból, látva meg annak ellentmondásosságát. Könyvének tehát épp az a jellemző sajátossága, hogy saját életének megvallása közben azokat a sebeket, kínokat és szenvedéseket rögzíti, amelyek abból származnak, hogy kinőtt, föléje nőtt a falunak, s meglátta és meg is vallotta azokat a fonákságokat, azt a bizonyos „hagyományosnak tisztelt" maradiságot, mely együtt jár az asszonyi kiszolgáltatottsággal, s melytől legtöbbet szenvedett.

Könyve ezért is váltott ki annyi vihart, hiszen így önéletírásába óhatatlanul szivárogtak be – az intim részletek mellett – a falubeli visszásságok, a visszamaradottság is. 1977-ben jelent meg és nagy vihart kavart a *Kiszáradt az én örömem zöld fája* című könyve, éppen őszinte, kínos és megrendítő élményeket rögzítő vallomásos jellege miatt. Nem beszélek többet erről, hi-

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

szen *Pályakép fénnyel és árnyékkal* című könyvemben (Székelyudvarhely, 1995) *Győri Klára könyvének pere* címen e kérdésnek külön fejezetet szántam.

Tamás Gáspár Miklós megvédi a szerzőt a különböző kritikusi támadásokkal szemben. Azt hangsúlyozza, hogy az asszonyi szenvedést Győri Klára „irodalommá mentette át". Íme: „Győri Klára könyve csak kicsi diadala az emberiségnek, igaz. De győzelem, valódi. Egy ember s ami annál minden ancien régimben kevesebb: egy asszony végigél egy emberhez méltatlan, szűkös, ostoba, alaktalan, nyomoru életet és mégis – sikerül mindezen átlendülnie, sikerül azt az egész köznapi (de azért lánggal lángoló, kénkővel szagos) poklot egyszerű emberi erények révén megváltania..."[1]

Nézzük hát mindazt a *művészi értéket, amelyet Győri Klára* képvisel. Ezúttal nem a maga, hanem azoknak a recenzenseknek a vélekedéseiből tallózok, akik Kali néni vallomásának művészi kvalitásaira utalnak. Kosa László a kötetről írt recenziójában Kali néni művészi stílusa kapcsán így ír: „Élvezetes, könnyed, a dialektusból frissen irodalmivá emelkedett nyelvezete néhol nyers, de henyeséget nem tűr. Ilyen pompás mondatokat írt le: »Ha mezőn láttam madarakat repdesni, egy pillanat alatt átfutotta a szemem: megszámoltam s többnyire párost találtam. Ez is fájt, mert abban a percben arra gondoltam, hogy azok is boldogabbak nálam...«"[2]

Miklós Elemér többek között azt hangsúlyozza, hogy Győri Klára önéletírása „lírai lágysággal tárja fel az emberi lélek rejtelmeit, mutatja be az egyén és környezete küzdelmét."[3]

Talán nem érdektelen felfigyelni arra, hogy Kocsis Rózsi *Megszépült szegénység* című írásbeli vallomásában (Buk., 1988) csupán a nagyon is bensőséges családi emlékek sorjáznak, mégpedig a gyermekkortól a serdülőkorig.

Már maga a téma is megszabja a nagyon intim és bensőséges vallomást.

Szerzőnk – nagyon szegény létére – egy harmonikus és egyben szerető családból került ki, amelyben a szegénység is megszépül, tréfálkoznak rajta. Ez a kötet arról árulkodik, hogy a gyermekkori élmények, a harmonikus családi élet egész életre szóló olyan lelki edzettséget, erőt ajándékoz tagjainak, mely hozzásegíti őket, hogy derűvel és optimista hozzáállással vegyék az élet veszedelmes kanyarjait.

Hadd idézzem ennek kapcsán Pillich Lászlónak a Kocsis Rózsi kötetéről írt szép recenzióját, amelyben többek között kifejti: „Tele vannak ezek a történetek nyomorúsággal, emberi szenvedéssel (...), de sohasem reked meg az emlékezés az önsajnálat szintjén, hanem módot kerít arra, hogy humorral, öngúnnyal, derűvel oldja elviselhetővé azt, ami már-már elviselhetetlen, ezáltal adva meg azt is, ami a legfontosabb, a kisember méltóságérzetét."[4]

Tallózzunk tovább a kötetről írt véleményekből.

„Őszintén mondom: rég olvastam ily megejtően szép vallomást, ilyen íróilag kimunkált elbeszélésfűzért, mint amilyen a Kocsis Rózsi könyve" –

írja Dánielisz Endre a *Fáklyá*ban.[5] Nagy Pál irodalomkritikus *A természetesség varázsa* címmel ír róla igen szép kritikát az Igaz Szóban, ugyancsak 1989-ben; Ráduly János pedig a Hétben „meglepetésnek" nevezi a könyvet, olyan „memoárnak", melynek „az egyes részletei önálló elbeszéléseknek is fölfoghatók".

Szükséges ez a néhány bevezető szó ahhoz, hogy megérthessük, mi késztette ezt az egyszerű, úgyszólván tanulatlan asszonyt arra, hogy első írása után újból és újból – szinte azt mondhatnók: szünet nélkül – írjon.

Biztosan mondhatjuk, hogy ez a belülről jövő, istenadta művészi tehetség alakította ki benne az íráskényszert, mely megállás nélkül, életének különböző periódusáról való emlékeinek megírására készteti, sőt kényszeríti.

Egyben jegyezzük meg: ez az egyszerű asszony – aki maga is bevallotta, hogy már kilenc éves kora óta cselédlány volt a Hóstátban –, alig egy-két osztállyal, szinte írástudatlanként jutott el ahhoz a csodához, hogy *nem is akármilyen irodalmat alkosson!*

Egy vallomásfüzérről van szó tehát, egy íráshoz nem szokott parasztasszonytól. Amikor – tán maga is ámulattal – tapasztalta, hogy rátört az íráskényszer, így kiált fel az élete delén már túljutott széki asszony: „Úgy érzem, újból anya lettem! Van egy fiam! A fehér papír a lepedő lett, a betű a gyermekem. Ötven év telt el, hogy valahogy nehezen megszületett. Most vágyaimmal, álmaimmal dédelgetem."

Egyik elbeszélését így fejezi be: „...hatvanegy éves fejjel, de még most is látom a gyermekeket itt körülöttem. Olyan tisztán idézem őket magam elé, hogy hallom a hangjukat, látom, amint táncolnak, és mint akkor, most is elkacagom magam. Csiklintja talpamat a sárga porond. Hallom, hogy cincog a kórémuzsika. Szegényes, de mégis szép volt. Oh, te szép falusi gyermekkor!"

S valóban, az első kötet után újból jelentkezik: „Még kimaradtak emlékek a gyermekkorból. Ezeket is megírtam." S most íme, itt van. De nem sok idő telt el, s újból jelentkezett; szinte szégyenlősen mondta el: „Meghalt a férjem, s megírtam ezeket az emlékeket is."

Aztán újból felkeresett, s kiderült, hogy a lánykorát is meg kívánta írni. Ez a kézirat *Kézségek és remények* címen évek óta várja a boldog megjelenést. Mert, hogy megjelenik, az biztos...

És íme, itt van immár – ha jól számítom – a negyedik könyv, melyben már azt is kielemzi, hogy miért is kíván írni. Megírja azt az örömet, amit afelett érzett, hogy képes volt gondolatait, emlékeit, érzéseit, fájdalmát és örömét rögzíteni. A lélek titkainak ez a kibeszélése, e semmihez sem fogható élmény – már az írói adottság bizonyosságai.

Összegzésként: mindhárom írásos emlékezés mintegy igazolja Ráduly János találó megállapítását, melyet a Kocsis Rózsi könyve kapcsán megfogalmazott. Ezt írja: „A népi életet sokoldalúan bemutató majdani szintézis

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

megteremtése elképzelhetetlen az ilyen jellegű visszaemlékezések figyelembe vétele nélkül."

Szerencsés helyzetben – tegyük utána – egyszerre és egyidőben a népi alkotókedv, a népi epika kitűnő példái is.

JEGYZETEK

1. Nagy 1995, 135.
2. Kosa 1976.
3. Nagy 1995, 138.
4. Pillich 1989.
5. Dánielisz 1989.

IRODALOM

DÁNIELISZ Endre
1989 Megszépült szegénység. Fáklya. XLIV. 117 sz.
KOSA László
1976 Kiszáradt az én örömem zöld fája. Tiszatáj. 6 sz.
NAGY Olga
1995 Pályakép fénnyel és árnyékkal. Egy néprajzos emlékei. Székelyudvarhely.
PILLICH László
1989 Kocsis Rózsi vallomásai. Utunk. XLIV. 7. 2.

Zsigmond József

ADATOK A NÉPI KULTÚRA EMLÉKEIRŐL A FELSŐ-MAROS MENTI MAGYARÓN

Mindenekelőtt tisztázni kell az írásbeliség értelmezését, amely az értelmező kéziszótár szerint: „Az írásnak a gyakorlati élet és művelődés céljaira való általános használata". Erről szerintem csak úgy elmélkedhetünk, ha megtudjuk, hogy az adott helységben mikor kezdődött az iskolai oktatás. Hiszen enélkül aligha beszélhetnénk írásbeliségről. Hacsak nem hivatkozunk a rovásírásra, amely nem volt általánosan ismeretes. Tájainkon például a juhok bemérésekor még a közelmúltban is az egyes juhosgazdáktól átvett és a juhnyájba beszámolt minden tizedik állat után az átvevő csobán ezt kiáltotta: „táje zecse" ('vágj tízet' – rom.) A csutakon üldögélő főjuhászmester pedig éles késével tízes jelt rótt az illető juhosgazda részére készített falapocskára. Ez mindenesetre csak egy mellékágazata volt a népi írásbeliségnek.

Bár szülőfalum, Magyaró község több mint hét és fél évszázados múltját több okirat is igazolja, azonban a népességről, az idők során ott élt családokról keveset tudunk okleveles bizonylatok hiányában.[1] Ez irányú kutatásunk fő támpontja az egyházi irattár kellett volna hogy legyen, mert a XVIII. század végéig nem volt közigazgatás. A tridenti zsinat csak a XVI. század első felétől tette kötelezővé az egyházi anyakönyvek vezetését.[2] Ezért minden helyi jellegű okiratnak, valamint a már vezetett anyakönyvi nyilvántartásoknak a református egyházközség irattárában kellett volna lenniök. Hiszen a jobbágykorban mindennemű ügyintézés egyházi vonalon és az úriszék útján történt. Ennek ellenére legrégebbi okiratunk az 1536–1537. évekből való, legrégebbi anyakönyvi adataink pedig 1803-ból.

Feltételezhető, hogy a kora középkori okiratok egy része már a XVI. század második felében bekövetkezett reformáció alkalmával eltűnhetett. Vagy pedig az 1657–1611. évek között történt török tatár dúlások, az úgynevezett második tatárjárás idején – ami közvetlenül végigvonult a mi vidékünkön is –, és majd az azt követő kuruc szabadságharc alatt semmisülhetett meg. Ami pedig ezeket az időket is átvészelte, az elpusztult, megsemmisült a XIX. század elejei nagy tűzvész által, a falu legöregebbjei által sokat emlegetett *nagyígés*kor, mint ahogyan azt megtudhatjuk az Erdélyi Református Egyházkerület egyik Évkönyvéből idézett alábbi sorokból: „...Sem a község, sem az egyház évszázados múltját igazoló számottevő okmányok nem maradtak

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

a század elejei nagy tűzvész után, amely a község nagy részével az egyház épületeit, irományait, könyveit is megemésztvén, ezzel az egyházak levéltáraiban fenntartani szokott följegyzések útmutató vonala is megszakadt... A régi anyakönyvi adatok elégtek, legelső 1803-ból van meg".[3]

Első okleveles bizonylatunk az írásbeliségre vonatkozóan Magyaró községből 1587-ből van, amelyből megtudhatjuk, Paksi János református pap és Vásárhelyi Mihály scholamester (tanító) egy birtokvásárlásnál tanúskodnak.[4] Ez már élő bizonyítéka annak, hogy Magyarón közel 410 éve iskolai oktatás létezett. Feltételezésünk szerint ennél sokkal korábban is lehetett, talán már a reformáció térhódításával kezdődhetett el az iskolai tanítás, amikor is párhuzamosan vezették be az anyanyelvi oktatást és a templomi anyanyelvű szertartásokat is, a már anyanyelvre fordított Biblia segítségével. Egyébként erről is tanúskodik egy 1580-ból származó okirat, amelyen Literátus Mátyás (deák) nevét találhatjuk a többi jobbágynevek között felsorolva.[5] Minden bizonnyal Magyarón és vidékén több mint négy és fél évszázados lehet az iskolai oktatás, amely bölcsőjét ringatta az írásbeliségnek. Ezzel nem akarom, és nem is merném azt állítani, hogy Magyarón már az időtől fogva mindenki írástudó lett volna, hiszen a korai elhagyatottságra jutott édesapám is csak egy-két félosztályt végezhetett, mert egész fiatalon munkára fogták, a kevés földművelés mellett havasolásra és tutajozásra. Felnőtten, legénykorában tanult meg írni-olvasni, a havasokon, de főképpen az első világháború idején, amikor egész fiatalon kivitték a harctérre. Ott tökéletesítette írni-olvasni tudását, bajtársaitól, úgymond kényszerből, hogy levelezhessen az otthoniakkal és kedvesével. Számos ehhez hasonló eset fordult még elő abban az időben.

A népi írásbeliség nyomai közül a fiatalság által írt szerelmes, versesleveleket és emlékversek műfaját említjük először. Ugyanakkor egyesek lejegyezgették a korabeli virágénekeket, népdalokat, balladákat, hallgató nótákat, meséket, mondákat, legendákat, gyermek- és felnőtt mondókákat, találós kérdéseket, viccelődő tréfás szövegeket, falvédőkre és varrottas zsebkendőkre való versecskéket, kántálási és lakodalmi rigmusokat, és némelyek egyes fontosabb családi eseményeket is följegyeztek az arra a célra szerzett irkákba, naptárak hátlapjaira vagy éppenséggel a Biblia hátsó üres lapjaira.

Feljegyzéseket készítettek az időjárásról, a család gazdasági ügyeiről, katonaságról, háborúról és hadifogságról, naplószerűen vagy önéletírás formájában. Följegyezgették a lakodalmi rigmusok mellett a búcsúztató szövegeket, köszöntéseket és siratókat is, valamint a népi gyógymódok eljárásait, ételreceptéket, alkalmi verseket. Írtak kapukra, régi mestergerendákra, ház- és istálló gerendákra szövegeket és évszámokat, padokra és festett kanapéra szintén, temetői fejfákra sírfeliratokat rímbe szedve. Népviseleti darabok közül a leányok fehér köténye, a legények kisujjasára és a lájbikra a felső zsebek fölé sárga fejtővel varrták a neveket, helységnevet és

évszámokat. Több helyen és esetben láttam, hogy a régi ládák és kanapék felnyíló fedelének belső, festetlen felülete csaknem tele van írva különféle feljegyzésekkel. Ezeket is mind a népi írásbeliség termékeinek tekinthetjük.

Mivelhogy Magyarón a népi írásbeliség leginkább a szerelmes levelezésben és az ahhoz szükséges szerelmes és emlékversek lejegyzésében nyilvánult meg, így elsősorban és főképpen ezekről kívánok írni. A legény- és leányéletben már egészen fiatal korban kezdtek és kezdenek kialakulni a szerelmi kapcsolatok. Erre igen jó alkalmakat nyújtottak annakidején a táncmulatságokon alakított kicsi seregek és a fársángi kicsifonók, napjainkban pedig a divatbajött diszkók táncos összejövetelei és az elszaporodott kávézókban való találkozások. A fiatalkorban kialakult szerelmi kapcsolatok egyik fenntartó formája a levelezés volt. A huzamosabb ideig havasi munkálatokon dolgozó legények vagy a sorkatonaságot töltő katonák leveleztek az otthonmaradott vagy esetleg városon szolgáló szeretőikkel. Helyi szokás szerint verses leveleket írtak egymásnak, amelyeket *szerelmes levelek*nek, a beleírt emlékverseket pedig *szerelmes versek*nek szokták nevezni.

E versek érzelmes költői, költészeti termékek és virágénekek származékai, sokkal érzelgősebbek, mint a népköltészet bármely más műfaja. A leány- és legényélet nélkülözhetetlen szükségleteinek tekintendők, részben még napjainkban is. E versikék a fiatalság számára készültek, ha nem is éppen a nép nyelvezetén, de gondolkozásának megfelelően. Nem a levélírók találják ki, hanem kéziratos füzetekből egymástól másolgatják, írogatják, a népi írásbeliség egyik megnyilvánulásaként. Az ilyen füzetek sok esetben kézről kézre járva megőrződtek és átöröklődnek nemzedékről nemzedékre. Sajnos, a második világháború idején vidékünkön a kötelező elmenekítések következtében a régi feljegyzések, valamint az összegyűjtött és gondosan összekötözött szerelmeslevelek nagy része elpusztult, megsemmisült; közöttük a sajátjaim is hasonló sorsra jutottak.[6] A háború utáni években emlékezetből és jegyzettöredékekből kezdték újjáéleszteni ezt a műfajt, amelyben egyre jobban érezteti hatását a művies jelleg. Ennek ellenére ebben a műfajban is ugyanúgy, mint népdalainkban, megnyilvánul a nép képes beszéde, ami természetes jelenség, mert a nép képes kifejezéseit saját környezetéből veszi, amit ő maga legjobban ismer. Kedvesét virágnyelven nevezi meg, *rózsám*nak, *violám*nak, *virágom*nak. A szerelem képes nyelvében szerepelnek a madarak is, elsősorban a galambok: *galambom, tubicám, tubikám* stb. Ezt követik képletesen az értékeket megnevező kifejezések: *aranyom, aranyosom, gyöngyöm, gyönyörűségem, drágaságom, drágám* és *kincsem*. Végül a vallás és mesevilág képes kifejezései: *angyalom, csillagom, életem, mennyországom, mindenségem* stb. A szerelmi élet eme megnyilvánulásai jellemzik a verses leveleket és emlékverseket, amelyeket a népi kultúra és írásbeliség hagyományos módon megőrzött és átmentett a mába.

Többnyire a sorkatonaságot töltő legények szoktak verses leveleket írni

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

kedvesüknek. Olykor-olykor írtak a huzamosabb időre eltávozott havasolók is, szolgáló szeretőiknek. Magyaron ugyanis az volt a szokás, hogy minden 12–13 évet betöltött leánygyermek húsvét utántól karácsony közeledtéig cselédeskedett; szolgálni ment Besztercére, Marosvásárhelyre vagy a közelebbi Szászrégenbe. Csak a karácsony és húsvét közötti időszakot, az úgynevezett *farsáng*ot töltötték otthon, fársángolás végett. S annakidején ebben az időszakban voltak az eljegyzések és lakodalmazások. A második világháború után bekövetkezett változások következtében ez a régi szokás kimaradt, megszűnt.

A levelezés minden esetben a legények kezdeményezésére indult, majd a leányok megfelelő válasza után folytatódott a rendszeres levelezés. A levél mindig prózai szöveggel kezdődött. Ez tartalmazta a keltezés idejét, helyét és a jókívánságot. Majd a szerelmes levelekbe illő alakalmi versekkel folytatódott, amely után néhány sorban megírták hogylétüket és végül egy-két odaillő emlékverssel és levélzáró versecskével zárták.

Levelezésre a kopertás levél volt a legalkalmasabb, mert csukott és titoktartó volt. Az első világháború előtti időkben levélboríték hiányában az ívpapír egyik oldalára írták a szöveget, majd azt befelé fordítva háromszögletű formába hajtogatva, az ív végződéseit a hajtogatás alá bújtatták és viasszal vagy csirizzel leragasztották és a kívül maradott tiszta felületre írták a címzést. A havasolók még a két világháború közötti időszakban is gyakorolták ezt a levelezési formát.

A szerelmes levelekre esetenként színes virágmintákat is rajzoltak, a levélpapír négy sarkára. Ezt nevezték *rózsás levél*nek. Olykor az egész ívpapírt közepére sarkosan háromszögbe összehajtogatták és szívalakzatúra mintázva széleit ollóval berecézték. Ez kiterítve nyolc szívalakú lapocskát képezett nagy köralakzattal, amelynek lapocskáit teleírták szerelmes versekkel és emlékversekkel. Ezt nevezték *recéslevél*nek, amelyről egyébként egy igen szép katonadalunk egyik versszaka is tanúskodik:

Három levelet tettem fel a postára,
Egy sem ment el a babám ablakába.
Kutya postás, hol késel a recéslevéllel?
Mért játszodazol egy bús reguta szívével?

Amint már említettük, a szerelmes leveleket általában borítékos levélpapírra írták, a titok megőrzése végett. Ennek ellenére a két világháború közötti időben meghonosodott és általánosságban ismert volt a fiatalság körében a titkosírás használata, a fiatalság levelezésében, amelyet Magyarón csaknem minden leány és legény ismert, az alábbi titkosábécé betűjeleivel:

a = 2	f = S	ly = 84	s = s
á = 2	g = 9	m = =	sz = s7
b = 6	gy = 94	n = =	t = T
c = c	h = H	ny = =4	ty = T4
cs = cs	i = l	o = o	u = u
d = ⊥	j = İ	ö = ō	ü = ū
e = :	k = x	p = P	v = v
é = !	l = 8	r = 5	z = 7
			zs = 75

Az utóbbi időkben szerelmes leveleket leginkább csak a sorkatonaságukat töltő fiatalok írnak. A munkába járók naponta ingáznak vagy legalább hetenként hazatérnek és ezért nincs szükség a levelezésre. Ami pedig a szerelmes és emlékverseket illeti, már iskolás korban minden fiatalnak van gyűjteménye, *emlékfüzet* vagy *emlékkönyv* nevű százlapos nagyvonalas füzete, amelybe egymásnak az egymástól átvett, átmásolgatott emlékverseket írogatják.

Végezetül még arra térnék ki, hogy gyűjtőmunkám során azt tapasztaltam, hogy egyes adatközlőink, mint Szász Mihály Istvánné és Kocsis Miklós Barabás több füzetet is teleírtak népdalokkal, balladákkal, mondókákkal, rigmusokkal. Magam is ismertem mesemondókat a havasoló erdőmunkások között, akik füzetekbe írták az általuk ismert és esténként elmondott meséket. Ilyen volt többek között Kurcsi Mihály[7] és Ivács István; Szamosán István Géza és Ördög András Ficzkói csak a mesék címeit jegyezték fel. Ugyanakkor tudomásom van arról is, hogy néhai idős Szomorú Miklós saját maga írta verses füzeteket hagyott hátra utódainak. Kocsis József Pistuka pedig verses krónikában írta meg egy falunkbeli szerelmes fiatal pár közös elhatározásból végrehajtott öngyilkossági esetét az 1960-as évekből! Legújabban pedig Zsigmond Erzsébet írta meg sanyarú élettörténetét.[8]

Adatközlők

Kurcsi Lászlóné Vajda Zsuzsánna Csanka Zsuzska (1911–1975)
Dali Katalin Marika Kati (1911–1977)
Szász Mihály Istvánné Szász Ferencz Minya (1892–1974)
Ördög Gyöngyvér Józsefné Pénztárnok (1955–)
Szász Piroska (1955–)
özv. Zsigmond Józsefné Ördög Mária Pénztárnok Mari (1924–)

Az adatokat az 1972–1985 közötti években gyűjtöttem.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

JEGYZETEK

1. Coriolan 1967. Részletesebben leírva Palkó–Zsigmond 1971, 19–21.
2. Márkus 1898, I. 260.
3. Tótfalusi 1894, 6.
4. Az 1587-ből származó oklevélből kitűnik, hogy Bánffy Balázs földesúr jobbágyaitól egy-egy rétet vásárol a Dellő nevezetű határrészen, és az adás-vételnél tanúként szerepeltek: Paxi (Paksi) János prédikátor (ref. lelkész) és Mihály deák Wásárhelyi scholamester (Vásárhelyi Mihály tanító).
5. Akad. Levtár. Kvár.: Bánffy család levéltára F. Nr. 4., miszerint Bánffy Pál fiai atyai örökségükön osztozva, a négyfelé osztott birtokrészekkel egyidejűleg megosztották jobbágyaikat is, névszerinti felsorolással. A Bánffy Boldizsár részére jutott 8 családnév között található a Literátus Mátyás (deák) neve is, aki ugyancsak tanító lehetett.
6. Menekülésкor a kertünkben elásott katonakofferomban volt 16 vaskos füzetem teleírva népdalokkal, balladákkal, mesékkel, találós kérdésekkel, lakodalmi és ünnepi köszöntésekkel valamint szerelmes versekkel. Benne volt az egész legénykori és katonasági levelezésem és fényképeim. Az otthon hagyott helybeli román lakosság minden ilyen elásott, eldugott holmit föltárt, széthordott és elpusztított.
7. Faragó József megjelentette az említett meséket; l. Faragó 1968.
8. Zsigmond 1995.

IRODALOM

CORIOLAN, Suciu
1967 Dicţionar Istoric al Localităţilor din Transilvania I–II. Buc.
FARAGÓ József
1968 Kurcsi Minya havasi mesemondó. Buk.
MÁRKUS Dezső
1898 Magyar jogi lexikon I. Bp.
PALKÓ Attila – ZSIGMOND József
1971 Édesanyám rózsafája – Részlet Magyaró falu monográfiájából. Művelődés XXI. 8. sz.
TÓTFALUSI József
1894 Évkönyv az Erdélyi ev. ref. Egyházkerület számára. Kv.
ZSIGMOND Erzsébet
1995 Siratő. Életem panaszos könyve. Kv.

István Lajos

SZÁMÍRÁS – MADÁRNYELV

Édesanyámtól hallottam gyermekkoromban, hogy ők fiatal korukban számírással leveleztek egymással. Majd 20–25 éves koromban újból hallottam, hogy a nálam 15–15 évvel idősebb korosztályból valók közül, Balázs Gábor, Tódor Ambrus, Lőrincz Gyula és még mások is tudnak írni számírással.

Akkoriban ennek semmi jelentőséget nem tulajdonítottam, nem is gondoltam arra, hogy én ezen írásjeleket még csak le is jegyzem. Hiszen nekem soha fiatal koromban sem leány, sem legény barátaimmal nem voltak rendkívüli titkos dolgaim. Na meg aztán a számírással való levelezésnél legfontosabb, hogy a levelező partner is ismerje ezt az ábécét.

1984. július 20-án beszélgetés közben a 70 éves Nagy József elmondta, hogy amikor ők fiatalok voltak, számírással leveleztek egymással. Még most is megvan a számírásos ábécéje.

Habár nem tulajdonítok ezen írásmódnak semmilyen komoly jelentőséget, mégis megkértem, jegyezze le nekem, hogy mint népismereti érdekességet, írjam be a néprajzi gyűjteményembe. Amennyiben néprajzos szakemberek úgy ítélik meg, maradjon meg a folklór archívumban.

Nevezett a következő ábécét adta át egy irkalapra írva:

A	Á	B	C	CS	D	E	É	F	G	GY	H	I	J	K	L
X	X	8	C	c5	D	2	2	F	G	Gy	6	1	J	4	8

LY	M	N	O	Ö	P	R	S	SZ	T	TY	U	Ü	V	Z	ZS
8j	=	=	X	X	P	3	5	57	T	Ty	II	Ï	V	7	75

Az ábécé alá a következőket írta:

1	3	t	x	,	=	X	gy	J	X	57	2	f
I	R	T	A	,	N	A	GY	J	O	ZS	E	F

1	9	8	4		V	I	I		2	0

D	2	8	II	T	X	=	,	5	,	X	3	X	4	X	3

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Ha már a számírás ábécéjét lejegyeztük, mely az ifjú szerelmes szívek titkait rejtegette a be nem avatottak elől, úgy gondolom, akkor érdemes egykét szót arról a beszédmódról is írni, melyet a fiatalok madárnyelvnek neveztek. Községünkben a használata jobban el volt terjedve, mint a számírásnak.

Még az én gyermekeim is, amikor azt akarták, hogy mi, szülők ne tudjuk, miről beszélnek, madárnyelven beszéltek. A most 75 éves özv. Tófalvi Deák Ferencné szül. Balázs Ilona is elmondja, hogy fiatal korukban ők is madárnyelven beszéltek.

A madárnyelvet majdnem minden fiatal könnyűszerrel megtanulta, mert a szavakat csak középen kellett elválasztani, és az elejét hátul tenni. Amelyik szavakat nem lehetett elválasztani, azok úgy maradtak, és úgy is mondták ki. Például e mondat: *Megyek haza,* madárnyelven így hangzik: *Gyekme zaha. Gyere nálunk. – Regye lunká. Holnap te itthon lész-e? – Naphol te honitt lész-e?*

E madárnyelvet egy-egy ifjú leány és legény annyira begyakorolta, hogy szép folyékonyan beszélgettek egymással.

Ma már a fiataljaink nem ismerik a számírást és madárnyelven sem beszélnek. Bizonyára nincsenek olyan titkaik, melyeket az idősebb nemzedék előtt titkos írással kellene elkendőzni, vagy csicsergő madárnyelven beszélni, hogy érteni ne lehessen, csak gyönyörködni benne, vagy esetleg mérgelődni miatta.

Adatközlők

Nagy József, 70 éves
Özv. Tófalvi Deák Ferencné, szül. Balázs Ilona, 75 éves

Korond, 1984. december 25-én.

Márton Béla

A SÓVIDÉKI FARAGOTTKAPU-FELIRATOK

1995 kora őszén elhatároztam, hogy a Sóvidék falvaiban lejegyzem, tanulmányozom a kapuk feliratait. A XIX. század közepén Orbán Balázs feljegyezte, hogy Szovátán és környékén jelentős számban láthatók hagyományosan, gondosan faragott kapuk. Mintakincsük rokonságot mutat az udvarhelyszéki, Kisküküllő menti kapukkal. Ez a feljegyzés is bizonyítja, hogy e vidéken többszáz éves hagyománya van a kapuállításnak meg a díszítőfaragásnak. A feliratok vésése csak később és fokozatosan terjedt el. Sóváradon a 494-es házszám alatt olyan kaput láttam, amelybe bele van vésve, hogy 1852-ben faragták, és az is, hogy „Épitete (!) Katso Josef". Tehát már akkor élt a vágy az emberekben, hogy a kapun rajta legyen legalább a gazda neve valamint a faragás ideje.

Ez az igény egyre inkább erősödött. A jómódú gazdák a néven, évszámon kívül egyebet is felvésettek kapuikra. Korondon, Szovátán és Parajdon közel 3 tucat olyan faragott kapu áll, amelyen a födél alatti vízszintes gerendán, a szemöldökfán olvasható a házigazda elvárása a belépővel szemben:

„SZÍVES VENDÉGLÁTÓ E HÁZ GAZDÁJA, DE A GONOSZ EMBERT FURKOS BOTTAL VÁRJA" (Korond, Főút 439.)

„TÉRJ BE HOZZÁNK VÁNDOR, HA ERRE VISZ UTAD
HA JÓ A SZÁNDÉKOD, ITT SZERETET FOGAD" (Korond 652.).

Másokon a felirat általánosabb értelmű, jókívánságot, áldást tartalmaz:

„BORT, BÚZÁT BÉKESSÉGET" (Szováta, Főút)

„ÁLDÁS A BELÉPŐKRE, BÉKE A KIMENŐKRE" (Parajd, ref. papilak).

1940 tájától szaporodtak el a monumentális hatású, gondosan kivitelezett, a gazda anyagi módját, lehetőségeit is tükröző székelykapuk. A sóvidéki falvakban harmincnál több látható a jómódra valló, hagyományt becsülő székelykapuból.

A kapuk többsége nem festett, csak véséssel díszített. Tehát e vidéken a színezés ritka esetben kapott esztétikai szerepet. Csak két faragott kaput találtam, melyen a színezés jó ízlésre vall, a hagyományok ismeretére utal, és kedvezően fokozza az esztétikai hatást. Ilyen Parajdon az iskola előtti faragott, színezett gyalogkapu és a Bernády-kapu Szovátán.

A gazdáktól érdeklődtem, hogy kitől ered a felirat. A válaszok azt mutatják, hogy az esetek 60–65%-ában a rendelő, a gazda adja a faragó kezébe a felírandó szöveget. Harminc–negyven százalékuk a felirattal azt is ki akarja fejezni, hogy a család vallásos, Istentől várják az áldást, a boldogságot.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

A sóvidéki kapuk 20–25%-án érvényesül a p kai funkció, vagyis a felirat formailag megszerkesztett, igényes. Pl.:

„HA BELÉPSZ A KAPUN JÓ SZIVEDDEL, TALÁLKOZOL BENT A SZERETETTEL" (Szováta, Sómező út 26.).

Csaknem minden megrendelő fontosnak tartotta a készítési év felvését. Hite szerint az évszám évtizedek múlva is tükrözi, hogy akkor megvolt a lehetősége a kapuállításra, illetve méri az eltelt időt, jelöli régi vágyának teljesülési idejét.

A templomok, temetők és tanult faragók kapuján mottót, idézetet találunk. Ezek bibliai vagy irodalmi eredetűek. Pl. a szovátai református templom előtt olvasható a C. zsoltár 2. versszaka:

„KAPUN MENJETEK BE HÁLÁT ADVÁN SZIVETEKBE, JERTEK MENJÜNK SZENT HÁZÁBAN TELJES SZIVVEL ŐT IMÁDVA!"

A szöveget Káli Dénes lelkész választotta, a feliratot ő is véste fel reneszánsz típusú míves betűkkel.

Három kapun is előfordul szépirodalmi eredetű szöveg, melyek Tamási Árontól és Madách Imrétől erednek. Pl.:

„AZÉRT VAGYUNK A VILÁGON, HOGY VALAHOL OTTHON LEGYÜNK BENNE" (Szováta – Kovázs Mózes mérnök kapuja)

„EMBER KÜZDJ ÉS BIZVA BIZZÁL" (Parajd – Szekeres Lajos kapuján).

Parajdon és Szovátán a katolikus temető bejáratánál is faragott kapu áll. Feliratuk a hívekhez szóló tanítást, biztatást, a hit fontosságát tartalmazza:

„HA HISZEL, MEGLÁTOD ISTEN DICSŐSÉGÉT" (Parajd, katolikus temető).

A sóváradi adventista egyház székelykapuja ugyancsak tanító szándékú szöveget tartalmaz:

„MENJETEK BE AZ Ő KAPUIN HÁLAADÁSSAL" Zsolt. 100. 4.

Sajátos tartalmú a parajdi általános iskola szekérbejáratához felállított székelykapu felirata:

„A TEST ÉLTETŐJE A MUNKA; ÉSZÉ A TANULÁS".

Tudatosító szerepe van ennek a megállapításnak, mely nyíló értelmű nemzedék harmonikus fejlődését kívánja szolgálni. Itt jegyzem meg, hogy az iskola előtti felirat esztétikai kivitelezés, helyesírás tekintetében is példamutató, hibátlan.

Az anyagot figyelve az a tanulság is leszűrhető, hogy településenként különbség van a kapu szerkezete, valamint feliratai között. A Sóvidék legrégebbi falujában, Sóváradon általánosan elterjedt a faragott kiskapu vagy más néven gyalogkapu; itt alig akad „székelykapu", mely egész hosszában zsindellyel fedett. A gyalogkapu kisebb mérete nem kínál jó lehetőséget hosszú feliratok bevésésére. Valószínű, hogy a sóváradi kapukon ilyen ok miatt csak a gazda és felesége neve, valamint a faragás éve van felírva:

„EZT A KAPUT ISTEN SEGEDELMÉVEL KÉSZITETTE BIRÓ PÁL ÉS NEJE JÓZSA JUDITH – 1994" (Sóvárad).

Korondon feltűnően sok a nagy méretű, gazdagon faragott székelykapu. Ennek két fontos indítéka volt. Egyik az anyagi jómód, mely a fazekasságból és a kereskedésből ered. Másik a népi hagyományokhoz való ragaszkodás. Alsó- és Felső-Sófalván is meglenne az igény szépen faragott kapukra, de jövedelem szempontjából messze elmaradnak a korondiak mögött. Egy teljes méretű székelykapu faanyaga, valamint a 30–40 napig tartó kidolgozása egy tisztviselő három hónapi teljes jövedelmét emésztené fel. A korondi kereskedő különösebb erőfeszítés nélkül ki tud fizetni ennyi pénzt.

Éveken át figyeltem azt, hogy milyen szerepet tölt be az írás a sóvidéki földművesek és közművesek, iparosok életében. Az év folyamán ritkán írnak levelet, üdvözletet vagy más szöveget. Régi kalendáriumok tanúsága szerint a fontos eseményeket, gazdasági megfigyeléseket röviden föl szokták jegyezni. Tudatukban él az írás megőrző szerepe. Szokták is mondani: „A szó elszáll, az írás marad." A hagyatéki tárgyalások idején vagy más peres ügyek alkalmával is azt tapasztalták, hogy az írásnak a maga helyén nagy a jelentősége. Ez a meggyőződés sugallhatta szöveg vésését a kapura.

A sóváradi feliratok mondatszerkezete azt bizonyítja, hogy a szövegszerkesztésben is ereje van a hagyománynak. Ezen a településen szinte mindenik kapun így kezdődik a felirat: EZT A KAPUT ISTEN SEGEDELMÉVEL KÉSZITETTE... Tehát benne van az ősök tapasztalata, miszerint csak az Isten segítségével lehet eredményes az emberek tervezgetése, igyekezete. Sajátos vonása ezeknek a feliratoknak, hogy férjnek és feleségnek a neve egyaránt szerepel, mintegy sugallva, hogy minden családi sikernek egyenlő részese a férfi és a nő, az asszony.

A hagyomány tisztelete abból is látszik, hogy a szemöldökfára vésett jókívánság rendszerint a nagyobb vidékeken elfogadott sor:

„ÁLDÁS A BEJÖVŐNEK – BÉKE A KIMENŐNEK" (Parajd) vagy

„TÉRJ BE HOZZÁNK VÁNDOR, HA IGAZ ÜGYBEN JÁRSZ.

E KIS KAPUN BELÜL MIND IGAZ SZERETETRE TALÁLSZ" (Korond).

Ezekből a vésett jelekből felsejlik a rendelőjük írásba vetett hite. Megfigyeltem, hogy a sóvidéki feliratok több mint 90%-a választékos stílusú, komoly tartalmú. Íme egyik szóbeli vallomás: „Ha jót kívánok a belépőnek, akkor jót gondol(nak) rólam". Vagy: „Ha ott szerepel Isten neve, akkor becsületes, vallásos embernek tartanak".

A sóvidéki kapuk feliratával kapcsolatban az alábbiakat figyeltem meg:

1. A hatvan évnél régebbi kapuk többségén nincsen semmilyen felirat, például Parajdon és Sóváradon.

2. A régi gyalogkapuk másik csoportján karcolásszerű, sekélyesen bemélyített, minden esetben nagy kezdőbetűs szavakat olvashatunk (Sóváradon, Szovátán, Szakadáton és Parajdon).

3. A bemélyített, régi vésések között elferdített, népi jeleket találunk, például Szovátán az Akácos út 3. szám alatt „PIROSKA ADNRÁS ÉS NEJE LU-

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

KACS KATALIN 1923". Korondon a Főút 10. szám alatt elferdített S és G betűket is így: Ꞩ (= S), Ꞩ (= G).

A malomfalvi Papp Ferenc tanító-faragó és fiai hibátlan nagy, nyomtatott, bevésett betűkkel, helyesírási szempontból is kifogástalan szöveggel írtak a kapukra.

Káli Dénes szovátai református pap és fafaragó a templom előtti két kapura míves reneszánsz eredetű betűkkel véste fel a bibliai idézetet oly módon, hogy kiemelkednek, és formájukkal is esztétikai hatást érnek el.

Az utóbbi 25 évben készült kapukon hibátlanul domborított nagy betűkkel írtak a kapukra Tóth József – Józsa András sóváradi, Szekeres Lajos parajdi és Domokos János Szováta-Szakadát-i jó ízlésű kapufaragók.

Külön figyelmet érdemel a kapu homlokzatának kivitelezése. Ebben szerepet játszanak az alkotóelemek arányai, a virágminták rusztikusabb vagy mívesebb rajzolata, a kivitelezésük, a feliratok formái és eloszlásuk a homlokzati felületen. E szempontok figyelembevételével az alábbi csoportosítást látom indokoltnak:

1. Szegényes, kezdetlegesen megmunkált kapuhomlokzatok. Ilyenek a legrégebbi gyalogkapuk mindenik sóvidéki településen. A virágminták és a betűk csak karcoltak, a készítésük nem kívánt technikai tudást, nem igényelt sok időt.

2. Közepesen (5–6 miliméterre) kidomborodó virágdíszek, életfák. Ezeknek az esztétikai hatása jóval nagyobb, kedvezőbb. A betűk bevésettek, negatívak.

3. Erőteljesen kidomborodó, arányosan elosztott virágelemek és hibátlan formájú betűk gyalogkapukon egyaránt. Ilyenek a sóváradi Tóth József – Józsa András kapui, valamint Domokos János Szováta–Szakadát-i faragó kapui.

Giccses hatású az 1992-ben készített, zsúfolt mintájú, nagy székelykapu Szovátán a Főút 75. szám alatt. A népi kapuhoz nem illik a gyalogbejáró fölötti mezőben domborított sárkányölő Szent György. Ugyanezen a kapun a hagyománnyal és a jó ízléssel ellenkezik a díszítőelemek túlzsúfoltsága.

Az általam megvizsgált 88 kapu eléggé tájékoztat a tulajdonos vallási hovatartozásáról is. Szovátán tucatnyi kapun van domborítva a katolikus kereszt. Korondon a kapu csúcsain magasodik a 20 centis odaerősített katolikus kereszt. Sóváradon a református vallás jelképe, a torony formájú csúcsdísz található meg. A korondi katolikus temető bejáratánál álló kapun 6 katolikus jelkép látható párosítva. Az unitáriusok alaptétele van felírva a korondi Lőrinc Lajos – Tófalvi Márta kapujára (EGY AZ ISTEN).

A sóvidéki temetők feliratai és a faragott kapuk feliratai az alábbi közös vonásokat mutatják: mindkét típuson szerepel a rendelő neve; fontosnak tartják az évszám felírását; többségük utal a megjelölt személy vallási hovatartozására; a temetőkben a vallási jelképet csaknem minden esetben ott találjuk; a faragott kapuk 20–30 százalékán a székely címerpajzs nap és hold

jelképe is ott található; a faragott kapuk feliratai a népi írásbeliség történeti gazdagodásáról vallanak.

Adatközlők

Bocskai János, Szováta, Sómező út 26.
Ferenczi Ervin, Szováta, Főút 91.
Fülöp Mihály, 83 éves, Szováta, Főút 86.
Dr. Káli Dénes, 82 éves, Szováta, Eminescu negyed.
Tóth Józsefné, Sóvárad, Templom utca.

Irodalom

BALASSA Iván–ORTUTAY Gyula
1980 *Magyar néprajz.* Békéscsaba
***
1941–43 *A magyarság néprajza.* Bp.
KUNT Ernő
1983 *Temetők népművészete.* Bp.
MALONYAY Dezső
1911 *A magyar nép művészete.* Bp.

Adattár

Sóváradi kapufeliratok

1. MENJETEK BE AZ Ő KAPUIN HÁLAADÁSSAL ZSOLT. 100.4.
HETEDIK NAPOT ÜNNEPLŐ ADVENTISTA EGYHÁZ – Főút 496.
Megjegyzés: Zsindellyel fedett székelykapu, a betűk domborúak, szépen formáltak. Az újabb kapuk közé tartozik.

2. EZT A KAPUT KÉSZITETTE ISTEN SEGEDELMÉBŐL
1986
MADARAS ÁRPÁD ÉS NEJE ABODI MARGIT
Megjegyzés: Mélyen faragott, zsindelyes gyalogkapu. A nagy kapuszárny teteje három hullámú, a kapuzábéja is zsindelyezett. Az utcaajtó lapján hat mező van kialakítva, mindeniken hatágú nagy csillagdísz rajzolódik ki. Tóth József kapufaragó munkája. A felirat a szemöldökfán olvasható.

3. 1994
BIRÓ PÁL ÉS NEJE JÓZSA JUDITH
Megjegyzés: Műkőlábakon álló, zsindelyes, kapuzábés, virágindás gyalogkapu. Tóth József munkája.

4. EZEN KAPUT ÉPITETTE ISTEN SEGEDELMÉBŐL
ZSIGMOND IMRE ÉS NEJE ABODI ERZSÉBET – 1914 –
Megjegyzés: Csak karcolva díszített, régi, egyszerű gyalogkapu. A felirat a szemöldökfán olvasható.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

5. BÁKÓ MIHÁLY ÉS NEJE KISS ÁGNES – 1981 –

Megjegyzés: A kőlábakat a házigazda faragta. A fafaragást Tóth József végezte. A nagy kapuszárny teteje három hullámú és zsindelyezett.

6. Épitete (!) Katso Josef – 1852 –

Megjegyzés: Főút 494. a szemöldökfán karcolt technikával Sóváradon a legrégibb még álló kapu. Az alsó, elkorhadt részt ráklábas technikával pótolták. A zsindelytetőt is kijavították.

7. EZEN KAPUT ISTEN SEGEDELMÉBŐLKÉSZITETTE (!) SZŐCS MÁRTON

ÉS NEJE MOGA LINA – 1934 –

Megjegyzés: Főút 487. Cseréppel van fedve.

8. EZEN KAPUT KÉSZÍTETTE ISTEN SEGEDELMÉVEL MADARAS ZSIGMOND ÉS NEJE MEZEI IRMA – 1983 –

Megjegyzés: Főút 487. Cseréppel fedve.

9. ÉPITETTE S G S – S J (Sánta Gedeon Sándor és Sánta Júlia) – 1961 –

Megjegyzés: Főút 497. Hibátlan metszésű indák meg virágok. Nemcsak faragott, hanem festett is. Kék–piros–zöld színezésű. Gondosan faragott terméskőlábakon áll. A házigazda kapufaragó. A kőlábak Tóth János tudását dicsérik.

10. EZ A KAPU ISTEN SGEDELMÉBŐL KÉSZITTETETT – 1985 –

ÁLDÁS BÉKESSÉG A KI- ÉS BEJÁRÓNAK.

Megjegyzés: Főút 470. Mélyen faragott gyalogkapu. Tóth József munkája.

11. A kezdőbetűk domborítva: P F – 1977 – O J

Megjegyzés: Főút 100. Kancsóból induló életfa díszíti, domborítva. Gyalogkapu.

12. MADARAS MARGIT KÉSZÍ TTETTE – 1937–

Megjegyzés: Főút 101. Karcolt technikával igénytelenül, régiesen díszített, cseréppel fedett gyalogkapu.

13. EZT A KAPUT ISTEN SEGEDELMÉBŐL KÉSZITETE JAKAB GÁBOR ÉS NEJE VASS JUDIT – 1993 –

Megjegyzés: Főút 103. A zsindelyes gyalogkaput Tóth József faragta.

14. 1 9 3 9

Megjegyzés: Főút 107. Csak évszám van rávésve. A tulipános inda szép vonalú.

15. EZT A KAPUT ISTEN SEGEDELMÉVEL KÉSZITETTE JÓZSA ANDRÁS ÉS NEJE ABODI ERZSÉBET – 1981 –

Ikerkapu: EZT A KAPUT ISTEN SEGEDELMÉVEL KÉSZITETTE JÓZSA ANDRÁS ÉS NEJE ABODI ERZSÉBET – 981 –

Megjegyzés: Jakab utca, egy nagy telken két külön ház van, apa és fia családja lakja. Idős Józsa András jeles kapufaragó. Az ő munkája. Évtizedekig együtt dolgozott Tóth Józseffel. A nyomtatott-faragott betűk meg a virágok hibátlan kivitelezésűek.

16. EZT A KAPUT ISTEN SEGEDELMÉVEL KÉSZÍTETTE ÁTYIM SÁNDOR ÉS NEJE SÁNTHA JULIANNA – 1976 –

Megjegyzés: Jakab utca, szőlőleveles, szőlőfürtös, kacsos, faragott gyalogkapu.

17. EZT A KAPUT ISTEN SEGEDELMÉVEL KÉSZITETTE SZABÓ RUDOLF ÉS NEJE BORÓ G. ANNA – 1983 –

Megjegyzés: Jakab utca, kancsóból induló tulipános életfa. Faragott gyalogkapu. Tóth József – Józsa András munkája.

18. EZEN KAPUT ISTEN SEGEDELMÉBŐL KÉSZITTETE (!) RÁCZ ALBERT ÉS NEJE ZSIGMOND RÁKEL, – 1934 – ÉV III. 14-ÉN

19. EZEN KAPUT KÉSZÍTETTE KIRÁLY ISTVÁN ÉS NEJE ABODI MARGIT 1969 ÉVBEN

Megjegyzés: Király utca 364. Terméskőlábakon álló, szépen faragott gyalogkapu.

20. EZEN KAPUT ISTEN SEGEDELMÉVEL KÉSZÍTETTE SÁNTHA KÁROLY ÉS BIRO RAKHEL – 1976 –

Megjegyzés: Király utca, a nagy kapuszárny teteje öt hullámú. A gyalogbejárat és a kapuzábé is zsindelyes. A tetőn bádogtorony látható.

Szovátai kapufeliratok

1. EZEN KAPUT KÉSZITETE (!) PIROSKA ANDRÁS, NEJE LUKÁCS KATALIN 1923. III. HÓ. 21.

Megjegyzés: Akácos út 10. Zsindelytetős gyalogkapu. A faragott kapufák szélét kötélminta szegélyezi. A zsindelyezett kapuzábén csillagmintás csúcsdísz látható. Az egészet fejlett ízlésű, gyakorlott mester faragta.

2. ÚR ISTEN SEGEDELMÉBŐL ÉPÍTETTE EZEN KIS KAPUTT (!) OLTYÁN JÁNOS ÉS NEJE DAMOKOS ELIZA 1934. ÉV MÁJUS 1-ÉN

Megjegyzés: Akácos út 10. Kötött, de nem díszített gyalogkapu. A csúcsdíszek: két 20 cm magas tölgyfakereszt. A nagy kapuszárny közepe magas ívű, a teteje két sor zsindellyel van fedve.

3. E KAPUT ÉPITTETE (!) FÜLÖP ANDRÁS – PIROSKA ERZSÉBET

Megjegyzés: Akácos út 23. A két név között katolikus kereszt van kidomborítva. Az életfa kétfülű, karcsú vázából indul. Indás, mályvarózsás barkás, bimbós, szegfűs elemekkel. A kapu felső 50 cm-ét kilenc szárral induló tulipános, mályvarózsás csokor díszíti 44 cm szélességben.

4. EZEN KAPUT ISTEN SEGEDELMÉVEL KÉSZITTETTE KISS MÁRTON ÉS NEJE LŐRINCZ ANNA – 1983 –

Megjegyzés: Mester u. 2. A nagy kapu kétszárnyú, a teteje három hullámú, zsindelyezett. A kapuzábé is faragott, zsindelyezett. A betűk hibátlan formájúak, nyolc mm-re kidomborodnak az alapból. Tóth József kapufaragó munkája.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Szovátai zsindelyes, katolikus keresztes, faragottdíszű kiskapu, 1970-es felvétel

5. BORT – BÚZÁT – BÉKESSÉGET

Az utcaajtó fölötti mezőben két naiv szemléletű dombormű: MESEMONDÓK – TÉLI ESTÉK felirattal. A kiskapu feletti szemöldökfán LÁSZLÓ ANTAL – SALAT ERZSÉBET. Faragta NAGY LÁSZLÓ – NYÁRÁDKÖSZVÉNYES – 1983.

A nagy székelykapu két kötésén egy-egy nagyon primitív vonalú madár TURUL MADÁR felirattal.

Megjegyzés: Főút, a faragás technikája vegyes értékű. Az életképeket ábrázoló domborművek értékesek; a két madár karcolt; nincs turul karakterük.

6. AKI ISTENBEN BÍZIK NEM CSALATKOZIK LÁSZLÓ JÁNOS ÉS NEJE MÁRIA – 1985 –

Megjegyzés: Főút 102. a két név között katolikus kereszt van kidomborítva. Életfás zsindelyes gyalogkapu. A nagy kapuszárny tetején egy magas hullám.

7. UR ISTEN SEGEDELMÉBŐL ÉPÍTETTE EZEN KAPUT FÜLÖP M. SÁNDOR ÉS NEJÉVEL SZÜL. VASS RÓZÁVAL 1914 ÉV AUGUSZTUS HÓ 10 – BÉKESSÉG A BEMENŐKNEK, EGÉSZSÉG A KIJÖVŐKNEK

Megjegyzés: Főút 96. A kapun három katolikus kereszt. A betűk karcoltak.

8. BÉKE A BEJÖVŐKRE, ÁLDÁS A KIMENŐKRE – ÉPÍTETTE FÜLÖP MIHÁLY ÉS NEJE DOMOKOS ANNA – HATVAN ÉV EMLÉKEZETÉRE – 1914–1979

Megjegyzés: Főút 86. Nagy székelyapu. Jó minőségű csertölgyből, polgárias, olaszkorsós, életfás díszítéssel. Felirat és díszítés tekintetében a szovátai Barnády-kapu előkép szerint alakították. Faragta Domokos János.

9. SZÍVES VENDÉGLÁTÓ E KAPU GAZDÁJA, DE A GONOSZ EMBERT GYANAKODVA VÁRJA

Megjegyzés: Főút 197. Zsindelyes, nagy székelykapu, a tetőn két katolikus kereszt. Hibátlan, domborított betűkkel faragta Hegyi Albert – Tóth József.

10. EZEN KAPUT ÉPITETE (!) ISTEN SEGEDELMÉBŐL FERENCI KÁROLY – OLTYÁN SÁRA

Megjegyzés: Főút 73. Évszám nincs rajta. A gyalogbejáró felett katolikus kereszt van domborítva. Zsindelyes, életfás gyalogkapu.

11. KÉSZÍTETTE BÁRÁNKA LUJZA – 1992 –

Megjegyzés: Főút, 75. A gyalogbejáró fölötti mezőben sárkányölő Szent György domborítva. Zsúfolt díszű, növényi elemekkel borított felület. Az összkép kedvezőtlen hatású.

12. TÉRJ BE HOZZÁNK VÁNDOR, HA IGAZ ÜGYBEN JÁRSZ, E KIS KAPUN BELÜL IGAZ SZERETETRE TALÁLSZ – ÁLLÍTTATTA FERENCZI ERVIN ÉS NEJE BÍRÓ OLGA – 1979 –

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Megjegyzés: Főút 94. Polgárias igénnyel alakított, nagy székelykapu. Mellette szakállszárító. A nagy kapuszárny kétfelé nyílik. Székely-Pálfalván faragta Vajda Árpád.

13. FÜLÖP MÁRTON – DOMOKOS CECILIA – BÉKESSÉG A BEJÖVŐKNEK – EGÉSÉG (!) A KIMENŐKNEK

Megjegyzés: Sómező út 20. Zsindelyes gyalogkapu. A két csúcson két katolikus kereszt áll.

14. HA BELÉPSZ E KAPUN JÓ SZÍVEDDEL – TALÁLKOZOL BENT A SZERETETTEL. ÁLLÍTTATTA BOCSKAI JÁNOS ÉS NEJE TERÉZ – 1987 –

Megjegyzés: Sómező út 26. Udvarhelyi mintás, tulipán csúcsdíszes, zsindelyes, nagy székelykapu.

15. AZÉRT VAGYUNK A VILÁGON HOGY VALAHOL OTTHON LEGYÜNK BENNE. Állította Kovács Mózes. Tervezte Dr. Faluvégi József, faragta Tóth József.

Megjegyzés: A szemöldökfa bal végén nap jelkép, a jobb végén újhold jelkép. A virágminták és a szöveg domborított, hibátlan műszaki betűkkel. A nagykapu kétfele nyíló, a teteje 3 hullámú.

16. BÉKESSÉG A BEMENŐKNEK

Megjegyzés: Főút 210. Állította Bíró István – Gáll Poli, 1957. A gazda ügyes népi faragó volt. A kapun domborított madár és tulipán jelképértékét már nem ismerte, de szépen kifaragta. A faragott kiskapu a Pékség szomszédságában áll. Bíró István faragta a református templomban függő két csillárt is.

17. HA BETÉRSZ JÓ SZÍVEDDEL TALÁLKOZOL BENT A SZERETETTEL! 1987 – ÁLLITTATTA SIKÓ ANTAL ÉS NEJE FÜLÖP IBOLYA

Megjegyzés: Hosszú út 46. Udvarhelyi mintasorral gazdagon díszített, nagyméretű székelykapu. Rajta van a nap, újhold jelkép is. Malomfalván faragták.

18. BÉKESSÉG A BEMENŐNEK 1983 – A JÓ EMBER BEJÖHET, A ROSSZ ELMEHET. ISTEN SEGEDELMÉVEL ÁLITTATTA JANKA LAJOS ÉS NEJE NYULAS KATALIN.

Megjegyzés: Szováta-Szakadát, Mező út 1. Nyárádmenti hagyományok szerint Nyárádremetén készült. Kitűnő minőségű csertölgyből, gondos munkával faragták az erdész rendelésére. Nagyméretű székelykapu.

19. ISTEN SEGEDELMÉVEL E KAPUT KÉSZITTETE (!) BOKOR SÁNDOR ÉS NEJE BOKOR ZSUZSANNA 1929. ÉV JÚLIUS HÓ 18-ÁN. A boltíves hajlaton: BÉKESSÉG A BEMENŐNEK! EGÉSSÉG (!) A KIJÖVŐNEK.

Megjegyzés: Parajdi út 30. Terméskő alapon áll. Rusztikusan faragott életfa, kötélfonatos szegőmintával. Csúcsdísze nincs. Zsindelyes, galambdúcos gyalogkapu.

20. EZEN KAPUT ÉPITTETE (!) AZ ISTEN SEGEDELMÉVEL HAJDU ANTAL, NEJE KELEMEN ERZSÉBET

Megjegyzés: Parajdi út 65. Az életfa zömök vázából indul, az indákon rózsák nyílnak. A kapufa két szélén kötélszegély emelkedik. Jól érvényesülő mintái szépen faragottak. A nagykapu teteje két hullámú. Zsindellyel fedett gyalogkapu.

21. P J – L I (Pásztor János – Lukács Ilona) A két név kezdőbetűje között szívből emelkedő katolikus kereszt van domborítva.

Megjegyzés: Parajdi út, nagyon erőteljes, indás, tulipános minta díszíti. Az életfa zömök vázából indul. A zsindellyel fedett gyalogkapu nagy szárnya két részes, két hullámú.

22. B I – T I 1982

Megjegyzés: Parajdi út 50. A zsindelyes gyalogkapu szemöldökfáján két szembeforduló, magasba emelkedő szarvas látható. A kapufákat rusztikus, tulipános, kígyózó inda borítja. A kétfelé nyíló nagy kapuszárny teteje két hullámú. A kezdőbetűk között katolikus kereszt van domborítva.

23. ERŐS VÁR NEKÜNK AZ ISTEN – Luther Márton – 1990 –

Megjegyzés: Tölgyfa utca 6. A gyalogkaput Derzsi Ferenc szovátai h. testneveléstanár faragta a sóváradi Tóth Ferenc kapufaragóval. A gazda református vallású, ő választotta a felírt idézetet. A kertbeli kopjafa és a ház homlokzatán látható képek is a népi hagyományok hű őrzéséről tanúskodnak.

24.

„Itthon vagy, itt lehetsz majd!
Kötések kötnek, hogy légy szabad!
Léted csak itt lelheti igazát,
Lényegét: házat és hazát." Magyari L.
(A kapu hátsó oldalán olvasható)
„Hiszem: ki elfut nem közénk való,
De utána szól a táj, a szív, a szó." Magyari L.
– 1990 –

Megjegyzés: Tölgyfa utca 8. Az idézeteket a tulajdonos, Kosa István tanító, közösségszervező választotta. A kaput is, a feliratokat is ő faragta domborítva. A kapuja virágos díszeit Zetelakáról választotta. Azért kedveli, mert „nem stilizáltak". Tíznél is több mesterséget ismerő, gyakorló népnevelő.

Parajdi kapufeliratok

1. EMBER KÜZDJ ÉS BÍZVA BÍZZÁL (MADÁCH) – 1976 – A gyalogbejáró fölötti mezőben domborítva: ERŐT, EGÉSZSÉGET, ÁLDÁST, BÉKESSÉGET.

A szakállszárítóban fenn a gerendán körben:

LEGYEN BÁR A HAJAD MÉTERES, ARASZOS BAJSZAD-SZAKÁLLAD

PIHENŐT ITT NE KERESS, MÍG NÉPED MEG NEM SZOLGÁLTAD. – LUKÁCS ANDRÁS ÁLLITATTA (!) SZEKERES LAJOS FARAGTA – 1976 –

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Megjegyzések: Főút 138. Zsindelyes, galambdúcos, nagy székelykapu, gyakorlott faragó munkája.

2. ÁLLITATTA (!) ENGI DEZSŐ ÉS IMRE ESZTER – 1976 –

Megjegyzés: Főút 393. A gyalogkapu két oszlopán két inda kanyarog felfele, rajta tulipánok és szegfűk. A kapuzábéja is zsindellyel fedett.

3. EZEN KAPU ÉPÜLT 1777-ES ÉVBEN PAKOT JÓZSEF ELNÖKSÉGE IDEJÉBEN, ALELNÖKÖK. ILLYÉS KÁROLY, KÁLMÁN BALÁZS TITKÁR: LÁZÁR ÁRPÁD, FARAGTA SZEKERES LAJOS ✣ Községi tanács kapuja. –

Megjegyzés: A fenti szöveg a kapu hátára, az udvar felőli oldalra van vésve. Nagyméretű zsindelyes, galambdúcos, székelykapu. A belső oldalon látható két faragott dombormű: bőgő szarvasbika és dürgő fajdkakas.

4. HA HISZEL, MEGLÁTOD ISTEN DICSŐSÉGÉT – katolikus temető kapu

Megjegyzés: Háromnegyedes nagyságú, fedett székelykapu hat jelképpel: ☼☽⅄卐✠✠, zsindelyes, galambdúcos kapu.

5. Az iskolaépület bal oldalán:

A TEST ÉLTETŐJE A MUNKA;

ÉSZÉ: A TANULÁS.

Megjegyzés: Háromnegyedes, két, nagy kapuszárnyas székelykapu. A felirat minden tekintetben hibátlan.

6. Az iskola főbejárata előtti kapun: 1957

Megjegyzés: Más felirata nincs, csak az évszám. Gondosan faragott és festett gyalogkapu.

7. A parajdi református templom két bejárata előtti két kapun csak évszám van domborítva: – 1939 –

Megjegyzés: Mind a két kapu egyforma díszítésű. Zsindelyes, galambdúcos, boltíves, szépen domborított indákkal, virágmotívumokkal. Mindkettőt Kovács Mózes felsősófalvi faragó készítette.

8. 1978 – ÁLDÁS A BELÉPŐKRE – BÉKE A KIMENŐKRE

A hátlapon: KÉSZÍTETTÉK A PARAJDI REFORMÁTUS EGYHÁZ HÍVEI:

L. P. Réthey Mihály – F. G. Andrási Ferenc – Sz. G. Szabó Károly, Faragta: Szekeres Lajos. A hátsó oldalon, a gyalogbejáró fölött: LÉGY HÍV MINDHALÁLIG. Jel. 2:10.

9. KI E KAPUN KI ÉS BEJÁR, ARRA BÉKE ÉS ÁLDÁS VÁR.

Megjegyzés: 495. E kapu a kultúrotthon hátánál áll. Nagy méretű, zsindelyes, faragott és festett székelykapu. Rikító, harsogó színekkel festették.

10. Felirat nélküli zsindelyes gyalogkapu. Az oszlop felületét csokros tulipán és szegfű díszíti. A tetején arasznyi kopjafa elemekből álló elhegyesedő csúcsdísz. Házszám nélkül.

11. EZ A KAPU KÉSZÜLT ISTEN SEGEDELMÉVEL – 1987 –

(A boltív fölött ívesen:) ÁLDÁS A BEMENŐKNEK BÉKESSÉG AZ ELMENŐNEK

Az ajtó tejére faragva: EMBERÉ A MUNKA, ISTENÉ AZ ÁLDÁS

Megjegyzés: 531. A minták és a betűk 10 milliméterre kidomborodnak. Tóth József sóváradi fafaragó szép munkája. Zsindelyes, gyalogkapu.

12. Bolthajtáson: BÉKESSÉG A BEMENŐKNEK, BÉKESSÉG A KIJÖVŐKNEK

FÜLÖP DÉNES – SIMÓFI LÍDIA

1900

Megjegyzés: 871. Cseréppel fedett, nem díszített, szegényes gyalogkapu.

13. ISTEN SEGEDELMÉVEL ÉPÍTETE (!) SZABÓ JÁNOS ÉS NEJE FÁBIJÁN (!) ANA – 1914 –

Megjegyzés: 871. Zsindelyes, karcolt, indás, szegényes gyalogkapu.

13. AZÉRT VAGYUNK A VILÁGON, HOGY VALAHOL OTTHON LEGYÜNK BENNE – 1986 – (Tamási Áron)

Megjegyzés: 873. Zsindelyes, galambdúcos faragott gyalogkapu. A parajdi nagy, reprezentatív faragott kapuk a község középső részén helyezkednek el. A Gyergyó fele vezető úton a kapuk többsége nagyon egyszerű, puszta vagy szerény díszítésű, feliratuk nincsen; a szegényes életmód következménye. Különben Parajd népe hagyományőrző, vallásos. A templomokban és azok udvarán számos faragott munka látható. A parajdi feliratok változatosak. A jókívánságok felírásának erős hagyománya van.

Korondi kapufeliratok

1. ÁLLITATA (!) KOVÁCS GYÖRGY ÉS NEJE KOVÁCS ZSUZSÁNNA – 1977

Megjegyzés: Főút 9. A feliratot domborított betűkkel alakították ki. Szabályos műszaki betűk. Zsindelyes kiskapu.

2. ISTEN A FŐ GONDVISELŐ

ISTEN SEGEDELMÉVEL ÁLITATTA (!) MOLNOS T. LAJOS ÉS NEJE M. ERZSÉBET – 1973 –

Megjegyzés: Főút 12. A faragó a szöveget mélyített műszaki betűkkel írta. Két betűnek a formája eltorzított.

3. ÁLLITTATTA BALÁZS PÉTER ÉS NEJE DUKA ERZSÉBET – 1981 –

Megjegyzés: Főút 12. A faragó a szöveget mélyített, hibátlan műszaki betűkkel írta. A fiatalasszony szerint a kaput a malomfalvi tanító faragta. Zsindelyes gyalogkapu.

4. HA BETÉRSZ JÓ SZÍVEDDEL, TALÁLKOZOL BENT A SZERETETTEL. ÁLLÍTTATTA BALÁZS GERGELY ÉS NEJE BALÁZS ÁGNES.

Megjegyzés: Főút 14. Dúsan faragott udvarhelyi mintájú, zsindelyes gyalogkapu és kapuzábé. A tető két végén és a zábé tetejében 20 centis magasságú faragott fakeresztek emelkednek.

5. ÁLDÁS A BELÉPŐNEK, BÉKESSÉG A KIMENŐNEK. ÁLLÍTTATTA BALÁZS GÉZA ÉS NEJE LŐRINC ANNA

Megjegyzés: Főút 15. Két, íves nyomvonalon írt szöveg. A betűi erősen kidomborodnak, szép formájúak, nyelvi hiba sincs bennük. A zábé is, a kapu is zsindelyes. Mind a három csúcson fakereszt emelkedik.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

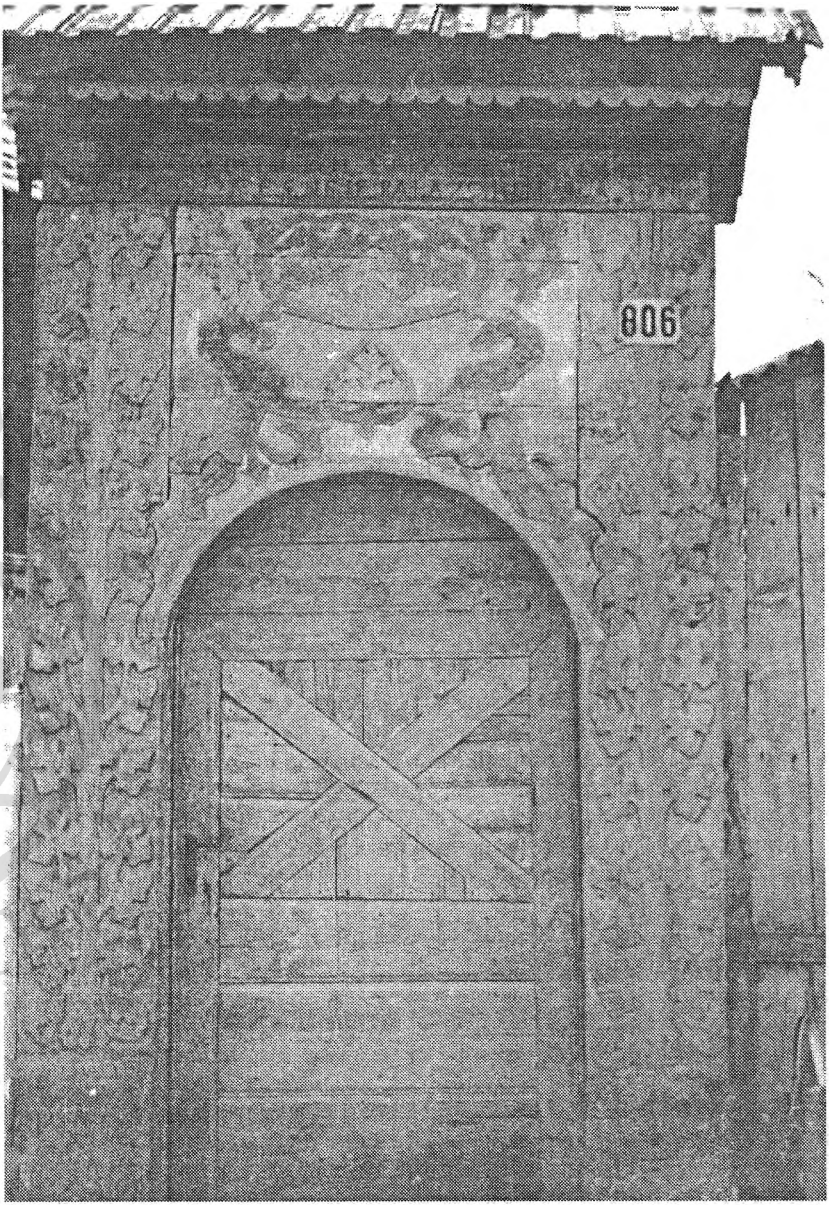

Sárkánydíszítéses korondi gyalogkapu

6. ÁLLÍTTATTA BALÁZS MAGDA: HA BELÉPSZ HOZ (!) SZERENCSÉT – 1975 –

Megjegyzés: Főút 1433. A betűsor ívesen hajlik a boltíves kapu vonalához igazodva. Galamb mintás kiskapu. Fenn, a szemöldökgerendán két ugró szarvas, előttük két madár, egymás felé tekintenek.

7. ISTEN SEGEDELMÉVEL ÁLÍTATTA KALÁNYOS SÁNDOR ÉS NEJE MÁTHÉ VILMA: 1963

Megjegyzés: Cigány család kapuja. A faragás és a festése igénytelen, kezdetleges. Külsőségekben igazodott a magyar családokéhoz, de a színezésben benne van a cigány ízlés.

8. ÁLDÁS A BEJÖVŐNEK BÉKE A KIMENŐNEK – ISTEN SEGEDELMÉVEL ÁLITATTA (!) BALÁZS GÉZA ÉS NEJE LŐRINCZ ANNA – 1974 –

Megjegyzés: 1428. a régi lakói magyarok voltak, már tíz éve cigányoké.

9. Főút, 17 sz., 1982-ben felirat nélküli rusztikus, darabos felületű gyalogkapu. A két csúcson tulipánban végződő, kopjafás faragás.

10. EZT A KAPUT ISTEN SEGEDELMÉVEL KÉSZÍTETTE ÖZV. KOVÁCS DOMOKOSNÉ 1985-BEN.

Megjegyzés: Főút, 18 sz., udvarhelyszéki mintájú, zsindelyes, nagy székelykapu. A tető két végén tulipáncsúcsú kopjafamintás dísz emelkedik.

11. ÁLLÍTATTA (!) BURJÁN BÉLA ÉS NEJE HAJNI – 1994

Megjegyzés: Cigány család zsindelyes, galambdúcos gyalogkapuja. A korondi Bogos Domokos faragta.

12. BORT, BÚZÁT BÉKESSÉGET

SZÍVES VENDÉGLÁTÓ E KAPU GAZDÁJA, DE A GONOSZ EMBÖRT FURKÓS BOTTAL VÁRJA – 1979

Megjegyzés: Főút 20. Nagy méretű, pompásan kifaragott, szakállszárítós székelykapu. A betűk is szépen metszettek. Malomfalván faraghatták.

13. ISTEN SEGEDELMÉVEL ÁLÍTTATTA FÁBIÁN VINCZE –1980 –

Megjegyzés: Főút 21. A faragott oszlopok közepén udvarhelyszéki, csavartvonalú, palmettacsúcsban végződő, rászegzett díszoszlop. Zsindelyes gyalogkapu.

14. ÁLLÍTTATTA MOLNOS GERGELY ÉS NEJE BALÁZS IRMA – 1982 –

Megjegyzés: Főút 25. Szépen faragott nagy székelykapu. A betűk formásak, hibátlanok.

15. ÁLDÁS A BEMENŐNEK, BÉKE A KILÉPŐNEK. Főút 20.

16. ISTEN SEGEDELMEVEL ÉPÍTETTE JÓZSA JÁNOS ÉS NEJE JÓZSA JÚLIA – 1970 –

Megjegyzés: Főút 25. Szováta legszebb, a szokványosnál magasabb gyalogkapuját tekintette mintaképnek, de nem ragaszkodott mindenben az alapmintához. A bejárat fölötti mezőre kifaragtatta a korongolás domborművét, jelezve, hogy ott fazekas család lakik.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

17. EGY AZ ISTEN – ÁLLÍTTATTA LŐRINC LAJOS ÉS NEJE TÓFALVI D. MÁRTA – DIÓ ANNO MCMLXXIV

Megjegyzés: A szöveget hibátlan műszaki betűkkel, bevésve írta a faragó. Zsindelyes, tulipáncsúcsban végződő, nagy székelykapu.

18. (A kopottság miatt nehezen olvasható) ISTEN SEGEDELMEVEL ÁLLÍTTATTA GYÖRFFI MÓZES NEJE BENEDEK (olvashatatlan) – 1899 –

Megjegyzés: A legrégebbi, nagyméretű székelykapu a korondi tájház előtt áll. Mintái teljes mértékben egyeznek az udvarhelyszéki kapukkal. Faragott és festett. Nagyon megfakult. A szavak nehezen silabizálhatók. Az unitárius templom közelében áll.

19. SZÍVES VENDÉGLÁTÓ E HÁZ GAZDÁJA; A GONOSZ EMBERT FURKÓS BOTTAL VÁRJA

Megjegyzés: A bal sarokban kis méretű rovásjelekkel írt szavak láthatók. A gyalogbejáró fölött: ISTEN SEGEDELMÉVEL ÁLLÍTTATTA ILYÉS VESZTI MIHÁLY ÉS NEJE LŐRINCZ A. ELIZA – 1977 –. Pompás faragású, nagy székelykapu, a betűk is hibátlanok, a csúcsokon két 20 centi magas fakereszt. Főút 493 sz.

20. ÁLLÍTOTTA RAVASZ MÁRTON ÉS NEJE TÓFALVI ROZÁLIA – 1978 –

Megjegyzés: Főút 673. A felirat domborított betűkkel készült. Zsindelyes, galambdúcos nagykapu.

21. J. S. ÁL- TA JÓZSA ISTVÁN ÉS NEJE MARGIT – 1990 –

Megjegyzés: Főút 650. Dús mintázatú, faragott kiskapu. A faragott oszlopok közepén csavarvonalas, palmettaleveles, rászegezett, plasztikus dísz. A kapu mellett szakállszárító.

22. TÉRJ BE HOZZÁNK VÁNDOR,HA ERRE VISZ UTAD, HA JÓ A SZÁNDÉKOD, ITT SZERETET FOGAD - ÁLLÍTTATTA Ifj. ILYÉS VÉSZTI MIHÁLY ÉS NEJE SÜKEI ROZÁLIA ANNO MCMLXXVIII.

Megjegyzés: Főút 652. Pompásan kidolgozott, nagy székelykapu.

23. ISTEN SEGEDELMÉVEL ÁLLÍTATTA FÁBIÁN KÁROLJ (!) – 1972 –

Megjegyzés: 653. Zsindelyes gyalogkapu és kapuzábé 3 csúcskereszttel.

24. GÁLL SÁNDOR ÉS NEJE KISS IRÉN 1986

Megjegyzés: Főút 655. Zsindelyes, tulipán-csúcsdíszes gyalogkapu.

25. ALÍTATTÁK (!) MOLNOS LAJOS ÉS NEJE BALÁZS ERZSÉBET – 1978 –

Megjegyzés: Főút 656. Zsindelyes, galambdúcos, 3 keresztes gyalogkapu.

26. ÁLDÁS A BEJÖVŐNEK BÉKE A KIMENŐNEK – 1985 –

Megjegyzés: Főút 657. Dús mintázatú, díszítőoszlopos – palmettaleveles gyalogkapu.

27. SIMÓ IMRE és NEJE TÓDOR ANNA – 1990 –

ÁLLÍTATTA EZEN KAPUT ISTEN SEGEDELMÉBŐL

Megjegyzés: Zsindelyes, csúcsdísz nélküli, dúsan faragott székelykapu.

28. TÉRJ BE HOZZÁM VÁNDOR, HA IGAZ ÜGYBEN JÁRSZ, E KIS KAPUN BELÜL MIND IGAZ SZERETETRE TALÁLSZ - 1978 - ÁLLÍTATTA MÁTHÉ GYÖRGY ÉS NEJE BALAZS ELIZA

Megjegyzés: Főút 659. Nagy székelykapu 3 soros felirattal, két csúcskereszttel.

29. KI ALATTAM KI S BEJÁR, ARRA ÁLDÁS S BÉKE VÁR – 1991 –

Megjegyzés: Főút 666. Zsindelyes, dús mintázatú, a csúcsokon 3 fakereszttel. A két kapufa közepén plasztikusan kiemelkedő, csavarvonalas, palmettaleveles kisoszlopos gyalogkapu.

30. ÁLDÁS A BEJÖNEK (!) S BÉKE A KIMENŐNEK –
ÁLLÍTTATTA JÓZSA LAJOS ÉS NJ. KIS MÁRTA – 1976 –

Megjegyzés: Főút 665.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Magyari Etelka

HALOTTI BÚCSÚZTATÓ A BÁNSÁGI ÚJSZENTESEN

A Bánság északi szélét határoló Maros két partján elhelyezkedő magyar falvakban évtizedek óta többször temetnek, mint esketnek vagy keresztelnek. A falvakban egyre több az elhagyott üres ház, a temetőben pedig szaporodnak a sírok. Akárcsak a fejfák vagy keresztek, a halotti búcsúztatók is egy-egy lélek távozását siratják. Hiába a gyászoló család, hiába a gyülekezet népes tábora, a magyar lakosság ezen a tájon igen-igen megfogyatkozott.

A halotti búcsúztatók sok évszázados történetük során sohasem tartoztak az egyház által támogatott hagyományok közé, bár eleinte a helyi kántor és papság kivette részét megírásukban és előadásukban. A XVII. századtól egymást sűrűn követő egyházi tiltások ellenére a szokás fennmaradt.[1]

Húszéves bánsági szolgálatom során, ahol református, katolikus és neoprotestáns gyülekezetekben is megfordultam, csak közvetlenül a Temesvár melletti Újszentesen találkoztam a magyar katolikusoknál ezzel a szokással. Viszont a Temes megyei Bodófalvára beköltözött székelységnél (Sófalváról, Pálpatakáról jöttek) találkoztam már a névszerinti búcsúztatás igényével, melyet a hivatalos református egyház még az 1970-es, 1980-as években ellenzett, mivel a névszerinti búcsúztatás számos összetűzés alapja volt. A közbenjáró vagy véletlenül kifelejtett, vagy családi viták miatt tudatosan kihagyott valakit, netán személyes sérelem vagy bosszú vezérelte. Több lelkész ezért is a gyászoló család valamely tagjával íratta le a családfát, illetve azoknak a nevét és rokonsági fokát, akiktől búcsúztatni kellett. Református létemre sem Aradon, sem környékén, sem a Bánságban nem vettem részt olyan református temetésen, ahol név szerint búcsúztatott volna a lelkész. Pedig többször, többen igényelték volna, de a lelkész megértette a gyülekezettel, miért is tiltják ezt az egyház törvényei.[2]

Egyetlen esetben a Temesvár melletti Újszentesen 1986-ban vagy 87-ben a Györfi családot nem lehetett lebeszélni a búcsúztatóról. Arra hivatkoztak, hogy náluk, a székelységben ez így szokás. Amikor megjelent a halottas háznál az akkori újszentesi lelkész, a gyülekezet kántora és néhány presbiter nem engedtek be minket, mert a celebrálást a helyi katolikus parasztkántor kíséretében az akkori temesvári segédlelkész elvállalta helyi kollegája megkérdezése és beleegyezése nélkül.

A katolikus parasztkántor halotti búcsúztatóját először Újszentesen hallottam Horváth János temetésén. Itt a katolikus és református lelkész együtt

szolgált, a búcsúztatás a temetőben hangzott el, miután a lelkészek eltávoztak. Emlékszem, hogy olyan hosszúra nyúlt a temetés, hogy sötétben jöttünk el a temetőből.

Ki is volt ez az újszentesi katolikus kántor?

Köztudomású, hogy az elmúlt évtizedekben a történelmi egyházak óriási kántor-hiánnyal küszködtek. A Bánságban még személyesen ismerhettem igen jól képzett, az enyedi kántortanító-képzőben végzett idős kántorokat, akik meg tudták szólaltatni az orgonákat. Mára már elnémította őket az idő. De nagyon sok gyülekezetben annak is örültünk, ha jóhangú falusi emberek segítettek ki az éneklésben, az orgona pedig örök gond volt a zenei előképzés hiánya és a nagyon kicsi fizetések miatt.

Újszentesen is hasonló volt a helyzet a katolikus és a református gyülekezetben is. Néhány zenélni tanuló fiatal egy-egy ünnepi istentiszteleten odaült az orgonához, de hétköznapokon és főleg temetéseken nem volt kántor. 1978-tól Szabó Julianna lett a gyülekezet parasztkántora, miután elődje, Albert Ilonka néni kiöregedett.

Szabó néni bánsági születésű, de nem tősgyökeres újszentesi. 1921. május 19-én született Czerna-Barán, a mai Jugoszláviában; férje Keglevics-Házán 1923. február 17-én. Az ő életükben is nyomon követhető a fogyatkozó bánsági magyarság sorsa. Előbb Valkányba mentek, de ahogy fogyott a magyarság, és ahogy szűntek meg a magyar iskolák, s ők ragaszkodtak ahhoz, hogy gyermekeik anyanyelvükön tanuljanak, hát költöztek tovább, olyan helyre, ahol több magyar volt, ahol még működött magyar iskola. Így Szabó néni első gyermeke, Tibor 1948. szeptember 13-án született Valkányon, a második, János 1955. augusztus 27-én Nagyszentmiklóson. Az unokák, Tibor, Erzsike, Lajcsi viszont már Újszentesen. A legnagyobb fiú fiatalon halt meg, három árvát hagyva, a kántor néni kisebbik fia magánvállalkozó a Bihar megyei Mihályfalván.

Több mint egy évtizede ismerem személyesen is a családot. A három unokát tanítottam is, és el kell mondanom, hogy ez a család volt a helyi kulturális élet kovásza. Szabó néni fiai színjátszók voltak a helyi kultúrháznál, táncoltak a Vadrózsa népi együttesben. Tibor fiuk itt ismerte meg feleségét, Lídiát, így lett belőlük „kultúrházasság", ahogy a helybeliek mondták. Az unokák is örökölték a tehetséget.

Szabó néni a fia halála óta nem búcsúztat, és nem is hajlandó beszélni róla. Birtokomban mindössze két búcsúztató szövege van: az egyiket idős férfi mellett énekelték, a másikat fiatal nő mellett.

Első pillantásra az a gyanúm, hogy ezek másolt szövegek, ahol a másoló már nem tudatosította az alapvető metrikai szabályokat sem, úgy másolt, ahogy azt a lap terjedelme megengedte. Az idős férfi mellett énekelt búcsúztató első szakasza eredetiben hét sor, valójában négy lenne az én átiratom szerint:

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Szomorúan kongat a templom harangja,
Gyász temetésre híveit összehívja.
Egy jó édesapát tesznek le a földbe,
Istenem, ne hagyd el, vidd lelkét a menybe!

Szabó néni nem vette figyelembe a vers rímképletét sem a sor tördelésénél, bár a hangsúlyos verselés is szabályos tizenkét szótagos sorokra épül. Mindkét vers, a népdalokhoz hasonlóan, természeti képpel kezdődik: *„Jaj, de sötét felhő borult a tájra"* és *„Szomorúan kongat a templom harangja..."* Majd ebből párhuzammal bomlik ki a gyászoló család fájdalma. A jelzők elcsépeltek, bár egy kis jóindulattal mondhatnánk, hogy lényegjelzők: *jó édesapa, jó hitvesem, hűséges párom, kedves fiam, hideg sír, boldog feltámadás, sötét felhő, nagy bánat, árva gyermek.* A két búcsúztatóban a *jó* jelző 12-szer fordul elő, de megtalálható a *jól* határozószó és a *jóság* főnév is.

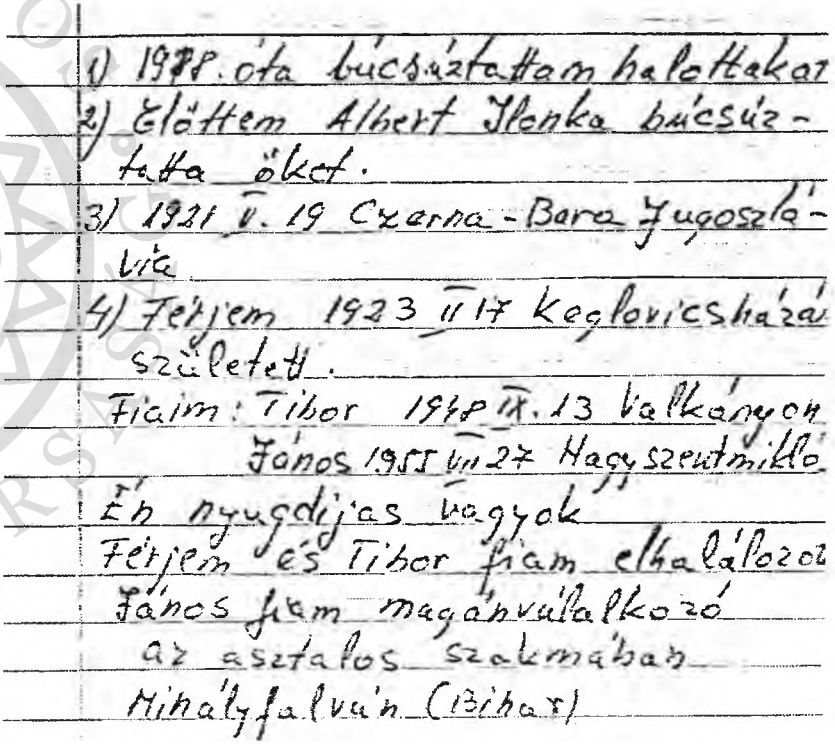
1) 1988. óta búcsúztattam halottakat
2) Előttem Albert Ilonka búcsúztatta őket.
3) 1931 V. 19 Czerna-Bara Jugoszlávia
4) Férjem 1923 II 17 Kaplovicsházán született.
Fiaim: Tibor 1948 IX. 13 Valkányon
János 1955 VII 27 Hagyszentmiklós
Én nyugdíjas vagyok
Férjem és Tibor fiam elhalálozott
János fiam magánvállalkozó
az asztalos szakmában
Mihályfalván (Bihar)

A személyi adatok Szabó Julianna kézírásával

Mindkét szöveg egyfajta monológ, egyes szám, első személyben, amelyben a halott búcsúzik hátramaradt rokonaitól a fontosság sorrendjében: először a hitvestárstól, majd a gyermekektől, unokáktól, egyéb rokonoktól, szomszédoktól, ismerősöktől. Az eredeti szöveg nyüzsög a helyesírási hibáktól és nyelvhelyességi bukfencektől, a metrika tisztasága arra enged következtetni, hogy valamely templomi ének dallamára adták elő a szöveget. Bár az ötvösdi kántornő, Pörgéné Kreitz Erzsébet azt hangoztatta egy alkalommal, hogy ő nemcsak minden temetésre más-más szöveget ír, de különkülön dallamot is szerez hozzá.

Az újszentesi Szabó Juliannától már nem sikerült megtudni, hogy csak ez a két szövegtípusa van-e, bár a nekem elküldött lapokból arra következtethetek, hogy egy füzetből tépte ki őket. Régebbi feljegyzéseim kiegészítésre várnak, de fia halála óta Szabó néni sem nem búcsúztat, sem nem hajlandó erről a tevékenységéről nyilatkozni. A másolási technika alapján viszont az a gyanúm, hogy valaki másnak a szövegeit használta fel, talán pont az elődét, Albert Ilonkáét.

Jegyzetek

1. A halotti búcsúztatók divatja a 17–18. századra tehető. Korábban az úri és városi temetési szertartás része volt. A 19. századtól a paraszti kultúrában játszott szerepe is ismeretes. Kríza, 1993, 1, Bartha 1995 I., 8.
2. A lelkész általi búcsúztatás, valamint a visszautasítása miatti konfliktusok leírását l. Nagy 1992, 57–58.

Irodalom

BARTHA Elek
1995 Halotti búcsúztatók a dél-gömöri falvak folklórjában. I-II. Debrecen
KRÍZA Ildikó
1993 Felsőnyéki halotti búcsúztatók. Bp.
NAGY Ödön
1992 Temetési szokások a Maros megyei református gyülekezetben. Néprajzi Látóhatár I. 3–4. sz. 56–63.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Függelék

Jaj, de sötét felhő borult a tájra

Jaj, de sötét felhő borult a tájra,
Nagy bánatot hozott erre a családra.
Egy jó édesanya két szemét lezárta,
Kinn a temetőben rideg sír várja.

35 esztendőt adott Isten élnem,
Erről a világról el kell nekem mennem,
Koporsómhoz hívlak sorban benneteket,
Akiket a szívem oly nagyon szeretett.

Jó hitvesem, Laci, tőled most búcsúzom,
15 esztendeig voltál hűséges párom.
Megköszönöm neked a sok jóságot,
Nehéz betegágyamban hű ápolásod.

Kedves férjem, Laci, még egy a kérésem,
Soha el ne haggyad árva gyermekeinket.
Utoljára ennyit kérek én most tőled,
A jó Isten segítsen meg mindég tégedet!

Drága kis árváim, Marika, Gyuszika és Katika,
Mostan elbúcsúzik tőletek örökre anyuka.
Nagyon fáj ez nekem, hogy itt hagylak titeket,
Imádkozok én majd a mennyben értetek.

Drága édesanyám, Isten teveled,
Én már soha többé nem látlak tégedet.
A jó Isten vigasztaljon tégedet,
Hogy öreg napjaidat boldogan élhessed.

Összes rokonoktól, jó szomszédoktól,
Összes ismerősöktől és jó barátoktól
Búcsút veszek mostan utoljára,
Mert a temetőben vár a hideg sír szája.
Istenem, adj nyugvást a sírban testemnek,
Boldog feltámadást én bűnös lelkemnek!

Szomorúan kongat a templom harangja

Szomorúan kongat a templom harangja (gyászt),
Temetésre híveit összehívja.
Egy jó édesapát tesznek le a földbe
Istenem, ne haggy el, vidd lelkét a mennybe.

87 esztendőt adott Isten élnem,
Erről a világról el kell mennem nekem.
Koporsómhoz hívlak sorban benneteket,
Akiket a szívem oly nagyon szeretett.

Jó hitvesem, Erzsi, tőled most búcsúzom,
65 esztendeig voltál hűséges párom.
Mindent megköszönök, amit értem tettél,
A te hű párod most közületek elmén.

Kedves fiam, Józsi, tőled most búcsúzom,
Nagyon fáj a te szíved, azt én jól tudom.
Áldja meg az Isten minden lépésedet,
De azért engem soha el ne feledj!

Drága Mariska lányom, tőled is búcsúzom,
Mielőtt kivinnék a gyászkoporsóm.
Jani jó vejemmel boldogan éljetek,
Akkor én a sírban boldogan pihenek.

Kedves Jani fiam, Manci jó menyemmel,
Elbúcsúzok tőletek örökre.
Megköszönöm nektek a sok jóságokat,
Nehéz betegágyamban hű ápolásotokat.

Drága unokáim, tőletek is búcsúzom,
Néktek továbbra is sok szerencsét kívánok,
Boldogok legyetek ebben az életben,
Imádkozok értetek odafenn a mennyben.

Összes rokonoktól, jó szomszédoktól,
Összes ismerősöktől és jó barátoktól
Búcsút veszek mostan utoljára,
Mert a temetőben vár a rideg sír szája.
Istenem, adj nyugvást a sírban testemnek,
Boldog feltámadást én bűnös lelkemnek!

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Keszeg Vilmos

SZÁZADELEJI GYÁSZJELENTŐ LAPOK

BEVEZETÉS

A 19. század második felétől az élet legkülönbözőbb helyzeteiben honosodtak meg a nyomtatási, sokszorosítási technikával készült iratok, röplapok. Mondhatni, az egyént egész életén végigkísérik, jelen vannak ünnepnapjain, élete fordulóin. Elkészítésük, beszerzésük, bemutatásuk, használatuk a szertartások rituális mozzanatává válik. Szervezik, finalizálják az eseményt, növelik ünnepélyességét, informálnak, kapcsolatokat ápolnak. Funkciójuk általában túl is lépi a megcélzott eseményt: egy társadalom, egy közösség szokás-, divatgyakorlata részeként jelzik a társadalomhoz való tartozást. Az esemény elmúlásával maradandó tárgyként őrzik annak emlékét, státust biztosítanak az egyénnek, részt vesznek az élettér kiépítésében, díszítésében.

Ha csupán a születési, konfirmációi/bérmálási, katonai emléklapot, a névnapi „főköszöntő levelet", képeslapot, az esküvői meghívót, dísztáviratot[1], a vizitkártyát[2], a táncrendet említjük, a sor bizonyosan kimeríthetetlen marad.

Torda és Aranyosszék első hosszas életű lapja, az Aranyosvidék 1891. április 19-i száma tudósít arról, hogy frissen megült esküvője alkalmával „az új pár ez alkalommal a fővárosból, Kolozsvárról s a vidékről egész halom üdvözlő sürgönyt kapott". Egy néhány hónappal később tartott esküvőn az ifjú pár 126 üdvözlő sürgönyt és 20 levelet bontott fel (Aranyosvidék, 1891. aug. 2.). A kor intézményei (posta, egyház, nyomda, kereskedelem) egyre intenzívebben válnak a rítusok kiszolgálóivá. 1891-ben az említett újságban Harmath József „könyv-, papírkereskedő és könyvnyomdatulajdonos" így ajánlja fel szolgálatait a közönségnek: „mindennemű tudományos mű, verses könyvek, iskolai értesítők, évi jelentések, zárszámadások, vámbárczák, meghívók, nász-, gyászjelentések, falragaszok, szóval: egy könyvnyomda keretébe tartozó bármilyen munka, csinos kivitelben, olcsó árak mellett elkészíttetik". (Aranyosvidék, 1891. okt. 11.)

A halálhoz és a temetéshez nagy számban kapcsolódnak írott szövegek (végrendelet, gyászjelentő, nekrológ, halottbúcsúztató, vers, koszorú-, koporsó-, sírfelirat). Az Aranyosvidék már első évfolyamától (1891) állandóan közöl gyászjelentéseket. Ezek terjedelme, szerkezete és tartalma teljesen megegyezik a nyomtatott gyászjelentőkével[3]. Kéziratos feljegyzésben maradtak fenn egy 1937-es unitárius temetési szertartás koszorúfeliratai[4]. Szin-

tén kéziratban maradt fenn 1912-ből halottbúcsúztató vers. Az 1950-es évekből ilyenek szórólapra nyomtatva is készültek[5]. Bár e műfajok kialakulása különböző korokra és motivációkra vezethető vissza, a 20. század eleji párhuzamos jelenlétük bizonyított.

Jelen dolgozat a Torda környéki gyászjelentők szociális, szemiotikai és pragmatikai vonatkozásait kívánja leírni. Az elemzés egy 181 darabból álló szövegbázist vesz alapul.

A gyűjteményben található legrégibb szórólap 1869-ből való. Ez a kor feltételezhetően a műfaj megjelenésének ideje. A Vajdaságban előkerült legrégebbi gyászjelentőt 1872-ben nyomtatták[6]. A Századok 1869-es, III. évfolyamában megjelent cikk friss felfedezésként beszél róluk: „Napjainkban az érdekelt családok, tagjaik elhunytát gyászkerettel ellátott hirdetvényben szokták ösmeröseiknek, rokonaiknak tudtul adni. E divatot a nyomdáknak tulajdoníthatjuk, melynek működése kevés időt és fáradságot igényel."[7] A műfaj megítélésére, népszerűségére vet fényt az a tény, hogy az 1891-es XIII., a vasárnapi munkaszünetet elrendelő törvénycikk a gyászjelentő nyomtatását a halasztást nem tűrő munkák közé sorolta.

A Kolozsvárott 1848-ban kiadott Erdélyi Híradó című lap váltakozva *Necrolog, Gyászhír, Halálozás* cím alatt ad hírt neves személyiségek haláláról. A minden esetben 2–3 soros szöveg a szerkesztőség álláspontját képviseli. Ugyancsak nehezen állapodik meg a rovatcím a Kolozsvári Közlöny című lapban. 1858–1860 között a lap a *Kolozsvári napló, Különbfélék, Apró hírek, Újdonságok* rovatban közölt *Necrolog, Gyászhír, Gyászjelentés, Szomorújelentés* címmel halálhírt. A nyilvánosság előtt elbúcsúztatott személyek kezdetben neves személyiségek (Bolyai János, Herepei Gergely író), arisztokraták (Losonczi báró és gróf Bánffy József, bethleni ifj. gr. Bethlen Pál, zabolai Gróf Mikes Erzsébet), közéleti figurák (ügyvédek, orvosok). Egy 1858-ban közölt nekrológ az alapjául szolgált nyomtatott gyászjelentőre hivatkozott. Az újságban teljes terjedelemben közölt nyomtatott gyászjelentő szöveg báró Jósika Sámuel (meghalt 1860-ban) Bécsben nyomtatott, onnan szétküldött gyászjelentője.

A műfaj kézzel írott előzménye a 17. századtól ismeretes. Altorjai Apor Péter 1736-ban a „régi erdélyiek temetéséről" írva jegyzi meg: „Mikor osztán az temetéshez hozzákészültenek, napot rendeltenek, az rendelt napra az atyafiait, és ha nagy ember volt, az ország catalogusa szerint az ország rendeit levél által az asszonyokkal együtt elhitták."[8] A néhai fejedelemasszony, Báthory Zsófia (meghalt 1680. jún. 14-én) temetésére Zrínyi Ilona írt gyászlevelet 1681. febr. 17-én. Az 1682. II. 13-án elhalálozott gróf Homonnay János halálára pedig édesanyja, 1682. ápr. 1-én. Temetésére 1682. május 11-én került sor Ungvár várában. E levelekről állapítja meg a Századok cikkírója: „A XVII-dik században e tekintetben is a dagályos, szóbő irály uralkodott, hosszadalmas válogatott phrasisokban közöltetvén az illetőkkel a halálhír."[9]

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

A nyomtatás fokozódó igénybevétele módosította a műfaj tartalmi-formai jellemzőit. A 19. század első felére letisztult nyomtatott változat még szövegközpontú volt. A halál-, gyász-, temetőallegóriák a század közepén állandósulnak a nyomtatványokon, egy 1843-ban kiadott, 643 metszetet tartalmazó gyűjtemény hatására[10]. A Tordán és környékén fennmaradt gyászjelentők a nyelvi és képi kód megállapodott, békés együttesét bizonyítják.

A BÁZIS

A vizsgált gyászjelentők két tordai család tulajdonában maradtak fenn. A tordai F.O. az évtizedek során örökölte elődei és az utód nélkül elhunyt rokonok gyászjelentő gyűjteményét. Ma 19 személynek címzett 157 gyászjelentő van a tulajdonukban, az 1869–1944 közötti időszakból, a következő megoszlásban.

Címzett	Darab	Időszak	A keltezés helye
Szentpéteri János	2	1869–1874	Szamosújvár: 1 Brassó: 1
Pálfy Károlyné	1	1896	Kövend: 1
Dániel Károly	26	1900–1910	Torda: 19 Kolozsvár: 3 Nagyenyed: 1 Budapest: 2 Sepsiszentgyörgy: 1
Dániel Károlyné	17	1900–1923	Torda: 14 Kolozsvár: 2 Nagyenyed: 1
Finta Miklósné	1	1913	Kolozsvár: 1
Pöllnitz Oszkárné	35	1914–1943	Torda: 20 Kolozsvár: 4 Dés: 4 Pusztamérges: 2 Makó: 2 Marosvásárhely: 1 Nagyenyed: 1 Aranyosszentmihály: 1 Szászrégen: 1

Osztian Ernő	26	1919–1943	Torda: 18 Kolozsvár: 2 Marosvásárhely: 1 Aranyosgyéres: 1 Pusztamérges: 1 Budapest: 1 Nagyenyed: 1 Lécfalva: 1
Vertán Endre	1	1916	Kolozsvár: 1
Abt Ernőné	1	?	Budapest: 1
Pöllnitz Olivérné	1	1923	Torda: 1
Pöllnitz Ottóné	6	1929–1942	Torda: 4 Budapest: 1 Tiszaroff: 1
Abt Jenőné	2	1923	Torda: 1 Borbánd: 1
Tanka Béla	1	1930	Torda: 1
Toroczkay úr	1	1937	Kolozsvár: 1
Papp Andorné	1	1940	Torda: 1
Osztián Géza	5	1934–1937	Torda: 1 Nagyenyed: 1
Adorjáni Endre	2	1936–1943	Torda: 2
Finta Andor	27	1935–1944	Torda: 25 Győr: 1 Gáldtő: 1
Osztián Emil	1	1940	Torda: 1

H.A. az aranyosrákosi anyai nagyapjának, Pethő Lajosnak címzett gyászjelentőket örökölte.

Pethő Lajos	22	1920–1968	Aranyosrákos: 18 Sinfalva: 2 Mészkő: 2

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

A GYÁSZJELENTŐ

A gyászjelentő megrendelése a halál beállta utáni első teendők egyike[11]. A gyászlapok nagy részének keltezése az elhalálozás napját tartalmazza.

A gyászjelentők tanúsága szerint a 20. század első éveiben a halottat gyakran a haláleset másnapján temették el. Özv. Dániel Kristófné 1874. március 28-án halálozott el, gyászlapjának keltezése is erről a napról származik, temetésére másnap, 29-én került sor. A haláleset másnapján temették el Domjátszegi Bodó Domján Miklóst is 1898. április 27-én, Tóth Miklóst 1901. szeptember 26-án, Osztián Gézát 1904. február 20-án. A gyerekek egyszeri virrasztása az előforduló néhány eset alapján általánosnak mondható. A 87 éves korában „jóltevője" házában 1908. május 3-án elhunyt Macskási Istvánné gyászjelentője aznap keletkezett, temetése is ugyanazon a napon zajlott le. A gyászjelentő tehát általában a temetés napjára vagy a temetés előtti napra készült el, ritkán 2 nappal a szertartás előtt.

A századelőn gyakori volt a szórólapok posta általi szétküldése, a településen belül is.[12] A távol lakó hozzátartozóknak a posta legjobb esetben a temetés napján kézbesítette. Ugyancsak megkésve, s ezúttal napokkal később hozta a hírt az újságban közzétett gyászjelentés.

Idő múltával a gyászjelentők igazi funkciója feltételezhetően nem csak az esemény szervezése, az érdeklődők egybehívása volt. Sokkal inkább a gyász rituális kifejezésére, a divatnak, az elvárásnak való megfelelésre, valamint az emlékhagyásra szolgált és szolgál.

„NYUGODJÉK CSENDESEN"

Mint kommunikációs aktus, akárcsak a temetési szertartás néhány mozzanata, valamint a szertartás során és után végzett néhány vallásos-mágikus cselekvés (virrasztás, vallásos szertartás, gyászmise, gyászistentisztelet, siratás, koldusnak adott adomány) a halott fele irányul, lelke megnyugtatására szolgál.

Az 1940-es évekig a katolikus vallású halott gyászlapján a halott lelkéért bemutatott engesztelő szentmise áldozat időpontja is megjelent. A protestáns vallású halott gyászlapján ugyan nem szerepel ez az adat, de a környéken máig tartó gyakorlat, hogy a halott hozzátartozói a temetés utáni vasárnapon gyászba öltözve részt vesznek a délelőtti istentiszteleten. A lelkész megemlékezik a halottról, amit a hozzátartozók sírása, zokogása kísér.

A gyászlapok, akárcsak a sírfeliratok, tipográfiai és proxemikai megoldással is kiemelt búcsúfrazeológiája mágikus eredetű és jellegű. Az isteni oltalomba helyezik a halott lelkét, nyugalmat, üdvözülést kívánnak (Béke poraira; Nyugodjék csendesen; Legyen üdvösség osztályrésze fent, legyen emlékezete áldásban örökké közöttünk; Legyen csendes síri álma, a szeretet és emlékezet virrasszanak felette; Legyen emléke áldott, nyugalma csendes; Legyen a hant könnyű felette; Hit angyalai virrasszanak porai felett; Drága

halottunk pihenj békén és az örök világosság fényeskedjék neked; Áldás és béke hamvaira; Isten veled, nyugodj csendesen). E frazeológia a ritualizált nyelvi viselkedéshez hasonlóan merev, sztereotip, lassan változó[13]. Szemléletbeli módosulása az 1950–60-as évektől nyilvánvaló. Ezektől az évektől ugyanis a búcsú frazeológia fogadkozás jellegűvé válik (Emlékedet szívünkbe zárva őrizzük), s napjainkra a halott helyett az ismerősök felé irányul (Emlékét hálás kegyelettel őrizzük meg).

A távolban elhunyt hozzátartozók emlékére tartott gyászszertartásnak és a számukra készített gyászjelentőnek ugyanúgy része van a halottkultuszban, mint a sírkőnek, a háborúk idegenben elhunyt áldozatainak állított közös emlékjelnek. Fehér János 1920. február 20-án hunyt el Szibériában. Gyászjelentőjét 1920. december 6-án nyomtatták, a gyászistentiszteletre 1920. december 19-én került sor. A szomszédos Mészkőn a Gálffy család Pali nevű fia 1942-ben halt meg a harctéren. Hozzátartozói édesanyja előtt annak haláláig titokban tartották a szomorú eseményt. Az anya emlékére készített gyászjelentő a hősi halált halt fiúra is emlékezik. A távol elhunyt hozzátartozó neve hasonlóképpen rákerült valamelyik családtag sírjelére, ahol halottak napján világítani és elsiratni lehetett őt.

TÁRSADALOM-...

Természetesen tévedés lenne a gyászjelentőt csupán a kultikus-mágikus paradigmában hagyni. A szórólapnak nem is elsődleges funkciója volt a halott nyugalmának biztosítása, kiengesztelése.

A rendelkezésemre álló gyűjtemény többszörösen is esetlegesen reprezentálja a műfaj teljes életét. A 100 év során megoszló 181 darab gyászlap alapján például nehéz arra a kérdésre válaszolni, hogy, akárcsak a sírjel, a sírfelirat, mindenkit megillet-e a gyászjelentő. A rendelkezésre álló anyag alapján azt mondhatni, hogy nem.

A századforduló 30–40-es éveiig a földbirtokosok, az arisztokrácia, a vármegyei, egyházi élet elöljárói számára rendeltek gyászjelentőt. Az évszázadok óta intenzív iparos életet élő Torda polgárai a múlt században már szintén hódoltak e szokásnak. Biluska Antal kereskedőnek 1897-ben, Asztalos János írnoknak 1898-ban, Váradi János kereskedősegédnek és Lámpé Lajos könyvkötőnek 1899-ben, Virág Antal kereskedőnek 1909-ben, Bardócz Ferencnek, a timártársulat elnökének 1935-ben, verebélyi Fűssy Jenő mészárosnak 1943-ban készítenek gyászjelentőt. Körorvost, gyógyszerészt, tanárt, tanítónőt szintén már a múlt századtól megilletett a gyászlap.

A gyászlap tehát valamilyen társadalmi tekintély, pozíció velejárója. Egyetlen példánk bizonyítja azt, hogy ez a tekintély a közelállókra is átsugárzik. A korábban már említett, 1908-ban elhunyt, családjától elhagyott Macskási Istvánné az őt befogadó „jóltevője" tekintélye miatt részesül gyászjelentőben.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Alulirottak szivük mély fájdalmával tudatják, hogy a szerető férj, testvér, nagybátya, sógor és jóbarát

ERZSÉBETVÁROSI

DR. SZENTPÉTERY NS. LAJOS

Torda-Aranyosvármegye főorvosa, egészségtan tanára, törvényhatósági és közigazgatási bizottsági tag stb.

életének 50-ik, boldog házassága 8-ik évében, hosszas szenvedés után meghalt.

Hült tetemei folyó hó 25-én d. u. 5 órakor fognak a háznál tartandó róm. kath. szertartás szerint örök nyugalomra helyeztetni; halhatatlan lelkéért pedig az engesztelő szentmise áldozat folyó hó 26-én d. e. 10 órakor fog az egek urának a helybeli plebánia templomban bemutattatni.

Nyugodjék békességben!

Torda, 1901. Julius 23-án.

Özv. dr. Szentpétery Ns. Lajosné
szül. **Haller Zsuzsa,**
mint nejo.

Szentpétery Ns. János,
Szentpétery Ns. Irma,
Szentpétery Ns. Matild, özv. Felyotics Albertne és gyormokei.
Szentpétery Ns. Anna, férjezett Daniel Károlyne,
Szentpétery Ns. Vilma, özv. Palffy Károlyné és gyermekei,
mint testvérei.

Füzy és Szinyár, ezelőtt Harmath J., Torda

TORDA-ARANYOS VÁRMEGYE TISZTIKARA
mély részvéttel tudatja, szeretett tisztviselőtársának

ERZSÉBETVÁROSI

DR. SZENTPÉTERY LAJOS

vármegyei főorvos, megyebizottsági és közigazgatási bizottsági tagnak,

folyó hó 21-én délután 5 órakor, 17 éves közhasznu vármegyei szolgálata után, 50 éves korában történt elhunytát.

A megboldogultnak hült tetemei folyó évi julius hó 25-én délután 5 órakor fognak az elhunyt lakásán tartandó róm. kath. egyházi szertartás után, a tordai családi sirboltba örök nyugalomra helyeztetni.

Torda, 1901. julius 23-án.

Tek. Dániel Károlynak Helyben

Füzy és Szinyár, ezelőtt Harmath J., Torda.

Erzsébetvárosi Szentpétery Ns. Lajos két gyászjelentője

Természetes körülmények között egy személyt egy gyászlap illet meg. Ritkábban egy intézmény is a maga halottjának érezheti az elhunytat, s maga is gyászlapon adja tudtul a szomorú eseményt[14]. Gönczi Endre halálakor 1896-ban, Erzsébetvárosi Dr. Szentpétery Ns. Lajos halálakor 1901-ben a család és a vármegye tisztikara egyaránt gyászjelentővel búcsúzott halottjától. Az aranyosrákosi id. Báló István halálakor, 1937-ben a család mellett az Aranyosszéki Takarékpénztár Rt. Igazgatósága és Felügyelő bizottsága külön adta tudtul munkatársa elhunytát. Az utódok, hozzátartozók nélkül meghalt Bors Mihály, az Erdélyi Kárpát Egyesület elnöke, az Országos Magyar Párt tordai tagozata elnökének gyászjelentőjét az Unitárius Egyház Képviselő Tanácsa rendelte.

A 181 gyászlap folyamatos olvasása győzhet meg arról, hogy a gyászlapokkal való foglalatoskodás (készíttetés, tartalom, a címzettek kiválasztása és megnevezése) egy település lakossága egy rétegének öndefiníciós és szimbolikus elhatárolódási gyakorlatáról szól.

A gyászjelentő tipográfiai és proxemikai megoldással kiemelt szövegrésze a halott megnevezése. E terjengős szöveg tartalmazza a társadalmi hierarchiában megszerzett pozícióját, magas származását, előkelő rokoni kapcsolatait. Egyaránt hangsúly illeti a nemesi rangot (magyargyerőmonostori báró Kemény György, Torda-Aranyos vármegye volt főispánja, a Szt. István rend lovagja), a családi birtokok lelőhelyét (Abrudbányai Rédiger Béláné szül. Gelenczei Finta Kata; özv. Kövendi idősb Gál Lajosné született Csegezi Csongvay Zsuzsánna), a tiszteletbeli tisztségeket (Komádi Tarsoly Kálmán egyházi főgondnok, iskolaszéki elnök, törv. Hatósági biz. tag stb.; Felei Ábrahám Sándor az újtordai ev. ref. egyházközségnek volt 15 évig gazdagondnoka, jelenben presbytere, városi képviselőtestületi tag, a timár-társulatnak 7 éve elnöke), a tekintélyes hivatali beosztást (Gönczi Endre tordai járási főszolgabíró; Székely Elek belügyminiszteri osztálytanácsos), a harci érdemeket és érdemrendeket (Domjánszegi Bodó Domján Miklós hites ügyvéd, 1848–49-iki szabadságharcban honvéd főhadnagy), a doktori címet (özv. Dr. Harmath Béláné, özv. Dr. Issekutz Hugóné). Iparosok esetében hasonló súllyal bír az iparoséletben betöltött tisztség („a timár-társulatnak 7 éve elnöke", „a Mészáros Részvényes Társulat elnöke").

A felsorolás olykor egészen terjedelmessé válik.

Kerpenyesi Sterca SUILUTIU DÉNES
nyug. kir. törvényszéki bíró, a Ferencz József-rend lovagja, az ó-tordai gör. kath. iskolaszék és a tordai „Ariesiana" hitelintézet igazgatóságának elnöke, a román irodalmi egyesület r. tagja stb.

Dekáni Gusztáv
csász. és kir. őrnagy, az 51-ik gyalogezredben, a hadiékítményes III. oszt. vaskoronarend lovagja, a német birodalmi vaskereszt, hadiékítményes katonai

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

érdemkereszt, az arany signum laudis stb. és legfelsőbb helyről nyert többszörös elismerés tulajdonosa

unter- és ober-pöllnitzi és willichi
Báró PÖLLNITZ OLIVER
földbirtokos, a dési polgári és kereskedelmi bank igazgatósági tagja

Az egyén közéleti szerepeinek megörökítésére való törekvés a múlt század utolsó éveitől az 1950-es évekig folyamatos. Különösen a férfi halottak esetében érvényesül. Nőknél ritkán fordul elő. Az egyedüli foglalkozás, amely megörökíthető, a tanítóskodás. Hasonlóképpen nem jellemző a falusi környezetre az elhunyt közéleti szerepeinek felsorolása.

Érdemes megjegyezni, hogy az 1–2 éves korban „státus" nélkül elhunyt gyereket a családnév sem illeti meg. A 8–16 éves gyerek viszont már teljes jogú tagja közösségének.

Hasonló rejtett jelentése van a halott hozzátartozói felsorolásának. A temetés, a gyász vállalása alkalmat szolgáltatott az együvé tartozás, a „rokonság", a vérségi hálózat kinyilvánítására, felmutatására. E „genealógiai táblázat" olvasata egyaránt hivatott az elhunyt és gyászolók presztízsének emelésére. A halott érdemei a gyászolókra, a hozzátartozók érdemei az elhunytra tekintélyt ruháznak át. A terjengős és száraz felsorolás ilyen szempontból beszédes. Jelzi azt, hogy az elhunyt a társadalom milyen tekintélyes tagjaival állandósított rokoni kapcsolatot, leszármazottainak milyen helyet sikerült kivívniuk a társadalmi hierarchiában. Ezzel magyarázható, hogy az „enumeráció" olykor uralja a gyászlapot, valamint az is, hogy gyakran a hozzátartozók származását, nemesi és doktori címét, közéleti szerepeit is tartalmazza.

Az osztályideológia felborulása, a korábbi társadalom elitjével való elbánás felfüggesztette a társadalmi presztízsről szóló képes beszédet. Az új rendszert kiszolgáló hatalmi garnitúra énképének kimerevítéséhez nem használta fel a műfaj kínálta lehetőségeket.

A kiválasztás hasonló szempontjai érvényesülnek a gyászlap szétosztásában.

A gyászjelentő az egész családnak szól. Nem kaphat belőle több családtag. Az előre megírt lapok címzettje a családfő. Nőnek csupán akkor címezhetik, ha megözvegyült. Egyébként akkor sem lehet címzett, ha az elhunyt az ő rokona. A gyűjteményben 17 darab, Dániel Károlynak címzett, 1896–1910 között datált gyászlap található. Ettől kezdve özv. Dániel Károlyné lesz a címzett.

A címzésben a címzettet is a legnagyobb közéleti titulusai illetik meg. A Pöllnitz Oszkárnénak 1914–1943 között küldött lapokon a következő címzések olvashatók: „Báró Pöllnitz Oszkárné úrnőnek", „Méltóságos Báró Özv. Pöllnitz Oszkárné úrnőnek", „Méltóságos Br. Pöllnitz Oszkárné őméltósá-

gának és családjának". Osztián Ernőén 1919–1943 között pedig: „Tek. Osztián Ernő", „Ngs. Osztián Ernő úrnak", „Osztián Ernő tanácsos úrnak", „Osztián Ernő nyug. polgármester úrnak", „Osztián Ernő nyug. városi tanácsos úrnak". Az aranyosrákosi gyászjelentők azt bizonyítják, hogy faluhelyen a „Tekintetes/Tek./T. Pethő Lajos (úrnak)" címzés volt az általános. Az írásképből arra is következtetni lehet, hogy a címzést felnőtt végezte. 1965-től a puszta név kerül a lapra, felismerhetően fiatal iskolás írásával[15].

E gyakorlat értelmezése újra rejtett jelentések megfogalmazását teszi lehetővé. A gyászjelentők készíttetése, szétosztása szimbolikus aktus, amelyben a társadalmi hierarchia, az egyéni státusok megerősítése történik meg. A temetés körüli cselekvések a társadalmi hálót állandósult, elfogadott szabályok alapján hozzák működésbe.

A szétosztás városi, nemesi és polgári közegben a társadalom intézményesült kapcsolatai, csatornái mentén történt. A gyászjelentők ezért is szóródhattak szét nagyobb földrajzi zónában. A vidéki család a lokális közösségbe illeszkedve a temetés alkalmával is szűkebb társadalommal kommunikál.

...EMBER-...

A halott emlékének kimerevítését, a pozitív emlékképnek a kortársak és az utókor számára történő kiépítését szolgálja a gyászjelentő egy korábbi szerkezeti eleme. Ez a halál tényének közlése után található, és erősen lírai természetű. Az értékelés perspektívája ezúttal megváltozik. Egyértelműen a családtagok „alulnézetéből" látjuk az elhunytat. A férfiak esetében a közéleti szerepvállalást és tevékenykedést a harctéren hozott áldozatot, nők esetében a családért vállalt örök törődést, a hűséget, a megőrzött tisztaságot, gyerekek esetében az ártatlanságot volt szokás kidomborítani.

Olvassunk bele a gyászjelentőkbe.

„Az igazságszolgáltatás hű katonája. Ott teljesítette szolgálatát, ahova a kötelesség szólította" (1896). „Munka volt egész élete. Munka, melynek forrása a szeretet, neve munkás szeretet. Munkált, alkotott, gyarapított nemcsak önmagáért, övéiért, hanem anyaszentegyházáért is, melynek hű munkása volt sokáig" (1896). „A melegen dobogó szív, mely véghetetlen gyöngéd gondoskodással erősítgeté házának oszlopait s egy boldog családnak életét kitölté, a kötelesség embere, ki úgy az Úr háza, mint saját dolgaiban szelíd lélekkel, emberbaráti szeretettel járt vala" (1897). „Egész életében az igazságot kereste" (1898). Élete „édes övéinek, a közügynek, a hivatásnak és egyházának vala szentelve"(1899). „A közéletnek egykor erős és munkás bajnoka" (1903). „Egy, a szorgalmas munkában fáradhatatlan és becsületes férfiú hagyta itt a munkatért, melyen hű és igaz vala. Egyházának, városának, hazájának egyszerű, de derék fia, hasznos és tevékeny tagja volt" (1909). „Hű és munkás fia volt hazájának, egyházának; derék harcosa a ma-

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

gyar kultúrának, bátor hirdetője Isten igéjének" (1914). „Fennkölt jellemét nemes egyszerűség jellemezte. Odaadó szorgalmával nemcsak családjának előmeneteléért fáradozott, de minden igaz ügynek lelkes pártolója volt. Életét hittel élte le. Az élet súlyos megpróbáltatásait alázattal viselte. Most vele a mi életünknek koronája hullott le. Fájó szívvel nyugszunk meg Isten változhatatlan akaratában" (1938). „A szerető szív, melynek forrásából együtt átélt 25 évnek sok küzdelmeire munkakedvet, üdülést, erőt merített vala a férj, életet, növekedést és felvirulást két gyöngéden szerető gyermeki szív; örömet és megújhodást szülő, testvér és rokonok"(1893). „Sohasem szűnék meg övéinek boldogsága felett virrasztani" (1896). „45 évi hosszú özvegységét bámulatos türelemmel s az Istenbe vetett erős bizodalommal hordozta" (1898). „Tűrésnek, lemondásnak, önmegtagadásnak szelíd érvényeivel hordozá egy hosszú életpályának minden keresztjét" (1900). „Az ártatlanság tiszta koszorúját nem adta áruba a világ gyönyöreiért" (1909). „Családunk egész világa, s az otthon temploma vala, melynek oltárán napestig áldozott. Az ő kezei soha meg nem fáradtak és vigyázása ébren vala mind éjjel, mind nappal" (1909). „A szeplőtlen jellemnek, az alkuvást nem ismerő becsületességnek, a mellőzést is szótlanul, méltósággal tűrő férfiasságnak, a rendíthetetlen elvhűségű hazafiságnak, a meggyőződésteljes, sziklaszilárd hitnek. Egész ember volt! Igaz ember volt!" (1913). „Az önfeláldozó és rajongásig szeretető édes anyának példányképe volt. Életét szerénység, puritán egyszerűség jellemezte. Az élet csapásait törhetetlen hittel védte ki. Törékeny alakja azonban nem bírta tovább a nagy próbatételt" (1938).

Egy 11 évesen elhunyt kisfiú pedig: „életünk tündöklő csillaga volt ő" (1942).

Megtört szívvel tudatjuk, hogy forrón szeretett gyermekünk, és testvérünk

TIBORKA

f. hó 6-án d. u. 1 órakor 10 hónapos korában az angyalok közé távozott.

Drága kis halottunk földi maradványai f. hó 8-án d. u. 4 órakor fognak a róm. kath. anyaszentegyház szertartásai szerint örök nyugalomra helyeztetni.

Torda, 1904 június 6-án.

Testvérei:
Ervin, Edith

szülői:
Alnes Zoltán
Tóth Ilona.

Nemeth József ... Tordán.

Kisgyerek gyászjelentője 1904-ből

A gyászjelentők által egy társadalom igyekezett megalkotni, kivetíteni és elfogadtatni a maga idealizált képét. E kép tartalmi elemei: aktív közéleti szerep, hazafias érzések, munkálkodás, a család iránti figyelem, rajongás. A lírai betét előfordulása az 1930-as évekig általánosnak mondható. Kivételt képeznek a nemes családok gyászjelentői, amelyeken a nemesi cím, a származás, a rokonság, a kitüntetések felsorolása objektív nyelven valósítja meg ugyanazt a funkciót. Ezeken a halott és rokonsága „image"-ének megkonstruálása olykor teljesen dominálja a szöveget.

A lírai betétek 1930–40 táján el-elmaradoznak. Újabb egy-két évtized alatt demokratizálódik a műfaj. A név mellől elmarad a foglalkozás, a cím, a közéleti szerep megnevezése, s a gyászlap a család és a rokonság körébe szorul vissza. A „hűséges férj, forrón szeretett édesapa, jó testvér és rokon", a „drága halottunk", „felejthetetlen halottunk" sztereotip jelzők csupán a családi perspektívát tartalmazzák. A szöveg ezzel egyidőben megrövidül, tartalma az eseményre összpontosít (a halál bekövetkeztének körülményei, a temetés időpontja).

...ÉS HALÁLKÉP

A gyászról, a halálról való beszéd a gyászjelentők másik lényeges komponense. A műfaj történetének első korszakában e tartalmi elem részletezettebb, kidolgozottabb, stilizáltabb volt. A poétikai megjelenítés tulajdonképpen összefonódik a heroizálás említett szándékával. E szándék sokszor a halál megjelenítésére szolgáló metaforák jelentéskörével szervesen összefonódva valósul meg.

Az elhunyt metaforája leggyakrabban a terebélyes vagy zsenge fa, amely vagy erőszakos vihar, vagy a pusztító idő áldozatául esett. „A munkának, becsületnek, önfeláldozó szeretetnek erős fája kidőlt" (1900), „ifjú törzse dűlt ki életünknek" (1901). „Kidőlt az öreg tölgy, melynek tenyészdús galyllyai, reményzöld lombjai s a körötte nyíló örömvirágok közt az örökifjúság szele lengedezett, s amely erős támasza, enyhet adó helye vala a családnak, egyháznak, városnak, hazának és az igaz barátságnak" (1913). A metaforikus jelnetést olykor csupán az ige hordozza: „egy nagy rokonság köréből dőlt ki idő előtt egy jó testvér és hűséges rokon" (1909). E példákban, s a metaforának a temetési terminológiában való állandósulása a fa, a tölgy az életfa, a családfa, az idő fája jelentést aktivizálja. Kontextusai egyaránt érzékeltetni tudják a halál körülményeit („Villámsújtotta fa"), az elhunyt életkorát („ifjú törzs", „öreg tölgy"), leszármazottainak számát („tenyészdús gallyak").

Ugyanez a képi mező tágul a dérütötte, a halál szele perzselte, szikkasztotta virág metaforákban. „Megszáradt az ő élete is, mint a dérütötte virág" (1896). „Átalment rajta amaz emésztő szél és elperzselé szívének minden biztató reményét"(1900).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

A halál megjelenik még az elomló földi sátor (1900), a lehanyatló nap (1926), a kihunyó fáklya, utolsót dobbanó szív metaforákban. Ez utóbbi kibontása: „Lassan kialudott egy életfáklya, mely lobogásával a maga útjában a szeretet melegét szórta mindenfelé szerteszét, nemcsak az élet delelő horizontján, hanem a hosszúvá lett alkonyat sugártalan bús vidékein is" (1913). „Már régen lefordította fáklyáját az enyészet angyala a hű munkás, s szorgalmas jó ember fölött" (1942).

A halál megjelenítésének másik pólusa a halál, a betegség perszonifikálása. Az élet-halál összecsapásának drámai megjelenítése évtizedeken keresztül népszerű volt. „Háromszor küzdötte le a súlyos betegséget s az háromszor tért újra vissza, míg végre győzedelmeskedett a halál" (1896). „Mint villám jött pallosával a halál angyala"(1897). Egyúttal a világháború hangulatát is érzékeltetve: „A borzasztó vérzivatarokban a diadal és dicsőség útját jártad; nem félted a halált; többször sebesülve elbukál, de szívós kitartásod, fegyelmezett egyéniséged, lángoló honszerelmed ismét a harcok tűzébe szólított, míg most diadalmaskodott fölötted a halál" (1916).

És még egy, a szöveg poétikai dimenzióit érzékeltető idézet: „Mint a vihartól üzött zápor magas hegyekről lerohanva felzavarja a legtisztább folyót, mint a sötét felleg hirtelen begyászolja a tiszta kék eget, úgy borította el a világos értelmet, úgy terített gyászt az égtiszta kedélyre a végzet sujtoló csapása" (1897).

A halál, a gyász intenzív átélését szembetűnően hirdető romantikus-szecessziós stílus egyszerre húzódik háttérbe a társadalmi kóddal[16]. A műfaj, lemondva egy világkép, egy élet- és társadalomszemlélet megfogalmazásának szándékáról, igényéről, az esemény kiszolgálására vállalkozik. A fennmaradt gyászlapok egyértelműen jelzik, hogy megváltozott a témához való viszonyulás. A halál mint esemény megmarad szomorú realitásnak, a fölötte való elmélkedés, az indulatok dagályossá növesztése, a halott heroizálásának szándéka népszerűtlen lesz.

A gyászjelentő hajdani presztízstárgy voltát bizonyítja a kivitelezéséről gondoskodó vállalkozó státusa. A századforduló tordai gyászjelentőin védjegyként szerepel a „Némethy József első díszes temetkezési intézet", a kolozsváriakon a „Czetz Péter első dísztemetkezési intézete", a désieken pedig a „Jagamas János Szolnok-Doboka megye első temetk. intézete" kolofon.

A GYÁSZJELENTŐ VIZUÁLIS KÓDJA

Az üzenet, a gyász kifejeződését a verbalitáson túl a grafikai megoldás is szolgálja. A fekete gyászszegély, a lap élére helyezett gyász-szimbólum, a halott nevének vastag fekete betűkkel való szedése összefüggő egységet alkot[17].

A gyász mindenik jele mindaddig variálható, amíg általa a halott társadalmi státusa szabatosan visszatükrözhető.

Egy 1874-ből származó, tordai keltezéssel Kolozsvárt nyomtatott gyászjelentő fekete kerete 3 mm-nyi szélességű csíkban öleli körül a szöveget. Csekme András 1896-ban, Suiliţiu Dénesnek 1897-ben nyomtatott gyászjelentőjének kerete önmagában világosabb színnel mintázott, antik oszlopokat, falidíszítéseket imitálva. Erzsébetvárosi Dr. Szentpétery Ns. Lajos 1901-ből, Özv. Osztián Kristófné szül. Kazatsai Mária és Finta Jolán 1902-ből származó lapjának fekete szegélye préselt, hullámos díszítésű. E ritka megoldás utolsó előfordulása 1924-ből való.

A gyászlapok egyedüli illusztrációja a lap élén, az írás fölött fordul elő. A katolikus vallásúak előszeretettel rendelnek kereszt alakú díszítést. A figuratív ábrázolások temető-allegóriák, kisszámú változatban. Központi elemük az obeliszk, a sírkő, amelyhez szinte általánosan társul a szomorúfűz és az angyal: az obekliszkre támaszkodva, ha az koporsó formájú, illetve tövében ülve, ha oszlopszerű.

A századelőn a gyermekkorban elhunytak számára a gyászjelentő sajátos kivitelezése alakult ki. Méreteiben kisebb (23×30 helyett 19×24 cm), színezésében enyhébb (fekete helyett kék, széles gyászkeret helyett keskeny és mintázott), motivikájában oldottabb (körbefutó viráginda; röpködő angyalok; ölében kisgyerekkel az égbe szálló angyal), a szöveg pedig szerkezetében egyszerűbb[18], terjedelmében rövidebb lett[19]. Összhangulatában oldottabb, természetesebb, pragmatikusabb a gyermekek számára rendelt gyászlap.

A GYÁSZJELENTŐ MA

A nyugodt, polgárinak nevezhető életformát feldúlta a világháború, a történelmi igazságszolgáltatás hazug ideológiája és következményei, az államosítás, az iparosítás. Az életforma, életvitel, a szokások, a szertartások forgatókönyvének átrendeződésében a gyászjelentő nem tűnt el. Jelentősége, szerepe, az őt fenntartó mechanizmus szertartásossága megváltozott, lecsökkent[20]. A referenciális funkció háttérbe szorította a gyászlap szinkretizmusát, a hagyományhoz való szolgai, kreativitás nélküli viszonyulás a teljes szöveget sztereotippé tette, uniformizálta, sematizálta a vizuális kódot. Mai, modern változatának nem is a formai-tartalmi hagyományait őrző gyászlapot kell tartanunk, hanem az újságokban feladott néhány soros nekrológot.

JEGYZETEK

1. Obert, V., 1981.
2. Győry L., 1992.
3. A két műfaj összehasonlítása további figyelmet érdemelne.
4. Az 1901–1937 között élt, szociográfus, író, mészkői lelkész Balázs Ferenc koszorúfeliratairól van szó.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

5. Kontextusát l. Kríza Ildikó, 1993, 29.
6. Tripolszky 1985, 393.
7. Lehoczky 1896, 328.
8. Apor 1978, 127.
9. Lehoczky 1896, 328–329.
10. L. Szabó 1981.
11. Hagyományosan a közösség értesítése élő- és harangszó által történt (Tripolszky 1985, 391). A halálhírnek a Kalandos Társaságok általi, cédulán történő továbbadásáról mint 20. századi gyakorlatról tudósít K. Kovács 1944, 85–97.
12. Megrendelése, széthordása a funerátor szerepe. E szerepkör leírását l. Kunt 1987, 131. Napjainkban egyik legközelebbi hozzátartozó rendeli meg, váltja ki.
13. A ritualizált szöveg fogalmának értelmezését l. Péntek 1997.
14. E szokás a Vajdaságban is ismeretes. Az Önkéntes Tűzoltó Egylet maga is búcsúztathatja gyászjelentő által elhalálozott tagját (Tripolszky 1985, 395).
15. A jelenség bizonyára összefügg az ideológiai változásnak a megszólítási, megnevezési úzusra való kihatásával.
16. A gyász, a halál a századforduló művészetének és életérzésének, a szecessziónak, a dekadenciának kedvelt témája. A „gyászjelentés találkozik az egyik legfőbb szecessziós tematika, a századvég, a századelő központi problémái között szereplő mulandóság megjelenítésével" (Szabó 1981, 33).
17. Az értelmezést l. Szabó 1981, 29.
18. A századforduló gyászjelentőjének tartalmi szerkezete: 1. „alolírottak" (a gyászoló családtagok, rokonok felsorolása, tipográfiai kiemeléssel) (5–10 sor); 2. az elhunyt neve, státusa (2–5 sor, proxemikai és tipografiai kiemeléssel); 3. a halál körülményei (életkor, a házasélet/özvegység időtartama, a halál oka, ideje) (2–3 sor); 4. lírai reflexiók (5–15 sor tipográfiai kiemeléssel); 5. a temetés körülményei (időpont, a szertartás helye, temető, engesztelő mise ideje) (2–3 sor); 6. búcsúkívánság (1 sor, proxemikai és tipográfiai kiemeléssel); 7. keltezés; 8. mesterjegy. A változás a következőképpen érintette a szerkezetet: a gyászoló rokonság névszerinti felsorolása a gyászjelentő éléről a keltezés és a mesterjegy közé került át; az elhunyt társadalmi státusának, tisztségeinek megnevezése elmaradt vagy egyértelművé változott; a lírai reflexió eltűnt.
19. Gyerek gyászjelentőjére mindössze a szülők, testvérek, nagyszülők neve kerül rá, elmarad a halott vezetékneve, a halállal vívott küzdelemre, a halott erényeire való hivatkozás.
20. Ma temetésenként 50–100 gyászjelentő készül. Szétosztása a részvétet nyilvánítók, a virrasztók és a temetési szertartáson részt vettek között

történik. Postán azoknak a távolabbi hozzátartozóknak küldik el, akik megjelenésére nem számítanak.

Irodalom

APOR Péter
1978 Metamorphosis Transylvaniae. Buk.
GYŐRY Lajos
1992 Vizitkártyák. Múzsák. XXIII. 1. 7–9.
K. KOVÁCS László
1944 A kolozsvári hóstátiak temetkezése. Kv.
KRIZA Ildikó
1993 Felsőnyéki halotti búcsúztatók. Bp.
KUNT Ernő
1987 Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe. Bp.
LEHOCZKY Tihamér
1869 Történeti kalászatok. Századok. III. 328–331.
OBERT, Viliam
1981/1982 Az esküvői dísztáviratok szövege. Folcloristica 6. 269–286.
PÉNTEK János
1997 A ritualizált szöveg. In. Uő. (szerk.): Szöveg és stílus. Szabó Zoltán köszöntése. (Kv.) 329–334.
SZABÓ Péter
1981 „Szomorodott szívvel tudatjuk...” Gyászjelentések a múlt században és e század elején. Jel-Kép. II. 1. sz. 29–36.
TRIPOLSZKY Géza
1985 A halálhír közlése – gyászjelentések. Hung. Közl. 17. 64–65. sz. 391–401.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Zsók Béla

...EZEK UTOLSÓ AKARATIM...

A végrendelet írásbeli nyilatkozat, amelyben valaki halála esetére vagyonáról rendelkezik. A halállal, a temetkezési szokásokkal foglalkozó kutatók figyelmét általában elkerülik a szóbeli hagyakozások vagy az írásban megörökített utolsó kívánságok. Adatgyűjtéseim során azt tapasztaltam, hogy a megkérdezett személyek kivétel nélkül megemlítették elhunyt családtagjaik, rokonaik szóbeli hagyakozását. Végrendeletírás vagy -íratás ritkán történt, annál több volt a szóbeli hagyakozás.

Minden írásba foglalt végrendelkezésben vagy szóbeli hagyakozásban ott lappang az utódokról való gondoskodás, tágabb értelemben a fajfenntartás szándéka. A végrendelkező idejében gondoskodik arról, hogy vagyona, személyi tárgyai holta után azok tulajdonába kerüljenek, akik eltartják, vagy gondoskodnak róla, akik majd kegyelettel fognak emlékezni rá.

Az idős szülők anyagi javaik ellenében magukat valamelyik gyermekük gondozására bízzák. Hagyomány volt, hogy a legkisebb fiúra, ritkábban a legkisebb leányra esett a választás. A végrendelkezés egyben a halálra való felkészülés egyféle kinyilatkoztatása. A halálra való felkészülés valójában csak idős korban kezdődik. A biológiai öregedés következtében az ember napról napra feledi a múltat, megbékél a kikerülhetetlen jövővel, belenyugszik az elmúlás, a halál gondolatába. A 85 éves Kató Istvánné tudatosan készült a halálra. Elhalálozási staférungját megmutatva ezeket mondta: „Itt van ez az ing, ezt csak egyszer fogom viselni, én szöttem, én varrtam. Azt mondtam az unokámnak, ebbe tegyenek a nyújtópadra. Tegyék a nyakamba ezt a Mária érmecskét, ezt a keresztecskét a szívemre. A rózsafüzért tekerjék a kezemre. Harmadrendi vótam, a skapulárét tegyék a nyakamba, s a kordát kössék a derekamra. Ezt megmondtam Zsuzsikának es, hogy így temessenek el."

Bár gyűjtőterületemen – a dévai bukovinai székely Telepen – ismeretes a végrendelkezés, a hagyakozás törvényes, hivatalos eljárása, nem tudunk olyan esetről, amikor a hagyakozó közjegyző jelenlétében rendelkezett volna vagyonáról. Azaz mégis volt egy eset. A város szisztematizálásakor Zs. G. háza is lebontás előtt állt. Egyenesági leszármazottja (gyermeke) nem volt, ezért a házat és minden ingatlanát nevelt lányára akarta hagyni. Amikor a közjegyzőség lépcsőin haladt felfelé, Zs. G. összeesett, és helyben meghalt. Nevelt lánya, aki éveken át gondozta, ápolta, csupán az elhunyt ruháit és bútorait vihette magával.

A dévai tsz megalakulása után (1950) reménytelennek látszott az, hogy bárki is szülei ingatlan vagyonából bármit is örököljön. Ez főleg a szántóföldekre vonatkozott. Régebbi adatgyűjtéseim során egy olyan hagyakozó írásra bukkantam, amelyben az apa hét gyermekének osztotta el a földeket. Számomra azért volt értékes és érdekes ez az írás, mert a hagyakozó apa dűlő- és határnevekkel tájolta be, határozta meg az elosztott földek hollétét. Azóta a hagyakozó írásnak nyoma veszett.

Az általunk vizsgált két hagyakozó írás formája szerint más-más típusba tartozik. Egyiket a hagyakozó – távolléte miatt – levél formában írta meg, a másikat tollba mondta a hagyakozó. Egyik írásnak sincs hivatalos jellege, de a közösségen belül elfogadott íratlan szabály, hogy az elhunyt végakaratát, hagyakozását tiszteletben kell tartani.

Mindkét végrendelkezés belső, lelki szükségletből íródott, íratott meg. A két végrendelkező egészségének rosszra fordulása tette szükségessé végakaratuk írásban való rögzítését, hiszen mindkét hagyakozó/végrendelkező magányos, egyedülálló személy volt. Egyiknek sem volt egyenes ági leszármazottja (gyermeke, unokája). Egyik végrendelkezőnek oldalági rokonsága – testvérei, testvéreinek gyermekei –, a másiknak csupán szomszédai és jóbarátai voltak. Hagyakozó írásaikban ott lappang a féltő szorongás, ezért idejében gondoltak arra, hogy kevéske élethozományuk a szívükhöz legközelebb álló személyek tulajdonába kerüljön.

A hagyakozásokban felsorolt személyi használati tárgyaknak – ruhanemű, ágynemű, rámázott képek stb. – nincs különösen nagy értékük, annál nagyobb érték viszont a hagyakozó, adakozó szeretet.

1.

Családkutatási adatgyűjtéseim során bukkantam Sebestyén (Bada) Anna tollbamondott végrendeletére.

Sebestyén Anna 1912-ben született Déván. Szülei 1892-ben telepedtek Dévára a bukovinai Andrásfalváról. Nem volt férjezett. Kevés megművelhető földje mellett napszámból és más alkalmi munkákból élt. Jól tudott sütni, főzni, számos lakodalomra az ő irányításával készítették el a süteményeket és a hagyományos ételféleségeket. Kedélyes és barátságos asszony volt. Idős korában betegsége alatt nem maradt egyedül, szomszédai, jó barátnői, keresztlányai gondozták, ápolták.

A végrendelet anyagi vonatkozásai mellett ki szeretném emelni azt, hogy a végrendelkezőnek arra is kiterjedt a figyelme, hogy az újabban kialakult helyi temetkezési szokás szerint *„...a zene ezeket a nótákat húzza temetésem alkalmából"*. Ez a szokás abból áll, hogy a temetés előtti nap estéjén a jóbarátok vagy a közeli ismerősök zenészeket fogadnak fel, akik a halottas ház ablaka alatt – újabban a temetőben a ravatalozó kápolna előtt – a hangulatnak megfelelő szomorú nótákat játszanak. Mindez a hozzátartozók

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

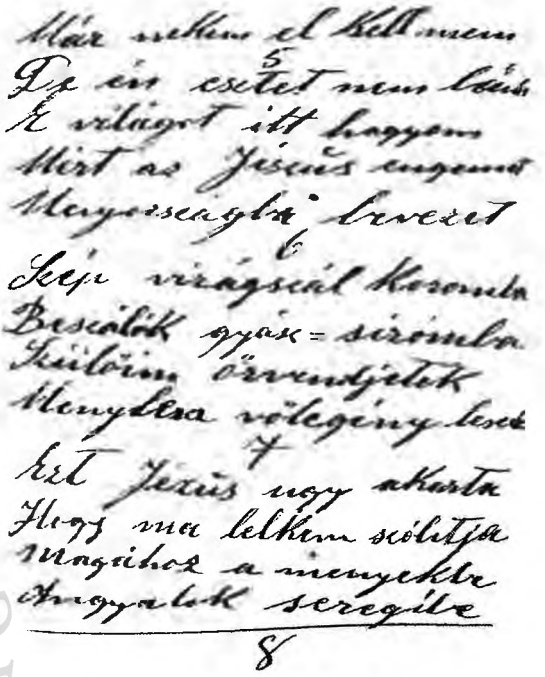

Részlet Sebestyén Anna végrendeletéből (1982)

megkérdezésével és engedélyével történik. Másnap, a temetés napján a vallási szertartás után, az elhantolás ideje alatt is szól a zene, egymást követik a szomorkás nóták dallamai. A nóták szövegét soha nem éneklik, csak a dallamok hangzanak el.

A végrendelkező öt magyar nóta, illetve népies dal kezdősorait íratta le. A dalszövegek mondanivalójában, hangulatában a végrendelkező asszony életvitelének egy-egy mozzanatát ismerjük fel: „Rossz gyékényből volt a kunyhóm teteje, / Kikönyököl a szegénység belőle. // Nem megmondtam, kicsi rózsám, ne szeress, / Nincs egyebem, mit a két karom keres. // Lettem volna zöld erdőben vadállat, / Az én szívem nem törné meg a bánat" stb.

2.

A hagyakozó levél írója Kásler Anna, 1896-ban született Déván. Szülei a bukovinai Andrásfalváról 1892-ben telepedtek Dévára. Apáca akart lenni. Brassóban a ferences nővéreknél tanult. Az első világháború kitörése után a románok Erdélybe való betörése elől (1918) a brassói ferences apácarend

Németországba menekült. Rendjét Magyarországig követte. 1919-től haláláig (1981) Szegeden élt. Gyakran járt haza Dévára, szoros kapcsolatot tartott fenn édesanyjával és testvéreivel. Szerzetesrendi fogadalmát betartva, soha nem ment férjhez. Egy ideig egészségügyi alkalmazott volt, majd nevelőnő, végül háztartási alkalmazottként élte le szerény életét.

Hagyakozó levelében odaadó szeretettel gondol testvéreire, rokonságára: *„...Jegyezzétek meg, és tudjátok úgy, hogy én a nagy familia minden tagját külön és együtt szerettem".* Nem feledkezik meg közvetlen környezetéről, társbérlőjéről sem, akivel megértésben élt sok éven át: *„...bajban ismerjük meg az embereket. Éva és Karcsi a legnagyobb áldozatkészséggel vesznek körül (...) szívből és érdek nélkül gondoskodnak rólam..."*

Elmélyült vallásossággal készült a halálra. A gyermekkorában kapott vallásos nevelés egész életére rányomta a bélyegét. Vallásos érzelmeinek kinyilvánítását éppen olyan fontosnak tartja, mint az anyagiak felőli hagyakozást: *„...Istenem, be jó is buzgón imádkozni értetek és engesztelődni Isten és emberekkel szemben."*

Előrehaladott életkora *(„...hozzám 80 évig volt irgalmas a jó Isten")* és megbetegedése *(„...A lábzsibbadásom egy kicsit rám ijesztett")* hagyakozó levelének megírására készteti: *„...Most leírom, hogyan szeretném, ha halálom után cselekednétek..."*

Vizsgálódásunk során megpróbáltuk feltárni és külön választani azokat a sajátos motívumokat, amelyekre a hagyakozó írások épültek. Bár csupán két végrendelkező írás állt rendelkezésünkre, nem vonhattunk le végérvényes következtetéseket. A hagyakozó írások elemeinek értékrendje alapján két nagy csoportosítást eszközöltünk: alapmotívumok és mellékmotívumok. Annak ismeretében, hogy a végrendelet a hagyakozás, a végrendelkező után maradt anyagi javak további sorsát hivatott rendezni, az ingó vagy ingatlan javakra vonatkozó adakozást mint cselekvést alapmotívumnak tekintjük. A végrendeletek mellékmotívumai a végrendelkezők emberi/lelki tulajdonságaira vonatkoznak. Minél több mellékeleme van egy végrendelkezésnek, annál jobban megismerhető a végrendelkező belső, rejtett gondolatvilága. A végső akarat kinyilvánítása mellett olyan nyilatkozatokat olvashatunk, amelyeket a végrendelkező élő szóban soha nem mondott volna el.

Lássuk tehát, melyek a két hagyakozó írás alkotóelemei.

I. Alapmotívumok

Hagyakozás a rokonok részére

a. Testvéreknek

1. –

2. *„...Ruhaneműm, ágyneműm a testvéreké. Különösen a felső ruháimból ami jó Bözsinek, azt ő kapja. Szóval a ruhaneműm a hármatoké: Regina, Ilus és Bözsi testvéremé (...) Bözsiéknek adtam életemben a legkevesebbet és ők olyan szívesen láttak minden jó-*

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

val el. (...) Ilusom, ha jónak látod, akkor vásároljatok a pénzen élelmet nekük az ünnepekre..."

b. Testvér gyermekeinek

1. –

2. *„...A szentképeket feltétlenül vigyétek el (...) A Professzor úr Szent Ferenc képét Anni őrizze meg. Rózsa sokszor kérte a divány feletti Mária képet, de csak a képet, mert a rámát úgysem lehet elvinni. A szekrényemben is van egy Mária kép, azt is Rózsának ígértem."*

c. Keresztgyermekeknek

1. *„...A temetésemet Kásler Péterke és Marika rendezik és ezért minden dolgaim amik a lakásban találhatók, őket illetik."*

2. –

Hagyakozás a barátok, közeli ismerősök részére

d. Társbérlő

1. –

2. *„... Miután Karcsiék olyan szívből és érdek nélkül gondoskodnak rólam, hiszen semmi értékem nincs amit várhatnak tőlem, nekik hagyom egyetlen értékemet az Ezüst dobozt, amiben az okmányaimat és pénzemet szoktam tartani. Tudjátok, hogy a bútort eladni és elvinni nem lehet és óhajtom is, hogy itt maradjon Nagy Imrének, Iminek, vagyis Karcsiéknak. (...) Az lenne nagylelkűség, ha Karcsiéknak felajánlanátok pld. ágyneműmből, a könnyű párnákból egyet. Ami pénzem van az annyi, hogy a temetésemre lesz elég, azt Karcsi intézi."*

e. Barátnőknek, szomszédoknak, közeli ismerősöknek

1. *„... Zsók Titusznénak Juliskának egy donyha, egy párna, egy kicsi párnahuzatot kék csíkos, Kásler Péternek és Icának egy donyha, egy párna, egy kicsi párnahuzatot rózsaszín csíkos, Daradics Ambruséknak a hűtőszekrényt. Szitás Évának és Erzsinek a fülbevalómat. Magdus leányának Magyarországon két csipkés lepedőt és egy fehér abroszt (...) A szentképek ifjú Fábián Jánosnénak amit ő választ."*

2. –

f. Közeli ismerősöknek

1. *„...Manescu Sandanak két darab háziszőttes törülközőt. Dr. Radu Ilonának egy törülközőt, egy takargatót."*

2. –

g. A virrasztóban éneklő asszonyoknak, harangozónak

1. *„... Az énekes asszonyoknak személyenként 100 egyszáz leit hagyok és Terézkének (előénekes, előimádkozó) még külön egy csipkés lepedőt a ravatalomról és még egy simát és a harangozónak egy flotír törülközőt és egy szép takargatót ajándékba."*

2. –

II. Mellékmotívumok

Hagyakozás az anyagi javak elosztásának módjáról

1. *„...Kásler Péterke és Marika (...) közös megegyezésben lesznek Hangyási Klárival és együtt mindent megbeszélnek, hogy legszebb egyetértésben és békességben intézzenek (...) Tehát ezek utolsó akaratim amit saját kezűleg aláírok."*

2. *„...Most leírom, hogyan szeretném, ha halálom után cselekednétek. Úgy szeretném, megértően viselkednétek az én semmitmondó hagyatékommal (...) Nagyon jól viselkedjetek, mert itt az a vélemény, hogy az örökösök kapzsik szoktak lenni. Karcsiéknak megmondtam, hogy tudtok nemesen, Istenfélő emberekhez illően viselkedni (...) Halálom után ne fájjon semmiért a szívetek és szépen viselkedjetek. Úgy szégyelném, ha másképpen történne. Ugye nagyon nemesen viselkedtek, úgy szeretnék felnézni rátok."*

A vallásos meggyőződés kinyilvánítása

1. *„... a telepi lelkiatya kísérjen utolsó útamra."*

2. *„...A jó Isten figyelmeztetett, hogy már ne szaladgáljak annyit, hanem lustálkodjak, azaz hogy most már imával töltsem napjaimat. Istenem, be jó is buzgón imádkozni értetek, és engesztelődni Isten és emberekkel szemben. Most jön Szeplőtelenfogantatás, óh de dícsérem Máriát, minden Mária éneket elzengedezek dícséretére. Aztán Jézus Szívéhez fohászkodom és nagyon akarom szeretni. Fohászkodom, imádkozom! (...) hozzám 80 évig volt irgalmas a jó Isten, ha szent akarata szerint mennem kell, hát megyek. áldott legyen az ő szent akarata."*

Függelék

Sebestyén Anna végrendelete (Déva)

Alulírott Sebestyén Anna, 1982. február első napján ezen végrendeletet hagyom, amit szabad akaratomból és elhatározásomból íratok meg.

1. Saját lakásomból vigyenek ki a városi temetőbe, ahol megvan a sírhelyem és a telepi lelkiatya kísérjen utolsó utamra.

2. Az énekes asszonyoknak személyenként 100 egyszáz leit hagyok és Terézkének még külön egy csipkés lepedőt a ravatalomról és még egy simát, és a harangozónak egy flotír törülközőt és egy szép takargatót ajándékba. Zsók Titusznénak Juliskának 1 donyha, 1 párna, 1 kicsi párnahuzatot kék csíkos, Kásler Péternek és Icának 1 donyha, 1 párna, 1 kicsi párnahuzatot rózsaszín csíkos, Daradics Ambruséknak a hütőszekrényt, Szitás Évának és Erzsinek a fülbevalómat, Magdus lányának Magyarországon 2 csipkés lepedőt és egy fehér abroszt. Manescu Sandanak 2 drb. háziszőttes törülközőt, Dr. Radu Ilonának 1 törülközőt, 1 takargatót.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

A temetésemet Kásler Péterke és Marika rendezik és ezért minden dolgaim amik a lakásba találhatók, őket illetik és közös megegyezésben lesznek Hangyási Klárival és együtt mindent megbeszélnek, hogy legszebb egyetértésben és békességben intézzenek.

A szentképek ifjú Fábián Jánosnénak, amit ő választ.

A zene ezeket a nótákat húzza temetésem alkamából:

1. *Rossz gyékényből volt a kunyhóm teteje,*
   Kikönyököl a szegénység belőle.
2. *Nem megmondtam, kicsi rózsám, ne szeress,*
   Nincs egyebem, mit a két karom keres.
3. *Lettem volna zöld erdőben vadállat,*
   Az én szemem nem törné meg a bánat.
4. *Minden piros rózsát neked szedtem.*
5. *Lányból lett az asszony, bimbóból a rózsa.*

Tehát ezek utolsó akaratim, amit saját kezüleg aláírok
(Tanuk) Sebestyén Anna
Besoiu Margit
Zsók Júlia

2. Kásler Anna végakarata (Déva-Szeged)

(A levélből csak azokat a részeket emeltük ki, amelyek a levélíró végakaratára vonatkoznak)

Édes jó Testvéreim, Ilus, Regina!

Meg akarlak nyugtatni, mert már írtam, hogy miért nem mentem haza. Úgy félig fekvő beteg vagyok. A lábzsibbadásom egy kicsit rám ijesztett, de jó orvosok kezében vagyok és Karcsi hűségesen kisérgetett máma klinikáról, klinikára (...)

Hát édes Testvéreim, a bajban ismerjük meg az embereket. Éva és Karcsi a legnagyobb áldozatkészséggel vesznek körül. Ellátnak és erőszakolják az evést, Karcsi hordta tárcán nekem a reggeli, ebéd, és vacsorát. Csak nem akarnak semmit elfogadni, ami nekem nem kellemes, mert akkor nagyon adósnak érzem magam (...)

Drága jó Testvéreim, ne búsuljatok értem. A jó Isten figyelmeztetett, hogy már ne szaladgáljak annyit, hanem lustálkodjak, azaz hogy most már imával töltsem napjaimat. Istenem, be jó is buzgón imádkozni értetek és engesztelődni Isten és emberekkel szemben. Most jön Szeplőtelen fogantatás, oh de dícsérem Máriát, minden Mária éneket elzengedezek dícséretére. Aztán Jézus Szívéhez fohászkodom és nagyon akarom szeretni. Fohászkodom, imádkozom!! (...)

Édeseim, értem ne búsúljatok, hozzám 80 évig volt irgalmas a jó Isten, ha szent Akarata szerint mennem kell, hát megyek. Áldott legyen az Ő szent akarata.

Csak azt jegyezzétek meg és tudjátok úgy, hogy én a nagy familia minden tagját külön és együtt nagyon szerettem. Csak imádkozzatok értem és én is azt teszem. Ne bánkodjatok, hogy nem láttok. Annyit láttatok életetekben. (...)

Most leírom hogyan szeretném, ha halálom után cselekednétek. Úgy szeretném, megértően viselkednétek az én semmitmondó hagyatékommal. Miután Karcsiék olyan szívből és érdek nélkül gondoskodnak rólam, hiszen semmi értékem nincs, amit várhatnak tőlem, nekik hagyom egyetlen értékemet az „Ezüst dobozt", amiben az okmányaimat és a pénzemet szoktam tartani.

Tudjátok, hogy a bútort eladni és elvinni nem lehet és ohajom is, hogy itt maradjon Nagy Imrének Iminek, vagyis Karcsiéknak.

A képeim se értékek. A szentképeket feltétlenül vigyétek el. A többi maradjon Karcsiéknak. A Professzor Úr Szent Ferenc képét Anni őrizze meg. Rózsa sokszor kérte a divány feletti Mária képet, de csak a képet, mert a rámát úgy sem lehet elvinni. A szekrényemben is van egy Mária kép, azt is ígértem Rózsának, ha a nagy kép még marad.Tudniillik ha én még élek. Sajnos, rámástól egyiket sem lehet vinni.

Ruhaneműm, ágyneműm a testvéreké. Különösen a felső ruháimból ami jó Bözsinek, azt ő kapja. Szóval a ruhaneműm hármatoké Regina, Ilus és Bözsi testvéremé.

Ti tudjátok, hogy életemben sok gondom volt rátok, tehát halálom után ne fájjon semmiért a szívetek és szépen viselkedjetek. Úgy szégyelném, ha másképpen történne. Ugye, nagyon nemesen viselkedtek, úgy szeretnék felnézni rátok. Sőt, az lenne nagylelkűség, ha Karcsiéknak felajánlanátok pld. ágyneműből, a könnyű párnákból egyet.

Ami pénzem van, az annyi, hogy a temetésemre lesz elég, azt Karcsi intézi.

Ne aggodjatok, élhetek én még és viszontlátjuk egymást.

Nagyon jól viselkedjetek, mert itt az a vélemény, hogy az örökösök kapzsik szoktak lenni. (...) Karcsiéknak megmondtam, hogy tudtok nemesen, Istenfélő emberekhez illően viselkedni.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Vasvári Zoltán

„HALLGASS A SZÍV SZAVÁRA..."

Emlékversek funkcionális használatban parasztságunk kezén

Az emlékvers műfajának virágkora a 18. század vége és a 19. század első fele, a szentimentalizmus, a biedermeier és a romantika kora. Ekkorra a 16. században felbukkant, diákok által művelt emlékkönyv készítés szokása (peregrinációs albumok) a polgári társasági élet részévé lett. Valószínűleg a szentimentalizmus és a biedermeier korszakában alakult ki az a viszonylag nem túl nagy számú szövegkorpusz, amelynek darabjai, sokszor már parafrázis formájában, a mai napig is az emlékversek zömét alkotják.

Az emlékversek népszerűségét az irodalmi párhuzamok is igazolják. Jellemző módon jelentős költők – Goethe, Heine, Puskin, nálunk Vörösmarty, Petőfi – is írtak értékes alkalmi költeményeket tisztelőik albumába. Egyes költők életbölcsességet megfogalmazó gondolataikat emléksor vagy emlékvers formájában írták meg gyakran akkor is, ha nem is konkrét személy emlékkönyvébe szánták azt. Különösen jellemző ez Vörösmarty életművére. E szövegek egy része hamar folklorizálódott, az emlékkönyvek sajátos közkultúrájában már a szerzőre való hivatkozás nélkül, módosítva, kiegészítve vagy éppen parafrázis formájában jelent meg. E sajátos folklorizálódási folyamatot, párhuzamban az emlékkönyvnek a tanuló ifjúság, főképp és mindenekelőtt a leányok körébe való leszállásával, nagyban elősegítette a 19. század második felében széles körűvé váló népoktatás.

A népiskolázás terjedésével, általánossá válásával és a polgári kultúra szélesebb körben való terjedésével pedig újabb társadalmi csoportok gyermekei, fiataljai is megismerkedtek az emlékkönyv készítés szokásával.

A 19. század végére az emlékkönyv és az emlékvers eljutott a folklóralkotó társadalmi osztályhoz, a magyar parasztsághoz is.[1] Már a 19. század végéről ismerünk parasztlányok által nyitott emlékkönyvet. Ezek a leányok elsősorban városi, polgári környezetben ismerkedtek meg a szokással, a másik kiemelkedően fontos közvetítő pedig az iskola, az Eötvös József által kezdeményezett kötelező elemi népoktatás volt.

A parasztság tehát akkor ismerkedett meg az emlékkönyvvel és az emlékverssel, amikor egyrészt mint társadalmi csoport lassan, de feltartóztathatatlanul kezd átalakulni, felbomlani, majd megszűnni, másrészt amikor tömegessé válik körében is az írni-olvasni tudás. Ha tovább élt volna a hagyományos népi (paraszti) kultúra, abban minden bizonnyal folklorizálódva kivirágzik az emlékkönyvkultúra, az emlékvers.

E folyamatnak egyébként meg is vannak a részben felgyűjtött és továbbra is gyűjthető emlékei. Keszeg Vilmos[2] már gyűjtött és elemzett is ilyen anyagot. Zsigmond József és Palkó Attila[3] 1996-ban megjelent, de már közel húsz éve készen álló magyarói gyűjtésében 39 emlékverset olvashatunk, Enyedi József[4] pedig 561 szöveget adott közre Hajdúhadház népköltészetét bemutató kötetében.

Jellemző, hogy az emlékversek paraszti használói is megőrzendő kulturális értékként tartják számon azokat. Egy 23 éves, fiatal várvölgyi (Zala megye) parasztasszony, Szántai Lászlóné közel 200 emlékverset is beküldött az 1974. évi Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázatra készített anyagában, amely szülőfaluja népköltészetének műfajaiból adott válogatást.[5] Szántainé az emlékverseket az 1950-es években jórészt nagyanyjától, szájhagyomány útján tanulta.

Az 1998. évi önkéntes néprajzi gyűjtőpályázatra érkezett Molnár János[6] munkája, amely ugyancsak több tucat emlékverset tartalmaz Téglásról (Hajdú-Bihar megye).

Az emlékvers parasztságunk kezén a folklór klasszikus létmódja, törvényszerűségei szerint viselkedik.

Jellemző rá, hogy szájhagyomány útján létezik, terjed, hagyományozódik. A szájhagyományozás szempontjából természetesen irreleváns, hogy a végtermék, az emlékkönyvi bejegyzés, vagy az emlékversek feliratként való szerepeltetése írásként jelenik meg. De a szájhagyományozás alapvető szerepét az sem kérdőjelezheti meg, hogy az emlékversek használói közül sokan írásban is összegyűjtik – emlékverses füzetekben – a szövegeket. Az újabb folklorisztikai kutatások fényében[7] újra kell értékelnünk a paraszti írásbeliségről gondoltakat, továbbá azt, hogy a szóbeliség követelménye egy anyag folklór jellegének megítélése szempontjából csak történeti aspektusból érdekes, és ezt a kritériumot helyettesíthetjük az átadó és a felvevő között az anyag megalkotásának pillanatában létrejövő visszacsatolással. Csisztov leszögezi azt is, hogy „a mai írni-olvasnitudás körülményei között a szöveg lejegyzése stimulálhatja ezt a folyamatot." (Csisztov itt az előadók tudatában tárolódó esztétikai információk előhívásának folyamatáról szól.) „Lásd pl. a nótáskönyveket. Ebben az esetben azonban a szöveg lejegyzése szerves mnemotechnikai funkciót tölt be."[8]

Az emlékversek életét továbbá minden kétséget kizáróan meghatározzák:

1. a kollektív és anonim alkotás és terjesztés,
2. a variánsok egymás mellett élésének kritériumai.

Az első kritérium fennáll még akkor is, ha tudjuk, a szövegek egy részének eredeti szerzője (költő, nóta-, sláger- vagy táncdalszerző) megállapítható. Azonban jól érzékelhető, hogy az átvett szövegek a szerzőre való utalás, az esetek nagy részében minden bizonnyal már a szerző ismerete nélkül, folklorizálódott formában élnek tovább. Nem egy esetben találkozunk azzal az egyébként a folklórban jól ismert eljárással, amikor az átvett szö-

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

vegrészlet (általában szövegkezdet) csak inspirálója egy új folklór alkotásnak. Lássunk erre néhány példát:

1. Szép a tavasz, szép a nyár
Ha ránk süt a napsugár
De még szebb a holdas éj
Ha a lányért gyúl a szenvedély
Mindkettőnknek szívébe
S forró csókban olvad össze[9]

Vö. József Attila: Ime, hát megleltem hazámat... c. verse utolsó versszakának kezdő sorával: „Szép a tavasz és szép a nyár is...".

2. A virágnak megtiltani nem lehet
Hogy ne nyiljon, mikor jön a kikelet
Az én szívem is felújul
Érted, Babám, lángra gyúl
Ezt a lángot elfojtani
Nem bírja már soha senki[10]

Vö. Petőfi Sándor versének kezdő soraival.

Az emlékvers a népi kultúrában sajátos folklór életet kezd élni. Nemcsak a parasztlányok emlékkönyveiben jelenik meg, hanem a népi írásbeliség más műfajaiban, megjelenési formáiban is szerepet kap.

A kéziratos katonakönyvek[11] jellegzetes késői írásbeli folklór alkotások. Az emlékkönyvekkel együtt egyfajta „másodlagos írásbeliség" megnyilvánulásaként is értelmezhetjük őket.[12] Erre a másodlagos írásbeliségre az egyszerű befogadó reprodukálás, az önálló alkotás igényének hiánya, a puszta másolás jellemző. A katonakönyvek szövegei azonban létező pszichológiai-érzelmi, nemegyszer teljesen gyakorlatias igényeket, szükségleteket elégítenek ki. Kéziratos katonakönyveink vegyes anyagot tartalmaznak, melyben valódi emlékversek is felbukkanak.[13]

3. Boldogtalan ki szeret
És csalódás éri
A csalfa csak nevet
Ő azt soh sem érzi

4. Múlik az idő változik minden
Ami volt tegnap az ma már nincsen,
De amit a könyvbe irok be tollal
Ezer évek se mosák le onan,

Meg lesz majd emlékben majd ebben a könyvben
Olvassod majd te is olvassák többen
Kis temetőnek ha leszek majd lakója
Talán akkor is rám gondolsz róla

5. Boldog aki nem szeret
Nem éri a bánat
Boldog aki csak nevet
S nem érzi a vádat

6. Halgas a szív szavára
S mindent útána tégy
Szeresd akitt szerethetsz
És hűtlen sohse légy

7. Hej de meg nem fordúlt fejemben
Oly sok szép gondolat
De sajnos ez mind csak
Cerúzám hegyében marad
Kábúl a fejem hangzik
Azért e néhány sor
elégedj meg vele

8. Legyen rózsa a szépségben
Nefelejcs az emlékben
A tiszta szeretett jeléül
Vegyed a sorokat
Emlékül

9. Szed a tavasz virágát
Egy csokorba ösze
Rózsát szedj és nefelejcset egyet ketőt kös be
Tekincs néha a sorokra,
Látni fogsz a múltba
Emlékezél arra
Ki a pár sort írta

10. Szegény szívem meg meg remeg
Mert bánatos ojan beteg
Meggyógyúlna hogy ha jönnél
És szívemnél megpihennél
Rám vetnéd a kétt szemedet
S meggyógyitnád a szívemet

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

11. Ha leszál az alkony oly csendes bús a táj
Én terád gondolok s szívem téged kíván
Mesze tőled árván idegen országban
Szívem érted lángol s talán nem hiába
Lágy szellőnek árnyán hű szívemnek vágya
enyém leszel rózsám nem leszel te árva

A katonakönyvekbe jegyzett emlékversek a szülőfalujától, kedvesétől elszakadni kényszerült fiatalember érzelmeit vannak hivatva megjeleníteni. Vannak köztük szerelmi tanácsok, kívánságok arra nézve, hogy szerettei tartsák meg jól emlékezetükben a könyvecske tulajdonosát. Legerősebb azonban a vallomásos jelleg. A szerelmesétől távol szakadt fiatalember most szabadon megvallhatja érzelmeit. „A szerelem tabujellege ilyen körülmények között megszűnik: az írott szó kénytelen helyettesíteni a szóbeli vallomást."[14]

Az emlékversek természetesen az egész 20. század folyamán jelentős szerepet kaptak – némiképp a szerelmi témájú népdalok helyére lépve – a parasztfiatalok udvarlásai, szerelmi vallomásai alkalmával. Szántai Lászlóné közel 200 emlékversének zöme szerelmi tematikát feldolgozó, vallomásos jellegű szöveg.

12. Kicsi levél, kicsi kártya,
Üdvözletem vidd el
Annak a szép barna lánynak.
Te meg kislány, hidd el,
Nem akarlak én megcsalni,
Csak boldoggá tenni,
Szüret után, ha megérjük,
Feleségül venni.

13. Hej de szép is a szerelem,
Mint a nyíló rózsa.
Ha nem hívsz is, jövök hozzád
A legelső szóra.
Tarts magadnál, el ne bocsáss,
Meghasad a szívem,
Ha téged nem szerethetlek
Halálomig híven.

Ezek a szövegek azonban nemcsak emlékkönyvekben bukkannak fel. Igen gyakori, hogy szerelmes levelek lezárásaként jegyzik a legények a leányoknak küldött levelek végére.

László Gyula meggyőzően bemutatta, hogy az írás-olvasást éppen csak elsajátító parasztság körében miért volt szokás a lemásolt szerelmes levelek küldése. „A levél csak jelkép. Megírhatja bárki, akár a falusi kántor is vagy kiírhatják nyomtatott levelezőkönyvből. Úgyis azt az egyéni érzelmet kelti fel az íróban és az olvasóban egyaránt, ami kettőjük szerelmében kialakult."[15]

A 20. század közepén azonban a falun, paraszti környezetben felnövekvő fiatalok, akik legalább az általános iskolát elvégezték, de a többség tovább is tanul, a levélváltás során saját maguk is képesek írásban megfogalmazni érzelmeiket, továbbá a levelekben a mindennapi élet számos apró-cseprő eseményéről is szót ejtenek. A levelek végén megjelenő emlékvers viszont tovább őrzi egyrészt az írás, másrészt a költészet mágikus szerepét. Egy példa az 1980-as évek végéről:

14. Emlékem a vízpart és egy dal
Csókod íze most is felkavar.
Szemed szép, de álom ez a szépség.
Te leszel az életem örökké.
Álmom ha látlak nyugtalan.
Kezedet keresem fáradtan.
Nem találom nincs is remény
Szeretném megcsókolni Én.
Mosolyodat felidta a köny.
Lebegek ég és föld között.
Minden szó, minden újra vár
Szeretném ha életemben megmaradnál.
Hosszú hajad fújja a szél.
Ez a dal már lassan véget ér.
Ígérem nem írok több szerelmes dalt.
De a szívem most is hozzád hajt!!!![16]

Verses feliratok szerelmi ajándékokon is megjelennek.[17] A századfordulótól kezdve egyre többféle tárgyon és gyakrabban találkozunk velük, hogy azután végképp bevetté, szokásossá váljanak, az érzelmes, mindent, amit addig csak jelképként lehetett kifejezni, kimondani akaró versikék. A század első felében ezek a versikék a mézeskalács szíveken jelennek meg és terjednek. A 20. század közepétől egyre népszerűbb a fénykép küldése szerelmi ajándékként. (Fényképet egyébként a barátnők is váltanak egymással.) E fényképek hátlapján gazdagon burjánzik az emlékversek világa.[18]

15. Emléket kértél,
Emléket adok,

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

De élni nem a képen,
Hanem a szívedben
AKAROK!

16. Engedd szabadon,
Akit szeretsz!
Ha vissza jön, a tied,
ha nem sosem volt az.

17. Soha ne feledd
hogy a vonuló fel-
hők mögött örökké
kék az ég.

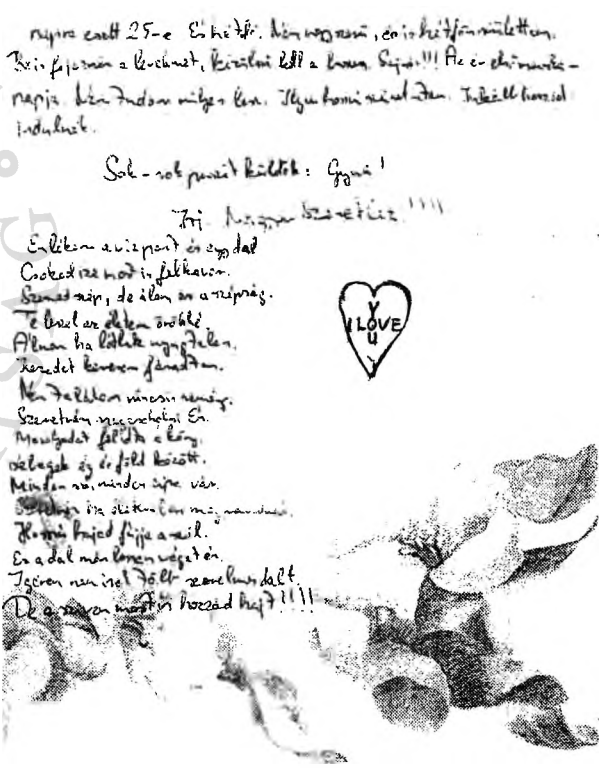

Levelet záró emlékvers

Végezetül említem, hogy az emlékversek sajátos feliratként az esküvői lakodalomban is megjelennek. Szántai Lászlóné híres lakodalmi tortakészítő. Számos Tapolca környéki faluban számon tartják tudományát (Kővágóőrsre házasodott, majd Hegyesdre költözött, de több faluból is felkeresik, hogy készítsen a lakodalomra ún. „pörkölt tortát"). A díszes lakodalmi tortákat, egyéb édességeket cukormázból készített feliratokkal ékesíti.

18. Az élet útján ne nyíljon más, mint virág
Virágoskert legyen nektek ez a világ
Vezéreljen benneteket Hit, Remény és Szeretet
Isten áldása kísérje éltetek.

19. Amerre jártok tűrésben lakos boldogság
Maradjon meg szívetekben a szeretet, hűség és boldogság.

JEGYZETEK

1. Lásd Keszeg 1991/b, 1997.
2. Lásd az 1. jegyzetet.
3. Zsigmond–Palkó 1996, 79–96.
4. Enyedi 1988, 170–219.
5. Szántai 1974.
6. Molnár 1996.
7. Bausinger 1968, 1969, Csisztov 1971, Keszeg 1991/a, 1996, Küllős 1988, 1989, Nyekljudov 1995, Simonides é. n., Voigt 1987.
8. Csisztov 1971, 255.
9. Jakab Anna emlékversei 1946–1971, Krizba. Keszeg Vilmos szívességéből.
10. Lásd a 9. jegyzetet.
11. Újabban lásd Katona 1994, Simon 1994.
12. Vö. Küllősnek a paraszti írásbeliség felosztására tett javaslatával. Küllős 1989.
13. Az emlékversek Varga Kálmán katonakönyvéből valók. Készítette Zamberkben, 1921–23-ban. Másolata saját tulajdonom.
14. Keszeg 1991/b, 95–96.
15. László 1943, 90.
16. Szerelmes levél Sz. Ildikóhoz. Kővágóőrs (Veszprém megye), 1987.
17. Lásd K. Csilléry 1976.
18. Kővágóőrsről, az 1980-as évekből.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Irodalomjegyzék

BAUSINGER, Hermann
1968 Spruch und Inschiften. In: Uő.: Formen der „Volkspoesie". Berlin. 106–119.
1969 Kritik der Tradition. Anmerkungen zur Situation der Volkskunde. Zeitschrift für Volkskunde, 65. 232–250.

CSILLÉRY Klára, K.
1976 A szerelmi ajándék a magyar parasztságnál. Ethn. LXXXVII. 103–130.

CSISZTOV, K. V.
1971 A folklór specifikuma az információs elmélet fényében. Népi Kultúra – Népi Társadalom. 5–6. 241–259.

ENYEDI József
1988 Madárlátta kenyér. Hajdúhadház népköltészete. Bp.

KATONA Imre
1994 Népi kéziratos katonakönyveink művelődéstörténeti jelentősége. Honismeret. XXII. 2. 72–74.

KESZEG Vilmos
1991/a A folklór határán. A népi írásbeliség verses műfajai Aranyosszéken. Buk.
1991/b Szolgálatban – Az emlékvers. In: Uő: A folklór határán. Buk. 73–194.
1996 Kelt levelem... Egy mezőségi parasztasszony levelezése. Debrecen
1997 A vallásos téma az aranyosszéki emlékverses füzetekben. In: S. Lackovits Emőke (szerk.): Népi vallásosság a Kárpát-medencében II. Veszprém-Debrecen. 419–425.

KÜLLŐS Imola
1988 Igaz történet, élettörténet, önéletrajz. In: Magyar népköltészet. Magyar néprajz V. Bp. 251–266.
1989 Paraszti írásbeliség: a folklór új formái. In: Jankovics József – Kosa L. (szerk.): A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében I. Budapest–Wien. 281–291.

LÁSZLÓ Gyula
1943 Verses népi szerelmes levelek. Termés. /Ősz/ 89–93.

MOLNÁR János
1996 Emlékversek, falvédőkön lévő feliratok Tégláson. Kézirat. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára P. 54/98-Fn

NYEKLJUDOV, Sz. Ju.
1995 Poszle foklora. Zsivaja Sztarina. 1. 2–4.

SIMON Károly
1994 „Ezekkel szolgáltam a császárt." Honismeret. XXII. 2. 75–80.

SIMONIDES, Dorota
é.n. Lehet-e folklór az írásbeli hagyomány? Kézirat. ELTE Folklore Tanszék. Bp.
SZÁNTAI Lászlóné
1974 Várvölgyi emlékversek. Kézirat. 1974. évi Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára EA 18440.
VOIGT Vilmos
1987 Modern magyar folklorisztikai tanulmányok. Debrecen
ZSIGMOND József–PALKÓ Attila
1996 Magyaró néphagyományaiból. Marosvásárhely

A dolgozat elkészítéséhez a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány „Népművészetekért" szakalapítványának anyagi támogatását használtam fel. Segítségüket ezúttal is megköszönöm.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Balázs Lajos

ÍROTT SZÖVEG – MONDOTT SZÖVEG A SZENTDOMOKOSI LAKODALOMBAN

A folklóralkotásokról (a szokásfolklórt is beleértve) kialakult kutatási reflexek, szemléletek és definíciók imázsát, mind a folklorisztikában, mind a folklórról alkotott köztudatban Keszeg Vilmos próbálja megostromolni. Szakmai körökben (pl. a KJNT vándorgyűlésén), szélesebb olvasótáborhoz szóló tanulmányaiban[1] érvel az írásbeliség és szóbeliség viszonyának újragondolása mellett, a folklóralkotások egyoldalú, csak orális jellegének látása ellen és példákkal bizonyítja, hogy az írásbeliség a folklórban is jelen van, hogy „viszonya a szóbeliséggel hol alternatív, hol fakultatív"[2]. Arra is int, hogy „A népi írásbeliség jellemzése az írásszokások alapján végezhető el", amit én buzdításnak is értek: az írásszokásokat azonosítani, számba kell venni, kutatásukra ki kell nyitni a folklorisztika látószögét.

Amikor az írott szöveg – mondott szöveg jelenségéről próbálok írni a szentdomokosi lakodalom kapcsán, tulajdonképpen már vert ösvényen járok, hisz Keszeg Vilmos tanulmánya[3] után csak árnyalni, színezni, olykor pontosítani, kiegészíteni, megerősíteni tudom a témát.

A magam során a következőkre sikerült reflektálni: mi tette/tehette szükségessé a rituális szövegek írott változatainak megjelenését; milyen formában, hogyan jelentkezik a lakodalom írásbelisége; milyen a „törzsszerzők" és „társszerzők" viszonya, ennek megfelelően milyen az írott és mondott szövegek aránya és a két változat dialektikája, ahogyan Szentdomokoson megtapasztaltam.

A LAKODALOM TÖRTÉNETISÉGE

bizonyára szolgálhat némi magyarázattal arra, hogy miért jelentek meg a szokás írott szövegei is, sőt bizonyos kronológiai rend is elképzelhető.

A történetiség gondolata Keszeg Vilmos meglátásában is jelentkezik, amikor „a szakirodalom alapján" feltételezi, hogy „a hajdani lakodalomban a kötött szövegeknek nem volt ilyen nagy szerepe", mint ahogyan – fűzöm tovább gondolatát – a XIX-XX. századi folklórgyűjtésekben, szokásleírásokban jelentkezik. Úgy látja, hogy „a rituális-szimbolikus szokáselemek háttérbe szorulásával megnőtt a szöveg szertartásirányító szerepe".[4]

Mikor történhetett mindez?

Keszeg úgy véli, hogy „a folyamat az írni-olvasni tudás általánosodása, az új költészeteszmény, a műköltészet kialakulása idején mehetett végbe”[5]. Kétségtelen, hogy a kultúra ilyen irányú változása kedvező feltételeket teremtett a szokás terjedelmesebb „forgatókönyv változatainak” kimunkálására és rituális szövegének írásban való rögzítésére. Azonban az írásbeliséghez való fordulásnak más indítékai is elképzelhetők, melyek közül az első, amit szóba hozok, alapvetően nem tér el a közművelődés terjedésének idejétől, és mégsem azonos vele.

A lakodalom népes ünneppé válásának is társadalomtörténeti háttere, oka van. A Bibliából ismert kánai menyegző képe, ahol sokkal több bor fogyott el, mint amennyire a háziak készültek (amit én a násznépre utalás kvantitatív jelzéseként értelmezek), minden bizonnyal nem volt ismerős a kora középkori és középkori európai népek életében. A házasságkötés többnyire a feudális főhatósági törvények, előírások szerint történt. A lakodalomnak azonban, vagyis „az ünneplés módjának kialakításában vajmi csekély szerepe van az előírásnak”, mutat rá Györgyi Erzsébet[6]. A lakodalmak először az uralkodók, majd az uralkodó osztályok körében kezdtek kialakulni. „Nem lényegtelen – írja szintén Györgyi – hogy az uralkodók házasságkötése és koronázása, vagyis az uralkodói funkcióba való beiktatása gyakran egybeesett. A fejedelmi nász dinasztiák sorsát döntötte el, s családi, társadalmi jelentőségét politikai egészítette ki. A feudális házasságkötés kezdeti formaságaihoz reneszánsz és barokk ünnepi pompa járult”[7].

Tudott tény, hogy a reneszánsz egész műveltsége az ember fele fordult. Így el tudom fogadni Györgyi Erzsébet ama következtetését, hogy a lakodalom a reneszánsz vívmánya, „az embernek szánt nagyszabású ünnep, amelyen a barokk ízlés is gazdagított és a XIX. századra nagy parasztünneppé érett Magyarországon”[8].

Mindez tehát megegyezik a szokás kialakulásának a Keszeg által feltételezett idejével, csupán a motiváció más. Azt a minden bizonnyal valós tényt nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az uralkodó osztályok ünnepei kidolgozott szabályok szerint zajlottak. Apor Péter jóvoltából a XVIII. századi Erdély főúri lakodalmáról viszonylag átfogó képünk van! Nos, a paraszti lakodalmak szervezettsége, vizuális-dramaturgiai kibontakozása, proxemikai jellegzetessége, kulturális telítettsége, az udvari rendtartásra emlékeztető szertartásos szóhasználata egyaránt arra engednek következtetni, hogy, egyrészt, a szokás kimunkálása előképek, modellek, minták szerint történhetett, másrészt, írott szövegek használata, újraírása és újrafogalmazása elkerülhetetlen volt.

Úgy gondolom, hogy a főúri lakodalmak modelljének elterjedését, „leereszkedését” a felvilágosodás emancipációs eszméi is kedvezően befolyásolták.

A lakodalmi szokások kialakulásának történetiségében azt is figyelembe kell venni, hogy mind a hatóság, mind az egyház próbálta a parasztság ün-

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Búcsu az anyától.

Kedves édes anyám magához fordulok
Míg új szárnyaimmal magától elindulok
Tiszta szeretettel köszönetet mondok azután is én még
lányának maradok.
Isten fizesse meg minden jóságát.
Ezért a menybe adja jutalmát

Bucsu a testvérektől.

Kedves testvéreim akik jelen vagytok
Szomoru arcával itt előttem álltok.
Most már lássátok hogy tőlem megváltok.
Ti is most nekem meg bocsájtsatok.
II
Arra kérlek mindég az Istent féljétek.
Kedves szüleinket mindig tiszteljétek.
A rosszat kerüljétek a jót kövessétek
Az én tanácsomat meg ne vessétek.
III
Istennek áldása szálljon reátok
Szerencsésen süssön a fényes nap reátok
Késöre jöjjön el bóldog halálotok. J.N.D.

Legényekhez.

Sőt kérek vendégek ne még én beszélek, nehogy azt higgyék hogy én már egy pohártól félek írnak magok párasával s én egyedül szédelgek de azért én magyukkal nem cserélek, jobban ha minden legény megházasodik mert amig legény addig a konyhánál egyszurgondoskodik, mert higgyék el hogy ha megházasodnak, mit gyüjtenek a konyhára azon szipánkodnak majd ottis vakarják ahol nemis viszket mer az asszonyféle csak a rosszra szetet.

nepeit keretekbe fogni. Így és ezért (is) íródhattak azok a „forgatókönyvek", melyek aztán nyomtatott, ponyva formában is elterjedtek és amelyeket – Keszeg helyesen gondolja – „a népi közösségen kívül/felül álló személyek szerkesztettek"[9]. Úgy gondolom, épp e keretben tartás szándéka és kényszere (is) szülte azokat a rítusszövegeket, melyeket Keszeg a stilisztikai, szemantikai rendszerezés során „szertartásirányító versek"-nek nevezett. Ezek a versek (vállalom a műfajáltalánosítás rizikóját) „egy népi szokás keretébe illesztett, népiessé stilizált műalkotások"[10]. Viszont folklorizálódtak! Ezért Keszeg Vilmos kérdésére: „Folklór-e a népi írásbeliség?" – egyértelműen igennel válaszolok. Nemcsak azért, mert „él és hat", hanem azért is, mert a folklóralkotások jegyei (még ha vitathatók és vitatottak is) csaknem maradéktalanul felismerhetők: hagyományos, közösségi, (részben) anonim, variálódó, interpretációs helyzetben orális költészet. Persze, mindez sajátos módon! És ez az érdekes ebben a folklórban, és ezért valóban „a vele való szembenézés elodázhatatlan."[11]

Hogyan látom mindezt a szentdomokosi lakodalom konkrét helyzetében?

Azt eleve pontosítom, hogy nem minden lakodalmi szövegnek van írott változata, és maga a szokás teljes lefolyása rögzített. (Legalábbis nekem nem volt szerencsém ilyet találni.) Immár hagyományosan íródnak (!) a hívogató szövegek, „a szertartásirányító versek", az asztali áldások, étel- és italbemondók, kínáló versek, ritkábban a pohárköszöntők, gyakrabban a tréfás pohárköszöntők, de mindenekelőtt a rituális, azaz funkcionális szövegek, versek (Szentdomokoson nem minden szöveg verses), melyek elmondása nem fakultatív, hisz az átmenetel előrehaladása általuk biztosított: lezárnak egy eseményt és az ennek megfelelő időt, bevezetnek, elindítanak egy újat. Mindezeket – és itt tapasztalni már a terminológiai variálódást is – a *Gazdakötelességek*nek elcímezett füzetekbe írják, mivel Szentdomokoson a lakodalom levezetőjét, szertartásmesterét, mindenesét *gazdá*nak nevezik.

A Gazdakötelességek füzetei (máshol *Vőfélyfüzetek*) szerintem nem mások, mint a valahol, ama történelmi időben, melyről korábban szóltam, megírt, összeállított szövegkönyvek, forgatókönyvek papi, de inkább kántori kézen is átment helyi változatai. Szövegállományuk képezi – stilisztikai és szemantikai szempontból egyaránt – a domokosi lakodalom törzsanyagát, kissé tréfásan mondva, de épp a lényeget megvilágosítva, a lakodalmi szövegek „alap-bibliográfiáját". Ezen füzetek (mint forrás) száma viszonylag alacsony, többé-kevésbé megegyezik a mindenkori gazdák számával, hisz elsődlegesen ők érdekeltek, hogy tudományuk megbízható helyen legyen rögzítve. Becslésem szerint Szentdomokoson ez a szám 20–25 körül mozoghat. (A forgalomból „kivontak", vagyis letettek, mert tulajdonosuk inak-

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

tívvá vált vagy meghalt, ezért a kallódásra ítéltek száma kb. ugyanennyi.) A füzetek „újrakiadása", vagyis a hagyományozódás sajátos formája rendszerint a gazdanemzedékek váltása során történik. És ezen a ponton történik az is, amit szövegvariálódásnak nevezhetünk, joggal. A repertoár variálódásának, gazdagodásának és bizonyos szegényedésének két módját írtam le korábban: „1. Minden kezdő gazda, akit felkértek a teendőkre és elvállalta, az általa kedvelt és jónak tartott gazdák füzeteit kéri el és azokból a maga ízlése szerint »kombinál essze-vissza«. 2. Van, aki fenntartja (pl. Miklós János Kopera, Bara Károly, Szabó Károly), hogy egyik-másik verset ő írta, és szükség szerint mindig újakat fogalmaznak"[12]. Ma már olyan esetről is tudok, hogy egy-egy új gazda a kiválasztott elődje füzetét használja változatlanul.

A repertoár megújítására több példát is találtam, amit elsősorban a hagyományos lakodalmi étkezési rend változása, gazdagodása kényszerített ki. Érdekes, hogy a korábban ismeretlen franciasaláta, fekete kávé nem kerülhetnek szóvátétel nélkül az asztalra:

Tisztelt vendégsereg!
Sor került végre az előételre,
Gondolom, mindenki éhes az ebédre.
Ízét nem ismerem, neve az furcsa,
Magyarul úgy hívják: francia saláta.
A mü salátánkhoz nincsen semmi köze,
Próbálják használni, háthogyha ízlene.
S ha valaki nem tud franciául,
Fogjon szépen héza, s egye meg magyarul.

Itt a jó fekete!
Igaz, hogy a szakácsné
olyan szemeket vetett belé
mint a juhszar.
Alighanem azért lett ilyen fakó színe.
A feketekávé török átok,
mégis tudom, megisszátok,
met a fekete idomító
és korhely embernek igen jó.

Az ételbemondókban találni az új politikai, gazdasági helyzet visszásságaira is utaló egy-egy csattanót.

A paprikásnak levágott borjúról:

Gyengesége miatt a szénát nem is ette,
Csak a korpát nyelte,
Az őszön a néptanács a pityókát ennek szerződtette.
A borjúhúsnak titkát el nem árulhatom,
Mert az ilyesmiért már voltam tárgyaláson.
Borjút istállótól megválni nagy bűn vala régen,
Kétszer voltunk asszonyommal jegyzőkönyvelésen.
Elsáppadtan álltunk a milicia előtt,
De végül a jegyzőkönyv igen jól sikerült.
Feladtuk a borjút fekete orrúnak s három köldökösnek
S nem élni valónak!...

Amíg az elmúlt nyáron kertészkedtem,
Jó nagy káposztákot bőven termesztettem.
de hogyisne termesztettem vóna,
Mikor a kollektív elnöke os gondoskodott róla...

A Gazdakötelességek füzetekben található szövegeket nemcsak törzsanyagnak, hanem domokosi szinten a variálódás első fázisának is tartom, amikor az „essze-vissza kombinálás" során tulajdonképpen a gazda-egyéniség ízlését, műveltségét, rögtönző képességét érvényesíti, a hagyományos szövegkészlet, a szokás kérte szövegigény határán belül. Ezek a szövegek egyben a közösségi ízlésnek, igénynek is megfelelnek, és mint mondottam, viszonylag stabilak, egy „gazda-karrier" (15–20 év) ideje alatt alig változnak. Az így alkotott szövegek, Keszeg fogalmával, lakodalomról lakodalomra lappangási állapotban élnek.

Az ünnepi igény, a lakodalom az az esemény, mely a variálódás második fázisát kiváltja. A helyzetnek megfelelő adaptálásról van szó, mely kisebb jelentőségű változtatásokat eredményez. Annál lényegesebb változások történnek a menyasszonybúcsú szövegadaptálása során. Szentdomokoson a menyasszony maga mondja búcsúversét, így nemcsak objektív helyzete, hanem szubjektív igénye, ízlése is érvényesül a szövegadekválás során. Ennek ellenére mégsem egészen személyes változat. „Személyiségétől, önállóságától, szellemi képességétől függően maga vagy keresztszülei, szülei, tapasztalt szomszédasszonyok segítségével állítja össze a faluban ismert, többnyire füzetbe írt... szövegváltozatok alapján saját búcsúja szövegét..."[13] Az említett füzetek függetlenül léteznek a *Gazdakötelességek* füzetektől. A népi írásbeliség más példái: majd minden családban találhatók elsősorban a családra vonatkozó följegyzéseket tartalmazzák, de egyikben-másikban menyasszonybúcsú, imádság, receptek stb. találhatók. Úgy is mondhatnám, asszonyi füzetek ezek. Az ilyen tartalmú füzetekről tudnak (számuk, ti. azoké, melyek menyasszonybúcsú szövegeket tartalmaznak nem nagyobb a Gazdakötelességek füzeteknél), és elkérik „lemásolásra". Ezek szövegét is

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

törzsanyagnak foghatjuk fel, ellenben a személyi szükségletre adaptált szövegek száma csaknem azonos a mindenkori menyasszonyok (menyecskék), a „társszerzők" számával. A füzetek, a *Gazdakötelességeké* is, a közösségi élet, a szokáskultúra eme sajátos „adatbankjai" által őrzött és kínált néhány szöveg előbb írásban, majd szóban variálódik. Ez utóbbiakból többet megőriznek füzetlapon, ívpapíron, mások elkallódnak sokszor azáltal is, hogy továbbadják: nem szájról szájra, hanem írásban, kézről kézre.

AZ ÍRÁSBELISÉG MÁS OKAI

a szokásfolklór sajátos funkcióiból, életéből, olykor hiedelemhátteréből is adódnak.

Azt tisztáztuk, hogy a lakodalmi szokás eseménysora, dramaturgiája, „forgatókönyve" hagyományosan adott. A szövegek alapváltozatai, törzsanyaga, viszonylagos stabilitása szintén, meg az is, hogy ezek alapján készülnek a kombinatív írott szövegváltozatok. Viszont fel kell figyelnünk a szövegadekválók, szövegmondók két valós kategóriájára is. Egyrészt a szokást levezető gazdákra és a színjátékos szokás epizód szereplőire – felkérőlegények, koszorúsleányok – gondolok. Számukra a szövegek többször is kellenek, kisebb-nagyobb időtávon, ezért a szerep tisztességes megtanulásáért, ébrentartásáért és szinkretikus előadásáért érdekeltek az írott szöveg nyújtotta biztonságban. Másrészt ismertek a színjátékos szokás központi szereplői – menyasszony, vőlegény –, akik számára a szerep eljátszása egyedi alkalom, így szintén írott szöveghez kényszerülnek fordulni a „szereptanulás" idején. Továbbá az is fontos éltetője és fenntartója a lakodalom írott szövegeinek, hogy ezek rituális szövegek, elsősorban nem általános és egyetemes esztétikai, szellemi, lelki szükségletet elégítenek ki, mint pl. a mese, népdal, ballada, közmondás stb., így fennmaradásuk a kollektív memória által kevésbé biztosított. A lakodalmi szokásszövegek pontos memorizálásában mindig kevesen, inkább egyének érdekeltek, és rövid időre (!), egyedi alkalomra. Kivétel számba megy Timár Ferencné Máthé Veronika (1900), Sándor Andrásné Török Erzsébet (1922), Ferenc Anna (1902) esete, akik több évtized múltával is tökéletesen emlékeztek menyasszonyi búcsúzójukra.

A szóban forgó rituális szövegek írott változatait bizonyos hiedelmek és lélektani helyzetek összefonódása, együttes mechanizmusa is szükségessé teszi. A szentdomokosiak felfogása szerint az új pár boldogságát az is befolyásolja, ha a lakodalom szépen, gördülékenyen (analógiás mágia) zajlik le. Ebbe a fogalomkategóriába pedig az is beleértendő, hogy a gazda, a menyasszony „nem sül fel" szövegmondás közben. Mivel azonban ennek az esélye pszichikai alapon potenciálisan mindig fennáll, a rítusok lefolyása során a menyasszonyt a koszorúsleányok segítik át nehéz percein, „akik diszkré-

ten kezükben tartják a leírt szöveget, mindvégig követik és súgnak", a gazda mellet pedig a gazdáné, a felesége áll ugyanazért.[14]

Záró gondolatként domokosi tapasztalataim alapján azt mondhatom, hogy a lakodalom rituális szövegei írásbeliségének-szóbeliségének egymásmellettisége a folklór egyik realitása. Rendeltetésük, funkciójuk kölcsönösen feltételezi egymást. Úgy is fogalmaznék, hogy a szokásszövegnek „kettős állampolgársága" van: az írott folklórhoz és a szóbeli folklórhoz is tartozik. Mindkettő rendeltetése és létjogosultsága vitathatatlan. Az egyik állapot megszűnése maga után vonná a másik megszűntét, ami viszont a rítus halálát vagy legalábbis elsorvadását jelentené. (Lásd némely városi lakodalom esetlenségét.) Noha érdekes és meglepő ellenpéldát is felhozhatok, ami a szokás folklorizmusaként is felfogható. Két évvel ezelőtt egy főorvos fordult hozzám, hogy segítenék neki, mert a keresztfia (szintén orvosi család sarja, frissen végzett informatikus) lakodalmán ő lesz a „ceremóniamester". Mit tehettem, a domokosi lakodalom szokásrendjét adaptáltam, a rítusszövegekkel egyetemben. Írott forgatókönyvet adtam a kezébe, rendezői utasításokkal láttam el. A lakodalom után nyomban felhívott és nagy sikeréről számolt be, igen-igen köszönve, hogy a lakodalom „fő embere, biztos vezetője" lehetett.

Viszont úgy is gondolom (visszakapcsolva a szövegekhez), hogy ez a kettős státus a két változat között nem jelent egyenlőséget, illetve azonosságot. Bármennyire is dialektikus viszony van köztük, sajátos vonása, egzisztenciája van mindkettőnek.

Az írott szövegváltozatok kialakítása, adaptálása az egyén ízlése, műveltsége (a népi kultúra és iskolázottság szimbiózisa), helyzete, végül is egész szubjektivitása közreműködésével történik. A szöveg szemantikai, stilisztikai értékei szintén ezek közreműködésével érvényesülnek, illetve jönnek létre. Alkotásról igazából itt beszélhetünk. Ugyanazon szöveg orális változata a szokás élő környezetében, közösségi részvétel és elvárás előtt, mindig egy-egy rítusmozzanat, szokásesemény kontextusában és terében, a szerep megkívánta hang, gesztikuláció és mimika kíséretében realizálódik. Itt tehát szöveginterpretációról beszélhetünk inkább.

Meglátásaim szerint összefoglalásom végén újra válaszolok Keszeg Vilmos kérdésére: a népi írásbeliség folklór – nem orális, hanem írott –, és vele foglalkozni nemcsak érdemes, de kell és időszerű.

JEGYZETEK

1. Keszeg 1991.
2. Keszeg 1996, 5.
3. Keszeg 1991, 17–72.
4. Keszeg 1991, 55.
5. Uo.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

6. Györgyi 1983, 468.
7. Györgyi 1983, 469.
8. Györgyi 1983, 471.
9. Keszeg 1991, 48.
10. Keszeg 1991.
11. Keszeg 1991, 15.
12. Balázs 1994, 235–236.
13. Balázs 1994, 230.
14. Balázs 1994, 229.

Irodalom

APOR Péter
1978 Az régi erdélyiek lakodalmiról és házasságiról. In: Metamorphosis Transylvaniae. Buk. 93–122.

BALÁZS Lajos
1994 Az én első tisztességes napom. Párválasztás és lakodalom Csíkszentdomokoson. Buk.

GYÖRGYI Erzsébet
1983 Házasságkötés és lakodalom. In: Uő: Lakodalom. 467–472. Debrecen

KESZEG Vilmos
1991 A folklór határán. Bukarest
1996 Kultúra, írásbeliség, folklór. In: A Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője. 3–4.sz. Kv. 4–5.

Asztalos Enikő

AKTUALIZÁLT RIGMUSOK ÉS ATEISTA ESKÜVŐI SZERTARTÁS AZ 50-ES ÉVEKBŐL

Az 50-es években a romániai magyar közművelődésben is nagy teret hódított a tömegesen gyártott rigmusok és csasztuskák felhasználása. Intézményekben, vállalatokban, kultúrházakban kötelező volt az „agitációs brigádok" megalakítása, amelyek megfelelő alkalmakon rigmusba szedve, a kommunista ideológia szellemében dicsérték meg az élenjárókat, s gúnyolták ki a lemaradókat. A Művelődési Útmutató, a Dolgozó Nő című országos folyóiratok, valamint a rajoni napilapok biztosítottak teret e műfajnak, a színdarabok, táncleírások, dalok mellett.

A rigmusnak alkalmi, politikai agitációs szerepe volt. Ebben is a szovjet példát tekintették követendőnek. Voigt Vilmos „félnépi amatőr rögtönzés"-nek nevezi.[1] Elsősorban tehát nem a nép találta ki, terjesztette ezeket a csasztuskákat, hanem a hivatalos megbízottak, a népművelők, az írók, alkalmazkodva a hatalom politikai-ideológiai elvárásaihoz.

A magyar népszokások is alkalmat kínáltak a rigmusok aktualizálására, alkalmazkodóképességük, hajlékonyságuk, dramatikus jellegük tette őket erre alkalmassá. Az átirat, az aktualizálás egyúttal a népi vagy félnépi költészet átmentésének is eszköze volt a diktatorikus társadalomban, hiszen felhasznált hagyományos elemeket is. Szerzőik, elsősorban a falusi értelmiségiek, valósággal írónak érezhették magukat.

A hagyományos lakodalmi rigmusoknak új szellemiséggel való megtöltése azért született, hogy a templomi esküvő vallásos jellegét háttérbe szorítsa, s a materialista életfelfogást terjessze. A lakodalmakat a kultúrházban tartották a kommunista meggyőződésűek, ateista szellemben, az egyházi rítus megkerülésével. Itt meg kellett tartani bizonyos szokásvezetési hagyományt, mert a lakodalom hagyományos menete ezt megkövetelte. Másrészt a falusi násznép jobban szerette az ismert rigmusokat, idegenkedett a politizáló szövegektől. A szerző ezért csak néhány szó kicserélésére szorítkozott, esetleg új szövegrészt toldott be Isten nevének elkerülésére, a közös gazdálkodás előnyeinek, az osztályellenség elleni harcnak a hangsúlyozására. A „megújított" lakodalmi rigmus így betöltötte azt a szerepet, hogy megmentette a hagyományos szokást, de az aktualizálással politikai céloknak is megfelelt, amelyeket a népművelő el akart érni. Itt viszont a közösség nem formált, nem alakított, nem is sajátította el az átírt szöveget – megszűnt a közösség teremtő ereje. Oka az, hogy a közösség nem fogadta el

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

a ráerőszakolt társadalmi-politikai rendszert, melyet ezek az új rigmusok is megpróbáltak „belopni" életébe. A paraszti közösség, a falu, a vidék nem fogadta el a kötelező terménybeadást (kvótát), a kulákok elleni harcot, a kollektív gazdaságok szervezését.

Ezek a rigmusok alapvetően felsőbb akarat alapján születtek, s nem közösségi termékekként, hanem színjátékként kerültek a közösség elé. Ez a rigmusköltészet tehát nem lehet része a népköltészetnek, mert megszületésénél a közösségnek nem volt szerepe, s nem vallotta magáénak, nem fejlesztette tovább, hanem – ahogy módja nyílott rá – visszatért a régi, hagyományos vőfélyversekhez. A szocialista rigmusköltészet nem válhatott sem igazi irodalommá, sem igazi népköltészetté. A rigmus hiába mellőzte a vallásos utalásokat, mert a faluközösség – a kisszámú pártaktivistát kivéve – egyháza tagjaként továbbra is megőrizte vallását és hitét. Előadták viszont részleteiben vagy egészében ezt a színjátékot azok, akiktől a materialista gondolkodást és viselkedést megkövetelte a kommunista pártfegyelem.

Mint propagandisztikus eszközök már feledésbe merültek ezek a rigmusok, melyek igen jól jellemzik a letűnt korszakot, akaratlanul is parodisztikus képet nyújtva róla.

A Maros megyei, Nyárád menti hagyományos lakodalmi rigmusok egyik régi gyűjtője és aktualizálója, az ateista esküvők rigmusainak szerzője Imreh Sámuel, Székelykakasdon lakó nyugdíjas.

1925. április 15-én született Székelykakasdon. Szülei 15 hektár földdel rendelkeztek, a faluban jómódú birtokosoknak számítottak. Kuláklistára csupán azért nem kerültek, mert öt gyermekük között oszlott szét a föld, s végül az egész birtok bekerült a kollektív gazdaságba. Elemi iskoláit szülőfalujában végezte, előbb magyar, majd az átalakított iskolában román nyelven. 1940-től Marosvásárhelyen tanul, előbb a Polgári Iskolában, végül az Ipari Iskolában. 1943-tól a magyar hadseregben szolgál, kikerül a frontra. Szülőfalujába hazatérve 1944-ben helyettes tanító, majd 1947-től behívták a román hadseregbe szolgálni. 1945-től tagja lett a Romániai Népi Szövetségnek, 1946-tól a Román Kommunista Pártnak.

1950-ben, a nagy pedagógushiány idején, helyettes tanítói állást kap Haranglábon azzal a feltétellel, hogy magánúton végezze el a tanítóképzőt, amit meg is tett. Haranglábon ismerte meg a magyarláposi születésű Brauer Erzsébet tanítónőt, akit 1951-ben feleségül vett. Kislányuk, Ildikó, 1952-ben született.

1952-től Meggyesfalván lett tanító, innen került a megyei tanfelügyelőségre, tanfelügyelő beosztásban.

Négy évi házasság után elvált a feleségétől. Válásukat egyrészt az okozta, hogy a férj meggyőződéses materialista világnézetével ellentétben a feleség hithű katolikus volt. A családban a nézeteltérések valójában abból származtak, hogy a férj aktivistaként alig tartózkodott családjával, terepmunkája elvonta a családi élettől. Válás után többé nem nősült meg.

1953–56 között elvégezte a pártegyetemet, közben a Székely Népi Együttes szervezője lett, ezután megyei aktivistaként tanügyi, kulturális és sportfelelős.

1957-től a nyárádszeredai Művelődési Ház, 1959-től a mezőbándi Rajoni Kultúrház igazgatója, innen áthelyezik a mezőpaniti Rajoni Művelődési Házhoz szintén igazgatónak. Utolsó munkahelye 1967-től a Tartományi Mezőgazdasági Terménybegyűjtő Központ. Innen vonult nyugdíjba.

Nyugdíjas éveit szülőfalujában tölti, írásait gyarapítva és rendezgetve. 65 éves korában agyvérzés érte, melyből egy év alatt szerencsésen felgyógyult. Leánya és három serdülőkorú unokája nála töltik a nyári vakációkat, megművelik a kertet. A visszakapott 10 hektárnyi földjét részében dolgoztatja meg. Leánya, aki Marosvásárhelyen iskolai asszisztensnő, hétvégeken is kijár a faluba édesapja gondozására.

Már diákkorában verselgetett, s tanító korában a hagyományos lakodalmi rigmusokat is összegyűjtötte Maros megye különböző falvaiból. A rigmusok aktualizálását, pártos szellemben való átdolgozását aktivista korában, elsősorban agitációs brigádok számára végezte. 1954-ben került először sor arra, hogy saját költésű, kommunista szellemiségű rigmusait előadják, mégpedig egy pártaktivista papnélküli, falusi temetésén. Azért fordultak hozzá, mert a halott családja egyházon kívüli volt. Mint meséli, tehetségének híre ment, s megkérték, hogy írja meg az ún. IMSZ (Ifjú Munkás Szövetség) – esküvők menetét és rigmusait azok számára, akik pártfunkciójuk miatt kiléptek az egyházból. Sok kísérletezés után született meg a teljes, letisztázott változat. Többszáz példányban gépeltette le, s terjesztette az akkori Magyar Autonóm Tartomány falvaiban és mezővárosaiban. Szülőfalujában, Székelykakasdon sohasem adták elő, mindenki templomban esküdött, hagyományos rigmusokkal. De – amint visszaemlékszik – több mint ezer személy kérte el tőle, hogy agitációs brigád számára felhasználják, részletekben, vagy teljes IMSZ-esküvőkre. A szerző egyetlen egyszer vett részt a maga szerkesztette esküvői ceremónián, egy vármezői IMSZ-esküvőn. Művét ki is akarták adni, de csupán részletek jelentek meg belőle nyomtatásban, beleszőve román népszokásokat is. A szerző semmilyen szerzői díjat nem kapott, egyetlen kinyomtatott részlet birtokában sincsen a mai napig sem, csupán a teljes kézirat. Aktualizált ateista műsorait a művelődési házakban adták elő, s nemcsak lakodalmi rigmusokat, hanem halotti búcsúztatókat, születésnapi felköszöntőket, nyugdíjazási ünnepségek műsorát is.

Az általa írott összesen 31 lapnyi anyagot három csoportba rendszereztem.

1. A hagyományos vőfélyversek, melyek a népi dramatikus szokásokhoz fűződnek (kb. az anyag 10%-a).

2. Az Imreh Sámuel által költött új rigmusok, melyek vagy hagyományos

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

székely népszokásokat verselnek meg vagy vőfélyvers-kiegészítőkként íródtak (kb. 30%-ban).

3. A lakodalmi szokások átírása kommunista szellemben (kb. 60%-ban).

A kézirat megértése érdekében szükségesnek látom leírni a Nyárád menti hagyományos esküvői szokásokat.

A menyasszony a helybeli varrónőnél varratta meg az esküvői ruháját, csak a fehér koszorút és fátyolt vásárolta meg a városból. Ruhája: hosszúkarú ing, fehér fersing, derekas szoknya, fodros kötény. Haját hátrafésülve egy vagy két ágba fonta, lábára száras cipőt húzott. A vőlegény fehér inget, priccses nadrágot, kabátot vett fel, kemény szárú csizmát viselt, s piros muskátlit tűzött a gomblyukába.

Két vőfély és két násznagy vezette le a szertartást.

Az esküvő előtt három héttel volt a kikérő, a leánykérés. A leány családjánál a két örömapa s a szekeres, aki a fiú apját vitte, elfogyasztott egy közös ebédet vagy vacsorát. A vendégségbe (a lakodalomba) egy héttel hamarabb hívogattak a vőfélyek. Előbb a nyoszolyólányokat hívták meg, azután a násznépet. A bútort a leány az apjával egy héttel hamarabb vitte el a vőlegény házához ökörszekérrel, s az első házba rendezték be az új párnak. A lakodalom szombati napon délelőtt 10 órakor kezdődött. A násznép a két háznál külön-külön gyülekezett, a leányos háznál a leány rokonai, a fiús háznál a fiú rokonai. A vőlegény násznépe azután indult el a menyasszony után, miután a vőfélyek elbúcsúztatták a vőlegényt. A menyasszonyt is rigmusokkal kérték ki a vőfélyek. Előbb álmenyasszonyt hoztak ki a házból a menyasszony helyett: öregasszonyt, cigánynét, kislányt, nyuszólányt, s csak végül a menyasszonyt. A menyasszonyt is a vőfélyek búcsúztatták el a családjától, szomszédaitól. A két násznép együtt indult el a templomba. Indulás előtt és a templomból kijövetkor a vőfélyek rigmust mondtak. A násznép a templomból a vőlegényes házhoz vonult, ahol az örömszülők fogadták a menyasszonyt, a vőfélyek rigmusaival. Ismét együtt indult el a násznép a kultúrotthonba, a lakodalmi ebéd és a mulatság színhelyére, ahol az ételeket a vőfélyek rigmusaival tálalták. Ugyancsak rigmussal szedik össze az ajándékokat és a pénzadományt. Következik a menyasszonytánc és a kontyolás, szintén a vőfélyek rigmusaival.

Imreh Sámuel lakodalmi leírása a folklorizálódott vőfélyversekből is tartalmaz jónéhányat, a szerző gyűjtésében. Ezekből az *Uram, uram* megszólítást kihagyta, kicserélte, s néhol a rigmust saját verseivel megtoldva közölte.

I. A következő fejezetekben találunk hagyományos vőfélyverseket: a menyasszonybúcsúztató, az I. vőfély hívogatója, nyoszolyólány kikérője, a vőlegénybúcsúztató egyes részletei, a menyasszonyos háznál való bekösöntő, a néptanácstól kijövet (eredetileg a templomból kijövet), valamint az ételek és italok feltálalására elmondott rigmusok, a pálinka, a tormás hús, a bor, a paprikás, a becsináltleves, a sült, a töltött káposzta felszolgálá-

sakor elmondott versek, az asztalhoz ültetésre való felszólítás, a tréfás vőlegény- és menyasszonycsúfoló, a szakácsné fájdalomdíja, a lepény, tészták, torta feltálalására mondott versek. Hagyományos rigmusokat találunk a menyasszonytáncra szólításkor, asztalbontáskor, az új asszony bemutatásakor, ágybetörés bejelentésekor.

II. Az Imreh Sámuel által költött rigmusok alkotják a következő réteget. Ezek vagy székely népszokásokat verselnek meg, vagy vőfélyvers-kiegészítőkként születtek. A helyi szokást hangoztató rigmusban például „leányos táncra" és „verbunkra" biztatja a fiatalokat. A Hívogatóvers népszokást szed rigmusba: bokrétát kér a legények kalapjába s szalagokat a vőfélypálcákra. Szintén népszokást versel meg, amikor a II. vőfély arra kéri a nyoszolyólányokat, hogy tűzzenek zsebkendőt a hívogatok mellényzsebébe, s erre rigmussal válaszol a nyoszólány. A násznép meghívása is a szerző verse. Az I. vőfély versben kéri el a kultúrotthont a lakodalomra. A Vőlegénybúcsúztatót megtoldja, és Beköszöntőt ír a menyasszonyos házhoz. Ismét népszokás rigmusbaszedése következik: megverseli a menyasszonykérés és kiadás körüli alakoskodást. A szerző versével indul a násznép a néptanácshoz. A néptanácsnál Vőfélyi bejelentőt iktat be az esküvőbe. A néptanács előtt versben és prózában ad utasításokat arról, hogyan kell felállni a néptanács esketŏ szobájában. A Családjogi Törvény alapján prózában írja le a néptanácsi titkár esketőszövegét. Ugyancsak prózában dramatizálja a házasságkötési szertartást. Szintén saját szerzemények a vacsora előtti rigmusok, a mulatozásra biztatás, az elkésők miatti várakozás szövege. Az öt pohárköszöntő a szerző egyéni ötlete, nem hagyományos szokás. A Násznagyi beszéd elmélkedés a házasságról, egyetlen értéke, hogy felsorolja a korabeli bútorokat és asszonyi munkaeszközöket (láda, ágy, dívány, tökgyalu, lábos, sajtár, sütőlapát, üst).

A kézirat jelentős részét teszi ki a lakodalom dramatikus szokásainak átírása kommunista szellemben, ateista szertartással (ún. IMSZ-esküvő).

Már az 1. oldalon a Sirató, az IMSZ titkár megnyitó szövege hivatkozik a békeharcra. A hívogatás után a menyasszony *„Isten veletek"* helyett *„Boldogság veletek"* köszönéssel búcsúzik a vőfélyektől. A vőlegény elvtársaknak nevezi a vőfélyeket, Pistát, Jóskát, s a dolgozókhoz küldi a lakodalomba hívni őket. Az I. vőfély így aktualizálja a vőfélyverset:

Továbbra is kérünk, legyél büszkeségünk,
Pártunk tanításán vezéreljél bennünk.

A II. vőfély így biztatja a vőlegényt:

Adjatok hazánknak sok ügyes dolgozót,
Gazdag szép hazánkban boldog az életünk.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Ha netán mégis több hely nem lenne,
Repülünk rakétán a magas egekbe.

A kézirat 5. lapján megjegyzésben, rendezői utasításként a szerző hangsúlyozza, hogy a legény- és leánybúcsúztatót az IMSZ alapszervezet rendezi, s meghívja a nem IMSZ tagokat is, „felhasználva ezt az alkalmat a szervezeten kívüli ifjak bevonására az IMSZ-be". Itt megjelöli az esküvő politikai célját. A hívogatóvers *„Isten áldása"* helyett a *„föld áldását"* kéri a meghívott ház népére. Már itt utal az egyházi esküvő mellőzésére:

Akkor teszen esküt a törvény nevében,
Hogy mátkájával boldogságban éljen,

s az esküvő szót kerülve ünnepségről beszél. A szertartás új változatát ősi szokásként emlegeti a vőfély:

Méltán az ős népi székely szokáshoz
Tiszta szeretettel menjünk a tanácshoz,
Az anyakönyvvezető, elnök, titkár előtt
Írják be nevüket, mondják el az esküt,
Fogadalmat tenni a kultúrotthonba.

Miután a menyasszonynak megköszöni a bokrétát és a pálcadíszítést, így köszön el a II. vőfély:

Kívánunk örömet, sok szerencse veled,
Érezd mindig népi rendszerünk jóságát.

A II. vőfély a nyoszolyólánytól piros zsebkendőt kér, és ezt ősi népi színünknek nevezi (nem szerelmi szimbólumra gondolva). A násznép meghívásakor a vőfély ismét hangoztatja az egyházi esküvő mellőzését:

A néptanácsnál tartja esküvőjét,
A kultúrotthonban boldog menyegzőjét.

A búcsúzás az előbbiekhez hasonló: *„Addig is boldogság legyen kelmetekkel"* – ami egyáltalán nem népi köszönési forma. A II. vőfély rigmusaiban a megszokott *uram, uraim* megszólítás vagy a népies *bátyám, szomszéd, rokon* helyett a falun soha meg nem honosodott *dolgozót*, *munkatárs*at emleget, akár a pártgyűlésen:

Ősatyáink is, mikor házasodának
Minden dolgozót ők oda meghívának.

Akkor esik jól a dolgozó falatja,
Ha maga körül munkatársait láthatja.
De minden dolgozót tiszta szívvel várunk.

Az I. vőfély kommunista szólamokkal jelenti be a néptanácsnál az esküvőt:

Tisztelt elnök elvtárs, mindannyiunk atyja,
A pártot, s a népet itt is magasztaljuk.
Éljen!

A II. vőfély mint politikailag megfelelő ifjakat jelenti be az esküvő előtt álló fiatalokat:

IMSZ tagsághoz hűek, a munkában elsők,
Szép szabad hazánkat s a törvényt becsülik.

A II. vőfély a kultúrotthon nagytermének igénylésekor egyúttal műsort is kér a lakodalomra (erről aztán többet nem esik szó). *További fejlődést népi kultúránkban* – emeli ki a népnevelési szándékot.

A menyasszonyért induláskor a vőfély a násznépet *tisztelt elvtársak*nak szólítja, majd ismerteti a szertartás programját:

Először őket a néptanácshoz visszük,
Az anyakönyvvezetőnél szépen bejegyezzük,
Majd a falunk teljes közönsége előtt
A kultúrotthonban tegyék le az esküt.

A vőfély Vőlegénybúcsúztatója is politizáló. Az apa érdeme, hogy hű fiat nevelt szép szabad hazánknak, majd a vőfély megígéri, hogy az egész nép előtt tesz majd fogadalmat a vőlegény. A vőlegénybúcsúztató után a násznép a menyasszonyért indul, s közben az agitációs brigádok csasztuskáinak mintájára a szerző kurjantásokat ír az új életről, az osztályharcról, a kollektív gazdaságról, az egyenlőségről:

Szép az élet, ragyog a nap,
Új életünk tavasza van!
Nyárádmenti gyerek vagyok,
Kollektívben élen járok!

Ne sírj Kati, most már mindegy,
Kollektívbe nem léptél be!

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Találtam én szeretőt,
Kollektívből, a legelsőt!

Házasodj meg, ne panaszkodj,
Kollektívben nem lesz adód!
Szép a tavasz, szép a nyár
csendőr, jegyző nincsen már!

Nem kérünk mi gazdaságot,
Csak megértő házastársat!
Fene eszi a kulálkját,
Mért nem veszem az ő lányát.

A menyasszonyos háznál a Beköszöntő az elvtársakhoz beszél, a násznépet *elvtársak*nak nevezi. A Menyasszonykikérőben a vőfély a menyasszony legfontosabb tulajdonságaként azt emeli ki, hogy igazi hazafi. Az új világ előnyeit, a munkás-paraszt szövetséget hangoztatja a vőfély, s nem kér hozományt a menyasszonytól, mert: *„Szegénység hazánkban? bizony az már nincsen."* Házépítésre kölcsönt ad az állam, bútort részletre vehetnek a fiatalok, mert azt a munkások adják. A vőfély a vőlegényt így dicséri rigmusában:

Két normát is megdönt, amíg más csak egyet.

A menyasszony násznagya, aki a falusi esküvőkön vidékünkön sohasem mond rigmust, a násznépet *kedves elvtársak*nak nevezi, s az új párnak a *„Munkások ragyogó hű példáit"* emlegeti és a román-magyar testvériséget:

Kik mindig hűséggel szolgálják a népet,
Népünk büszkesége Dózsa meg Horea
Petőfi, Balcescu meg százan annyian,

Petre Gheorghe, Ocskó Teréz és Józsa...

– tehát a kommunista vértanúk példáihoz is nyúl.

A Menyasszonyi búcsúztatóban a vőfély a szomszédoktól így búcsúztat:

Élvezzétek hazánk minden boldogságát,
A párt és a nép adta minden jóságát.

A vőfély meghívja a násznépet beírni a nevet a néptanácshoz és fogadalmat tenni a kultúrotthonba. Ismét a munkás-paraszt szövetségre, népünk boldogságára, a párt vezető szerepére hivatkozik:

Szép szabad hazánkban boldogságban élünk,
A dolgozók egymást szépen segítik.
Induljunk hát útra, a népek nevében
Pártvezette úton újabb győzelemre.

A néptanács előtt a vőfély csendet kér *„a néptanács és a párt iránti tiszteletből"*.

A Fogadalom (esküvő) a kultúrotthon színpadán történik. A szerző a következőképpen helyezi el a szereplőket: a nézőtérrel szemben ül a néptanács elnöke, az alapszervezeti titkár, a nőszövetségi elnök, az IMSZ titkár, a kultúrotthon igazgatója; előttük tesz fogadalmat a nézőtérnek háttal álló ifjú pár, a násznép pedig a nézőtéren ül és áll.

Ezután következik a néptanácsi elnök beszéde, amely dagályosságával, a pártgyűlésekre emlékeztető szóvirágaival az ünneplő népsereghez beszél, a napfényes jövőről, hazánk virágzó kertjéről, a kollektív gazdaság nagy családjáról, a kommunizmusról, amely majd a falut, a rajont, a tartományt, a munkás-paraszt szövetséget, drága hazánkat fogja erősíteni. Ez a beszéd magában foglalja az egész kommunista pártprogramot, a szocializmus építésének célkitűzéseit, a nemzetiségek egyenlő jogait és a békeharcot.

A pártgyűlésszerű fogadalom azzal folytatódik, hogy a néptanácsi elnök a vőlegénnyel és a menyasszonnyal fogadalmat tétet, hogy harcolni fog *„a párt és a népek zászlója alatt A KOMMUNIZMUS GYŐZELMÉÉRT"*, s hogy jövendő gyermekeiket a proletár nemzetköziség szellemében fogják majd nevelni.

Miután a néptanács titkára ismét házastársakká nyilvánítja a fiatalokat, a pionírok üdvözlik az új párt zászlóval, kürtszóval, dobpergéssel, harcos üdvözletüket hozva, s arra kérik őket, hogy neveljenek hűséges ifjakat pártunknak és népünknek.

Az I. vőfély felköszönti az új párt s biztosítja rigmussal a násznépet, hogy a vőlegény ezután hűséggel fogja szolgálni a párt, s a népek ügyét *„Mindnyájunk javára: a kommunizmusért."* Ezután a pionírleányka népünk büszkeségének nevezi az ifjú párt.

A vacsora előtt elmondott rigmusban a szerző a II. vőfély szövegével arra biztatja a násznépet, hogy énekelje Dózsa apánk híres indulóját, s antiklerikális sorral zárja:

Rázza ki a hideg azt a huncut papját.

Mikor a vőfély az ételek után indul, kéri a násznépet, hogy kiáltson éljent a szép szabad hazánkra.

Az I. pohárköszöntő a tömegek tudományos nevelését akarja szolgálni. Rigmusba foglalja az emberiség történelmét, a törzsi szervezettől kezdve, az ősközösséggel folytatva, a hűbéri rendszer és a kapitalizmus hibáit ostoroz-

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

va. Mivel a lakodalmi asztalnál mondja el, a házasság körülményeiről beszél a történelem során: a nászéjszaka a földesúr joga volt a jobbágyleány esküvőjén, a kapitalizmusban a pénz számított, de ma már pénz és vagyon nem kell, a házassághoz elég a szerelem.

A II. pohárköszöntő dicsőséget kíván hazánkra, s *népünk győzelmére igyunk* felszólítással biztatja a násznépet. Majd így folytatja: *„Vezessen a pártunk újabb győzelemre"*; majd a munkás-paraszt szövetségről beszél. Élteti a néptanácsot, s osztályharcra buzdít:

Ha kell az urakat kinyírjuk egy szálig.

A szertartás befejező rigmusai között a vőfély a kontyolás után ismét kommunista klisékkel fejezi be szövegét:

Ki hű harcost nevelt a Pártnak s a népnek.

Összefoglalva, az elmondottak alapján világossá válhat, hogy ez az átdolgozott, ateista szertartás, az aktualizált rigmusok, a szocializmus építéséről, a kommunizmusról szóló szlogenekkel kiegészített vőfélyversek nem verhettek gyökeret a hagyományban. A rendszer elmúltával az egyházi esküvő tiltásának megszűnésével a falusi emberek mindannyian a hagyományos, régi lakodalmi rigmusokat használják, valamint a régi templomi esküvővel rendezett dramatizált lakodalmi szokásokat.

Tulajdonképpen az ún. IMSZ-esküvők divatja még az egyházon kívüliek számára is jóval korábban megszűnt. A Romániai Magyar Népi Szövetség és a Magyar Autonóm Tartomány megszüntetése, majd a Ceausescu korszak még kegyetlenebb diktatúrája a rendszerhez addig hű népnevelők számára is világossá tette, hogy ez a rendszer nem hozza meg a nemzetiségek várt egyenjogúságát. Így a kultúrotthonban történő „fogadalomtétel" nemcsak mai szemmel nézve nevetséges, de azzá vált már a 70-es években is. Ha a párttag szülők, a KISZ (Kommunista Ifjúsági Szövetség)-tag fiatalok a Securitatétól való félelmükben, állami munkahelyük megőrzése céljából nem mertek templomban megesküdni, a néptanácsnál történő hivatalos esküvő után a kultúrotthonba vonultak a nászneppel, ahol a régi hagyományok szerint megőrzött vőfélyversekkel csak a lakodalmi mulatságot rendezték meg, ateista szertartás nélkül.

Ez a ma már szerencsésen elfelejtett szertartás olyan dokumentumanyagnak számít, amely nemcsak egy letűnt korszak visszásságait tükrözi, de annak veszélyeire is rávilágít, mennyi kárt okozott az emberek lelkivilágában, melybe bele akarta magát erőszakolni.

Adatközlők

Imreh Sámuel – nyugdíjas értelmiségi, Székelykakasd
Micleané Imreh Ildikó – 43 éves egészségügyi asszisztensnő, Marosvásárhely
Szépné Muzsnai Erzsébet – 83 éves földműves, Székelykakasd
Kissné Szép Júlia – 84 éves földműves, Székelykakasd
Kiss Irma – 54 éves nyugdíjas asszisztensnő, Marosvásárhely

Jegyzetek

1. Voigt 1978, 416–417.

Irodalom

VOIGT Vilmos
1978 *csasztuska.* Világirodalmi Lexikon II. Cam-E. Bp. 416–417.

Függelék (szemelvények)

SIRATÓ

IMSZ titkár: (megnyitó)
Kedves jó elvtársak ünnepelni jöttünk
Kitartó munkánkba örömet vegyitsünk
Alapszervezetünk két legszebb virága
Készül esküvőre, s uj élet utjára.
Ha ők így akarják szálljon áldás rájuk
Éljék életüket mint nyiló virágok
Induljanak utra friss jó egészségben
Éljen vén, s fiatal örömben, békében
Szabaddá lett hazánk, örökké viruljon
Kard, puska s más fegyver ezután nyugodjon
S hogyha talán mégis mennydörög, villámlik
Ott leszünk a harcban egyetlen egy szálig
Szárnyra kelünk akkor, s megvivjuk a csatát
Megvédjük a népek örök igazságát
Ezzel aztán én a beszédemet zárom
És az új pár kedves bucsuzását várom.

Menyasszony:
Amikor a hajam két ágba bé fontam
Vagy, hogyha ugy tetszett vállamra ontottam
Aki csak rám nézett, szivük ugy dobogott
Én meg aztán hagytam, szemük hadd csillogjon

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Dobogó szivük hát utánam bomoljon
Mert már akkor meg volt választott legényem
Akiért eladnám minden üdvösségem.
Kívánom nektek hü társat leljetek
Akivel járjátok mindig életetek
Hogy ez megtörténjen én is esedezek
Tisztelt jó legények boldogság veletek.

I. vőfély: *(Jóska)*
Örömmel fogadom én kedves barátom
Kérésedre illön helyemet meg állom
Hogyha már itt tartok engedjék meg nekem
Hogy egy pár szoban bátran köszönthessem
Ifjuságunk között jó barátunk voltát
Sok hasznos munkáddal szép példát mutattál
Továbbra is kérünk legyél büszkeségünk
Pártunk tanitásán vezéreljél bennünk.

II. vőfély: *(Pista)*
Én is csak azt mondom, mit barátom mondott
Adjatok hazánknak sok ügyes dolgozót
Gazdag szép hazánkban boldog az életünk
Ha dolgozunk szépen lesz bövön kenyerünk
Ha netalán mégis itt több hely nem lenne
Repüllünk rakétán a magas egekbe
Ezzel aztán én is beszédemet zárom
Köszönjük bizalmad én legjobb barátom.

HÍVOGATÁSOK

(a násznagy meghívása)
I. vőfély:
Méltó tisztelettel léptünk a hajlékba
A föld áldása szálljon az itt lakokra
A házi gazdától bocsánatot kérünk
Hogy tisztes házába jönni merészkedtünk
Jövetelünk okát elmondjuk röviden
Egy szép menyegző van nálunk készülőben
Melyre a családját általunk hivatja
A boldog vőlegény és a menyasszonya.

II. vőfély:
Böséget és áldást, mindig békességet
Sose érje bu, vagy baj a háznépet

Mi illemtudóan engedelmet kérünk
Hogy bátorságot vettünk, s ide beléptünk
Mi (Kaszás Jánosnak) vagyunk küldöttei
Ki kedves mátkáját igaz szivvel kéri
Hogy a már megbeszélt nagy ünnepjük napján
Mint igaz dolgos leánytól váratván
Mélton az ös népi székely szokáshoz
Tiszta szeretettel menjünk a tanácshoz
Az anyakönyvvezető, elnök, titkár előtt
Irják be nevüket, mondják el az esküt
Fogadalmat tenni a kulturotthonban
Mint akik belépnek a házasok sorába
S hogy mindent elmondtunk illő tisztelettel
Kivánjuk addig is éljenek békével.

I. vőfély:
Mielőtt elmennénk, kérünk mi még egyet
A kedves menyasszony, tiszteljen meg minket
A vőlegény nekünk szavát adta arra,
Ha mi jól eljárunk, kedves menyasszonya
Kalapunkra diszes bokrétát fog adni
Vőfélyi pálcánkra szallagot fog rakni
Mi tehát kérjük a vőlegény nevében:
Kalapunkat, s pálcánkat diszitse fel szépen.

***Nyoszolyolány** (válasza)*
Lépjetek hát, bátran legények elömbe
Tüzzem a szép kendőt melletek zsebébe
Tüz piros a szine akár csak a vér
Szivünk is megdobban, ha szemünk reá néz
Örök ifjuságot hirdet mindenkinek
Ne kelljen feketét vigyetek senkinek
Köszönöm a meghivást szivesen vállalom
Bizonyságul nektek ezt a kendőt adom.

MEGHÍVÓ

II. vőfély:
Szives atyafisággal jövénk be a házba
Hivni a háznépet egy ártatlan nászba
Ösatyáink is mikor házasodának
Minden dolgozot oda ők meghivának
Töllük örököltük e kötelességet
Mert szereti ám a nép a vendégséget

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Akkor esik jol a dolgozó falatja
Ha maga körül munkatársait láthatja
Ám de nem csak férfi kell a mulatságba
Asszony és lány nélkül nem megyünk a táncba
Azért jövénk tehát most e tisztes házba
Meghivni kelmeteket a mulatságba
Gazdagon fogadni bár senkit sem tudunk
De minden dolgozot tiszta szivvel várunk
Szivesen látjuk ott, s várjuk el kenteket
Itthon ne maradjon az se aki beteg
Most a választ igen szóval kérem
Jöjjenek is mind el arra mindenképpen
Addig is kivánom éljenek békében.

NÉPTANÁCSNÁL VALÓ BEJELENTŐ

I. vőfély:
Tisztelt e:nök elvtárs, mindannyiunk atyja
Jancsi Rozsi küldött itt is az iratja
Régi népi szokás örök öröksége
A tanácshoz menni örömben szükségben
Hogy ha már ez igy volt, ezután is legyen
Mindenki tudtával fogadalmat tegyen
szivből szivhez szoljon örök eskü szavuk
A pártot, s a népet itt is magasztaljuk
Éljen.

II. vőfély:
Titkár elvtárs kérem, ki lesz itt a penna?
Aki ezt az ujpárt örökre beirja
Mondja is meg neki készitve izibe
A jövö vasárnap itt lesz a násznépe
Kérjük mi helyettük, tegyék meg érettük
Becsületes dolgos ezért kezeskedünk
IMSZ tagsághoz hüek, a munkában elsők
Szép szabad hazánkat, s a törvényt becsülik.

KULTÚROTTHON ELKÉRÉSE

I. vőfély:
Igazgató elvtárs megkövetem szépen
Egy fontos dologban engem kisegéljen
Nagy ünnep lesz nálunk, s máris készülőben
Jancsi Rozsinak lenne menyegzője
Hogy e szép napra derüt vegyithessünk
A nagy teremre lenne éppen most szükségünk

Az a bizatásunk, hogy ezt elrendezzük
Szines virágokkal szépen kidiszitsük
Felelünk mindenért semmi el nem veszhet
Nem hivtunk mi mást csak jó embereket
Mégegyszer megkérem, hogy be ne zárják
Hüséges munkákkal fizetjük meg árát.

MENYASSZONY KIKÉRÉSE

Leány násznagya:
Ilyen szép beszédre magam nem kéretem
Elmegyek megnézni talán meglelhetem
Addig is kelmetek üljenek le szépen
Megyek a menyasszonyt keresni izibe.

Leány násznagya elmegy és egy vénasszonnyal tér vissza.

Azt mondták ismerik, más nem is kéne
Kérdem a vőlegényt ezért jött ő ide

Vőlegény násznagya:
Nem! az inkább nekem való.

Leány násznagya:
Most látom tévedtem, egy kicsit elnéztem
Ugy hiszem maguknak fiatal kéne.

Leány násznagya elmegy és egy kislánnyal tér vissza.
Megjártam a völgyet és a bérctetőt
Gondolom megleltem azt a hü szeretőt.

Legény násznagya:
Nem! de ez jó lesz majd a fiamnak

Leány násznagya elmegy és az egyik nyoszólánnyal tér vissza.

Már bele is fáradtam a sok járkálásba
Minden nőt én igen jól meg is vizsgáltam
El is hoztam végre kiért kentek járnak
Ezért jöttek ide, biztos ezért várnak.

***Vőlegény**: Ez sem az.*

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Vőlegény násznagya:
Mi csürés csavarás, hát mondják meg végre
Kiadják kit kérünk, vagy elmenjünk innen
Tudja is mindenki, hisz sokszor láthattuk
Szeretik ők egymást, el sem választhatjuk
De azért mi illik kérem én a gazdát
Háznépestől együtt a kedves asszonyát
Adják ki már nekünk legszebb virágszálát
Lobogo fáklyákkal rakják ki udvarát
Ne mondjanak nemet,inkább azt, hogy igen,
Mi értelme lenne bánkodni nekiek.
Nem kérünk mi földet, sem semmi hozományt
Meg élnek ök ugy is ezt minjján tudják
Szegénység hazánkban? bizony az már nincsen
Mienk az a határ s osztozunk is szépen
Ha nem jó a házunk? -lerontjuk egy hopra
Kölcsönt ád az állam, épitünk is nyomba
Talán a butornál lenne kifogásuk
Kapunk mi részletre adják a munkások
Ami aztán pedig a többit illeti
Megszerzik ők bizony nem kell már félteni
Tehát összegezve minden mondokámat
Adják ki a lánykát, szivbeli mátkánkat
Kérem én még egyszer, s aztán utoljára
Adjon erre választ a ház gazdája.

Menyasszony násznagya:
Kedves elvtársak, s ti drága jó gyermekek
Kívánok sok-sok jót és utra eresztelek
De mielőtt mégis elmennétek tőlünk
Egy néhány tanácsot adnék én örökül
Repüljetek most már a gondolatok szárnyán
A magas egekig hol legszebb a szivárvány
Ahol legragyogobb a csillagos égbolt
Oda ahol most a legszebb nota szol.
Onnan le böséges földeinket járva
Munkások ragyogó hős példáit látva
Válaszatok közülük örök példaképet
Kik mindig hüséggel szolgálják a népet
Ha dolgozó népünk golgotáját járjuk
Eme hős példákat mindjárt megtaláljuk
Népünk büszkesége Dozsa meg Horea
Petöfi Becescu, meg százan annyian

Tövisses utakon szerzett dicsöségünk
Több ragyogó példa csillog most előttünk
Petre Gheorghe, Ocsko Teréz és Jozsa
Kiknek nevét népünk aranybetükkel irja
Vezéreljen harcra, kitartó munkára
Ragyogo tettekre példaadásra
Szenvedésben hősnek, veszélyben bátornak
Munkában kitartó küzdő harcosnak.

A KULTÚROTTHONBAN TARTANDÓ CEREMÓNIA

(Vőfélyi bejelentő)

I. vőfély:

Békességet kivánunk mi mindenkinek
Az ide gyülekezett ünneplő seregnek
Ott ki érkezik sok kedves vendégünk
Legyenek szivesek utat engedni nékünk.
Hogy a kedves menyasszon és vőlegény
Letehesse fogadalmát, s a nép előtt esküjét.

Megjegyzés: a vőfélyi bejelentő után az uj pár lépik be a terembe, utánuk a násznagy és násznagy asszonyok, valamint a koszorus lánok (nyoszólányok)

A fogadalmat a kult. otth. szinpadán teszik le az alábbiak szerint:

– az asztalnál középen a nézőtérrel szemben a néptanács elnöke ül, tőle jobbra az alapszervezet titkára, s majd a nőküldöttek elnöknője IMSZ titkár, kult. otth. ig. és esetleg más közéleti vezető.

– a vőlegény, a menyasszony középen Töllük jobbra és balra a násznagyok és násznagy asszonyok, mögöttük a nyoszolyólányok és vőfélyek állnak az asztallal szemben, a nézőtérrel háttal.

– a násznép, valamint a kiváncsiskodók a kult. otthon termében lévő székekre ülnek vagy állnak.

NÉPTANÁCS ELNÖK BESZÉDE

Kedves uj pár és ünneplő népsereg!

Amint végig nézek mindannyiunk által ünnepel uj páron és rajtatok ünneplő népsereg magam előtt látom a dolgozó emberiség napfényes jövőjét; dolgos és hasznos életünk uj tavaszának hajnalát, virágok fakadását és virulását;szivből szeretett szép szabadhazánk örökké virágzó virágos kertjét, amelyben családot egy-egy virághoz tudnám hasonlitani és csak felé emelkedett hiszen feslett bimbók a gyermekek, amelyből jövő társadalmunk – a kommunizmus – uj virágai lesznek.

A mai ünnepünk alkalmával községünk virágos kertje – s igy hazánk virágos kertje is – egy uj virágszállal, egy uj családdal szaporodik. Ez pedig mindannyiunkat, minden dolgozót, öreget, fiatalt egyaránt az öröm, a leg-

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

szebb remények töltenek el, és föképp akkor, amikor nagy családunk kollektiv gazdaságunk viruló virágai között a ki boldog és megelégedett életét látja és azt a bátor elhatározást, ahogy Ti a jövőre készültök egymás kezét fogva mint férj és feleség, mint a párt, a nép, a kommunizmus igazi dolgozoja és harcosa egy életre elindul.

pártunk és kormányunk rendkivül nagy gondossággal övezi körül a családot. Társadalmunk alapsejtjeként tekinti, a legkisebb közösségnek, amely egyre gazdagitja erősiti a nagy közösséget, a falut, a rajont, a tartományt és drága hazánkat, a dolgozoink nagy közösségét, valamint a világ munkásosztályának és dolgozo parasztságának szövetségét.

Éppen ezért a RNK. törvényei védik a családot ovják az anyát és a gyermek életét és vigyáz a Ti közös életetekre és boldogságotokra is.

A szocializmust és kommunizmust épitő népi rendszerünk megváltoztatta a falu életét. Dolgozo földmüveseink – a kollektivisták – boldog és bőséges életét biztositja. A házasokat ma már nem fenyegeti a nyomor veszélye, a nincstelenség, hanem biztos léptekkel indulhatnak uj életük biztos és boldog holnapja felé.

Pártunk a RMP vezette munkásosztály és dolgozó parasztságunk szövetsége szemmel látható és kézzel fogható eredményeként egyre több ipari cikket, mezőgazdasági gépeket, modern butorokat, ruha és más szükséges dolgokat juttat falura, s ezért mi egyre több ipari nyersanyagot és élelmiszert, azért, hogy még boldogabb még szebb legyen valamennyiünk élete.

Továbbá pedig sok uj ház és iskola, kulturotthon és sok más középület szépiti községünk arculatát.

A RMP által vezetett RNK. alkotmánya a román néppel egyenlő jogokat biztosit az együtt élő nemzetiségeknek. Ezt mi is, mindannyian érezzük és éppen ezért elszántan és teljes oda adással járulunk hozzá a szocializmus kiteljesitéséhez.

Kedves Vőlegény és Menyasszony!

Ti is mint ifjak: legény és leány külön-külön is hasznos dolgozói és igazi harcosai voltatok társadalmunknak. Tudjuk azt is, hogy családalapitásotok még komolyabb és öntudatosabb, még komolyabb és hasznosabb tagjává tesz nagy családunknak, a közösségi életnek.

Közösen dolgoztok ezután azért, hogy családotok és mindannyiunk bőséges életét biztositsátok, mi pedig azért, hogy a dolgozok nagy közösségét az ország megerősitéséhez hozzájárulhassatok, hogy minden becsületes dolgozoval családunk és az összes dolgozok békéjét biztosithassuk.

Községünk dolgozoi azzal a reménnyel tekint reátok, s azt várja tőletek, hogy példás családi életet éljetek, a legnagyobb egyetértésben és szeretetben. Azt, hogy munkátokkal és minden tevékenységetekkel, hozzájáruljatok a gazdasági társadalmi és kulturális élet felemelkedéséhez, drága hazánk a RNK. megerősitéséhez szebbétételéhez.

Én biztos vagyok abban, hogy községünk dolgozoi örömmel és megértéssel követi a Ti életeteket. Ebben a reményben kívánok nektek, a községi néptanács és községünk összes dolgozói nevében sok-sok boldogságot és hosszuhosszu életet, erőt, egészséget.

FOGADALOM

Népt. titkára:

Kedves Vőlegény és menyasszony kérem, hogy itt községünk dolgozoi előtt tegyék meg a fogadalmat, amelyet olvasok és mondják utánam.

Én (Vőlegény mondja a nevet, valamint a menyasszony is) fogadjuk, hogy holtig tartó hüséggel dolgozunk és harcolunk Pártunk a RMP. a népek zászlaja alatt, mint a párt és a nép hüséges katonája, a dolgozonép nagy sokaságában saját családunk és dolgozó népünk boldog és békés életéért, a kommunizmus győzelméért.

Fogadjuk, hogy a saját akaratunkból létrejött házasságot – társadalmunk alapsejtjét – a népek nagy közösségéig soha sem félelemből, sem haszonért, sem valamilyen más érdekért áruba nem bocsájtom, soha el nem hagyom, hanem elszántan küzdök és harcolok azok ellen akik családom és hazánk békés élete ellen törnek mind a végleges megsemmisitéséig.

Fogadjuk, hogy a házasságunkból született gyermekeinket a proletár nemzetköziség a szocialista hazafiság szellemében neveljük, ugy hogy szeressék a pártot, a népet, hogy képesek legyenek érette minden áldozatra.

Néptanács titkár

Kedves vőlegény és menyasszony! Mivel mindketten itt, községünk összes dolgozoja előtt fogadalmat tettek, hogy sem a népek nagy közösségének ügyét áruba nem bocsájtjátok, el nem hadjátok, s holtig tartó hüségel családotoknak és a közösségnek éltek igy férjnek és feleségnek, illetve házastársaknak nyilvánitlak.

Erőt egészséget és hosszu életet mindkettőtöknek! Éljen az uj házaspár!

Éljen!Éljen! (zenészek tust huznak)

A fogadalom letétele, illetve a házasságá való kinyilvánitás után a pionirok üdvözlése következik, akik zászlókkal, dobpergés és kürtszóval jönnek be a kulturotthonba, s az ujpár előtt sorakoznak fel.

I. Pionir üdvözlő beszéd

Kedves uj pár!.....pionir egység és az összes tanulok nevében harcos üdvözletünket hoztuk, kivánunk hosszu életet és sok-sok boldogságot. Legyenek éldaképei községünknek és népünknek. Neveljetek hüséges ifjakat pártunknak és népünknek. Neveljetek hüséges ifjakat pártunknak, kitartó és lelkes dolgozokat hazánknak, akik majd áldozatos munkájuk révén még szebbé és boldogabá teszik a földet és gyözelemre viszik a népek nagy ügyét: a kommunizmust!

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Éljen az ujpár!
Éljen! Éljen! (trombitások trombitálnak és a dobosok dobolnak)

II. Pionir üdvözlete
Én a pionir leányok hires nagy vezére
A tanulásban első és a béke hive
Köszöntelek ujpár népünk büszkesége
Harcoljatok értünk békében örömre
Harcos vőlegény kezet fogok én veled
Hüséges menyasszony megcsokolak téged
Éljetek békében örök boldogságban
Népünk örömére állandó vigságban.

VACSORA FELADÁSA

II. vőfély:
Tisztelettel legyen tele ez a hajlék
Csendességben legyünk, hogy beszédem halljék
Szomoruság bánat mi tőlünk távozzék
Aki nem tud semmit most tőlem tanuljék
Vendégeink az asztal megvagyon teritve
Tányér, villa, kés elő van készitve
Jönnek is mindjárt az ételek sorba
Minek az a sok legény, leány hiába
S hogy nehogy az asztalon az étel meghüljön
A felmelegitése dologba kerüljön
Tesék vendégeink helyre telepedni
A muzsikusoknak is meg kell pihenni
Mert méltó, hogy itten az öröm terjedjen
Testünk részt vehessen italban, ételben
De ne féljen senki, hogy csömörbe fog esni
A gyomrát itt nálunk meg nem rontja senki
Vőfélyek érkeztek messze Ázsiából
Ősi népünk hires régi hazájából
Ügyességben nincsen párjuk a világon
Panasz nem is lehet a felszolgálásban
Most első tál étel lesz bagoly nyerités
Második tál étel rosz kemence nyögés
Csiko orditás, meg borju bögés
Harmadik tál étel, üres szekér zörgés
És végül öreg sündisznó bepácolva
Sült pecsenye nyest, s egy ügyes fejsze foka
Háromszáz esztendős heréknek az agya
Ötven esztendős gatyamadzag boga

Hát még kint a konyhán szépen nyársba huzva
Ezer kalap bolha, harminc veréb gége
Ha mind elmesélem négy nap se lesz vége.
Most már vendégeink nem mokázom továbbra
Villám sebességgel futok a konyhára
Aztán megjelenek mindjájuk láttára
Ha hamarabb nem e hét nyolcadik napjára.

POHÁRKÖSZÖNTŐ

Elvtársak testvérek! mondjak igazságot
Nem beszélek tréfát hanem valoságot
Adjanak hát nekem egy kis csendességet
Ameddig elvégzem ezt a kis beszédet
Mikor őseink nősülni akarának
Nagyon sokat jártak mig asszonyt kapának
Mert az emberiség ugy széjjel volt szorva
Évekig jártak mig más törzsre akadtak
Anyajogu nemzetség volt az első forma
Mig az emberiség az ösközösségig eljuta
Aztán az apajog kerül elötérbe
Állatot tenyésztve vándorolva élve
Amint a munkaeszközök fejlődének
Rabszolgatartok is mindjárt megjelennek
Nyögöt a rabszolga, verték és pufálták
Áldozatos harccal vivták ki a csatát
Utána aztán a hübérség követte
Ahol a menyasszonyt a hübérur elvitte
Övé volt a menyasszony nász éjszakája
A jobbágy legény pedig sirt bánatában
Ezt a ronda rendszert egy ujabb váltja fel
A kapitalizmus, hol a csalás és pénz kell
Nem számit ottki milyen szép vagy csunya
Csak pénzzel telt legyen pénzes zacskoja
Pénzért adták-vették meg itt a szerelmet
A szegény legény? az senkinek sem kellett!
Az asszonynépnek is ugy volt becsülete
Ha fiatal, s üde volt, a nök szépsége
Igaz az, hogy ma azok nálunk elmultak
Nem kell már pénz, vagyon a házasulonak
Minden dolgos ember tud tisztán szeretni
Tiszta szerelemből házasságot kötni
Sok példát lehetne itt most felsorolni
Melyet be is lehet most bizonyitani

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Boldog is az kinek jó a felesége
Mert a jó asszony a ház ékessége.
Kedves vőlegény én példádat követem
És mához egy két évre meg is nösültem
A népek szeretete kössön minket egybe
Hidje el mindenki ez a versem vége.

Asztalbontáskor
Tisztelt vendégeink, lányok asszonyaim
Kérem hallgassák meg egy néhány szavaim
Ugy látom, hogy nálunk már nem éhes senki
Asztaltól felállni kérem sziveskedni
Mivel, hogy én ide beválasztva lettem
Muzsikusokat is ide bevezettem
A primás engem azokkal biztatott
Hogy az ö számára sok erszény nyittatott
Akkor elöveszi ö szaporán a kottát
Huz is már román-magyar-cigán notát
De csak ugy nyul szivesen a muzsikához
Ha a százasokat rakjuk vonójához.

ÁGY BETÖRÉS BEJELENTÉSE
Betörött az ágyunk ujra van szükségünk
Egy uj asszonnyal több lett a népeségünk
Meg kérjük a vőfélyt keresen más ágyat
mig mi együtt járjuk az asszonyi táncot
Huzzad Simi-Laji a mi vig notánkat
Az jöhet most táncba kinek betört ágya.

ÚJ ÁGY BEJELENTÉSE
Ujágyat faragtunk szépen kidiszitve
Nem is puha fából, keményböl készitve
Bele feküdhetik most már a nász népe
Nem törik be többé garantálunk érte.

Lengyel Ágnes

A SZAKRÁLIS NYOMTATVÁNYOK KUTATÁSÁRÓL ÉS JELLEMZŐ JEGYEIRŐL

A gazzal fedett viskók gerendáin porral, pókhálókkal fedett és könnyen vesző vakarékok, azaz a ponyvanyomtatványok összegyűjtésére, lajstromozására a költészeti régiségek megmentésére irányuló törekvések jegyében a XVIII. század végén és a XIX. század elején hangzottak el az első buzdítások Kőszegi Fábcich József, Sándor István és Mátyási József tollából.[1] Ezeket jónéhány, leginkább irodalomtörténeti jellegű felhívás követte, például Ipolyi Arnoldtól a Vasárnapi Újság hasábjain.[2] Ezek sorában napjainkig az utolsó Sándor Istvánnak 1953-ban megjelent írása, mely a néprajzi szempontokat előtérbe helyezve érzékelteti a téma sokrétűségét és fontosságát: „A Néprajzi Múzeum Könyvtára (...) ponyvakiadványokból még csak néhány száz darabnyi gyűjteménnyel rendelkezik. Most, hogy az irodalom jelentkezése következtében a hagyományos paraszti olvasmányanyag lassan feledésbe merül, a néphagyomány minden igaz barátjának szíves megfigyelői és gyűjtői fáradozását kérjük ezen a területen is. Sok fontos tudományos kérdés megoldásában lehet segítségünkre, aki közli megfigyeléseit arra vonatkozóan: hol, mikor, mit olvas népünk öregje és fiatalja, nemek szerint, és méginkább aki népünk régi olvasmányaiból megmenti és hozzánk juttatja, ami esetleg még megmenthető."[3] A felhívást megelőzően Dégh Lindának az 1940-es évek második felében végzett olvasásszociológiai és ponyvanyomtatványokkal kapcsolatos megfigyelései[4], az 1950-es évek végén pedig Pogány Péternek a régi hazai népies ponyva-, továbbá a folklór és irodalom kölcsönhatásait érintő kutatásai[5] a legjelentősebbek a ponyvanyomtatványok vizsgálatát illetően. Sándor István idézett felhívását nem követte módszeres, a paraszti írás-olvasás-, illetve a ponyvakutatás szempontjait előtérbe helyező vizsgálat, hanem inkább csak másodlagosan, egyéb vizsgálatok adalékaiként került sor anyaggyűjtésre és bizonyos jelenségek dokumentálására.

Közgyűjteményeink archívumai több százezres nagyságrendben őriznek ponyvanyomtatványokat és a kutatásban-rendszerezésben ugyan történtek előrelépések, mégis mindmáig hiányzik a teljes magyar ponyvabibliográfia. A téma legjelentősebb összefoglalása *A magyar ponyva tükre*, Pogány Péter könyve (1978), mely művelődéstörténeti, irodalomtörténeti szempontú feldolgozással négyszáz esztendő ponyvatermésérőI ad áttekintést, a világi témájú nyomtatványokat illetően. A szakrális tartalmú aprónyomtatványok

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

köre kimaradt e munkából, erre vonatkozóan csupán elszórt adatokat találunk.

A ponyvanyomtatványok külföldi kutatásának eredményeit Pogány Péter összegezte. Megjegyzi, hogy *a népi ponyvairodalom teljes hatékonyságú föltárásával külföldön is jórészt még birkózik a szaktudomány.* Szót ejt a francia, német, olasz, román, sváb és szerb ponyvakutatás kérdéseiről és eredményeiről, továbbá bibliográfiai válogatást is közöl. A külföldi szakirodalomban többek között meg kell említenünk Rudolf Schenda, Leander Petzold, Adolf Spamer, Wilhelm Hegenmauer, Margaret Spufford, Donald R. Howard témánkba vágó munkáit.[6]

A **szakrális nyomtatványok kutatásá**nak fontosságát Bálint Sándor jelezte elsőként: *A vallásos ponyvairodalom anyaga még földolgozatlan, művelődéstörténeti, irodalmi, néprajzi vonatkozásai és tanulságai még tisztázásra várnak. Egy kétségtelen: egészen a legrégibb időkig a nyomtatott betűvel terjesztett szellemi javakból a kalendárium, Biblia, imádságoskönyv kivételével elsősorban ezek az apró nyomtatványok találtak népünkhöz utat, ezek találták el és elégítették ki leginkább népünk igényeit.*[7] A szakrális nyomtatványokat illető legátfogóbb vizsgálatok a XVIII. századi anyagra vonatkozóan történtek Tüskés Gábor és Knapp Éva jóvoltából.[8] Ők a ponyvanyomtatványokat elsőrangú történeti forrásnak tekintik, különösen akkor, ha azokat összetett használati funkciójukban és többrétű jelentésben vizsgáljuk. Kiemelik ezek néprajzi jelentőségét, mivel a ponyvanyomtatványok a népi vallásosság történetének valóságközeli bemutatásához, az ízlés- és véleményalakulás folyamatának kérdéseihez szolgáltatnak értékes adtokat.[9] Munkáikban foglalkoznak a XVII. századi vallásos ponyvairodalom definíciós kérdéseivel, a műfaj, az eredet, a felekezetiség, a használat, a terjedés kérdéseivel és kiemelten az illusztrációk fontosságával. A későbbi időszak ponyvatermésével kapcsolatban nem rendelkezünk hasonló összegzéssel, az idevonatkozó elszórt adatok egyéb néprajzi témák elemzésekor kerültek felszínre. Így Bálint Sándor az esztendő jeles napjai hagyományvilágának ismertetésekor a népénekek, legendák forráshelyéül gyakorta említ ponyvakiadványokat. *A magyar szentember*, Orosz István önéletírásának kiadásában pedig a búcsúvezető énekszerzői tevékenységére, a ponyva keletkezése, a nyomtatás, terjesztés körülményeire vonatkozóan találunk fontos adalékokat.[10] A katolikus népének kérdéseiről 1948-ban jelent meg Volly István tanulmánya, 101 Mária-ének szöveg- és dallamközlésével. Volly lényeges megállapításai során szól az énekterjesztés „főeszközéről", a vallásos ponyvafüzetekről, a hivatalos énekeskönyveknek a vallásos népénekre gyakorolt hatásáról, az ilyenfajta énekek előadási módjáról és alkalmairól, az énekszerzőkről és a terjesztés kérdéseiről is.[11] Eckert Irma a Kalocsa vidéki magyarság vallásos népköltészetével kapcsolatosan utal ponyvahasználatra és közöl kéziratos füzetekbe bemásolt, ponyváról származó énekeket, imádságokat.[12] A ponyvanyomtatványokról való szövegterjedés, a folklorizáció

kérdéseiről szólt korábban Sztripszky Hiador és Harsányi István.[13] Vargyas Lajos *Áj falu zenei életé*nek ismertetésekor utal a nyomtatványok használatára és egyházi ünnepekhez való kapcsolódására.[14] Vajkai Aurél a népi orvoslás kutatása során említ dunántúli búcsújáróhelyeken használatos ponyvanyomtatványokat és ponyvákról származó szövegeket.[15] A búcsújárás szokásához kapcsolódóan említi a ponyvanyomtatványok használatát Bárth János is.[16] Schram Ferenc a búcsúénekek folklórjával foglalkozva szól a ponyvafüzetekről, aprónyomtatványokról és a népénekek használatáról.[17] Hetény János a Nógrád megyei Karancs-hegyen a Nagyboldogasszony (aug. 15.) napjához kapcsolódó ájtatosságot leíró kéziratában említi a helyi kegyhely ponyvanyomtatványait és az ájtatosság során használatos énekeket és utal a kapcsolódó olvasási gyakorlatra.[18] Manga János a kánai menyegző és a szálláskeresés szokásainak leírásakor, továbbá a hasznosi búcsújáróhely kialakulása kapcsán említ ponyvanyomtatványokat, illetve közöl szövegrészleteket.[19] Morvay Judit a mátraalji palóc asszonyok olvasási szokásairól, illetve a búcsújáráshoz kapcsolódó ponyvahasználatról szól.[20] Erdélyi Zsuzsanna az archaikus népi imádságok vonatkozásában ír a vallásos ponyvairodalomról, mint köztes peremterületről.[21] Barna Gábor a Mezey-kántorok énekszerzői tevékenységét elemezve említ ponyvai vonatkozásokat, s azonkívül a búcsújáróhelyekhez kapcsolódóan is közöl e témába vágó értékes adatokat.[22] Kríza Ildikó a legendaballadák forráshelyeiként veszi vizsgálat alá a vallásos ponyvanyomtatványokat, továbbá a ponyvairodalom és szájhagyomány kapcsolatait is kutatja.[23] Lammel Annamária és Nagy Ilona a folklórban élő vallásos szövegek, kegyes elbeszélések, legendaballadák, bibliai történetek kapcsán hívja fel a figyelmet a vallásos ponyvanyomtatványokra.[24] Szilárdfy Zoltán munkáiban szintén találunk idevonatkozó adatokat például a képes imalapokról és kis szentképekről, s egyik tanulmánya a nemzetiségi ponyvakutatás témájában ismertet egy ercsi délszláv ponyvairatot.[25] Szigeti Jenő a protestáns népi olvasmányokról szól. A múlt század végének magyar paraszt ecclesiolái életében vizsgálja a régi vallásos könyvek szerepét, terjedését és felhívja a figyelmet egy-egy falu régi vallásos könyvei összegyűjtésének fontosságára, funkciójának feltárására a falu kommunikációs rendszerében.[26] A ponyvakiadó-nyomdász Bucsánszky Alajos tevékenységének elemzését végezte el Kovács I. Gábor. Tanulmánya érdekes adatokat szolgáltat a művelődéstörténeti háttér, az olvasói mentalitás vonatkozásában.[27] Az Egri Nyomda Rt. történetét dolgozta fel Antalóczi Lajos, részletezve a nyomda által folytatott ponyvakiadói tevékenységet. Közli a fellelhető kiadványok jegyzékét, s érdemben is szót ejt a vallásos ponyvairodalom jellegzetességeiről.[28]

A néprajzi szakirodalomban a legtöbb figyelmet a hitvilági vonatkozásokkal bíró **mágikus** jellegű szövegek kapták, mivel ezek használata előfordul a néphit körébe tartozó varázscselekmények során, akár írástudatlanok körében is. Bálint Sándor említett munkáiban szót ejt e témáról is. Inczefi

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Géza közli először az ellenséges golyó ellen védő imádságszöveget, mely később több változatban is lejegyzésre kerül.[29] Jung Károly elemzi a baj ellen oltalmazó égi levelet Gombos hagyományvilágában, majd a törökbecsei amulett kapcsán közöl mágikus ponyvai szöveget, s szintén ezt a témát fejti ki több tanulmányban az *Őrszerek könyve*ben.[30] Silling István szintén e vidékről közöl mágikus imádságszöveget, Bartha Elek pedig Zenta környéki ponyvai eredetű *szent levelek*et elemez.[31] Szintén ezek használatát mutatja be P. Szojka Emese a Bács-Kiskun megyei Tataházáról, míg Zsupos Zoltán Bakonyszegen és Darvason talált égi leveleket közöl.[32] Újváry Zoltán a *Mennyből jött levél* népi párhuzamairól írt tanulmányt, Molnár Ambrus pedig a hajdúhadházi *Szent Emberek és Szent Asszonyok Társaságának* gyülekezeti alkalmain kéziratos példányról olvasott *Mennyből jött levél*ről tudósít.[33]

Saját vizsgálatok során átfogó kutatási előzmények, összegzések híján csupán a felsorolt szakirodalom elszórt adataira támaszkodhattunk, melyek elsősorban más hangsúlyos témák kifejtése mellett érintik a népi használatú szakrális nyomtatványokkal kapcsolatos kérdéseket. Napjainkban legfontosabb feladat a terepen végzett anyaggyűjtés a még elérhető nyomtatványok megmentésére, és fontos szempont, hogy e kutatás során kaphatunk lényeges válaszokat a népi könyvhasználat, írásbeliség, folklorizáció kérdéseire. Ezenkívül elkerülhetetlen a közgyűjtemények, archívumok ponyvaanyagának feltárása és elemzése. Jelen kutatásunkban azt a késői, XIX. századtól kezdődő korszakot tekintjük át a ponyvakiadás történetében, amikor az irodalom, illetve a népi írásbeliség egyértelműen elkülönül, és nagy-nagy példányszámban megjelenik a népies, illetve eredetében, funkciójában egészen népi tartalmú és csak bizonyos rétegek számára készített ponyvakiadvány. A korábbi előzmények, a ponyvaköltészetnek az ellenreformáció idejére eső első virágzása után a múlt század második felétől vált egyre inkább tömeges méretűvé a népi használatra szánt vallásos irodalom, közte a ponyvák kiadása.[34] **Történeti hátterét** tekintve az otthoni használatra szánt épületes irodalom több műfaja a reformáció korában bontakozott ki. A XIV. századig túlnyomórészt latin nyelvű volt, s csaknem kizárólag egyházi személyek számára készült. A XIV. századtól már világiak szükségleteihez is igazodott. Ekkortájt sorra kialakultak az egyes műfajok: biblia pauperum, speculum, haldoklók könyve, hortulus, a különböző vallásos allegóriák, traktátusok, a postilla, a plenarium, a passionale, az imakönyv, a legenda stb. A XVI. század második felében a katolikus épületes irodalom fejlődésnek indult, és nyelve a latin mellett már a nemzeti nyelv is.[35] Elterjedését a könyvnyomtatás tette lehetővé. Ezen kezdeti időszakban még nem válik el a népies tartalmú, csak bizonyos rétegek számára készített ponyvakiadvány, a szélesebb társadalmi csoportokat a folyamat még nem érinti jelentékeny mértékben. Az 1770-es évektől egész Közép-Európában nagy lendületet vett a népszerű krajcáros nyomtatás, de a termékek főként 1848–

49 után jutottak el a széles paraszti tömegekhez és a polgári, kisnemesi rétegekhez.

A ponyvanyomtatványokat, melyeket a kalendáriumok, iskolakönyvek mellett általában a népies és népszerűsítő kulturális termékek között tartanak számon, a hivatásos és a folklórjellegű művészet közötti átmeneti, **félnépi folklór** körébe szokás sorolni, ezzel is hangsúlyozva azt a sajátosságot, hogy befogadó, asszimiláló jellege és kisugárzása révén sok hasonlósága van a szájról szájra terjedő költészettel.[36] A ponyvairodalom jellemzésével foglalkozó elemzések lényeges szempontnak tartják, hogy e nyomtatványok a legegyszerűbb rétegnek szánt alacsony színvonalú írásművek, melyeket igénytelen és olcsó olvasmányokként bocsátottak közre.[37] Ezen *alpárian mulattató, kezdetlegesen oktató* nyomtatványokat vásárokon, ponyváról árusították, s innen származik az *aljairodalom* jellegzetesen magyar neve.[38] Emellett azonban hangsúlyt kap az a tény is, hogy nem tekinthető a vásári ponyva mindenestől csupán peremirodalomnak, mert nemegyszer valódi irodalmi művek is ponyvára kerültek, és a fenső irodalmat, az emberiség vándorló mondakincsét éppen a népkönyv, a vásári ponyva ültette át legelőször és tömegestől a könyvpiacra, és az irodalom valamint a ponyva műfaja között vannak olyan átfedések, kölcsönhatások, amelyek gyakorta bizonytalanná teszik a határok éles megvonását.[39] A ponyvára kerülő költészet mint új népköltészeti ágazat megjelenése a népi kultúra polgárosodásával mutat összefüggést. A megjelenő szövegek nagy része az irodalom és a folklór közötti átmeneti alkotásnak tekinthető. Írásbeliségük, egyediségük és szerzőségük az irodalmi jellegre utal, tartalmi, formai és stiláris jegyeik, alkalmazásuk, beilleszkedésük a közösség szóbeli kultúrájába és hitvilágába inkább a folklór alkotásokhoz közelítik a ponyvát. A *históriás, regényes, érdekfeszítő, izgalmas, szenzációs* stb. jelzőkkel illetett világi ponyvák mellett élő szakrális tárgyú ponyvanyomtatványok esetében is meghatározott különbözőséget jelentenek az áhítatirodalom magasművészi termékei és a népies alkotások. Eltérésük milyenségében azonban helytelen volna pusztán színvonalbeli különbséget látnunk. A nép számára készült ponyvák igazodnak azokhoz a lényegében korábbi századokból átörökített kulturális modellekhez, amelyek szöveg-értékkel, illetve irodalmi kiadvány minőséggel rendelkeznek. E művek a parasztság körében nemritkán mágikus tárgynak, ünnepek idején pedig mitikus magasságokba emelő rituális forgatókönyvnek számítanak. A ponyvanyomtatványok összehasonlító értékeléséhez tehát hozzátartozik a használói közegben való megjelenésük, minőségük.

A vallásos ponyvairodalom, szerzőinek társadalmi helyzete, a kiadások helyi jellege, hagyományban való gyökerezése, illetve a nép körében betöltött szerepe, funkciója alapján a **népi vallásosság** szerves részének tekinthető. A falu mai vallásos rétegénél, előimádkozóinál, búcsúvezetőinél – eredeti környezetében – gyűjthető ponyvaanyag, a vegyes tartalmú hagya-

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

tékok keresztmetszetet adnak, felölelik az egyházi ünnepek körét, tartalmazzák a kegyhelyek kiadványait, továbbá az egyes szentekhez, vallásos társulatokhoz és a különböző élethelyzetekhez kötődő nyomtatványokat. Ezek összegyűjtése különösen sürgető feladat a füzetek gyakran silány papír volta, könnyen megsemmisülő jellege miatt. Másrészt a szekularizáció, az egyházi reformok, a történelmi egyházakon belül a vallási élet egységesülése következtében a régi vallási hagyományokat megőrző, annak folytonosságát továbbvivő előénekesek száma is megfogyatkozik. Előrehaladott korú, 80–90 éves előénekes asszonynál is tapasztalhattuk ugyanis az utóbbi évtizedekben végbement váltást, repertoárjának teljes lecserélését a mai egyházi kiadók nyomtatványaira. Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy fiatalnak tartható, 40–50 éves asszonyok is képviselik az előénekesi szerepkör azon típusát, amikor a nyomtatványok régies fajtáinak használata folyamatos, vagy esetleg csak az elmúlt időszakban, az ő közreműködésükkel került újra előtérbe. További érdekes szempont – a közgyűjtemények anyagával szemben –, hogy a terepen megőrzött nyomtatványok meghatározott fokát mutatják a népi használatnak, a pusztán tárolás-megőrzéstől a használat intenzív voltáig. Az így feltérképezett anyag – annak bemutatásával, hogy mi őrződött meg a falu vallásos rétegének kezén – tükrözheti a ponyva terjedési útjait és a népi ízlést egyaránt. Egyelőre a teljes ponyvabibliográfia hiánya és a kutatás lokális jellege miatt nem látható át, hogy a korabeli ponyvafüzet-termésnek mekkora hányada maradt fenn ily módon.

A szakrális ponyvanyomtatványokon megjelenő szöveganyag **műfaji** összetételének megállapítása nem mindig egyértelmű a műformák állandó keveredése miatt. Emellett megfigyelhető a különböző műfajoknak egy kiadványon belül való együttes jelenléte is. A XVIII. századi vallásos ponyvanyomtatványok műfajainak időbeli megoszlását vizsgálva Tüskés Gábor megállapította, hogy a század első felében a históriás ének mennyisége jelentősen csökkent, s több új műfaj (exemplum, alkalmi nyomtatvány, paródia) kerül előtérbe. A 30-as évektől jelenik meg az ének műfaja, és jelentősége ugrásszerűen emelkedik a század 60-as éveitől. A század közepén önálló műfajként jelenik meg az imádság, és szerepe fokozatosan növekszik.[40] A XIX. század szakrális ponyvanyomtatványaira vonatkozóan nem rendelkezünk hasonló vizsgálatokkal, így nehézséget jelent a műfaji kérdések tisztázatlansága és az is, hogy a népies vallásos énekköltészet rendszerezése sem történt meg ezidáig. Jelen kutatási program sem irodalomtörténeti szempontok szerint közelíti meg a vallásos nyomtatványok kérdését, s így a műfaji arányokat illetően nem ismeretesek számszerű arányok. Megállapíthatjuk azonban, hogy a vizsgált, római katolikus valláshoz kötődő XIX. századi ponyvafüzetekben műfaji csoportokat tekintve népénekek, imádságok, históriák, kegyhelytörténetek, legendaballadák, elmélkedések fordulnak elő leggyakrabban, melyek lehetnek ima- vagy énekeskönyvekben is megjelenő magas egyházi irodalomból származó vagy laikus eredetű,

esetleg jóvá sem hagyott népénekek, illetve a vallásos népköltészet egyéni alkotóihoz konkrétan kötődő alkotások. Ebben a sokféleségben megjelennek az apokrif evangéliumokig visszanyúló és archaikus középkori elemeket tartalmazó szövegek vagy például újkori csodás jelenségek leírásai. Több archaikus imatípus is rögzítést, s ezzel széleskörű és gyors terjedést nyert ponyvakiadványokban. A történelmi időbeliség effajta sokféleségén kívül a vizsgált időszakban zajló változás tendenciái is megfigyelhetőek, melyek párhuzamosan a népköltészetben lezajló új stílusú népdal térhódításával az újkori vallási felfogással összefüggő szentimentális, részletező, moralizáló stílus előtérbe kerülését jelentik. A műfajok egy része – kegyhelytörténet, elmélkedés – többnyire magánolvasmányként való használatra íródott. Számos példáját láttuk azonban, hogy a népi használatban ezek is előfordulnak közösségi együttlétek alkalmával és fordítva is: a közösségi alkalmakra íródott szövegek is lehetnek az egyéni ájtatosság részei. A ponyvanyomtatványok nagy részénél a **tematikus** csoportosítás során támaszkodhatunk a füzetek részletes tartalmi tájékoztatást adó címlapjaira, ahol a gyakorta egészen részletes cím alatt számozott sorrendben jelennek meg az ének- és imaszövegek kezdősorai. A címükkel nem egyértelmű tematikát jelölő *két legújabb, három ájtatos, négy istenes, öt legszebb, hat szép, új* énekeket tartalmazó füzetek lehetnek egyszerre kegyhely vonatkozásúak, kötődhetnek az egyéni vagy közösségi áhítat évköri ünnepeihez, illetve egyéb alkalmaihoz. Az irodalom és a folklór határán lévő epikai-lírai alkotásokban központi helyet foglal el Mária, Jézus és a különböző szentek tisztelete, a búcsújárás, a bűnbánat és a halál témái. Külön kérdésként merül fel az *imádságos könyv*ek kapcsolata a ponyvanyomtatványokkal. A legnépszerűbbek (*Aranykorona, Orgonahangok, Lelki Gyöngyök* stb.) imái és énekeinek stílusa, funkciói valamint alkalmazási köreik (búcsújárásra, halál és temetés, rendkívüli események stb.) gyakorta megegyeznek a füzetes kiadványok szövegeivel. A szövegszerű egyezések kimutatásához további összehasonlító vizsgálatok szükségesek, de használatukat illetően megfigyelhettük, hogy előénekesek az énekek tematikus csoportosításakor az imakönyvek szükséges lapjait kitépik és az aktuális ponyvák közé csoportosítják, vagy a kéziratos füzetekbe teszik. E kapcsolódásokat a kutatás során mindenképpen célszerű figyelembe venni.

A ponyvakiadványok egyik legfőbb jellemzője az a törekvés, hogy megfeleljenek a népi igényeknek. A könnyen érthető, gyakran verses szövegek hatottak az érzelemvilágra. A nagy ponyvakiadók (Bagó Márton, Bucsánszky Alajos, Rózsa Kálmán, Bartalits Imre) óriási példányszámra tettek szert azzal, hogy az érzelemre és a képzeletre, képi látásmódra ható vulgáris és szemléletes **stílus** igényeinek megfelelő hangnemet találták el. Emellett meghatározó a barokk stílus továbbélése és a népies barokk kiteljesedése. A régies szövegek használata még ma sem idegen a népi használóktól. A Szent Mártoni János által írott, Budán *Gyurián és Bagó betűivel nyomtatott* 1839-

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

ben megjelent ponyvafüzet, *A' Bűnös Mária Magdolnának sok bűneiből való megtérésének históriáját* még 1995-ben is a vallásos iratok között tartották és olvasták a történeti Hont megyében (Gener Jánosné, sz. 1925. Szelény/Selany/ Szl.). A réginek kimondott igénylése derül ki egy, az Egri Nyomdához intézett megrendelőlevélből is: *Kérem számomra sziveskedjék a óorgonavirágot megküldeni mindegy öt vagy hatkóronásat aki mindenfélekép megfelel és minden ima és ének az régiegből fel találtatik.*[41] A XIX. századi szakrális ponyvanyomtatványokon a korábbi időszakok vallásos irodalmának stílusjegyei és a XVIII-XIX. századi megújult vallásosság jellemző jegyei egymás mellett élnek. Előfordulnak például sajátos egyezések XV. századi kódex-szövegek és múlt századi ponyvaénekek között az egyes motívumok vagy a drámaszerű eljátszásra való utalás esetében.[42] A napjaink népi vallásosságában élő és elsősorban kéziratban terjedő *Szent Brigitta imádságok*[43] gyakorta szószerinti egyezésekkel ugyanazon stílusjegyeket viselik magukon, mint első magyar előfordulásukkor a XVI. századi kódexekben. E régies stíluseszközök a használók körében valószínűleg hozzájárulnak a vallásos áhítat növeléséhez, az elragadtatottság irányába történő kilendüléshez.

Az irodalom és a népköltészet köztes peremterületéhez tartozó ponyvanyomtatványok **definiálás**akor az anyag sokrétűsége miatt többféle szempontot is figyelembe kell vennünk. A történetiséggel, a műfaji, stilisztikai, tartalmi kritériumokkal kapcsolatos jelenségek mellett szólnunk kell az előállítás, terjesztés, a forma és a funkció jellegzetességeiről, a szerzőkkel és a befogadó réteggel kapcsolatos kérdésekről is. A **külsődleges jegyek**et tekintve megállapíthatjuk, hogy a ponyvafüzetek tükörmérete 17×10 cm körül mozog, jellemző terjedelme a 4–8–16 vagy 32 oldal. A terepen végzett kutatás során, a használók felől közelítő, néprajzi módszerekkel összegyűjtött vallásos ponyvanyomtatványok vizsgálatába azonban bevonjuk a vallásos ponyvafüzetekkel együttesen előforduló egyleveles imalapokat és a terjedelmesebb, de stílusában és tartalmában idekapcsolódó könyvszerű kiadványokat is. Az imalapokkal kapcsolatban Tüskés Gábor és Knapp Éva arra hívják fel a figyelmet a magyar kutatásban, hogy a nemzetközi szakirodalomban az egyes nyomtatványokat eltérő kiállítási technikájuk, nyomdai kiszerelésük és használati módjuk miatt a többleveles, füzetszerű kiadványoktól elkülönítve vizsgálják[44]. E szempont indokolt az archivált anyagra épülő kutatás számára. Azonban a néprajzi dokumentálás során e nagyrészt formai kritériumok mellékesnek tekinthetők, hiszen ezek az egyleveles nyomtatványok a kiadóhelyeket, az időbeliséget és a tematikus, műfaji, stilisztikai, funkcionális szempontokat illetően megegyeznek a füzetszerű kiadványokkal. A használat módjára vonatkozó recens tapasztalataink sem teszik szükségessé az anyagunkban való elkülönítést. Ezek a rendszerint imaszövegeket és képet tartalmazó egyleveles kiadványok vastagabb papíron, díszes keretezéssel, nagy betűs nyomással jelentek meg, és például az

Egri Nyomda külön díjazás fejében kemény táblára ragasztva is forgalmazta őket[45]. Tüskés Gáborék és Bálint Sándor[46] utalnak arra, hogy ezeket a nyomtatványokat falra vagy szekrényajtóra is kifüggesztették, mi azonban erre már nem találtunk példát. Napjainkban a – füzetszerű kiadványok nyolcad- illetve tizenhatodrét méreténél nagyobb – egyleveles nyomtatványokat összehajtogatva a többi vallásos füzet között tárolják. Emellett a vallásos ponyva műfajában a klasszikus ponyváknál terjedelmesebb kiadványok sem voltak ritkák, különösen Bucsánszky Alajos, Bartalits Imre, továbbá az Egri Nyomda kiadványai között. Ezek egyéni ájtatos olvasmányként vagy közösségi használatban egyaránt ponyvai jellemzőkkel bírtak. Ilyen ponyvai használatú népkönyv a *Makula nélkül való tükör,* mely két évszázadon át volt egyik legkedveltebb olvasmánya a licenciátusoknak, búcsúvezető szentembereknek és olvasni szerető híveknek[47]. Varga Lajos munkái között is találunk vastagabb, a ponyvák szokásos terjedelmét meghaladó, a nép által azonban ponyvaként használatos kiadványokat (*Nem halt ő meg csak aluszik – Halotti gyászénekek.* Eger. 1898, 144 p.; *A mátraverebélyi szentkúti völgy Lilioma. Eger.* 1893–1898, 306 p. stb.). Ezenkívül számos ájtatos olvasmányt említhetünk meg, mint például a *Csodák könyve szent hagyományok és népies mondák, melyekben százötven csoda és legenda foglaltatik* (Rózsa K. és neje, Budapest, é.n.).

A téma kevéssé kutatott voltának és a szakrális nyomtatványok egyértelmű definiálásának hiánya miatt a vallásos ponyvanyomtatványok elkülönítése, besorolása nem mindig könnyű. A ponyvanyomtatványok meghatározásával foglalkozó tanulmányok, lexikonok szócikkei többnyire együtt tárgyalják a világi és a vallási ponyvái, s csupán a tartalom alapján tesznek különbséget közöttük, megemlítve, hogy a ponyvafüzetekben vallásos és világi tárgyú elbeszélések, dalszövegek, imák, versek olvashatóak. *Ponyva* és ezenkívül *ima- és énekfüzet* megnevezésű elkülönítését találjuk azonban a világi, illetve a vallásos ponyvának a magyar néprajztudomány Sándor István által összeállított 1850–70-es évek közötti bibliográfiájában[48]. A világi ponyvák bemutatása *a Népi írásbeliség* fejezeten belül tárgyalt *Ponyva* alfejezetben történik, és a szakrális ponyváké pedig, azok ponyva jellegére való utalás nélkül a *Vallás* című fejezeten belül *az Ima- és énekfüzetek* alfejezetben. Ez a beosztási rend valószínűleg a használati mód egyik tényezőjét – ájtatossági alkalmak – vette alapul, és figyelmen kívül hagyott egyéb szempontokat, mint a kiadó- és nyomdahelyek, a külsődleges jegyek megegyezése és a használat másfajta formáinak – népi olvasmány – világi ponyvákéval való azonosságát. A későbbiekben is szó esik még arról, hogy a világi és vallási nyomtatványok egy csoportjánál – csodás események leírásai, szentek élettörténete – sok hasonlóság figyelhető meg. Így e bibliográfiában *a Ponyvák* között, a ponyvai jelleg hangsúlyozása miatt – és nem a *Vallás* fejezet *Szentek* alfejezetében – került sor például *a Szent Erzsébet asszonyunk élete, vagy: az alázatosság felmagasztalása Isten előtt* (Bucsánszky, Pest, 1859)

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

vagy *Szent Gellért püspök* vagy *az igaz ember halála* (Bucsánszky, Pest, 1857), illetve *Szűz Szent Margit, vagy: a szent fogadás hatalma* (Bucsánszky, Pest, 1857)[49] stb. című nyomtatványok felsorolására. Úgy véljük, hogy témája miatt ez a csoport is inkább a vallásos nyomtatványok körébe tartozik, a világi ponyvákkal való funkcióbeli hasonlóság ellenére is, illetve e helyzet az osztályozás nem megnyugtató voltát mutatja. Összességében pedig a vallásos nyomtatványokat külön csoportban a világi ponyvanyomtatványok mellett lenne célszerű tárgyalni, a későbbiekben kifejtendő jellemző jegyeik miatt. Másféle funkciójuk révén a vallásos nyomtatványok elkülönülnek ugyan a világiaktól, de külső jegyeik azonossága miatt mindenképpen a ponyva műfajába tartoznak. A formai egyezések, az előállítás azonos körülményei és a megcélzott réteg hasonló társadalmi helyzete mellett a világias témájú nyomtatványoknak is sokszor vannak vallásos vonatkozásai. Erre példa lehet a Bartalits Imre kiadásában megjelent *kriminális csodaponyva* a keresztfára kötözött gyermekről, melyben az *Üdvözítő úr Jézus Krisztus fényes glóriája megvédelmezte a hidegtől a szegény kis ártatlant.* A szentek életrajzainak olvasmányos kiadásai – ahogyan a fenti besorolás példái is mutatták – gyakorta közel állnak a világi históriák kalandos és borzasztó történeteihez.

A vallásos ponyva azonban jelentősen eltér a világi témájú széphistóriáktól, bűnügyi-, betyár-, vagy csodatörténetektől, a XX. századi és napjainkban is virágzó tömegirodalomtól. **Funkció**ja, használata a vallásgyakorló közösségben más jellegű, a ponyvafüzetek erősen kapcsolódnak a világképhez, a kultuszhoz, gyakran paraliturgikus cselekményekhez vagy csodás jelenségekhez, búcsújáró helyekhez, az évi ünnepkörhöz, illetve lehetnek néphithez kötődő mágikus vonatkozásai. A vallásos ponyvairodalom egyik legfőbb jellemzője Erdélyi Zs. meghatározása szerint, hogy *a paraliturgia függvénye és megjelenítője (...) a népi áhítat pap nélküli, kötetlen, önerejű megnyilatkozásainak lecsapódása az analfabetizmus fölszámolása idején.*[50] Kielégíti azt a népi igényt, mely az egyházi vallásgyakorlaton túl is jelentkezik. *Mellőzés, sőt üldözés ellenére is ragaszkodik hozzá a nép széles tömege. Különösen az idősebbek – énekelni akarják ezt a mást is. Testi és lelki szükségletük, hogy többet énekeljenek, mint amennyi az orgonaszóval kísért templomi ének pár verse* – állapítja meg Volly István[51]. Ezek alapján, a népi vallásosságba való beépüléssel magyarázható a műfaj továbbélése főleg előimádkozók, búcsúvezetők körében. Nem ritkán, napjainkban is a múlt század második feléből származó ponyvanyomtatványokat őriznek meg és használnak az ájtatosságok alkalmain. Míg a vallásos ponyvakiadványok viszonylag bőségesen gyűjthetőek vidékünk előénekesei és templomjáró idős asszonyai között, addig a világi témájú ponyvanyomtatványok, históriák megőrzésével gyűjtéseink során csak kivételesen találkoztunk. E jelenség összetett okai közül az egyikre utal Morvay Judit megfigyelése, miszerint világi tárgyú olvasmányokat, híres esetekkel, betyártörténetekkel foglalkozó

ponyvákat az asszonyok nemigen vettek kézbe: *Úgy gondoltuk, hogy tán bűn az, ha olyat olvasunk.*[52]

Ritkán tapasztaltuk azonban a fenti, világi ponyvai példához hasonlatos ellenérzést a vallásos ponyva köréhez tartozó, de nem tisztán egyházi tanokat közvetítő, a cenzúra és a papság által üldözött, a **népi hitvilág** alkalmazási körébe illeszkedő nyomtatványok esetében. Ezt tükrözi egy 1907-ből származó, egyházi jóváhagyást el nem nyert ponyvanyomtatványokat nagy számban kiadó Egri Nyomda Rt.-hez küldött paraszti megrendelőlevél is, mely a papi elutasítás indoklását keresi: *Kérem a Tekintetes Egri részvénytársaságot azért szüntem meg idáig a hozatással, mert a mi papunk ezt a nyomdát nagyon tiltja azt mondja hogy ez nem jó. Azért felkérem önöket, szivesködjenek meg írni hogy miért nem jó ez a nyomda legalább tudjam a papnak megmondani.* A többféle lelkipásztori megítélést mutatja azonban, hogy egy másik esetben éppen egy pap rendel meg 25 *drb. fűzött példányt Varga Lajos: Szűz Mária emléke* című, egyházi jóváhagyást nélkülöző kiadványából.[53] Az Egri Nyomda az egyházi kritikákra egy 1903-ban nyomtatott típuslevéllel reagált: *... féltettük magunkban, hogy kiszorítjuk a falusi házakból a 'Sobri Jóskát' az 'Üstben főtt kutsébert', 'Senki Pál szabaduló levele' a 'Csodálatos kép' stb. néha undorító és népbolondító históriákat.*[54] A paraszti igényekhez igazodó üzleti érdek esetenként mégis azt diktálta, hogy a típuslevélben említett *Csodálatos képhez* hasonló vallásos-mágikus ponyvák kerüljenek itt is kiadásra.

Az 1910-es évektől a vallásos ponyvanyomtatványok és kiadásuk helyzetét alapvetően befolyásolta, hogy az egyetemes **katolikus egyház** kodifikálta viszonyát a vallásos nyomtatványokkal kapcsolatban. 1918-ban hatályba lépett a Codex Iuris Canonici, a latin nyelvű egyetemes egyházi törvénykönyv, amely külön fejezetcímmel ellátva foglalkozik a vallási élettel kapcsolatos, előzetes cenzúra nélküli nyomtatványok tilalmazásával.[55] Eszerint az egyház a kodifikált jog alapján igényli a könyvek és különböző egyéb nyomtatványok kiadása előtt, hogy azokat jóváhagyás végett a helyi püspökséggel megismertessék. Másrészt az 1399. kánon szerint tilalmazottak többek között azon nyomtatványok, melyek babonás vonásokat tartalmaznak, az olyan liturgikus jellegű iratok, amelyeken nincs a szentszék jóváhagyása, a szentszéktől nem engedélyezett, nem hivatalos, apokrif búcsúknak ájtatosságokhoz stb. csatolása. Szintén tilalmazottak az olyan szentképek, amelyek nem az egyház szándéka szerinti tiszteletre vezetnek, amelyek eltérnek az egyház terjesztési módjától. A kézirat gyanánt történő megjelenés kivételével tilos egyházi engedélyt megelőzően új jelenések, kinyilatkoztatások, látomások, jövendölések, elbeszélt csodák, újfajta ájtatosságokba való bevezetések terjesztése is. A tilalmak megszegőinek büntetésével külön kánon foglalkozik.[56] Ezen – Második Vatikáni Zsinatig (1966) érvényesült – szabályozás alkalmazásaként például az andocsi búcsújáróhelyet ismertető füzetben a szerző a következőket írja: *Tilos bódékban, árusoknál oly éneke-*

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

ket, imákat, ájtatos füzeteket, imakönyveket vásárolni, amelyek első, második lapján nem látod e néhány szót: „Nihil obstat", „Imprimatur", vagy „Püspöki engedéllyel", vagy „Az egyházmegyei hatóság jóváhagyásával" és az engedélyezés számát s keltezését. Sok babonás füzet, ének kerül forgalomba. Pl. „Hét mennyei szent zár"... „A bethániai aranylevél" ... „Szent Mihály levele, mely az égből esett le."... stb. azért vigyázz, ha ilyeneket látsz, jelentsd be egy lelkiatyának.[57]

Valószínűleg az egyházi korlátozással összefüggésben az általunk föllelt ponyvaanyag az 1910-es és 20-as évektől szórványosabbá vált, igaz, e termékek az egyházi engedélyt már rendre tartalmazzák. Ezen egyházilag megszabott kiadási körülmények között az olyan apokrif szövegeket tartalmazó, korábbi nyomtatványok utódait, mint amilyen például *A hét mennyei szent zár, A boldogságos Szűzanya álma, a Szent Mihály levele* stb. ezidőtől már csak kézírásos másolatként ismerjük. E változások konkrétan adatolhatók a korábban olyannyira népszerű termékeket előállító Egri Nyomda Rt. működésében is. Az Egri Nyomda számára a vallásos ponyva kiadása az I. világháború végéig s egyben a Codex Iuris Canonici hatálybalépéséig jelentett igen jó üzletet. Az 1918. évi igazgatósági jelentés még az ájtatos kiadványok iránti kereslet növekedéséről számolt be, de az 1922. évi közgyűlésen már az igazgatóság az érdeklődés egyre nagyobb csökkenését panaszolta. 1927-ben pedig már alig volt számottevő a vallásos művekből származó jövedelem, sőt 1939-ben a vallásos ponyva további kiadását teljesen leállították.[58] Az I. világháború közismerten határjelző a népi kultúra számos területén, esetünkben azonban nyilvánvalóan főként az egyházi viszonyulás megváltozása idézte elő a ponyvaértékesítésben kedvezőtlen fejleményeket.

A század első éveiben – az egész társadalmat átható gazdasági, piaci változások nyomán – a hagyományos ponyvaterjesztés (vásárok, búcsúk, vándorárusok) mellett már jól működött a modern, postai forma is, melyet az Egri Nyomda Rt.-hez írott, már eddig idézett megrendelőlevelek is bizonyítanak. Ezek tanúsága szerint elfogadták ezt az újfajta és nagy távolságokat áthidaló (egészen Amerikáig eljutó) – módozatot, de még a sajátos népi szemléletet tükrözi például a megrendelőleveleken a nyomdai ügyintézőknek *Szentatyák* titulussal vagy *Kedves Varga Lajos bácsi* megnevezéssel való megszólítása. A vallásos ponyva rendelői között található *könyv- és papírkereskedő; kőműves, aki a gazdag katolikusok közt* fogja terjeszteni; *földművelő gazda; kegyhelyek látogatója, mint zarándok* és *foglalkozásom az, hogy halottakhó hívnak énekölni* stb. A nyomda a megrendelések számára formanyomtatványt készített magánszemélyek és terjesztők részére is. A terjedést és így a nyomda hasznát biztosították további ügyes reklámfogások, például egyes füzetek és imalapok hátoldalán a kiadványok figyelemfelkeltő felsorolása a vételár feltüntetésével. A megrendelők igénylik is az ilyen reklámfüzeteket: *Kérjük a tekintetes részvénytársaságot hogy küldjenek nekem*

legalább egy darabot ajándékban a mi ben megvan a könyvek tartalma hogy legaláb had terjeszük minden felöl. A reklámfüzetek tájékoztattak a megrendelés módozatairól is: *a múlt évben a Szent kútnál vettem egy Mária kert czímű füzetkét abban olvastam hogy a szent írás című könyvet hogy és mimódon lehett megrendelni.* Rimócról 1906-ban a következő megrendelő levelet küldték ugyancsak a Verses Szentírás ügyében: *...még a mi köségünkbe nincs hirdetés útján olvastam felőle. de egy kicsit Drágáljuk tehát ha olcsóban lehetne Megkapni méltoztasék velem tudatni lehet hogy e köségbe töben is hozatnánk.*[59] Az újfajta piaci viszonyokhoz való alkalmazkodást láthatjuk az árengedmény és részletfizetési kérelmek más eseteiben is. A szegénységre való hivatkozás gyakorta előfordul a fizetési haladék kérésével: *A szent írás egész kötetét szeretném megvenni de sajnálattal mondva mint földműves egyén az el mult év silány termése a jelen időben a fent írt könyvnek az ára lefizetését lehetetlenné tette tehát a folyó évben szeptember havában meg tudnám fizetni a díszes vászon kötésű szentírási könyv árátt.* Ajándék vagy hitel kérésével is folyamodnak a kiadóhoz: *legmélyebb alázattal esedezek a szent atyákhoz Kegyeskednének részemre egy oly kopotat hamindjárt rongyos is lenne rendeltetni Kezét lábát csókolom romaikatolikus* (...) A reklámtevékenységhez tartozik a Nyomda részéről rejtvény-feladat közzététele is, melynek szövege a Verses Szentírásra vonatkozik, és a megfejtők között szintén ez a könyv a jutalom. A nyomdának a népi igényekhez való alkalmazkodása figyelhető meg az *öreg betűs* nyomtatás kérésének elfogadásában, és megrendelőlevelek sokasága tanúskodik arról a szolgáltatásról, hogy a kötetek – és nemcsak a Verses Szentírás, melybe e célra külön *Emléklapot* készítettek – belső lapjára rányomtatták a családi adatokat, melyek bejegyzése az effajta könyvekbe eddig kézírással volt szokásos: *Nagyon szépen fel kérem a Tekintetes / Nyomda Részvény Társaságot hogy legyenek / szivessek az alanti címemre küldeni / posta fordultával az ó és az új Testá / mentom könyvét egy kötet ben . fél bőr / kötésben legyen . illetve ojan legyen mint az / itt lévő Orosz János könyve a melyet ő / most egy éve rendelt meg 5 f 20 kr., / Én többet küldök 30 kr csak szép nagy betűkkel legyenek bele nyomtatva az alábbi nevek / ifj Rembeczki József / és / Kedves neje / Farkas Borbáláé / ez a könyv / Görög katolikusoké ; Szakáldi lakosok. / Az Emlék lapban ezeket tesék írni / vagyis nyomtatni. / Megnősültem / 1902. November 10én. / Komák lettünk, Ondo János és / Kedves Nejével / Nagy Máriával / 1906 Október 24én / ifj. Rembeczki József születet / 1882. Márczius 27én / Farkas Borbála Születet / 1885. Július 27én. / A Kedves Anyánk Meghalt / Az Józsefé Veréb Júliánna / 1902 November 2l én / Az Borbáláé Vasko Erzsébet / 1887, Július 1én, Az könyv készülésének meg az idejét így / tessenek bele nyomtatni iletve Márczius 1ét tesenek bele nyomtatni.*[60]

A vallásos ponyvafüzetek elterjedtségéről, **táji tagoltság**áról nincsenek megfelelő ismereteink. Feltételezhető, hogy egy-egy nagyobb kegyhely vonzáskörzetében elterjedtek az adott szakrális táj nyomtatványai. Másrészt az

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

egyes szentekhez kapcsolódó vagy egy-egy buzgó, jámbor énekszerző tevékenységét tükröző, kisebb kultuszhelyekről szóló ponyvafüzetek a múlt század második felében ugrásszerűen elszaporodó kis nyomdák helyi kiadványaiként egy-egy vidéken belül léteztek. A gazdasági fellendülés nyomán a századforduló tájától azonban a nagy nyomdák – ahogyan az Egri Nyomda Rt. példája mutatja – reklámtevékenysége révén a terjedés – a vásárokon, búcsúkon való beszerzés és a vándorárusok tevékenysége mellett – gyorsabb, széleskörűbb és nagyobb távolságokat átfogó lett. A postai utánvéttel való megrendeléssel az ország szinte minden zugába eljuthattak az egyes kiadványok. Az egységesedés irányába mutató változások ellenére azonban minden falunak kialakult a sajátos változatos és állandó változásban lévő énekkincse az általánosabbnak tekinthető kántori énekgyakorlat mellett.

A katolikus népi vallásosságra jellemzően a vallásos ponyvanyomtatványok általában a templomjáró falusiak által napjainkig is kitüntetetten kedvelt *legszebb, ájtatos, szívreható, nagyerejű, hathatós, igen hasznos* stb. imádságokat, énekszövegeket tartalmazzák, s ezért figyelhető meg az effajta nyomtatványok napjainkig való megőrzése, használata, és alakult ki reprodukálásának és **állagmegőrzési módozatai**nak sokfélesége. A ponyvanyomtatványok ezenkívül a könnyen sérülő tárgyféleségek csoportjába tartoznak és a használatból akár csak átmenetileg is kikerülve, a nem megfelelő tárolási körülmények között könnyen váltak féregrágottá, penészfoltossá. A szakrális nyomtatványok megsemmisülésében a történelmi események is közrejátszhattak: *az oroszok szétrepigették, eldobálták a kasznyi fiókból* az adatközlő édesanyjától megmaradt vallásos iratait. (Egeg, /Hokovce/ Szl.). A használhatóság érdekében a sokszor több mint száz éves, széthulló lapokat cérnával, fonallal összevarrják, gerincénél textilcsíkkal megerősítik. Ez előfordul a csak néhány lapos töredékek esetében is, és létrejönnek több nyomtatvány összeerősítésével könyvszerű gyűjtemények, amelyek változó mennyiségű füzetet, illetve lapot tartalmaznak. (Az eddig adatolt legvastagabb ilyen gyűjtemény 42 darabból állott.) Az összeállításkor tematikus elv nemigen érvényesült, egymás mellett találhatóak a böjti és búcsújáró, rózsafüzéres vagy mágikus nyomtatványok. Praktikus szempont a méretazonosság és az elkészített gyűjteményeket ennek érdekében, illetve a könnyebb kezelhetőség és a kirojtolódó szélek miatt ollóval körbe is nyírták, még akkor is, ha a szöveg szélein olvasható szöveg így csonka lett. A füzetek belső lapjainak szakadásait ragasztószalaggal (papírragasztó, újabban cellux) rögzítették vagy pedig itt is alkalmazták a cérnával való összeöltést. Amikor az *eldörgölődött* lapokat papír ragasztószalaggal javítják, a ragasztócsíkra tintával újraírják a szöveget, hogy a használat zökkenőmentes legyen. Megfelelő ragasztóanyag hiányában felhasználtak másféle tárgyakról leszedett árcédulákat, gyógyszeres üvegek címkéiből vagdosott darabokkal támasztották alá az elrongyolódott papírlapot. Emiatt a ponyvafüzeteken időnként ilyesféle feliratok is olvashatók: *Vasalás tilos, Budapesti Harisnya-*

gyár, Mosógépben ne mossuk! stb. A nyomtatványok védelmét szolgálja a csomagolópapírba, nejlon- vagy zsírpapírba való bekötés, illetve, hogy a füzeteket keménypapírból készített könyvszerű fedéllel látták el, olykor könyvkötő révén. Az effajta vallási javakat továbbőrző katolikusok szakrális tárgyai között előfordulnak az imakönyvekbe beletéve csonka, egy-két lapos vagy címlap nélküli töredékek is.

Egyébként kultikus jellegük révén e vallási iratoknak hasonlatos sorsuk is lehetett, mint a használatra alkalmatlanná vált másfajta szakrális tárgyaknak. Az elrongyolódott *szent olvasmányokat* tűzbe dobták, s *füstje felment az égbe.*[61] Azaz *amikor valaki meghal, akkor ezeket a régiségeket, könyveket elégették, nem maradt firú fira.*[62] A pétervásárai (Heves m.) előimádkozó asszony kifejezetten azért égette el a már nem használt ponyvafüzeteit az elmúlt években, hogy majd a vallástalanabb örökösöknél méltánytalan sorsra ne jussanak.

A népi használatot és szükségletet, valamint a ponyvakiadás elmúlt évtizedekbeli hiányát mutatja egyes vallási ponyvaszövegeknek kéziratos füzetbe történő lemásolása vagy gépelt, stencilezett, fénymásolt lapokon való **sokszorosítása.** Erre számos példát ismerünk. Az ilyen írógéppel sokszorosított lapokat Egegen *kopogtatott imádságnak* (írógépen lekopogott) nevezik. Pásztor Pálné (sz. 1910) magyargéci (Nógrád m.) előimádkozó asszony egy szigetelőszalaggal és öntapadó papírragasztóval többszörösen ragasztott, négyrét hajtott gépelt lapot őriz, melyen *A Szűzanya ismét csodát tett. Sánta Lászlóné, Csépe Klára látomásai – Gyógyulások a forrásnál – Kézirat gyanánt 228.* című szöveg olvasható. Ez a hely, év, szerző és kiadó feltüntetése nélküli, néhány száz példányban legépelt lap az 1950-es években készülhetett, az 1947-es történésekről még 1947–48-ban kinyomtatott ponyvák nyomán. Egy ilyen, a gépelménnyel csaknem megegyező egylapos nyomatot őriz Tóthpál Józsefné (Majoros Rozália, sz. 1912, Szonda) szondai előénekes, *Jegyzőkönyv* címmel. Impresszumként *Nyom: Végh Dezső H.* olvasható. E nyomat élettartamát a hajtások és szélek mentén végigfutó cellux ragasztós erősítéssel igyekeztek meghosszabbítani. A régi és kedvelt nyomtatványok sokszorosításának modernebb eljárása a fénymásolás. T. L. balassagyarmati búcsúvezető több ilyen másoltatás után legutóbb a mezőkövesdi búcsúban ismerte meg, majd munkahelyi fénymásoló segítségével saját használatra elkészítette *Az Úr Jézus szentséges szíve tiszteletére és imádására készült ima- énekes kis könyvecske a buzgó hívek használatára c.* füzetet. Széles Kálmánné (Dovicsiny Ilona, sz. 1919, Nógrádmarcal) balassagyarmati templomi előénekes tulajdonában az *Új énekek litánia és ima. Májusi hangok* (é.h.n.), a múlt század végén kiadott ponyvafüzet fénymásolt példányát találjuk. Egy karancslapujtői (Nógrád m.) asszony *Egy szegény boldogtalan család története és megvigasztalása* című, a hasznosi kegyhelyről szóló ponyvanyomtatvány fénymásolt példányát használja.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Viszonylag kevéssé adatolt a vallásos ponyvairodalomnak **a népi kultúrában elfoglalt helye**. Erdélyi Zsuzsanna említi a ponyvanyomtatványról terjedő imahasználat, illetve az ehhez kapcsolódó böjti fogadalmak egy esetét: *...levelbő ... édesanyámé* (volt) *gyerekkoromban ... nem ének, csak ima ...három böjthö való, ... sokan utánozták ezt a három szombatot.*[63] Utalhatunk a ponyvának vallásos néphitbeli szerepére is. Például *a Hét mennyei szent zár imádkozása után, vót aki megtudta a halálát.* Az imádkozás gyakorlata és a vallásos ponyvaszövegek összefüggését mutatja vidékünkön a rózsafüzérnek rózsás kerttel, élő rózsákkal való kapcsolatba hozása. Találkoztunk ponyvaszövegnek erkölcsi példázatként való alkalmazásával is, amikor a megesett leányt vigasztalták ponyvafüzetből felolvasott történettel.[64] Az Egri Nyomdához Amerikából érkezett megrendelőlevelek arra mutatnak rá, hogy a szülőföldtől elszakadt emberek körében a nyomtatványok az anyanyelvi kultúra megjelenítőiként játszanak szerepet. Kedvezőbb anyagi helyzetükben ők nagyobb mennyiségben rendeltek: *mondhatom is hogy még illyen értékes könyv* (Verses Szentírás) *még nem volt a kezembe. mert mán sokat tanultam belőlle fogom is ajánlani minden ismerősömnek (...) újból küttem 62 koronát 32 koronát két egész bőr kötésű Szent Írás könyvekért, a meg marat 30 koronát e jelen Könyv két tábláján és négy oldalon tartalmazó Ima füzetekért, megjegyzem, hogy a füzetek nevét nem lehet mindet leírni mert összesen vagy 75 darabból áll és ebből a 75 darabból minden füzetből kettőt szíveskedjék a másik oldalon levő címre küldeni.*[65]

A szakrális ponyvanyomtatványok jellemző jegyeinek egyéb kérdéseiről (például az illusztrációk), továbbá a használói réteg helyzetéről, viszonyulásáról érdemes külön is szót ejteni majd.

Jegyzetek

1. Pogány 1978, 365.
2. Ipolyi 1860, 139.
3. Sándor 1953, 46.
4. Dégh 1946–47; 1948.
5. Pogány 1958; 1959.
6. Pogány 1978.
7. Bálint 1944, 208.
8. Tüskés–Knapp 1985; 1993; Tüskés 1994.
9. Tüskés–Knapp 1985, 415.
10. Bálint 1942, 1977, 1989.
11. Volly 1948.
12. Eckert 1937, 30–39., 167–181., 424–442.
13. Sztripszky 1908, Harsányi 1915.
14. Vargyas 1941, 62.
15. Vajkai 1942, 118–127.

16. Bárth 1974, 336–372.
17. Schram 1953.
18. Hetény 1952.
19. Manga 1941, 1946, 1947, 1962.
20. Morvay 1981, 189–194., 204–206.
21. Erdélyi 1976, 28–29.
22. Barna 1983, 1984, 1994.
23. Kríza 1975, 1977.
24. Lammel–Nagy 1985.
25. Szilárdfy 1971, 1981, 1994.
26. Szigeti 1973, 1993.
27. Kovács I. 1985. 1–17.
28. Antalóczy 1986.
29. Inczefi 1942. 232–233.
30. Jung 1983, 1988, 1994.
31. Silling 1994, Bartha 1987.
32. P. Szojka 1988 (1990), Zsupos 1985.
33. Újváry 1965, 1980, Molnár 1986, 425.
34. Barna 1991, 11.
35. Tüskés–Knapp 1985, 415.
36. Pogány 1978, 373.
37. Világirodalmi Lexikon X. 1986, 743., Magyar Néprajzi Lexikon 4, 260.
38. Békés 1966, 6.
39. Antalóczi 1986, 82., 86.
40. Tüskés–Knapp 1985, 419.
41. HmL XI-16/5. 1906.
42. Kríza 1982. 93.
43. Lásd Lengyel Ágnes Szent Brigitta középkori imádsága napjainkban c. kézirat a IV. Népi Vallásosság a Kárpát-medencében c. konferenciakötetben (megjelenés alatt).
44. Tüskés–Knapp 1985.
45. Antalóczi 1986, 89. Az Egri Nyomda Rt kb. 8–10 ilyen, raktári számmal ellátott egyleveles nyomtatványt jelentett meg, melyek azonos raktári számmal füzetes kiadásban is napvilágot láttak.
46. Bálint 1976, 231. *Jézus Krisztus keserves kínszenvedése.* Bp. 1886. Rózsa Kálmán; A képes imalap keretbe foglalva függött a régi parasztszobában.
47. Bálint 1979 II. 181.
48. Sándor 1977.
49. Sándor 1977, 890–891.
50. Erdélyi 1976, 28.
51. Volly 1948, 5.
52. Morvay 1981, 193.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

53. HmL XI.-16/5. 1907, dr. Vörös Nándor siklósbodonyi plébános.
54. Antalóczi 1986, 82.
55. C.I.C. 1951, 376–383.
56. C.I.C. 1951, 621., Erdő 1985, 595.
57. P. Pethő 1929, 72.
58. Antalóczi 1986, 80–81.
59. HmL XI-16/5. 1906. és 1907.
60. HmL XI-16/5. 1907.
61. Barna 1989, 604.
62. Erdélyi 1976, 66.
63. Erdélyi 1976, 610.
64. Pongrácz Mihályné Bujnyik Borbála (sz. 1923, Terény) és Mizera Jánosné Pálok Mart (sz. 1907, Szonda).
65. HmL-XI-16/5. 1907. 1306.

Irodalom

ANTALÓCZI Lajos
1983 Egri vallásos ponyvák. Új ember. XXXIX. 26–27. sz.
1986 Az Egri Nyomda Rt. története 1893–1949. Eger
BÁLINT Sándor
1929 Szegedi népies imádságok és ráimádkozások. Nny. 4–6. sz. 189–190.
1937 Népünk imádságai. Regnum. Egyh. Tört. Évk. II.
1944 Sacra Hungaria. Tanulmányok a magyar vallásos népélet köréből. Kassa
1976 Karácsony, húsvét, pünkösd. A nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából. 2. kiadás. Bp.
1977 Ünnepi kalendárium. I–II. Bp.
1987 A magyar vallásos népélet kutatása. In: Vallási Néprajz II. 8–65. Bp.
1991 Egy magyar szentember. Orosz István önéletrajza. Hasonmás kiadás. Szolnok.
BÁLINT Sándor – BARNA Gábor
1994 Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza. Bp.
BARNA Gábor
1984 Katolikus egyházi népének, énekszerzők és folklorizáció (A Mezey kántorok énekei a néphagyományban) Folklór és tradíció I. Bp. 123–133.
1986 Vak Emán is énekelt róla. Új Ember. XLII. 30. sz.
1989 Fejezetek a palóc néphitből. In: Bakó Ferenc (szerk.): Palócok IV. 595–678.
1991 Utószó. In: Bálint Sándor: Egy magyar szentember. Orosz István önéletrajza. Szolnok.

BARTHA Elek
1987 Szent levelek Zenta környékéről. Múzeumi Kurír.53. Debrecen. 23–27.
BÉKÉS István
1966 Magyar ponyva pitaval. A XVIII.század végétől a XX. század kezdetéig. Bp.
DÁM Ince
1943 Látogatás egy előimádkozó asszonynál. Magyar Barát. XXIII. 90–91.
Dégh Linda
1948 Adatok a magyar parasztság irodalmi életéhez. In: Magyar Századok. Irodalmi műveltségünk történetéhez. Horváth János emlékkönyv. Bp. 299–315.
1946–47 Népmese és ponyva. Magyar Nyelvőr.
DOMOKOS Pál Péter
1929 A csíki énekeskönyvek (Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves fennállása alkalmából. Szerk. Csutak Vilmos) Sepsiszentgyörgy
ECKERT Irma
1937 A Kalocsa vidéki magyarság vallásos népköltészete. Ethn. XLVIII. 30–39.; 167–181; 421–442.
ERDÉLYI Zsuzsanna
1971 Archaikus és középkori elemek néprajzi szövegekben. Ethn. LXXXII. 343–374.
1976 Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok. Bp.
1988 Archaikus népi imádságok. In: Magyar Néprajz V. Bp. 692–748.
ERDŐ Péter
1985 Az egyházi törvénykönyv. Bp.
HARSÁNYI István
1915 Két koldus ének forrása. Ethn. XXVI. 138–139.
HETÉNY János
1951–52 Nagyboldogasszony virrasztása (kézirat).
HOPPÁL Mihály
1985 A mai magyar folklór mint társadalmi kommunikáció. (A szerencse lánclevele) Folklór és Tradíció. II. 13–31.
HORVÁTH Cyrill
1895 Világiak régi magyar imádságos könyvei. ITK. 257–281.
HOWARD, Donald R.
1980 Writers and Pilgrimes. Medieval pilgrimage Narratives and Their Posterity. Berkeley-Los Angeles-London
HUDI József
1990 Alfabetizáció és népi írásbeliség a 18–19. században. Rubicon 1:5. 16–17.
INCZEFI Géza
1942 Ellenséges golyó ellen védő imádság. Ethn. LIII. 232–233.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

JUNG Károly
1983 Baj ellen oltalmazó égi levél és áldás Gombos hagyományvilágában (Adalékok vidékünk szakrális néprajzához) Jugoszláviai magyar folklór. Hungarológiai Közlemények X. 35.sz. 127–133.
1988 Törökbecsei amulett (Egy néprajzi lelet leírása és értelmezése) Ethn. IC. 357–375.
1994 Őrszerek könyve. Szent levelek, golyó ellen védő imádságok, amulettek a magyar néphagyományban. Újvidék
KATONA Imre
1986 Ponyva. In: Magyar Néprajzi Lexikon. 10. Bp. 743–744.
KATONA Imre – SZEMERKÉNYI Ágnes
1981 Ponyva. In: Magyar Néprajzi Lexikon. Bp. 4. 260–261.
KATONA Imre – VOIGT Vilmos
1981 Ponyvairodalom. In: Néprajzi Lexikon. 4. Bp. 260–265.
KERÉNYI György
1972 Egy koldusének változatai (Igricek-énekes koldusok) Ethn. LXXXIII. 77–84.
KOVÁTS Albert
1986 Ponyva. In: Világirodalmi Lexikon. 10. Bp. 745.
KOVÁCS I. Gábor
1988 Új kultivációk a két világháború közötti magyar kalendáriumirodalomban. Adalék a paraszti mentalitás modernizációjának történetéhez. Szociológia. 265–273.
1985 Bucsánszky Alajos útja a kalendárium- és ponyva tömegtermeléshez. Magyar Könyvszemle. 101. 1. 1–17.
KRIZA Ildikó
1976 A középkori hagyomány továbbélése a mai folklórban (Adalékok a ponyvaballadák történeti hátteréhez) In: Népi Kultúra – Népi Társadalom. VIII. Bp. 261–280.
1977 A szálláskereső Mária. In: Uő: A legendaballada. Bp. 77–88.
KÜLLŐS Imola – SZEMERKÉNYI Ágnes
1981 Paraszti írásbeliség. Magyar Néprajzi Lexikon. 4. Bp. 182–184.
LAMMEL Annamária – NAGY Ilona
1985 Parasztbiblia. Bp.
LENGYEL Ágnes
1986 Fejezetek egy Nógrád megyei falu (Terény) vallási néprajzából. Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve. Salgótarján. 341–365.
1994 megújuló vallásos „ponyvanyomtatványok" Nógrádban. Néprajzi Értesítő LXXVI. 227–257.
MANGA János
1941 A kánai menyegző Nagycétényben. Ethn. LII. 139–140.
1962 A hasznosi tömegpszichózis. A búcsújáróhelyek és a „hasznosi csoda" összefüggései. Ethn. LXXIII. 353–388.

1978 A hitvilág és a hitélet változása. In: Szerk. Bodrogi Tibor: Varsány. Tanulmányok egy Észak-Magyarországi falu társadalomnéprajzához. Bp. 375–412.
MOLNÁR Ambrus
1986 A hajdúhadházi Szent Emberek és Szent Asszonyok Társasága. In: Tüskés Gábor (szerk.): „Mert ezt Isten hagyta...". Bp. 418–443.
MOLNÁR Csilla
1994 Énekdiktálás a kárpátaljai Nagydobronyban. In: Bartha Elek, Dankó Imre, Küllős Imola, Molnár Ambrus (szerk): Vallási Néprajz 6. 41–51. Debrecen
MORVAY Judit
1981 Asszonyok a nagycsaládban. A mátraalji palóc asszonyok élete a mált század második felében. Bp.
NAGY Ilona
1992 A szamariai éhínség – egy népszerűtlen népi epikus ének. In: Közelítések. Néprajzi, történeti, antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára. 99–106. Debrecen
NÉMEDI Lajosné
1975 A triviális irodalom kutatásáról. KLTE Könyvtára Közl.93. 171–197. Debrecen
NOVÁK József
1964 A nép olvasmánya a nép tanítója. Népművelés. 8. 15–17.
NOVÁK László
1927–29 A nyomdászat története. 1–7. köt. Bp.
ORTUTAY Gyula
1962 Az iskolai nevelés szerepe parasztságunk kultúrájában. Ethn. LXXIII. 497–511.
1966 Kalendárium-olvasó magyarok. In: Uő: Halhatatlan népköltészet. 291–302. Bp.
PETHŐ Lénárd P.
1929 Az andocsi búcsújáróhely ismertetése. Bp.
PETRÓCZI Sándor
1949 Egyházi népéneklésünk kialakulása. Vigília. XVI. 160–166.
PETZOLD, Leander
1969 Crause Thaten sind geschehen. München
POGÁNY Péter
1958 A régi hazai népies ponyvakutatás problémái. Ethn. LXIX. 578–593.
1959 Folklór és irodalom kölcsönhatása a régi váci nyomda működése során. I. Vásári ponyvairatok. Bp.
POGÁNY Szaléz
1991 A régi magyar vásári ponyvakiadványok képanyagának elemzése. In: Corona Fratrum. Pannonhalma

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

RÓNAY Mária
1928 A ponyva írói és olvasói. Literatúra. 62–63.
SÁNDOR István
1936 A magyar falu szellemtörténete. Vigília III. 3.
1953 Figyeljük népünk olvasmányait. Néprajzi Múzeum Adattárának Értesítője. I. sz. 45–46.
1977 A magyar néprajztudomány bibliográfiája 1850–1870. Tanulmányok és adatok a Kárpát-medence etnográfiájához. Bp.
SCHENDA, Rudolf
1970 Volk ohne Buch. Studien zur Sozialgeschichte der popularen Lesestoffe (1770–1910) Frankfurt am Main.
SCHRAM Ferenc
1958 Bevezető népénekeinkhez. Bp.
1974 A népének egy csoportjának kialakulása magyarországon. Ethn. LXXXV. 373–383.
SILLING István
1992 Bajelhárító szent levelek a Vajdaságból. Új Symposion (Újvidék) 7–8. 33–35.
SŐREGI János
1939 A szegény ember és a vásári ponyvairodalom. Debreceni Képes Kalendárium az 1940-ik szökő esztendőre. 114–116.
SPAMER, Adolf
1958 Romanusbüchlein. Historich-philologischer Kommentar zu einem deutschen zauberbuch. Berlin
SPUFFORD, Margaret
1982 Small books and peasant histories. Popular fiction and its readership in seventeenth century England. Athens (Georgia)
SZABÓ László
1981 A paraszti olvasás és a folklór. Folklór-Társadalom-Művészet.7. 31–59.
SZABÓ T. Attila
1934 Kéziratos Énekeskönyveink és Verses Kézirataink a XVI-XIX. században. Zilah
SZIGETI Jenő
1973 Protestáns népi olvasmányok a XIX. században az Alföldön. Ethn. LXXXIV. 332–341.
SZILÁRDFY Zoltán
1971 Egy ercsi délszláv képes ponyvairat ismertetése. Fejér-megyei Történeti Évkönyv 5. 157–168.
SZILÁGYI Ferenc
1978 Egy ponyvára került ismeretlen balladaváltozat és tanulságai. Ethn. LXXXIX. 94–104.

SZOJKA Emese, P.
1990 „Szent levél" a Bács-Kiskun megyei Tataházáról és lánclevelek bajáról. Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében. Kecskemét
SZTRIPSZKY Hiador
1908 Igricek, énekes koldusok. Ethn. XIX. 345–353.
TÓTH István György
1995 Írás, olvasás, könyv a paraszti műveltségben a 17–18. században. Századok. CXXXIII. 815–856.
TÜSKÉS Gábor
1993 Búcsújárás a barokk kori Magyarországon a mirákulumirodalom tükrében. Bp.
TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva
1985 Fejezet a XVIII. századi vallásos ponyvairodalom történetéből. ITK. 89. 415–436.
1993 Illusztrációk a 18. századi vallásos ponyvairodalomban. Népr. Ért. LXXV. 143–162. Bp.
ÚJVÁRY Zoltán
1980 Népi levél a balszerencsés napokról. Múzeumi Kurír. 42. Debrecen. 101–103.
VAJKAI Aurél
1942 Népi orvoslás a dunántúli búcsújáróhelyeken. Magyarságtudomány I. 118–127.
1947 Az ősi ember imádságai. Ethn. LVIII. 237–238.
VARGYAS Lajos
1941 Áj falu zenei élete. Bp.
VOIGT Vilmos
1986 Ponyva. In: Világirodalmi Lexikon. 10. Bp. 744–745.
VOLLY István
1948 101 Mária-ének. Tanulmány a katolikus népének kérdéseiről. Szeged
ZSUPOS Zoltán
1985 Égi levél Darvason és Bakonszegen. In: Múzeumi Kurír. 47., Debrecen. 59–62.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Kríza Ildikó

AZ ÍRÁSBELI ÉS SZÓBELI KULTÚRA KAPCSOLATA A XVIII. SZÁZADBAN

A néphagyomány gyűjtői és értelmezői között időről időre visszatérő kérdés az irodalom és a folklór egymáshoz való viszonya. Különösen problematikus a nemzeti kultúra két részének kapcsolata, ha az irodalommal egyidejű folklór feljegyzések nem állnak rendelkezésre. Jelen alkalommal egy XVIII. századi példán, Dugonics *Toldi* című drámája kapcsán kívánom a kérdést megvilágítani konkrétan a „nagy erejű, bátor hős és a jó király" folklór elemeknek a különböző narratívumokban való megjelenésével.

A filológiai kutatásokban hosszú ideig vitatott kérdés volt, hogyan kerülhetett Mátyás király mellé a lovagkor bátor vitéze, Toldi Miklós. A másfél évszázada folyó filológiai vitát az 1963-as nemzetközi mondakutató tanácskozás nyomán az egyik közismert gondolat idézésével lezártnak tekinthetjük, amely szerint a népköltészettől ne kérjük számon a történeti hitelességet, mert benne a hősök nevei könnyen cserélődnek, híres személyiségekhez a nemzetközi vándormotívumok kapcsolódnak.[1] Az alapvető tényközlés sok tekintetben igaz, de a szájhagyomány törvényszerűsége ennél sokszínűbb,[2] és igazolható, hogy a folklór változásával a történeti személyek neve csak bizonyos típusú narratívumokhoz kapcsolódik, másokhoz nem.[3] A nemzeti kultúra, amely a népi műveltség értékeit a latin nyelvű krónikáktól kezdve napjainkig tudatosan vagy akaratlanul felhasználta, kialakított olyan szemléletet, amellyel a személyek hőssé magasztosulnak még akkor is, ha a historikusok ezt nem támasztják alá. Ilyen vitathatatlan nemzeti hős Mátyás király, akinek idealizált képe a különböző időkben különböző módon jelent meg példaképként és idealizált példaként,[4] és ilyen hős Toldi Miklós is, akinek a magyar irodalomban, népköltészetben betöltött szerepe évszázadokon keresztül egybeolvadt a különleges képességű, ügyes, bátor harcossal.[5] A mitikus hősről új összefüggést tár elénk Hoppál, elsősorban a költészet és hősalkotás archaikus megjelenését elemezte és bebizonyította, hogy a folklór sokféleképpen jeleníti meg a nagy erejű hőst.

A magyar nyelvű irodalom kiteljesedésekor, a felvilágosodás idején a kor neves írói tudatosan fordultak a néphagyományhoz és a történeti forrásokhoz. Egyre több folklór elem kerül az irodalmi alkotásokba, olyanok, amelyekkel egy régebbi, már-már elfeledett gondolkodásmódot, szemléletet éltettek tovább. Ebbe a folyamatba illesztették az idegen művek szabadon történő magyarra fordítását. A magyar nyelvű irodalom fejlesztésére a kül-

földi írók alkotásait hazai igényekhez igazították, az eseményszálat a magyar történelemhez kötötték, és a jeles egyéniségeket szerepeltették. Ezzel kívánták a műveltséget terjeszteni. Egyúttal olyan új alkotásokat hoztak létre, amelyek a nemzeti történelem, illetve önismeret szempontjából a széles közönség számára érthetők, élvezhetők voltak. Másokkal együtt ezt tette Dugonics András, a XVIII. század kiemelkedő írója. Éppen ezért az ő művét ismerettörténeti kapcsolataival együtt szeretném megvilágítani az írásbeliség és a folklór összefonódásának bizonyítására.

Dugonics 1794-ben tette közzé a három történeti hősről, Kun Lászlóról, Báthory Máriáról és Toldiról írt drámafüzért *„Jeles történetek, mellyeket a magyar játékszinre alkalmaztatott"* címmel.[6] A drámák előadása saját korában kedvező fogadtatásban részesült, de az utókor nem magasztalta fel, és mára teljesen elfelejtődött. A drámák mindegyike figyelemre méltó tanulsággal szolgál, de most csak a *Toldi*ról szólok az irodalom és szóbeli kultúra bonyolult kapcsolatát vizsgálva. Indokolt lenne a barokk kor sokoldalú egyéniségét szélesebb kitekintésben bemutatni, de ettől is eltekintek, és arra a kérdésre keresek választ, hogy a korfui polgármester kalandjai nyomán miként lett egy 1780-as években németből magyarra fordított ármánydarab hőse Toldi és Mátyás király. A rendelkezésre álló adatok alapján szeretném bemutatni, miért és miként illesztette Dugonics András a folklór elemeket a drámába, és miért tűntek el ezek az ismeretek a későbbi műveltségünkből.

A Toldiról kialakult képet ma már nem lehet Arany János klasszikus művének ismerete és hatása nélkül elképzelni, de nem így volt Arany előtt félszáz évvel. A nemzeti irodalom osztatlan sikerű alkotása gyorsan és minden fenntartás nélkül vált a magyar költészet nélkülözhetetlen részévé és meghatározta a közgondolkodást a mai napig. Arany János a népmesék mintájára hirdette a mellőzött kisemmizett fiú nemzeti hőssé válását. A nagy erejű hős emellett a király és szegények önzetlen segítője. Mindezek az elemek bizonyíthatóan léteztek Arany epikus költeményének megírása előtt az irodalmunkban és a népkötészetben egyaránt.

A nagy erejű bátor hős és az igazságos király kalandjai – vagyis név szerint Toldi és Mátyás király – a XVIII. században ideális hátteret kínáltak Dugonicsnak ahhoz, hogy az idegen környezetben játszódó drámát kissé átírva/lefordítva a magyar közönség számára érdekessé és elfogadhatóvá tegye. A magyar népmesék nagy erejű hőse, aki a király szolgálatában tud híressé válni, sikereket elérni sok változatban szerves része a népköltészetnek, alakja több mesetípusban megjelenik.[7] És azok az epizódok, amelyek Arany János osztatlan sikerű *Toldi*jában olvashatók, az irodalomtól függetlenül is feljegyzésre kerültek szájhagyományból a hős neve nélkül. Vannak mondák a megvadult bika megfékezéséről, a cipóba rejtett pénzről, az özvegyasszony megsegítéséről. A jó királyt segítő nagy erejű hőst pedig Kinizsinek, Magyar Balázsnak mondták, a mesékbe az Erős János, Péter neve került. De

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

az irodalomtól függetlenül élő népköltészetről a XVIII. századból még kevés adatunk van. A korabeli adatok ismeretében bizonyítható, hogy Dugonics a hagyomány ismeretében fordult éppen Toldi Miklóshoz.

Tudjuk, hogy Arany *Toldi*ja már megalkotása idején nagy visszhangot váltott ki és rövidesen sok kiadást ért meg, 1879-től iskolai olvasmánnyá vált, megszámlálhatatlan példányban jelent meg, számos feldolgozásban került a nézők elé, amelynek a populáris kultúrára tett hatásáról máig nincs érdemi kutatási eredmény, de tény, hogy az elmúlt másfél évszázadban a nemzeti tudatot formáló alkotások egyike, amelyben a népi, nemzeti értékek, illetve a mitikus és emberi vonások magas szintű megfogalmazást nyertek. Arany költeményével nem vethető össze egyik korábbi irodalmi alkotás vagy népköltészeti adat sem, de érzékelhetően árnyékot vetett más hasonló szüzséjű narratívumokra. E tekintetben a *Toldi* összehasonlíthatatlan a népmesékkel, amelyeknek rendszeres kiadása a XIX. század második felétől sok új példát hozott a mitikus nagy erejű hősről bizonyságként, hogy a Toldi típusú hősök sokfélesége létezett Arany János előtt is.

Dugonics *Toldi*jával kapcsolatban szenvedélyes ítéletet mondott Heinrich Gusztáv a múlt század végén, figyelmen kívül hagyva a barokk kor küzdelmét a nemzeti irodalom megteremtéséért, és mellőzve az irodalom mellett élő szóbeliség állandó jelenlétét. Nem volt tekintettel arra, hogy a szájhagyományban vagy írásban is megjelent népszerű hősök közkincsként éltek a tudatban, hozzájuk érdemes volt új történeteket kapcsolni a biztos sikerre számítva. Úgy gondoljuk, hogy Toldi-ügyben újragondolásra várnak az Arany előtt keletkezett versek és drámák, amelyeket hivatkozás nélkül használtak, folklór elemekkel vegyítették a kor divatos elvárásai szerint,[8] de nem úgy, mint a XIX. században.

Konkréten a *Toldi* című drámáról szólva bizonyítani lehet, hogy azt Dugonics kora népies irodalmának és folklór jellegű szájhagyományának ismeretében alkotta. Christmann, C. *Ein Trauerspiel in drey Auszüge* (Mannheim 1782) írásműve alapján a korfui helytartó történetét fordította le, de a címet maga adta és a helyszínt Mátyás király udvarába helyezte, a főszereplőt Toldinak nevezte. Vitatkozni kell Heinrich Gusztáv megállapításaival, aki határozottal elítélte Dugonicsot azért, mert Toldi Miklós alakját ebbe a drámába citálta. Hibának tartotta, hogy ismerve az Ilosvai Selymes Péter tollából fennmaradt *híres nevezetes Toldi Miklós*ról szóló széphistóriát, mégis őt Mátyás kortársaként jeleníti meg, ráadásul a bátor, erős vitéz helyett egy visszahúzódó, tettektől távol álló, passzív Toldit állított a nézők elé. Heinrich Gusztáv így fakadt ki Dugonics ellen: *„mert nem képzelhető nagyobb ellentmondás, mint a milyenben a darabnak hőse és cselekménye legnépszerűbb nemzeti mondánk imponáló alakjával és ennek népies jellegű tettivel áll"*.[9]

Heinrich Arany *Toldi*jából kiindulva tanulmányt írt a Toldi-mondakörről, amelyben egyértelművé tette, hogy a nagy erejű hős a nemzetközi iro-

dalomban sokféleképpen jelent meg. Mégis Dugonicstól, a barokk kor írójától az Arany János által alkotott hős idealizált alakját kérte számon.[10] Elkerülte Heinrich Gusztáv figyelmét, hogy Dugonics nem szokásos módon fordította a műveket anyanyelvére, hanem „magyarította" az eredeti drámát. Az irodalmi életből színpadi műveket csak úgy lehetett gyorsan pótolni, ha kész írásokat adaptált. Sokszor éppen ezért nem egy fontos, irodalmi mértékkel élenjáró művet választott, amit sajnált volna átalakítani, hanem egy alig ismert szerzőnek alig ismert munkáját fordította le. A tudatos irodalomformáló tevékenységből következően nála a nevek és a helyszín átvétele nem véletlen, esetleges választás eredménye, hanem tudatos törekvés, amelynek nyomán a már-már feledésbe menő neveket, eseményeket elevenítette fel a drámáiban és regényeiben. Az ő nyíltan vállalt célja volt a nemzeti irodalom és nemzettudat formálása, miként erről saját szavai igazolnak: *„Azon iparkodtam, hogy honi történeteinket vegyem irásomnak tárgyául s főképpen azon embereket országunkban, kik midőn éltek, nagy névben és böcsületben vóltak: de holtuk után oly feledekenységbe jöttek, hogy ha annyi derék tetteik vagy hitván kis iráskákban, vagy a parasztok szájába nem forogna, mivel íróink semmit sem hagytak írva felőlök, örök feledékenységben, a setét tartománynak völgyeiben heverének".*[11]

Így tehát joggal fordulunk Dugonics *Toldijá*hoz annak folklór vonatkozását figyelve, de előbb röviden vázolom a színmű tartalmát az összefüggések jobb megértése miatt. A későbbiekben csak a néphagyománnyal kapcsolatos elemekre hivatkozom, és az ármánykodással, romantikus érzelemnyilvánításokkal színezett barokk színmű egyéb részleteitől eltekintek. A dráma kiindulásakor Toldi Miklós, Mátyás király katonája éppen Budáról tér haza feleségéhez, családjához Szegedre és nehezményezi, hogy őt senki sem várja, pedig megüzente érkezését. A szolga zavart viselkedéséből kiderül, hogy Toldi leveleit a város elöljárója rendszeresen felbontotta, s csak akkor továbbította az úgynevezett „eredeti pecséttel", ha úgy látta jónak. Ezzel az illetlenséggel előzetes információkra tett szert, melynek tudtával manipulálta a környezetet. Az egyik korábbi levélből kiderült ugyanis, hogy az igazságos Mátyás király visszaadta özvegy Tápainénak a jogtalanul elvett birtokait Toldi közbenjárásának eredményeként. (Nem véletlen, hogy már a dráma elején több folklór elem van, és éppen a szegény asszony megsegítésével, a jellegzetesen Mátyás király nevéhez kapcsolódó mondával találkozunk itt.) Toldi megérkezte után a királyi parancsot nem lehetett tovább titkolni, és a városbíró úgy tesz, mintha önként, jószántából adná vissza a földet. Az ál-nagylelkűség hangoztatásával jogos ellenszolgáltatásként Toldi lányát kéri feleségül, aki azonban mást szeret. (Hadd jegyezzem meg, hogy Toldi családjáról a XVIII. században még több monda élt, ezekről Ilosvai is tudott, de Arany *Toldi*jához nem illettek, ő hallgatott róluk és azóta eltűntek a Toldi-hagyományból.) A feleségszerzést egy újabb ármánykodás követi. Toldit megvádolják, hogy azért szenvedett vereséget a töröktől Zimonynál,

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

mert elárulta a magyarokat és elfogadta a vesztegetésre szánt aranyakat. *„Halljad ízenetemet. – Vannak a ládámban kétszáz török aranyok. – Ezeket Toldi Miklóshoz kell igazítani egy költött levéllel, mintha a belgrádi pasa megköszönné néki a tábor feladását."*[12] Ez a rágalom börtönbe juttatta Toldit. (Az ok-okozat leírása szintén folklór sajátosságot mutat. Az ellenség felett győzedelmeskedő nagy erejű hős kalandjaihoz tartozik a tőrbecsalás, de a megtévesztés miatt büntetés jár.) Érdemes lenne tovább időzni a törökverő hős mellett, ugyanis a XVII. századi históriák és énekek Mátyást, a legyőzhetetlen királyt a török ellenes harcai miatt dicsőítették. A török fogság is emiatt kap jelentőséget. Most azonban Dugonics művéről szeretnék szólni. A drámában a börtönből való szabadulást késlelteti a városbíró számos tette, mint pl. megöleti a lány szerelmét, mert ő az egyetlen, aki tud Toldi ártatlanságáról. A haldokló ifjú utolsó pillanatban megnevezi az igazi bűnöst, így Toldi kiszabadul. Közben az ármánykodás áldozata lesz Toldi felesége, aki belehal a bánatába, míg a leánya megőrül szerelme kivégzése miatt. A kellően romantikus eseménysor végén kiderül a főhős hűsége a királyhoz, és az igazságos király döntései Toldit méltó helyre emelik az „ármány-darab" szabályai szerint.

A Dugonics elleni vádak egyike szerint Toldi az eseményeket elszenvedő passzív hős, akinek egyetlen erénye a királyhűsége, állhatatossága. Heinrich erről így ír: *„Ez a Toldi Miklós, ki folyton szenved, sopánkodik, imádkozik és sír, kiről folyton halljuk, hogy ilyen meg olyan páratlan vitéz hős, de aki a darabban kezdettől végig nemcsak tétlen, hanem gyámoltalan és tehetetlen is, – ez a Toldi Miklós nem hódíthatta meg a magyar közönséget."*[13] Számára érthetetlen, hogy a magyar monda és széphistória ismeretében Dugonics miért éppen Toldi nevét iktatta a mannheimi műbe. Pedig Dugonics maga írja, hogy tudatosan fordult a magyar történelem ismert, de feledésbe menő személyeihez, és számára fontos volt, hogy népszerű hőst állítson drámájába. Mint fentebb említettem, tudatosan törekedett arra, hogy *„honi történeteinket vegye irása tárgyául"*, és azok közül is azokat, amelyek *„nagy névben és böcsöletben voltak: de holtuk után oly feledekenségbe jöttek"*. Az írott és íratlan hagyomány iránti érzékét pedig bizonyítani akarja, mert tudja, hogy a kiválasztott híres embereknek *„derék tetteik ... hitván kis iráskákban, parasztok szájában forognak"*, de róluk *„íróink semmit sem hagytak írva felőlök, örök feledékenységben, a setét tartománynak völgyeiben heverének"*. Egyértelmű tehát, hogy Dugonics a *„hitván kis írás"*-ok (amilyen például Ilosvai széphistóriája lehetett), illetve a szájhagyomány ismeretében nevezte műve hősét éppen Toldinak és nem másnak. Az alig ismert író, Christmann tragédiájához nyúlt ugyan, de még a címét sem vette át, mert olyan magyar színművet akart írni, amellyel széles érdeklődést válthat ki. A XVIII. századi nemzettudat kibontakozásakor nem véletlenül merített a történelemből, és a régi, híres személyeket „életre keltve" felelevenítette emberi értékeiket, hőstetteiket. Toldi kapcsán azt is tudatosította, hogy az

eseményeknek éppen Mátyás király idejében kellett történniük, mert éppen az az idő volt híres az igazságosságról, amiről az általa citált, országszerte ismert a proverbiumok tanúskodtak: *Mátyás az igazságos*, vagy *Meghalt Mátyás, elkölt az igazság.*[14] Tudatos volt a név, az időpont és a helyszín kiválasztása. Ezért kell vitatkoznunk Heinrich Gusztávval és követőivel. Maga Dugonics Toldi személyéről így vélekedett: *„Én őtet a Nógrád vármegyeinek lenni látom, akár Told faluban akár Nagyfaluban született"*, és cáfolja Ilosvai feltételezését, aki Nagy Lajos korába képzelte Toldi életét, mert – azt állította – *„ellenkezik véle az egész hagyomány, mely őtet Mátyás király idejére veszi, ... ellenkeznek mindnyájan, kik Toldi Miklósról csak két szót is szóllanak."*[15] Ebből egyértelmű, hogy nem fogadta el Ilosvai szemléletét, aki Toldiból lovagot csinált, és az utolsó lovagkirály katonájának tüntette fel. Viszont hivatkozott arra, hogy az egész hagyomány őt Mátyás kortársának vélte. A jegyzetben olvasható *„csak két szó"* éppúgy vonatkozhat Ráday Pál versére vagy a Bél Mátyás által leírt mondára, mint egyéb névtelen ponyvára vagy a néphagyományra. Joggal tételezhetjük fel, hogy a nagy műveltségű Dugonics ismerte Ilosvai 1574-es históriájának kétszáz évvel későbbi és egy kissé átdolgozott, Pozsonyban újra kiadott változatát, ahol a záró strófa így hangzott:

Ha kegyes olvasó, valami kétséged
Ebben, az mit írtam, vagyon s el nem hiszed
Vagy az históriát álomnak ítéled,
Hogy Toldi Miklós lett volna, nem hiszed
Nézd meg jól Budának az bécsi kapuját
Meglátod ott annak súlyos buzogányát,
Mellette függeni személyében pajzsát,
Parittyából hajigált húsz fontos köveit,
Diadalmas vitéz helyes kopiáját,
És az kit csizmáján viselt, sarkantyúját.[16]

Toldi és Mátyás király kapcsolata a XVIII. században nem kérdőjeleződhetett meg. Mátyás király nagy erejű hősének tisztelete Toldival együtt élt az emlékezetben a korona visszahozásakor is, amit tanúsít az esemény tiszteletére 1790-ben írt/kiadott vers. Itt említi a versfaragó, hogy a Bécsi-kapunál láthatók Toldi ereklyéi, aki egyike volt a híres fekete sereg katonáinak. Egy másik névtelen szerző XVIII. századi verse, amely szintén a magyar korona hazaszállítását köszöntötte, említi, hogy a Toldi-ereklyékről mintázták a koronát kísérő „fekete sereg" katonáinak ruháit. Akkortájt együtt dicsőítették Kinizsi Pál, Magyar Balázs, Toldi Miklós vitézségét. A néphagyomány fáradhatatlan gyűjtőjének, Ipolyinak a jegyzeteiből tudjuk, hogy a helybeliek szerint a Buda várfalán kiállított ekevas sérülését Toldi okozta. A

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

monda szerint egyszer Zsámbékon Mátyás király kérésére kopjával döfte át az erős vitéz azt a vastag ekevasat.[17]

Minden bizonnyal Heinrich Gusztáv nem ismerte a XVIII. századi adatokat, sem Ipolyi Arnold 1854-ben megjelent fejtegetését, és ezért ítélkezett olyan határozottan Dugonics történetietlensége felett, lándzsát törve az egyetlen helyes látásmód, az Arany János-féle Toldi ábrázolás mellett. Heinrich Gusztáv gondos filológus módjára feltárta a Toldi-monda nemzetközi kapcsolatait. Elsőként ő írta le, hogy a lovagkor adott teret és helyet a népmesék idealizált bátor hősének, de már Toldy Ferenc is bizonyította, hogy az antik mítoszok nagy heraklészei tovább éltek az újkori népmesékben. A Toldi-mondakör tehát messzire vezethető, de az a személy, akiről Ilosvai szólt, csak valós történeti személy lehetett, aki Nagy Lajos korában élt. Heinrich Gusztáv véleménye szerint egyértelmű, hogy Toldi a lovagkor hőse, ebből következően nem élhetett Mátyás király korában, és tovább érvelt Toldi történeti személyisége mellett. Ebből következően számára nem létezett más megközelítés, hiába írta le Toldy Ferenc és Ipolyi Arnold még az Arany János előtti Toldi-mondakör folklór vonásait, ezt Heinrich nem vette figyelembe.

A múlt század jeles filológusaitól más vonatkozásban is távol állt a folklór, illetve az arra vonatkozó kutatás. Ipolyi Arnold 1854-ben a *Magyar Mythologiá*ban így vélekedett: *„A kettős hősökhöz tapadt népemlékezetek között, nem egy regés hős egyediségéről még hasonló mondák fen léteztek, mutatja a magyar hősrege egyik legnevezetesebb alakjának Toldi Miklósnak a néphagyományban ezen: majd Lajos, majd Mátyás korába áttevése, kit bár a történeti adatok sem abban, sem emebben s általában, legalább ma már egy korban sem ismernek."*[18] Ipolyi észrevette, hogy a néphagyományban élő mondai, mesei hősök a híres királyok mellett tűnnek fel, azok erényeit mélyítik el, míg az írók mindig az adott szöveghez, az adott epikai háttérhez igazították, és valósnak hitt történeti személyekhez illően alakították a tetteiket.

Toldi Miklós történeti létezését Ipolyival egyidőben Toldy Ferenc, a kor szorgalmas irodalmára is megkérdőjelezte egy egészen más forráskincs ismeretében, más logikával érvelve: *„e regés személy sem Lajos, sem Mátyás korában nem élt, miután sem Lajos, sem Mátyás udvari írói róla említést nem tesznek... a testi erő és ügyesség, a vitézség és hűség öszvege, mely századokon keresztül a nép emlékezeteiben részint csonkulva, részint bővülve s meg-megváltozva időnként megifjúdott"*.[19] A történeti költészet vizsgálatakor azonban neki sem tűnt fel, hogy Toldi más erényekkel rendelkezik a két különböző korba ágyazott írásokban, de vannak közös elemek is, amelyek mindenütt megtalálhatók, és azok a néphagyományban gyökereznek.

A XVIII. és a XIX. század eleji írások többsége Toldit Mátyás király udvarába helyezi, ott ő nem egy középkori lovag, hanem reneszánsz kalandor vagy már-már anekdotahős, legyen nagy erejű férfi, bátor katona vagy visz-

szahúzódó sértett személy. A folklór források ismerete nélkül Toldy Ferenc egyáltalán nem tudhatta, hogy a nagy erejű katona mögött a népköltészetben folyamatosan meglévő mitikus hős áll, kinek alakjához a műfaji különbözőségek miatt számos népköltészeti elem kapcsolódott.[20] Toldi egyrészt erős, bátor vitéz, mint ahogyan ezt a XIX. századi források még énekbe foglalták, valószínűen ponyván terjesztették:[21]

Hires Toldi Miklós erős vitéz vala
Budán egy kapuban függ még vasoldala,

másrészt olyan hős, akinek alakja a mitikus képességű lényekhez hasonlít, felbőszült anyafarkast, megvadult bikát győz le és ezért társult hozzá a Herkules-mondakörből vagy a Tristán mondából számos elem.[22] A magyar mesehagyomány ismeretében tudjuk, hogy Toldi típusú hősök megjelennek *A férfi hamupipőke* mesetípusban (AaTh 675). Ebben a típuscsoportban jellemző a tűzhely mellett gubbasztó, dologtalan, puhány ifjú leírása, aki később a kalandok során kiváló ember lesz és természetfeletti képességgel bír.[23]

Dugonics művében Mátyás király és Toldi kapcsolata a XVIII. századi forrásokkal összhangban az akkor még fel nem tárt folklór egyes elemeit tükrözi, amelyet megerősített Ipolyinak a XIX. század közepén írt mitológiájának adatbázisa. Itt olvasható Lisznyai népszerű gyűjteményének egyik szövege, aki palóc „népregének" mondta a Mátyás király és Toldi kalandjáról szóló verset.[24] A sok részlettel nehézkes formába szorított költemény szerint Toldi egy garabonciás diák és a szénaszekér rúdjával mutatta az utat Mátyás királynak (nem Lajosnak !). Máskor az országjárásban elfáradt királyi párt segítette, mert a nagy hegyet, amelynek lábánál megpihentek, Toldi félretolta, hogy útjukat könnyebben folytassák. Hálából Mátyás király a Coki-hegy nevét Told-ra változtatta, és így az ott lévő falut Toldinak hívják.[25]

Ipolyi feljegyzéséből ismerjük azt a narratívumot is, amelyben a híres törökverő Toldi és Mátyás király kalandja Holubár nevéhez kapcsolt anekdotára utalva egy táltos viaskodás színességével került előadásra: *„Történt, hogy ebben az időben szép Magyarországon egy török vitéz nagyon elhatalmaskodott. A király nagyon elbúsult, mert nem volt Toldija. Megörült, amikor megtudta, hogy börtönben nem halt meg, s hívta, hogy segítsen. A török Toldi két vállára tévén a kezét, lenyomta combig, de Toldi megrázkódva egyszerre kiugrott. Most Toldi fogott hozzá, s először elnyomta combig, másodszorra köldökéig, harmadszorra egészen nyakáig. Minthogy már ebben a nyomkodásban meghalt a török, felvette Toldi a kardját, levágta a török fejét, kardja hegyén diadal jeléül vitte. Azután a török nyaka fölé fövenyt kapart, mellyel a már úgy is eltemetett testét egészen befödte.*

Mátyás király a kíváncsiságtól gyötörtetve meg akará tudni, vajjon a török császár sajnálja-e a világhírű vitézét, álruhában Törökországba ment..."[26]

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Ehhez hasonló mesét jegyzett fel a szájhagyományból száz évvel később, 1953-ban a Tolna megyei Szakcson Andrásfalvy Bertalan. A mesélő szerint a börtönben raboskodó Toldit hívta Mátyás király, hogy mentse ki a török kezéből, és Konstantinápolyból táltosháton Budára repítse.[27]

A XIX. és esetenként XX. századi adatok idézése után térjünk vissza Dugonics drámájához, megértve, hogy a börtönben sínylődő Toldi alakja nem volt idegen a néphagyománytól. Valószínű az is, hogy az író a XVIII. századi folklór ismeretében formálta hősének kalandjait, amiről egy évszázaddal később Heinrich Gusztávnak nem volt tudomása, és ezért alapozta kritikai érveléseit Arany János és Ilosvai művére.

Dugonics életében a Mátyás királyról szóló anekdoták is közismertek voltak. Ezt bizonyítja a század végén már kiadásra kész közmondásgyűjteményének, *Példa beszédek és jeles mondások*nak mintegy harminc szövege, valamint saját érvelése a dráma elején. *„Korvinus Mátyás (ama híres és neves magyar királyunk), kinek dicsőséges tetteivel tele vagyon az egész világ: minekutánna a törököket Szabács váránál nem csak megverte, hanem szinte el is enyisztette vólna: hogy azoknak ezután történhetendő kiütésjeket meggátolhassa, Szeged városának oltalmazására rendelte Toldi Miklóst."*[28]

A XVIII. századi forrásokból további adatok idézhetők, de ennek alapján is elmondható, hogy Dugonics számára természetes volt a két híres történeti személy egymás mellé állítása.[29] Szerepük és a róluk alkotott elképzelések rendszerbe illeszthetők. A két egymást segítő hős kínált megfelelő keretet Dugonicsnak, hogy az idegenből vett történetet kellően aktualizálja, bár a fő mondandója a kor igénye szerint az emberek egymáshoz való viszonya, az igazság és hamisság szembeállítása, az ármány és hűség színrevitele.

Toldi és Mátyás király, az erős vitéz és igazságos király együttes szerepe nem csak Dugonics korában, a XVIII. század végén volt elfogadott a közvélemény előtt, hanem később is. 1835-ben újabb dráma készült hasonló fiktív történeti háttérrel *„Toldi Miklós azaz a kőszegi hős asszonyok. Énekes vigságos vegyes nemzeti történet"* címmel Pergő Czelesztin (1784–1858) átiratában. Pergő Czelesztin korának elismert színésze volt, és Dugonicshoz hasonlóan ő is egy német darabot vett alapul, benne az eltűnt kincs keresésről szóló mondát dolgozta fel. A cselekmény időpontja a magyarok fényes történelmének ideje, Mátyás király kora. A híres fekete sereg fővezére volt Toldi, aki belekeveredett az Ujlakiak által kezdeményezett ármánykodásba, amelynek a kőszegi vár bátor, harcos, asszonyai vetnek véget.[30] Pergő Czelesztin éppen úgy, mint Dugonics, szabadon bánik a mondákkal és az általa ismert folklór elemeket úgy építi a színjátékba, hogy azok a vaskos tréfákkal együtt a katonaélet vidámságát idézzék.

A történelmi nevek használata a nemzeti múlt iránti érdeklődés közvetett bizonyítéka, ami az önismeret erősítését segítette. A felvilágosodás korában az anyanyelvű kultúra művelése és a nemzeti történelem megismertetése tudatosan vállalt feladat volt. Azokra az eredményekre építhetett a reform-

kori irodalom, amelyeket a korábbi évtizedekben már ismertek. Sem Kisfaludy, sem Vörösmarty, sem Arany történeti drámái, epikus költeményei nem lettek volna olyan nagy hatásúak, ha a szájhagyományban, ponyvákon és egyéb úton megőrzött korábbi ismereteket a felvilágosodás jeles írói nem elevenítették volna fel. Dugonics szerepe e tekintetben különösen jelentős. Munkáiban számos példát találunk erre. A köznép hagyományát szabadon felhasználja. A néphitet, anekdotákat, népmondákat, közmondásokat úgy illeszti a műveibe, hogy minél hangsúlyosabb legyen a magyar múlt dicsőítése. A nagy sikert megért regénye, az *Etelka* a honfoglalás romantikus történetét krónikák alapján népszerűsítette. További regényei közül a *Jólánka*, drámáit nézve *Kún László* és *Bátori Mária* idézi a régi időket. Ha a *Toldi* drámánál maradunk, láthatjuk, hogy a folklór világát az alábbi motívumokkal hozta közelebb a magyar irodalom iránt érdeklődőknek:

- Toldi hatalmas kőgolyókat hajított a Duna egyik partjáról a másikra (ezek nyomai láthatók a Bécsi kapunál);
- Toldi híres buzogányával betörte Bécs városkapuját;
- a *szántóvas*at (=eke) lándzsájával átszúrta;
- a lándzsája olyan nehéz volt, hogy csak az óriások tudták felemelni;
- *karvas*a (=páncél) olyan nehéz volt, hogy a mai ember megemelni sem tudta, nemhogy viselni; (Bél Mátyás szerint Toldi páncélja csupa vaskarikából készült, amit három ember sem bírt felemelni);
- Toldi lovának óriás patkójának nyoma jelzi a ló és a lovas rendkívüli méreteit;
- Mátyás király visszaadja a jogtalanul elvett birtokot;
- a király kiszabadítja a börtönből vitézét;
- Mátyás pénzzel segíti a szegényeket;
- az igazságos uralkodó háttérben maradva tesz igazságot, megbünteti a hatalmaskodókat.

Dugonics műveiben a jegyzetek fontos szerepet kapnak, arról vallanak, hogy a hihetőség határáig felruházta a szereplőket a történeti hősökhöz fűzhető folklór elemekkel. A további részletek a jegyzetekbe kerültek annak bizonyságául, hogy nem teljesen szabadon élt az általa ismert hagyománnyal. Világosan éreztette a jegyzetek révén az irodalmi mű és a folklór közti távolságot. Az *Etelka* egyik jegyzetében a fehér ló monda kapcsán Csáti Demeter *Pannóniai ének*ének egyik változatát örökítette ránk. Hasonló szándék vezette Mátyás alakjának megrajzolásakor. Heltai krónikája óta közszájon élt az igazságos királyról szóló monda, amelyben Mátyás király megsegítette a szegény asszonyt.[31] Ma már tudjuk, hogy ez is a sok komponensű folklór mondák közé tartozik. Több antik forrásból különböző csatornákon keresztül kerülhetett a magyar folklórba. Firdauszi *Királyok könyve* már szólt az igazságos királyról.[32] A szegényeket megsegítő király alakja a középkori szöveggyűjteményekben népszerű volt. Párhuzamait az összehasonlító kutatás feltárta.[33] Nálunk sem véletlen, hogy a XVI. század óta Má-

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

tyás király nevéhez kötődik az igazságtétel. Írásos emlékek bizonyítják, hogy a *„meghalt Mátyás király, oda az igazság"* közmondás rövidesen a király halála után, már a XVI. századtól széles körben ismert volt.[34] A népköltészet tudatos gyűjtésének kezdetén visszatérő témaként jelent meg a szegényeket megsegítő király alakja, következetesen Mátyás király nevével. A XIX. századi gyűjtések szólnak a révészről, akit a király azért büntetett, mert a szegényeket ingyen nem vitte át túlsó partra.[35] Más adat szerint halállal sújtotta azt a papot, aki ingyen nem temetett vagy keresztelt.[36] Súlyos ítéletet kapott az, aki ingyen dolgoztatta a szegényeket.[37] Az ismeretlenségben maradt király gazdag ajándékáról a XVI. század óta, négyszáz éven át folyamatosan vannak adataink,[38] még az írásbeli forrásokban szűkölködő XVII. századból is ismerjük a mondát egy lipcsei anekdotagyűjteményből, a *Lyrum, larum, lyrissimus* 1700-es kiadásából. Az igazságtétel és a büntetés egymást kiegészítő folklór motívumai sok változatban maradtak fenn, bár a XIX. századi változatokban Mátyás király szigora fokozatosan szelídült.[39] Ez a szellem tükröződik Dugonics *Toldi*jában úgy, mintha azt mindenkinek tudnia kellene.

A XVIII. századi irodalmi alkotásokra jellemző, hogy nem hivatkoznak előzményekre, de Heltai krónikájának epizódját nem nehéz kimutatni. Dugonics sem említi a magyar krónikáját, de nem véletlen, hogy a cselekményt elindító epizód éppen a szegény asszony gondját orvosló Mátyás király alakját magasztalja. A dráma az igazságos király ítéleteinél csak akkor időzik, ha azok tévesek. Így például Toldi kegyvesztése és börtönbe jutása hosszú epizód. A méltatlan börtönbüntetés közismert folklórmotívum, mégis Dugonics szükségesnek látja megindokolni a 10. jegyzetben ezt a nem egyértelmű intézkedést: *„A mint a nagy uraknak palotájokban meg szokott történni, hogy néha valaki jókedvekben, néha haragokban esik, éppen így történt Toldi Miklóssal is. Nem tudni annak okát, de kellett mennie Mátyás királynak palotájából, vissza nem jöhetett három esztendeig"*.

A jó király és bátor vitéz kapcsolatában beálló diszharmónia szintén mesei motívum. Nem hiányzik Ilosvainál sem, és Arany János is él vele. Ilosvai az eltűnést Toldi félresikerült szerelmi kalandjával indokolja. Szerinte ügyetlenül kiesett az ablakból, és kínos helyzetében fordult segítségért, ami egy új kaland kezdete lett. A menekülő Toldi és megsegítője egy temetésre emlékeznek, méltatlankodva a kincsek eltemetésén. Toldi vállalkozik a kripta kiürítésére, tekintettel szorult anyagi helyzetére. Mihelyst a mélyből kiadta a drágakövet, aranyat, bezárult felette a sírkő. A folklór törvénye szerint a nagy erejű hős a saját erejéből képes kiszabadulni a kényszerű rabságból. A reneszánsz anekdota és a népmesei motívum Dugonics művében önálló epizóddá vált függetlenül Ilosvaitól vagy akár a *Toldi* dráma eredeti forrásától, Christmann írásától.

Arany János is hangsúlyt fektetett a kegyvesztésre, illetve a hős visszatérésére. Dugonics alkotói módszerét a szabad fordítás mellett a folklór ele-

mek könnyed átvétele segítette a börtön epizódnál. Az ártatlanul üldözött hős mondája itt kapcsolódik Toldi személyéhez. Dugonics drámájától függetlenül élt a későbbiekben is ez az összefonódás, amelyet a néphagyomány és az irodalom szétválasztása után már nem illett elfogadni. Nem csoda, hogy Arany *Toldi*jának népszerűsége és osztatlan sikere után felháborodva fogadta a tudósi közvélemény a Mátyás udvarához kötött Toldi-mondák megjelenését.

Ma már nehezen érthető, hogy a *Pesti Hirlap* 1882-es mondái miért váltottak ki indulatos vitát. A szakemberek a mesterkélt monda-csinálást elítélték. Helytelenítették, hogy az akkori új tudomány, a folklorisztika ilyen adatokkal bíbelődjék. *„Legújabban egy nógrádi Toldi-mondával álltak elő, mely a régi hagyománynak e hézagát betölteni hivatva volna. De részemről már 1888-ban kifejtettem, hogy ezt a modern monda-csinálást – mely régi meséket önkényesen kapcsolt történeti vagy mondai alakokhoz – helytelennek tartom, és hogy a tudomány az ilyen újdonsült „hagyományokra" semmit sem adhat. Amaz állítólagos Toldi-monda közlője nem is állt elő további mesékkel pedig azt állította volt, hogy ezer ilyet tudnak az alsótoldi aggastyánok Toldi Miklósról!"*[40] Évtizedeken át mellőzte ezeket az adatokat a szakirodalom, amíg újabb források ismeretében vissza nem tért ehhez.[41] Az ártatlanul üldözött hős mondájával függnek össze a narratívumok, ami hálás téma a mindenkori hatalom ítélkezésével szemben.

Az írásban fennmaradt Toldi-monda változatok bizonyítják, hogy a sokféle szóhagyomány különböző Toldiról tudott. Az adatok egymásnak akár ellentmondhatnak, de az nem tagadható, az írásbeliség és szóbeliség határán lévő és ránk maradt versek, mondák, drámák felhasználták a XVI. századtól kezdve az ismeretlen nagy erejű hős köré sűrűsödött narratívumokat és az igazságos királyról szóló képzeteket. A sokat szidott alsótoldi monda bő száz évvel ezelőtt a Mátyás-hagyomány iránti fokozott érdeklődés idején jelent meg 1882-ben kissé nehézkes stílusban. Eszerint a király megharagudott Toldira, de ezt jóvá akarta tenni és követet küldött hozzá kérve, jöjjön vissza a királyi udvarba. A jövetel feltétele az volt, hogy *„jöjjön is meg ne is"*. (A motívum ismert *Az okos lány* mesetípusból: AaTh 875.) Ezen kívül hozza magával legjobb barátját, legnagyobb ellenségét, legnagyobb kincsét. Toldi kitalálta, mit kell tennie. A feleségének azt mondta, hogy a király követét megöli a kincsekért és azt neki adja, ha megtartja a titkot. Sietve ment Toldi a királyhoz a véres zsákkal. A király előtt az egyik lába a kutya hátán volt, a másikkal ugrált, vagyis ment is meg nem is. Kezében vitte a kisfiát, mellette jött a felesége. A király előtt Toldi rászólt a feleségére, ne szemezzen a királlyal. Erre az asszony felcsattant, gyilkosnak nevezte a férjét. A király a veszekedőket kérdőre vonta, mire az asszony elárulta a vélt titkot azért, hogy a király Toldit börtönbe juttassa. Ekkor Toldi felfedte, hogy a gyilkosság csak álhír. Elhozta tehát, amit a király kért: a legnagyobb ellenséget (feleség), a legdrágább kincset (gyermek), a legjobb barátot (kutya), és jött is meg nem

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

is. A Ponciánus história magyar nyelvű változata része ez a szüzsé. (Számos változata kapcsolódik az AaTh 921 mesetípushoz.) A Mátyás-mondák közé sorolt nógrádi változatot annak irodalmi stílusa miatt a folkloristák nem méltatták, és az irodalmárok a két hős „oktalan" összekapcsolását nehezményezték. Valójában ez a szöveg a reneszánsz időktől ismert, műfaja szerint novellamese, része az írásbeliség és szóbeliség határán lévő hagyománynak függetlenül attól, hogy milyen neveket találunk benne. Az élő hagyomány törvénye szerint a tényközlés feltétele a hihetőség, a vélt realitás. Ebből következően csak azok a nevek szerepelhetnek a mondákban, anekdotákban, amelyeket a közösség elfogad.[42] Az alsótoldi mondák sem a folklór, sem az irodalom felől nézve nem kiemelkedőek, de folklór hátterük nem vitatható. Ezen túl kifejezik azt a történelemszemléletet és nemzettudatot, amelyben a két hős összetartozik, továbbá olyan cselekedetekre képesek, amelyek a múlt idealizálását hirdeti.

Dugonics *Toldi*ja, a németből magyarra fordított dráma a többszöri előadás, kétszeri kiadás ellenére mára eltűnt a közműveltségből, mégis közvetve bizonyítja a szájhagyományban lévő elemek meglétét és továbbéltetését. A tényszerű adatok pótolják az írásos folklór forrásokat és jelzik, hogy a felvilágosodás korában milyen szájhagyomány lehetett. Közvetve képet alkothatunk a XIX. századi gazdag folklór előzményeiről. Kutatásaink eredményeként bő kétszáz évvel korábbi időkből igazolhatjuk azoknak a szüzséknek meglétét, amelyek a nemzeti hősökről szóltak, és az egyetemes kultúra összességében sajátos helyi jelleget képviseltek, de amiről a folklorisztika képviselői csak később nyújthattak hiteles képet.

A történeti mondák legnépszerűbb hőse a XIX. század végén és a XX. században Mátyás király. Személyéhez, nevéhez kötött folklór elemek a történészi szempontból indokolatlanok, de évszázadokon át meglévő népszerűsége alakját felnagyította. Népszerűsége lehetővé tette a sokféle hagyomány szintetizálását és ezzel a nemzeti tudat formálását. Ilyen megközelítésből indokolt Dugonics drámájához és más kortársi írásművekhez fordulni és a híres történeti hősök szerepét megvizsgálni. A népi kultúrában gyakran megfigyelhető a tér és idő szabad alkalmazása. A híres személyek esetében az egyik szereplő fontosságát a másik tettével nyomatékosították. A XVIII. századi irodalom azokat a néphagyományban lévő elemeket alkalmazta, amelyek a nevek segítségével kifejezhető önismeretet, nemzettudatot erősítették függetlenül a valóság objektív tényeitől. A nemzeti irodalom megszületésekor a folklór alkotások nélkülözhetetlenek voltak. Az etnikai identitás alapján formálódó közműveltség egyes elemei napjaikra esetleg elhomályosultak, átértelmeződtek, de következményei megmaradtak. A magyar közműveltség két kiemelkedő alakjáról szóló folklór alkotások nem egy valóságos korszak tényleges eseményeit közlik, hanem egy fiktív időbe ágyazott történésnek a tanulságait hozzák emberközelbe. Mátyás király és Toldi egymásmellettisége a pozitív jelenségek felnagyítását jelzi, a látszólag ér-

telmét vesztett összefüggések feloldásával a történelmi idők látásmódját érthetjük meg, és ezáltal azt a korszakot, amely a nemzeti kultúra kialakulásában alapvető feladatot kapott.

JEGYZETEK

1. Tillhagen 1964, 11.
2. Dundes 1980, 1–19.
3. Kardos 1955, 125.
4. Kríza 1990, 365.
5. Hoppál 1981, 68.
6. Dugonics 1794.
7. AaTh 460–485, 532, 1650.
8. Horváth 1927, 35.
9. Heinrich 1894, 40.
10. Heinrich 1894, 10.
11. Dugonics 1794, 10.
12. Dugonics 1894, 114.
13. Heinrich 1894, 40.
14. Szabó T. A. 1985, 235.
15. Dugonics 1894, 69.
16. Ipolyi 1854, 176.
17. Ipolyi 1854, 176.
18. Ipolyi 1854, 173.
19. Toldy 1847, 29.
20. Solymossy 1918, 1–20.
21. Erdélyi 1847, 394.
22. Heinrich 1879, 153.
23. Hoppál 1981, 69.
24. Ipolyi 1854, 177.
25. Ipolyi 1854, 178.
26. Kálmány 1914, 477.
27. Dégh 1960. Nr. 141.
28. Dugonics 1794, 9.
29. Kríza 1995, 119.
30. Bayer 1897. I. 47.
31. Heltai 1575, 198.
32. Istvánovits 1991, 199.
33. Riessner 1980, 158.
34. Szabó T. 1983, 235.
35. Demjén 1887, 385.
36. Gönczi 1903, 438.
37. Heltai 1575, 182.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

38. Kríza 1990, 136.
39. Ujváry 1990, 47.
40. Heinrich 1891, 60.
41. Kovács 1980, 583.
42. Kardos 1955, 132.

Irodalom

BAYER József
1897 A magyar drámairodalom története. I. Bp.
BURKE, Peter
1991 Népi kultúra a kora újkori Európában Bp.
DÉGH Linda/KOVÁCS Ágnes/ORTUTAY Gyula
1960 Magyar népmesék I–III. Bp.
DEMJÉN Kálmán
1887 Népmondák (Vörös Márta). Magyar Nyelvőr 471.
DUNDES, Alan
1980 Interpreting Folklore. Bloomington, Ind.p.
DUGONICS András
1794 Jeles történetek, mellyeket a magyar játékszinre alkalmaztatott (Kún László, Báthory Mária, Toldi). Pest
1820 Példa beszédek és jeles mondások. I–II. Pest
1894 Toldi. Szomorú történet három szakaszban Bevezette HEINRICH Gusztáv. Pest.
1894. (2. kiad.) Olcsó Könyvtár 862.
ERDÉLYI János
1847 Népdalok és mondák. II. Pest
FERENCZI Imre
1966 Történelem, szájhagyomány, mondahagyomány. Ethn. LXXVII. 49–73.
GÖNCZI Ferenc
1903 Göcseji mondák Mátyás királyról és Toldiról. Ethn. XIV. 439–440
GYÖRGY Lajos
1934 A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai. Bp.
GYŐRI Gyula
1896 A Toldi kérdés. A Pápai Református Főiskola Értesítője. Pápa
HEINRICH Gusztáv
1890 Dugonics Toldi drámája. Egyetemes Philológiai Közlöny. 505–525.
1879 A Toldi-mondáról. Egyetemes Philológiai Közlöny. 153–175.
1894 Bevezetés. In: Dugonics András: Toldi. Bp. 3–64.
HELTAI Gáspár
1575 Magyarok krónikája. Kolozsvár. (1984/Bp.)

HOPPÁL Mihály
1998 A Toldi mitológiai háttere. In: Uő: Folklór és közössége. Bp. 1–31.
HORVÁTH János
1927 A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Bp.
ILOSVAI Selymes Péter
1886 Az Hírneves Tholdi Miklósnak jeles cselekedeteiről és bajnokságáról való história. Bevezette és jegyzetekkel kísérte Szilády Áron. Bp. (1574/Kolozsvár, 1754/Pozsony)
IPOLYI Arnold
1854 Magyar Mythologia. Pest (l989/Bp.).
ISTVÁNOVITS Márton
1991 Rex Iustus. Traianus, Khosvau Anushirvan, Melik Shah and the Unfurtunate Widow. Acta Ethn. XXXVI 199–210.
KÁLMÁNY Lajos
1914 Ipolyi Arnold népmesegyűjteménye MNGy. XIII. Bp.
KARDOS Tibor
1955 A trufa. Egy régi magyar irodalmi műfaj jellege és európai összefüggései. Filológiai Közlemények. I. 111–138.
KERÉNYI Ferenc
1990 Magyar színháztörténet Bp.
KOVÁCS Ágnes
1980 Mátyás-mese. In. Magyar Néprajzi Lexikon 3. Bp. 533.
KRÍZA Ildikó
1990/a Mátyás, az igazságos. Bp.
1990/b Rex Iustus-Rex Clarus. In: Rázsó Gy. – Molnár L. (szerk.): Hunyadi Mátyás Emlékkönyv. Bp. 363–410.
1995 A Mátyás-hagyomány a 18. században. Népi Kultúra – Népi Társadalom. XVIII. Bp. 119–148.
LÉVAY Edit
1978 Ilosvai Selymes Péter ismeretlen históriás éneke Mátyás királyról. Irod. tört. Közl. 647–673.
ORTUTAY Gyula
1966 Mátyás király és Kossuth Lajos nyomában In: Uő: Halhatatlan népköltészet. Bp. 1966. 264–270.
RIESSNER, Carl
1980 Die Geschichte von Kaiser Trajan und die Witwe in der Romsage. Volkserzählung und Dichtung. (ed. Dieter M.) Wien. 151-160.
SOLYMOSSY Sándor
1918 A Toldi-mondához. Ethn. XXIX. 1-28.
SZABÓ T. Attila
1985 Meghalt Mátyás király, elkölt az igazság. Magyar Nyelvőr 235-236.
TARNAI Andor
1983 A magyar nyelvet írni kezdik. Bp.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

TILLHAGEN, Carl
1964 Was ist eine Sage? Eine Definition und ein Vorschlag für ein europäisches Sagensystem. Acta Etnographica XIII. 9-18.
TOLDY Ferenc
1846 Magyar történeti költészet. Pest
UJVÁRY Zoltán
1990 Mátyás király Gömörben. Debrecen.

JÁNOS TÁRSASÁG

Major Miklós

KOSZORÚBA FONT GABONAKALÁSZOK

Szabó Miklós, szilágybagosi parasztkrónikás naplójegyzetei a 20. század második feléből

A népi írásbeliség az általános értékalkotás sajátos területe, a paraszti kultúrának fontos része: egy kor, egy életforma szubjektív értelmezését készíti el; az életpálya eseményeit szelektálva, rendszerezve nyújt esztétikai élményt.[1] Élménytörténeteket, filozofikus eszmefuttatásokat, a közösség, az egyén mindennapi életét, a paraszti gazdaság gondjait, formáit, szerkezetét tárja elénk. A paraszti írásbeliség alkotói közösségük nevében, a közösségnek írnak, érdekében alkotnak.[2]

A paraszti írásbeliség néprajzi kutatása a második világháborút követő évtizedekben ért el kiemelkedő eredményeket, és vált a néprajzi-antropológiai kutatások jelentős forrásanyagává, azon belül is a naplók, parsztkrónikák, gazdasági feljegyzések. Az utóbbi évtizedekben monográfiák, tanulmányok, különböző néprajzi kiadványok jelentek meg a népi írásbeliség köréből. Habár a Szilágyságban is találkozunk e műfaj néhány művelőjével, naplóik feldolgozásával eddig senki nem foglalkozott. Dolgozatomban Szabó Miklós, szilágybagosi parasztkrónikás munkásságát ismertetem, nagyszámú, ma is meglévő naplója, feljegyzése alapján.

Szabó Miklóssal a hetvenes évek közepe táján ismerkedtem meg a Berettyó-felvidéken tett gyűjtőútjaim alkalmával. Mikor a falu néphagyományai, kulturális értékei felől érdeklődtem, falutársai mindig hozzá, a krónikáshoz irányítottak. Legtöbbször a téli hónapokban kerestem fel, amikor idejéből a beszélgetésre is jutott. A hosszantartó, sokszor a késő estékbe nyúló beszélgetések mindenre kiterjedőek voltak, legszívesebben azonban verseiről, kis gazdaságának, a közös gazdálkodás gondjairól, életéről, hadifogságáról beszélt. 1980-ban szakadt meg a rendszeres kapcsolat közöttünk. Nemcsak azért, mert már felfigyeltek a gyakori látogatásokra, hanem megromlott egészsége miatt is.1982-ben halt meg 75 éves korában. Az átlagosnál értelmesebb, sokoldalú embert, a magyar paraszttípus igazi megtestesítőjét ismertem meg benne, olyan emberként, aki még mindenhez ért, s tudását népe, faluközössége érdekében próbálja gyümölcsöztetni.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

A SZÜLŐFALU, SZILÁGYBAGOS

Egy napló feldolgozása nem nélkülözheti írója egész életpályájának megismerését.[3]

A falu, amelyben Szabó Miklós 1907-ben a napvilágot meglátta, a Szilágyság délnyugati részén, a Szilágysomlyót Csúcsával összekötő községi út mentén, a Berettyó lapos völgysíkján, a folyónak a Jázi patakkal való összefolyása táján fekszik. A falu, mely közigazgatásilag 1968 óta Szilágynagyfaluhoz tartozik (azelőtt Szilágyborzással alkotott községet), útmenti-dombvidéki település. A falu keleti része a közeli dombokhoz *(Alsó-hegy, Gecse-hegy, Zsigmond-hegy)* simul, míg nyugati része a Berettyó árterületén, É–D-i irányban települt. A falu tulajdonképpen egy főutcából *(Nagy utca)* és a vele párhuzamosan haladó, a Berettyó bal oldalát kísérő *Víz* és a *Fűszer utcá*ból áll. A két utcát hidak kötik össze. A folyót füzes-nyárfás szegélyerdő kíséri. A Főutca a falu közepén térré szélesedik. Itt helyezkedik el a reformátusok temploma és a falu régi iskolája.

Szabó Miklós szülőháza, amely erősen átalakítva ma is áll, a Víz utca (313. szám) közepe táján, a Nagyhíddal szemben található. Szülőháza egyszerű paraszthajlék (kétosztatú: konyha, nagyszoba). A portán valamikor szalmásfedelű istálló állt. Mögötte szénáskert. A jelenlegi istállót csűrrel bővítve, 1923-ban, ill. 1946-ban szülei építették. A Víz utcában – melyet a Berettyó gyakran elöntött, innen az elnevezés – még ma is több, száz évet meghaladó hajlék van. Egyszerű, fatornácos, hódfarkú cseréppel fedett, vályogfalú épületek ezek, a régi, hagyományos építkezés emlékeit őrzik.

A falu a Berettyó-felvidék egyik legkorábbi települése. Első írásos adata: 1214: BOGUS (Vár. Reg. 302.). A település neve minden bizonnyal puszta személynévből keletkezett magyar névadással.[4] Nevét a lakosság a „boglyás" szóból származtatja. Feltehető, hogy a falu irtás helyén keletkezett, ugyanis a vidéket hatalmas, a Rézhegységből lenyúló tölgyes-cseres erdő (Igyfon erdő) borította. Korábban várföld, a 16. században a Báthori uradalom része, a somlyói várnak adózott.

Szilágybagos a középkor folyamán a hadak átvonulási útjába esett. Számtalan alkalommal volt kitéve az itt átvonuló csapatok támadásainak, pusztításainak. A legszörnyűbb pusztítás 1663-ban érte a falut, amikor Várad török uralom (1660–1690) alá került. A Valkó vára (a falutól délre, mintegy 20 km távolságra fekszik) elleni támadáskor (1663) Bagos is elpusztul, szinte teljesen elnéptelenedik. Lakossága még jobban megfogyatkozott a kuruc-labanc időkben, valamint az 1710. és 1742. évi súlyos pestis következtében.

A falu hamar kiheverte a „nagy idők" pusztításait. Nemsokára újratelepült. A mai lakosság alaprétege más helységekből, vidékekről (Bánffyhunyad, Hosszúaszó, Tövishát, Felvidék stb.) érkező telepesekből állt össze. Az új telepesek magukkal hozták származási helyük hagyományait, szokásait

és egy elég kevert, de a későbbiekben egységessé vált népesség alakult ki. A kultúra sokszínűsége (nyelv, öltözet, szokások) ma is érezhető.

Szilágybagosnak ma több mint 1500 lakosa van. Ez a Berettyó-felvidék összlakosságának (12046) nem egészen 13%-a. Nemzetiségi összetétele az 1992. évi népszámlálás szerint a következő: 78,7%-a magyar, 15,8%-a cigány, míg a fennmaradó részt a románok teszik ki. A lakosság felekezeti megoszlása: 66,5%-a református, ortodox (a cigányság görögkeleti vallásúként van nyilvántartva) 25%. Jelentős számú közösséget tömörít a baptista hitközség (8,3%).

A megélhetés fő forrása mindig a növénytermesztés és az állattartás volt. Talajai nem a legtermékenyebbek. Jobb földek csak a folyó mentén, az ún. *Lapos*on vannak. „Közönségesen véve az egész határ sovány, mert nagyobb része erdőkből irtatott és most is bokros, tsutkos" – írja egy 1720-ból keltezett konszkripció. A középkori források intenzív szőlőművelésről tesznek említést. A falu népe borból élt, ebből fizette az adót. Jelentős volt a gyümölcstermesztés (alma, szilva) és az ehhez kapcsolódó pálinkafőzés. A környező dombok legelői, az árterület nedves rétjei és kaszálói, a bükkerdők makkja az állattenyésztés (szarvasmarha, juh, sertés) alapját vetették meg. A bagosiak nem egyszer hízott ökröket hajtottak fel Nagyfalu állatvásáraira. A gabonafélék közül a búza és a kukorica dominál, takarmányként árpát és zabot termeltek. Jelentős jövedelmet biztosított a gyapjú is.

Ipari jellegű tevékenység a faluban nem folyt. A nép mezőgazdaságból élt. Munkalehetőség csak az 1962-ben megalakult termelőszövetkezetben kínálkozott, az aktív lakosság jórésze itt dolgozott. Mintegy 4500 k/holdon gazdálkodott. Ennek jelentős része erdő volt, 3,6%-án szőlő termett.

A nagybirtok nem volt jellemző. A Bánffyak (Elek) elkártyázták földjüket, vagy az 1921/23-as földreformkor osztották azt szét. A legutolsó földbirtokos Kethely István volt, aki még a század elején került Bagosra, s mint bérlő tevékenykedett Bánffy Elek birtokán. Később megvásárolta a bárói birtok még megmaradt részét, összesen 350 kh-t a Szilvásban. 1925-ben, a román impérium kezdetén ő is eladta birtokát. Középbirtokosként tartották számon Elekes Farkast, aki 25 ha szántóval és 90 ha erdővel rendelkezett, majd őket követték Kincses G. Lajos, Kincses János és Kincses Péter 20–25 ha-ral. A lakosság nagy része kis- és középbirtokos volt. Középbirtokos család sarja Szabó Miklós is.

Család és élettörténet

Szabó Miklós 1907. május 17-én született tízgyermekes család második gyermekeként. Szépnagyapja – akit mindig büszkén emleget – Somogyi Sámuel (1815–1878), 28 éven át volt a helybeli iskola rektortanítója, egyidőben kurátor és községi bíró. Boross Lajos lelkésszel együtt megalapítják a bagosi dalárdát. Apai nagyapja jobbágyszármazék, akinek az őse „kutyabőrös"

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

nemes volt. Édesapja Szabó Zsigmond (1874–1942), édesanyja Ősz Erzsébet (1888–1967). Mindketten gazdálkodó emberek. A népes család mindennapi kenyerét az ősöktől örökölt 22 kh biztosította. A sokgyermekes családban a gyermek, Szabó Miklós már korán részesévé vált a család gondjainak és feladatainak, spontánul kifejlődött benne az az erkölcsi érzék, mely a munkához és a felelősséghez való viszonyát meghatározta. A szigorú apa értékrendjében a munka elsőrendű helyen állt. A megélhetésért folyó küzdelemben a család valamennyi tagjának megvolt a konkrét feladata, melynek teljesítését Szabó Zsigmond ellenőrizte és irányította. Nagy Olga írja: „Ahol több gyermek nevelkedik a családban, ott természetes módon alakul az egymásért végzett munka, a helytállás szükségessége".[5] Így volt ez a Szabó családban is. Életvitelük puritán; a család úgy élt, hogy kevésből is kijöjjön.

A rendkívül fogékony, értelmes gyermek ötéves korában már olvasni tudott, s alig volt tízéves, amikor mint iskolás gyermek világháborús híreket olvasott fel a Friss újságból, gyengébben látó öreg embereknek. Elemi iskolai tanulmányait a helybeli református felekezeti iskolában végzi, Kovács Katinka igazgató-tanító korában (1910–1920). Versíró tehetsége a 30-as években bontakozott ki. Óvónője, Porcsalmy Ilona, akire mindig nagy szeretettel emlékezett, Hódmezővásárhelyre távozása után (1941) írta az akkor már nős Szabó Miklósnak: „Kedves Miklós fiam! nem mulaszthatom el, hogy kifejezzem előtted csodálatunk és elismerésünk a gyönyörű költeményekért, miket felszabadulástok utáni ünnepségek alkalmával írtál. Kedves Miklós, mint kis tanítványom is igen tehetséges gyermek voltál, de költeményeid írásánál isteni sugallat vezette lelkedet s tolladat". Majd így fejeződik be a levél: „Büszke vagyok reád édes fiam és boldog, hogy olvashattam költeményeid. Szeretettel üdvözöl Ilonka nénid".

Szabó Miklós minden vágya az volt, hogy tovább tanulhasson, de a család akkori nehéz körülményei, az egyre romló gazdasági helyzet, a kisebbségi sors akadályozta vágyának teljesülését. Gazdálkodó maradt. Önéletrajzában említi: „Sorsom az Erdélyi szegény fiuk sorsa".

A két világháború között többnyire visszavonultan élt, földjeit műveli. Közben sokat olvas, rendszeresen jár a múlt század végén létesített községi könyvtárba, mely 1945-ig működött. 1933-ban feleségül veszi Nagy Károly és Vince Julianna leányát, Nagy Máriát. Az ifjú pár 1938-ig a szülői házban lakik, majd a szülők által vásárolt Nagy utcai (125. szám) telkes házba költöznek. A telken három helyiségű családi ház, istálló és csűr állott. A későbbiek folyamán mellékhelyiségeket, nyári konyhát sütőkemencével, pincét, kutat építettek. A telek végében gyümölcsöskert.

Az önálló gazdálkodás útján elinduló fiatalok kezdetben 2,5 hold, majd miután felesége is megkapja az őt megillető örökséget, amelyhez még vásárolnak 1 ha-t a Felsőhegyen, 3,5 ha területen gazdálkodnak. Szabadidejében ír. „Egyik kezemben könyv, másikban eke" – írja önéletírásában. Ma-

gánszorgalomból olvas, tanul, bővíti ismereteit. Ekkortól kezdve vezeti naplóit és krónikáját.

Igazi felemelkedést számára a bécsi döntés hozott, amikor Szilágybagos magyar impériumba került. Teljes lendülettel kapcsolódott be a közéletbe, szülőfaluja kulturális életébe. 1942-ben került sor a zilahi Wesselényi-szobor újraavatására. Erre az alkalomra verset ír. A szoborfelavatási ünnepségen a bagosi dalárda is részt vesz. Fiatal bagosi leányok jelenlétükkel, népviseletbe öltözve tisztelegnek. Ugyancsak 1942-ben, szeptember 27-én a község népe „kettős nemzeti oltárt" avatott. Felavatják az első világháborúban elesett hősök emlékművét, de ekkor kerül sor az országzászló felavatására is. Szabó Miklós saját szerzeményű, erre az alkalomra írott versét *(Országzászló)* szavalja a falu központjában felállított emelvényen. Az ünnepségekről krónikájában számol be részletesen.

Szabó Miklós 1929/1930-ban teljesít katonai szolgálatot Konstancán, majd 1944-ben a magyar hadseregbe hívják be. 1944. október 4-én Tasnád, Esztergom érintésével Szombathelyre kerül. Itt 1945. március 29-én az oroszok elfogják, s pár hét múlva Sztálingrádba kerül hadifogolyként, ahonnan három év után tér haza, Szilágybagosra. Hazatérte után magángazdaként, majd a mezőgazdasági társulás megalakulása után annak tagjaként folytatja tevékenységét. 1952-ben földjét kisajátították, helyette silány termékenységű kapott. 1961 telén lépett be a kollektívába. A kollektívában is szorgalmasan dolgozott mint hegyi brigádos. Gyümölcsöst telepít (Kacurban, a valkói határban), olt, metsz, földet mér. Betegsége a 70-es évek végén egyre súlyosbodik. Nagyváradon műtéten esik át, de csak néhány évet él utána. 1982-ben hal meg. Sírkövén az alábbi felirat szerepel: *Itt nyugszik Szabó Miklós/ szül. 1907 V. Hó 17/ MH. 1982/ bárha megszünt is az élet/ Verseimben tovább élek/ B.P.*

Életműve

Életműve gazdag és változatos. Hátrahagyott írásai készen vásárolt, különböző méretű, keményfedelű naplókban, ún. registrukban, iskolai füzetekben őrződtek meg. Naplóinak egy része megőrzés céljából a helybeli református parókia levéltárába került, többségük azonban testvéreinél (Szabó József, Szabó Árpád) és ezek gyermekeinél található. Fénymásolatban Dobó Györgynél (Budapest) és Nagy Bálint református lelkésznél (Szilágyperecsen) található. Dobó György kilétéről a család nem tud, arról sem, hogy a hagyaték miként jutott Dobó György tudomására.

A naplók megszámozva, lábjegyzetekkel, kiegészítésekkel ellátva viszonylag jó állapotban vannak. Valamennyi feljegyzése tintával és a hagyományos írószerrel, tollal íródott. A betűk kalligrafikusak, könnyen olvashatók. A szöveg a helyi tájszólás szerint íródott. Közérthetően fogalmaz.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Szabó Miklós a népi írásbeliség szinte valamennyi műfaját művelte. Életművét műfaj szerint több csoportba osztottam.

1. Verses kéziratok. Magát „versfaragónak" tekinti és csak azután krónikásnak, a „régi dolgok gyűjtőjének". Ha valaki tevékenysége felől érdeklődött, mindig ezt felelte: „Mint paraszt, kaszálok, kapálok és verset faragok". Legtöbbször a mezőn írt, munka közben, pihenéskor. *Vadgyümölcsök* címmel szereplő „kötete" példányai közül mindössze egy maradt fenn, a harmadik. A többi hollétét nem sikerült kiderítenem. A vastagfedelű füzetbe írt, mintegy száz vers az egyházközség levéltárában található, jóval halála előtt ajándékozta az egyháznak, melynek hűséges segítője, 13 éven át kurátora volt. A versek jórészt alkalmi események megörökítésére (pl. templomszentelés) íródtak.

Önéletrajz versben címmel ellátott naplóját, melyet ő *Elbeszélő költeménynek* nevez, Szabó Árpád testvéröccse őrzi. Az 1942-ben írt verses önéletrajzát 1967-ben, 60 éves korában kibővítette, újraírta. Az önéletrajz forrásértékű adatokat (az első világháború kitörése, a Trianon utáni kisebbségi sors, hadifogsága stb.) tartalmaz. Verset írt még katonai élményeiről, a nagyfalui pálosrendi kolostorról.

Verses kéziratai közé tartozik még az *Alkalmi versek Leánykéréssel és a házassággal kapcsolatban* is. Ebben főleg a lakodalmi költészet körébe tartozó versek (leánykérő, beköszöntő a menyasszonyos, illetve a vőlegényes házhoz, menyasszonybúcsú, násznagy köszöntője, valamint lakodalmi étkezéshez kapcsolódó rigmusok, imádságok) szerepelnek.

2. Prózai jellegű alkotásai közül a legjelentősebb szülőfalujáról írott krónikája. Krónikájának címlapjára ezt írta fel: *Szilágybagos község és egyház történelme 1205–1960. (Feljegyzések, azaz történelmi adatok tizenegy darab fényképpel együtt. Összegyűjtötte az utókor számára 1956–59 telén Szilágybagoson, Szabó Miklós).* 1960-tól a falu életében beálló változásokat később, a hetvenes években írja meg.

Szilágybagos 1900 előtti történetének adatait Szabó Miklós két alapvető forrásból meríti, Petri Mór monográfiájából (*Szilágy vármegye monográfiája* III., VI. kötet) és Bagossy Kovács István *Szilágybagosi Református Egyház történelme* című, 1740-ben készült feljegyzéseiből. Nem kizárt, hogy más forrást is felhasznált. Gondolok itt Porcsalmy Ilona óvónő 1922-ben írott feljegyzéseire (*Szilágybagos Község és Egyház története, Szilágybagos népe életéből*). Utóbbi ma is megvan Fekete Borbála nyugdíjas óvónő birtokában. De sokat merített a visszaemlékezésekből, személyes tapasztalataiból. Olyan tudományos, forrásértékű adatokat sorakoztat fel, melyekkel eddig ritkán találkoztunk. Maga írja, hogy *„...a legjobb tudásom szerint szedegettem össze a múltnak ködéből az eseményeket, mint elhullott és értékes gabonakalászokat, hogy egy szép koszorúba helyezem az utókor számára".*

Szülőfalujáról írt krónikáját hat fejezetre, ill. időszakra tagolja: 1. *Első időszak (1205–1663),* Szilágybagos első okleveles említésétől az 1663-as tö-

rökdúlásig; 2. *Második időszak (1663–1792);* 3. *Harmadik fejezet (1792–1900);* 4. *Negyedik időszak (1900–1920);* 5. *Ötödik időszak (1920–1945)* és 6. *Hatodik,* azaz a legújabb időszak. Számunkra a legértékesebb fejezet a második, melyben részletes leírást ad az 1663. évi tatárbetörésről. Megtudjuk, hogy *„...ezen Szilágybagosi Isten Szent Egyházát, több templomokkal egybe elégeték vala, mely alkalmatossággal az egész helység is elégvén több az egész helységben két háznál nem maradott vala."* A 120 elpusztult férfi név szerint van feljegyezve. A névsor becses adatokat szolgáltat az akkori családnevekről.

Feljegyezték az 1710-ben, 1742-ben pestisben elhaltak nevét is. Néprajzi szempontból is fontos feljegyzéseket lelhetünk fel benne. Például ősi szokásként említi az óesztendei harangozást a toronyban, az itt való éneklést, ostorral való csergetést, a temetőben a halott elhantolása utáni, a temetésen közreműködők szívességének megköszönését. Legtöbb feljegyzés azonban kultúrtörténeti (iskola, oktatás), időjárási és gazdasági vonatkozású. 1863-ban olyan szárazság volt – tudjuk meg a feljegyzésekből – hogy a *„Berettyó folyása megállott".* 1868-ban hajtják végre a tagosítást, az ugarrendszerről a szabadgazdálkodási rendszerre való áttérést. Az 1873-as év annyira esős volt, hogy semmiféle gabona nem termett. A parasztok földjeiket potom áron eladják (1 véka búzáért vagy krumpliért holdját), hogy súlyos helyzetükön némit enyhítsenek. A krónika részletesen kitér az 1919. évi eseményekre, az 1921/23. évi földreformra, a kollektivizálásra, a beszolgáltatásokra (kvótarendszer).

Szabó Miklós egyháztörténeti szempontból is maradandót alkotott. Feldogozza egyházának történetét *(A Szilágybagosi Református Anyaszentegyház 300 éves történelme 1663-tól 1963-ig).* A feljebb felsorolt kéziratos naplóit tekinthetjük főbb műveinek. Közben másról, másakról is írt. Ide sorolhatjuk *Cseréptöredékek* cím alatt szereplő naplójegyzetét, mely két tárgykört foglal magába, az *Emlékezzzünk a régiekről* és a *Hiteles falusi történetek* című írását. Utóbbiban nyolcvan, a faluban megtörtént dolgot jegyzett fel. A napló elején írja: *„Amennyire cseléj tehetségemtöl kitelik, összeirom és megörökitem azokat a községünkben elöfordult nevezetesebb, de egyszersmind mulatságos dolgokat, amely községünkben tényleg meg is történtek. Ugy a régi idöben, valamint napjainkban, mely érdekes szórakozást nyújt azoknak, akik a mult iránt érdeklödnek."*

3. Gazdaságtörténeti szempontból kiemelkednek személyes kis gazdaságával kapcsolatos feljegyzései, naplói. Ezeket 1941 óta vezette. Az egyik naplójában *(Terménynapló)* terméseredményeit, a másikban *(Munkanapló)* a naponta elvégzett tevékenységét rögzítette. Szükségesnek tartom a naplók részletes elemzését elvégezni, mivel a bennük feljegyzettek erősen összefüggnek egymással, s feldolgozásukkal képet kapunk egy szilágysági falu gazdasági szerkezetéről, művelési módjáról, a falu művelésági megoszlá-

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

sáról, termesztett növényeinek az időjárással kapcsolatos összefüggéseiről, a termények értékesítési módjáról stb.

A naplók ma is jó állapotban vannak. A Munkanapló nagysága 30×21,5 cm, a Termésnaplóé 32,5×22 cm. A bejegyzések tintával történtek. A Munkanapló 41, a Terménynapló 60 lapos, melyből 31 oldalon át vannak feljegyzések, a többi üres. A Terménynapló címlapjára Szabó Miklós az alábbiakat írta: *Nyilvántartás azaz Terménynapló Az én csekéj kis gazdaságomban termelt mindenféle terményröl az 1941-ik évtől kezdve, mióta a magam gazdája vagyok, ahogy szaporodott a birtok, úgy szaporodott a termény is, ahogy a továbbiakban látható.* A másik naplóra pedig a következőket írta

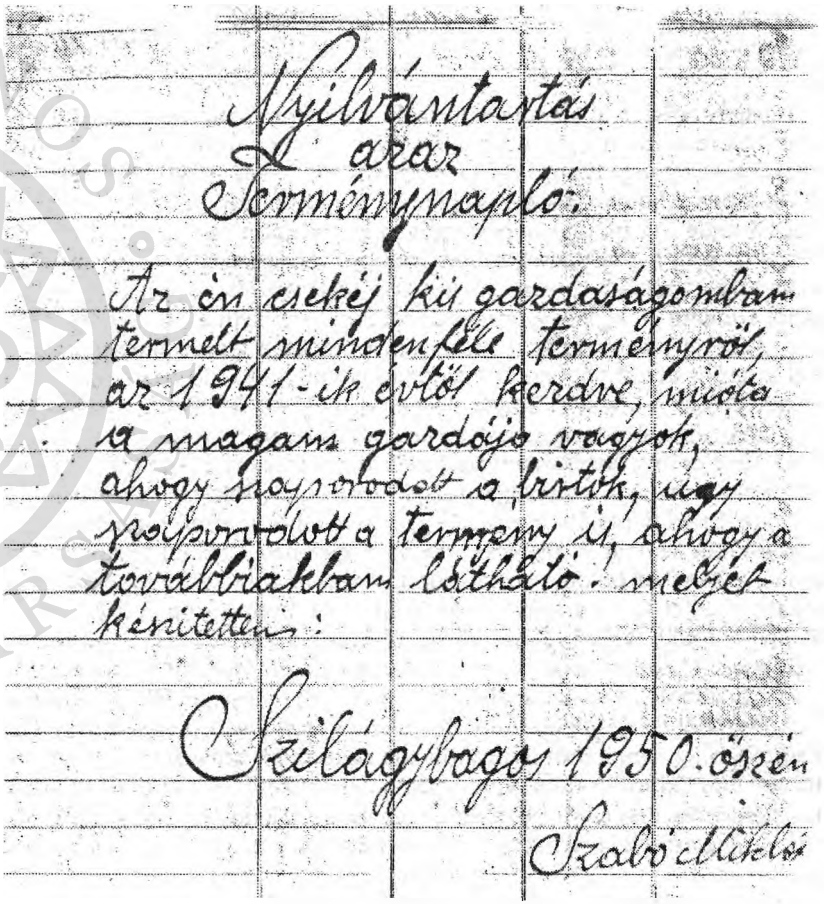
Nyilvántartás
azaz
Terménynapló.

Az én csekéj kis gazdaságombam termelt mindenféle terményröl, az 1941-ik évtől kezdve, mióta a magam gazdája vagyok, ahogy szaporodott a birtok, úgy szaporodott a termény is, ahogy a továbbiakban látható. melyet készítettem:

Szilágybagos 1950. őszén

Szabó Miklós

Szabó Miklós: Terménynapló (címlap)

fel: *Munkanapló Nevezetesebb munkák feljegyzése 1950 újévtől kezdve.*

Ahogy fentebb már említettem, Szabó Miklós közel 4 ha-on gazdálkodott. Ennek tekintélyes részén (3,36 ha) növénytermesztés folyt. A többit kaszáló tette ki. Földjei az Alsóhegyen, a Hosszúban, Felsőhegyen és a Nyárasban voltak. Termésnaplóját rovatokra osztotta (lásd az alábbi táblázatot).

A termény megnevezése	Vetésterület	Termőfák száma	Termő szőlők száma	Keresztek száma +

Szekér száma	Lecsorgás		Hektoliter	Beszolgáltatott (kvóta) rész	Megjegyzés
	mázsa	kg			

Termésnaplójában az általa termelt valamennyi növénykultúra évenkénti terméseredményeit tüntette fel. Az 1941 óta vezetett naplóból négy, jellegzetes évet ragadtam ki szemléltetés céljából (1942, 1950, 1961, 1969).

1942-ben 2 holdnyi szántóterületen ¾ holdon búzát, ¼ holdon árpát, ½ holdon málét, ¼ holdon napraforgót, míg 1 holdon herét, ¾ holdon réti szénát és sarjút, 150 négyszögölön krumplit termesztett. Termés: búzából 16 kereszt, árpából 3 kereszt. Súlyra átszámítva búzából 3 mázsa 80 kg, árpából 1 mázsa 38 kg volt a terméseredmény. Ezenkívül fél szekér árpaszalmát, 2 szekér búzaszalmát, 1 szekér csövesmálét, 2 szekér hereszénát és 2 szekér sarjút sikerült ebben az évben hazavinni. Az év időjárása nem volt a legkedvezőbb. A tavasz és a nyár eleje esős, majd ezt felváltotta a szárazság, mely kitartott egész őszig. Ez az év szegény gazdasági év volt.

Az 1950-es év a közepes termésű évek közé tartozott. Szabó Miklós ekkor még nem volt tagja a mezőgazdasági társulásnak, földjeit még egyénileg művelte. Ezévi naplójában már feljegyezve találjuk a termő gyümölcsfák és a szőlőtőkék számát is, melyeket még a negyvenes években telepített. Ebben az évben 2,58 holdon gazdálkodott. Vetett 70 ár búzát, 40 ár árpát és 28 ár zabot. Málét 45 áron, hereszénát 60 áron, krumplit 5 áron. A feljegyzések 80 gyümölcsfát (kajszi, alma, körte, veresszilva és bercencei/besztercei) említenek. A legfontosabb kultúráknál a terméseredmények a következők voltak: búzából 23 kereszt, melyből lecsorgott 13 mázsa, máléból 1 szekérre való, forgóból 60 kg (a napraforgóból olajat sajtolt a valkai vagy a nagyfalui olajütőben), gyümölcsből (szilvából) 100 kg termett, szőlőből 650 litert, ebből 120 liter Oportót sajtolt. Veresszilvából (pálinkafőzésre csak veresszilvát használt, a beszterceiből ízet főztek vagy megaszalták) 102 liter pálinkát főzött. A megtermelt javakból tekintélyes mennyiséget kvótaként az államnak

kellett beszolgáltatni (359 kg gabonát, 48 kg napraforgót, 125 kg burgonyát, 10 liter pálinkát). A Megjegyzés rovatában azt írta, hogy a kedvező időjárás

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

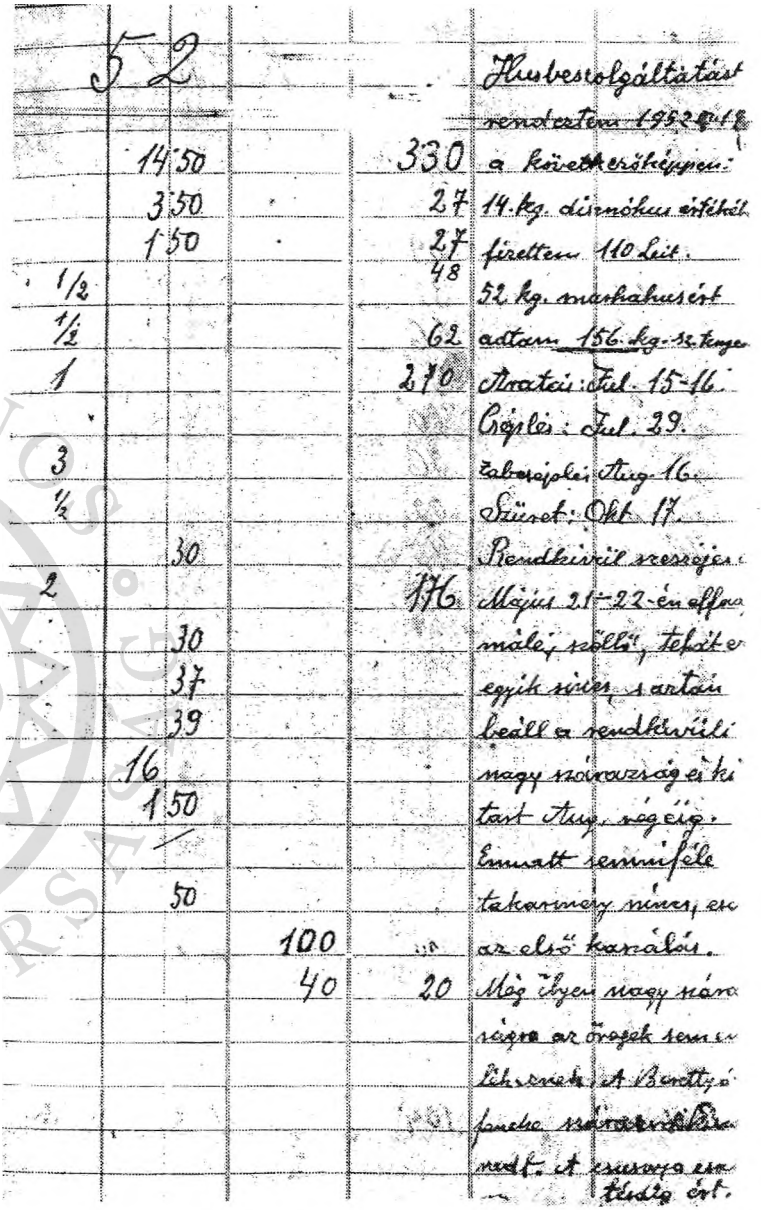

Szabó Miklós: Terménynapló (részlet)

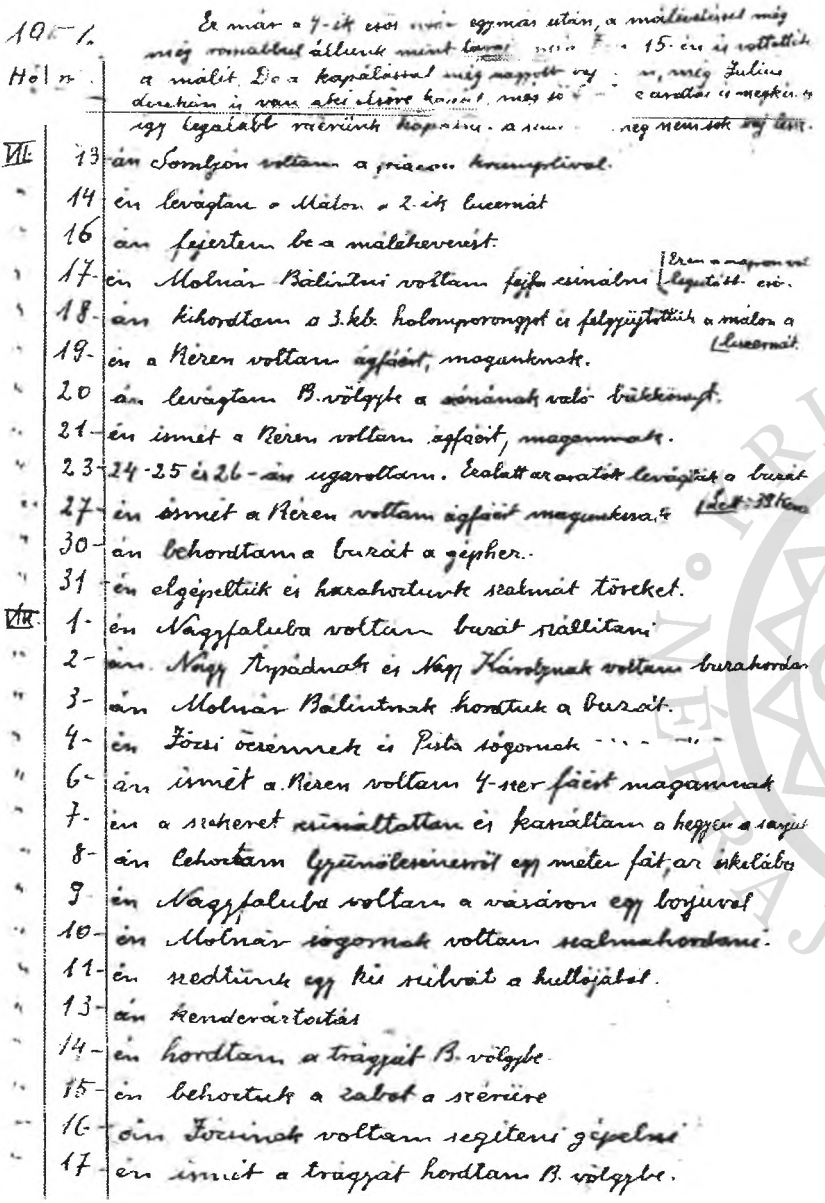

Szabó Miklós: Munkanapló (részlet)

annyira sürgette a betakarítást, hogy már június 23-án megkezdődött az

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

aratás, szeptember 20-án már szüreteltek, Szent Mihály napján pedig minden be volt takarítva a mezőről.

1961-ben – ez év végén lépett be a kollektívába, azelőtt végig a társasban dolgozott – öröklés útján megnövekedett földterületén dolgozott. Nem volt jó termő év, feljegyzése szerint emberemlékezet óta nem volt ilyen száraz és forró nyár, mint ez az év. Az őszi vetést száraz talajba végezték, nagyon vékony szántásba, mivel a megkeményedett talajt nem vágta az eke. Ebben az évben már növelte a búzaterületét (1,10 ha-t a társasban, 0,58 ha-t sajátján vetett be búzával), őszi árpát (0,30 ha), málét (0,40 ha) társasban, herét társasban és sajátján (0,50 ill. 0,40 ha) vetett. Összesen 3,28 ha-on vetett gabonát. A gyümölcsből 1000 kg termett, de jól eresztett a szőlő is (550 liter, melyből 100 liter Oporto). Ellenben gabonából, főleg máléból igen kevés termett, csak 10%-a volt az előbbi évek termésének. Naplójában feljegyezte: *„Ezzel aztán be is fejeztük a magángazdálkodást"*.

1962-ben országszerte befejeződött a mezőgazdaság szövetkezetesítése, Szilágybagoson is. Földjei, állatai, mezőgazdasági szerszámai a termelőszövetkezet tulajdonába mentek át. Gazdálkodását ettől kezdve 0,30 ha-on, ún. háztájiban kellett folytatnia. Ebből a területből 5 ár szőlővel volt beültetve (600 tőke). Gabonáját még az előző évben működő társasgazdálkodás keretében vetette el, de a málé és a krumpli utáni járandóságát már a kollektívában teljesített norma után kapta meg.

Gazdasági naplójában ezentúl már csak a háztájiban termelt növények szerepelnek és a norma utáni járulékot írta fel. Az addig szépen jövedelmező gyümölcstermésre már nem számíthatott, hiszen csupán néhány szilvafa maradt meg személyes tulajdonában (6 szilvafa, 3 barackfa). 1961 őszén még elvetette búzáját (1,64 ha), árpáját (0,30 ha). Egy sor korábban termelt kultúra már hiányzik naplójából. Szerencsére az 1962. év időjárása igen kedvező volt. A hosszú vénasszonyok nyara kedvezett a betakarításnak is, főleg a málé beérésének. Ilyen bő málétermés emberemlékezet óta nem volt a bagosi határon. Nem győzték leszedni és behordani. Búzából 20 mázsa termett. Ebből a mennyiségből vetőmagnak meghagyott 325 kg-ot, a gép- és traktorállomásnak az elvégzett munkáért (géprész) 100 kg járt, szerződésben lekötött 297 kg-ot, maradt számára 1288 kg. Később pótosztás is volt (157 kg). Gyümölcsből 700 kg-ot szedett le, míg a 600 tőke szőlőből 300 liter bor csorgott le. Norma után még kapott 1058 kg málét, 407 kg krumplit. Szilvából 30 liter pálinkát főzött. 1969-ben (utolsó bejegyzés naplójában) 664 kg búzát, 1446 kg csöves málét, 700 kg krumplit, 600 liter bort és 4,5 kg cukrot kapott a teljesített munkanapok után. A későbbi években a norma utáni járulék egyre kevesebb lett, 1970-től már nem is tartotta szükségesnek ezeket feljegyezni.

Az ötvenes és hatvanas évek terméseredményei – habár az időjárástól függően változtak ugyan – jók, sőt nagyon jók voltak. Ennek ellenére kevés az olyan feljegyzés, melyből következtetni lehetne a bejött jövedelemre. A

bő termésből keveset tudott értékesíteni, hiszen jelentős mennyiséget az államnak kellett adnia. Ami maradt, azt a család és a tartott állatok (sertés, tehén, juh) fenntartására kellett fordítani. jelentősebb mennyiséget csak gyümölcsből, gyapjúból és tejből tudott értékesíteni. Jövedelmeiről, bevételeiről azonban nem vezetett nyilvántartást.

Naplójegyzeteinek külön értéke, hogy az időjárás alakulását folyamatosan figyelte és jegyezte. Minden hónap végén rövid jellemzést készített a lezajló, szerencsére ritkábban jelentkező szélsőséges időjárási folyamatokról (aszály, késő tavaszi, kora őszi fagyok, jégeső, árvizek stb.). Az 1954-es év időjárásáról például az alábbiakat írta naplójában: *„1954-nek nyara termésben és fellegszakadásban hasonlitott az elöbbi évhez. November közepétöl kezdve egész télen mindig esett vagy az esö vagy a hó és ez kitartott 1955 tavaszán is s emiatt a föld úgy el van ázva, hogy nem tudjuk a tavaszi vetést elvégezni, május 5-ig egy szem málét senki nem vetett, de még a krumpli, sőt a zab és a forgó, árpa is többnyire vetetlen, a szölök metszetlenek, kinyitni nem is kelett, mert el sem volt fedve az öszi esök miatt."*

A Megjegyzés rovatban nemcsak az időjárással kapcsolatos megfigyeléseit jegyezte fel, hanem az aratás, cséplés, szüret idejét is. (Lásd az alábbi táblázatot.)

	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Aratás	VII.3.	VII.15.	VII.4.	VII.18.	VII.20.	VII.21.	VII.10.	–	–	VII.16
Cséplés	VIII.4	VII.29.	VIII.6.	VIII.27.	VIII.30.	VIII.30.	VIII.14.	VIII.2.	VIII.10	–
Szüret	X.18.	X.17.	X.8.	X.12.	X.25.	X.17.	X.15.	X.21.	X.20.	X.27.

Szabó Miklós terménynaplójából kitűnik, hogy a falu mezőgazdaságában a gabonatermesztés (búza, árpa, zab, kukorica) játszotta a főszerepet, de jelentős volt a takarmánytermesztés (here) és a rétgazdálkodás. A kedvező ökológiai viszonyok jól jövedelmező gyümölcstermesztést és szőlőművelést tettek lehetővé. A háztájiban állatokat (szarvasmarha, sertés, juh, baromfi) neveltek. Jól jövedelmező volt a pálinkafőzés. A faluban több helyen volt pálinkafőzde, bár a kommunista rezsim erősen tiltotta. A gyümölcsöt aszalva tartósították. Borból annyit termeltek, amennyi a következő szüretig elegendő volt. Inkább a direkttermő (Oporto, Delowar, Noah, Izabella) fajtákat kedvelték. A mustot a szőlőhegyen, ún. pinceházas lyukpincékben érlelték.

Míg a Termésnaplójában a szántóterület műveléság szerinti megoszlását, a termesztett növénykultúrákat és azok terméseredményeit rögzítette, addig munkanaplójában a naponként elvégzett munkáját jegyezte fel 1950–1970 között. A napló 40 oldalt foglal magába, s mindegyik oldal rovatokra van felosztva (év, hónap, nap, az elvégzett munka megnevezése). Megjegyzésre nem hagyott helyet, de az időjárással kapcsolatos bejegyzések szerepelnek. Feljegyzett, sokrétű tevékenységét a következő tevékenységi csoportokra osztottam: talajművelési munkák (trágyahordás, ugarolás, szántás,

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

osztottam: talajművelési munkák (trágyahordás, ugarolás, szántás, boronálás), növényápolás (kapálás, csávázás, permetezés), betakarítás (aratás, szénakaszálás, cséplés, szénagyűjtés, gyümölcsszedés, szüret), kendertermesztés (vetés, nyövés, áztatás), kisebb építkezések (házépítés, renoválás, kútásás, fafaragás, gombfakészítés), közmunka (községi és egyházi), különleges társas munkákban (kaláka) való részvétel, állatnevelés (vásárlás, az állatszaporulat biztosítása, nyomonkövetése, juhfejés, gyapjúnyírás, eladás), vásározás, egyéb (malombajárás, a télifa beszerzése, erdőlés, disznóvágás, pálinkafőzés).

Nem kívánom valamennyi felsorolt tevékenységet elemezni, csupán néhányat választottam ki közülük, főleg olyanokat, amelyeknek néprajzi vonatkozása is van, habár valamennyi elvégzett tevékenysége ilyen vagy olyan formában kapcsolatban van a népi kultúrával. Feljegyzéseiben gyakran szerepel a fejfafaragás. Itt kell megemlítenünk, hogy Szabó Miklós az ácsmesterséghez is értett. A fejfákat a rokonság, a közeli ismerősök felkérésére készítette (édesapjának, nagybátyjának, unokaöccsének, Krisztina húga Marika nevű lányának, Tőtős György volt bagosi református lelkésznek). A fejfákat nemcsak kifaragta, hanem rájuk sírfeliratokat is vésett. (Pl. *Gáspár Lajos volt a /nevem én csak 2 hetet éltem/ A fájdalom megszoritott/ az ur magához/ szólitott/ Jó szüleim/ ne sirjatok/ Majd a mennybe viszontlátok/ B.P.*)

Szabó Miklós vásárba járó ember volt. Főleg a közeli vásárokat (Kraszna, Szilágynagyfalu, Sarmaság) látogatta. Feljegyzése szerint állatokat (fiatal növendékmarha, juh, sertés, bárány) hajtott fel eladásra. Tavasszal hízónakvalót szerzett be. Gyakori látogatója volt a szomszédos Alsóvalkó heti piacainak (kedd), ahová eladásra tejet, gyümölcsöt (alma, körte, barack) vitt.

Szilágybagoson talán még jobban, mint a többi berettyómenti faluban szokásban volt a társas munkákban való részvétel. Mivel a trágyát messze ki a hegyre kellett hordani, minden évben megszervezték a trágyahordó kalákát (építkezéshez a követ a valkói Várhegy környékéről szállították Bagosra), búzahordó kalákát stb.

Milyen motivációk késztethették Szabó Miklóst arra, hogy a mindennapi, megfeszített fizikai munka mellett írással is foglalkozzék? Nehéz eldönteni, hogy motivációs rendszerében melyik az alapvetően meghatározó. A paraszti írásbeliségnek ezen a tájon nem volt érdemlegesebb hagyománya, amely döntőleg hatott volna Szabó Miklósra. Mégis ki kell emelnünk az EMGE által szervezett és vezetett Ezüstkalász elnevezésű gazdasági tanfolyamot, mely a 30-as évek tájékán működött Szilágynagyfaluban. A tanfolyamon ismerkedett meg a névrokon Szabó Bálinttal (1900–1970), aki versfaragó hírében állt a vidéken. 1937-től kezdve közte és a nála 7 évvel idősebb Szabó Bálint között örök barátság szövődött. Gyakran látogatták egymást, s bizonyára egyéb problémájuk mellett a versírásról is szó esett. Szabó Bálint alkalmi verseket (ünnepnapi és névnapi köszöntőket) írt, de versei

nem maradtak fenn. Szabó Miklós e sorok írójának is gyakran emlegette a 70-es években, hogy rá nagy hatással volt a rendkívül értelmes, kitűnő gazda, Szabó Bálint. Nem véletlen tehát, hogy naplóit éppen a 40-es évek elején kezdi vezetni és verseit írogatni.

Szabó Miklós íráskészségét minden bizonnyal szépnagyapjától, Somogyi Sámueltől örökölhette. Később, elemi iskolás korában tanítói, Porcsalmy Ilona, Kovács Katinka is felfigyeltek rendkívüli képességeire, s továbbtanulását is szorgalmazták. A taníttatáshoz azonban a népes családdal megáldott szülőknek anyagi lehetőségük nem volt, így Szabó Miklós hat osztállyal maradt. Később önműveléssel pótolta mindazt, ami számára korábban nem adatott meg. Sokat olvasott, s mindenképpen bizonyítani akart. Történelmi, szépirodalmi, gazdasági ismereteit könyvekből merítette. A magyar klasszikusok főbb művei közül jó néhány ott volt a könyvespolcán. Nagy figyelemmel követte a kolozsvári rádió magyar nyelvű adásait, rendszeresen járatta a Falvak Dolgozó Népét.

Érzelmi motivációk is hozzájárulhattak alkotó képességének kibontakozásához. Ezekről ugyan nem szívesen beszélt, de a hozzá közelebb férkőzők néhány elszólásából következtethettek erre. Élete nem úgy alakult, ahogy szerette volna. Gyermektelen családja volt. Felesége évekig ágyhoz kötött beteg. Talán a faluközösséghez való tartozás érzése, a közösséggel szembeni kötelezettsége, felelőssége is motiválhatta az írást. Akik közelebbről ismerték, elmondták, hogy belső kényszer hatására írt. Élvezetet lelt az alkotásban éppen úgy, mint a fa- és szőlőoltásban, földmérésben, vagy éppen a fejfafaragásban. Mindent szívesen, élvezettel csinált, mindenkin segített. Ezért nagy tekintélye volt a faluban, mindenki bátyámnak szólította. Felesége nem értékelte írásait, nem is olvasta. „Nem ér semmit, felesleges időtöltés" – mondogatta gyakran. Ő azonban továbbra is kitartóan írt. Írásai, versei végigjárták a falut. Családtagok, rokonok, barátok, szomszédok, a falu értelmiségiei olvasták, s nem egyszer értékes forrásként használták fel azokat (templomszenteléskor, évfordulók alkalmával, iskola- és falutörténet készítésekor). Volt is honnan meríteni, hiszen nemcsak életének eseményeit, hanem szülőföldjének minden fontos történését megörökítette. Amilyen odaadással és érdeklődéssel olvasták műveit, ugyanolyan örömmel és megelégedéssel lapozgatta ő is. Gyakran elővette őket, kiegészítette, vagy újraírta, újabb adatokkal gyarapította. Az írás igazi sikerélményt jelentett számára.

Összegezés

Szabó Miklós hátrahagyott életműve mintegy 400–500 oldalt tesz ki. Benne a 20. század nagy sorsfordulói villannak fel. A rendszerváltások szenvedő alanya volt. Átélte az első világháborút, a trianoni traumát, a két világháború közötti kisebbségi sorsot, a bécsi döntést, a második világháborút, a szovjet hadifogságot, a kollektivizálást. Valamennyi változás mélyen megren-

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

dítette, de mindig talpon maradt, okos vagy éppen ravasz alkalmazkodási képességével, igazi énjének feladása nélkül. Írásaiból kikövetkeztethető, hogy miként lehet átvészelni, túlélni a legembertelenebb megaláztatást is.

Szabó Miklós alkotó típusú ember volt, aki a saját földjén maga tervezte meg a gazdálkodást, feladatát rendkívül sokoldalú, példásan szakszerű munkával látta el. Az a paraszttípus, aki még mindenhez értett, amolyan népi „polihisztor" volt. Írásaiban nemcsak saját élete, hanem az egész falu-közösség élete, munkája, küzdelme is tükröződik. Hű tükre korának, népe és csoportja nézeteinek. Kéziratos életműve kortörténeti dokumentum; forrásértékű adatokat szolgáltatnak a történelem, a gazdaságtörténet, a meteorológia-történet, a néprajz és a nyelvtudomány számára. Feljegyzései a falukutatók számára pedig egyenesen nélkülözhetetlenek. Életműve szervesen illeszkedik be a szilágysági falvak paraszti kultúrájába.

Jegyzetek

1. Keszeg 1996, 133.
2. NL 3., 733
3. Mohay 1995, 32.
4. Kiss 1998, II. 578.
5. Nagy O. 1989, 51.

Irodalom

KESZEG Vilmos
1996 Utószó. In: Zsigmond Erzsébet: Sirató. Életem panaszos könyve. Kv. 129–134
KISS László
1998 Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp.
MAJOR Miklós
1994 Szilágybagos (Bemutatjuk falvainkat) *Szilágyság* 5. évf. 25.
MOHAY Tamás
1994 Egy naplóíró parasztember. Nagy Sándor élete és gazdálkodása a 20. század első felében Ipolynyéken. Bp.
NAGY Olga
1989 A törvény szorításában. Bp.
NL
1980 Magyar Néprajzi Lexikon 3. (K-Ne). Bp.

Jakab Zsuzsánna

DEMETER DOMOKOS, A NÉPI VERSELŐ

A paraszti közösségben az írásbeliség terjedésével párhuzamosan, már a múlt század végén a „népi alkotó fejlettebb típusa"[1] jelenik meg, szinte minden falunak megvan a maga „verscsinálója"[2]. A közösségben megbecsülésnek örvendő népi tollforgatókra csupán a néphagyomány, népköltészet iránti fokozott érdeklődés irányította a figyelmet. Így a napilapok[3], irodalmi folyóiratok[4] hasábjain olvashatunk róluk.

A verseket író népi egyénekre a szakirodalom a legkülönbözőbb terminológiát alkalmazta: *népi verselő, népi költő, parasztköltő, földműves költő, versfaragó* néven említették őket. Ezekben a megnevezésekben gyakran a gyűjtőnek a népi költők irodalmi rangjával kapcsolatos állásfoglalása is benne rejlik.

Az utóbbi egy-két évtizedben a folklór kutatói közül többen irányították figyelmüket a népi költőkkel kapcsolatos kérdésekre. Így szükség volt a terminus pontos körülhatárolására. A NL *népi verselő* (*népi költő, parasztköltő*) címszava alatt a következőket olvashatjuk: „A népi alkotó fejlettebb típusa, egyszerű származású verselgető, aki kis közösségeknek írja verseit, közérthető, rendszerint alkalmi költeményeit"[5].

A Városfalván élő Demeter Domokossal való első találkozásomkor hatalmas tudásszomja, máig sem lankadó irodalmi érdeklődése, írott munkáinak gazdagsága hatott rám. Gyermekkorától meglévő olvasás- és tudásszomját, írói ambícióit a gazdálkodással, építkezéssel eltöltött nehéz évek után, csupán a nyolcvanas években elégítette ki.

„*Legkedvesebb hobbim az olvasás, írás, adatgyűjtés*" vallomása indított munkáinak elolvasására, elemzésére. A vele való találkozásaim során rá kellett jönnöm, hogy azok közé a népi verselők közé tartozik, akik bár versírói technikát nem tanultak, van bátorságuk az önkifejezés érdekében az irodalomtól formai kellékeket kölcsönözni. Képesek az életről. emberekről, szülőföldről, családról, munkáról verses formában vallani. Ugyanakkor Demeter Domokos közismert, népszerű ember a falu közösségében, írásait igénylik, megrendelik, művei fogyasztásra kerülnek. E sajátos szereppel rendelkező egyén életútjából, munkásságából szeretnék ízelítőt adni e rövid tanulmány során. Ortutay Gyula megállapításaiból indulok ki: „a nép kis paraszti közösségeiben éppúgy működik a költői teremtő egyéniség, mint az irodalomban, csakhogy névtelenül, szerény ismeretlenségben, alázato-

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

san elfogadva a közösség addigi költészeti kincseit, kis apró változtatásokkal gazdagítva, szépítve azt"[6].

Jánosfalvi Sándor István *Székelyhoni utazás a két Homoród mellett* című könyvében a környéken élő „versfirkáló fűzfapoétákról" beszél[7]. Ez az utalás indított arra, hogy felkutassam ezeket az egyéneket, megpróbáljak írásaik után érdeklődni. Így a környéken tucatnyi egyénről tudtam meg, hogy szabadidejében versírással is foglalkozott.

Városfalva mintegy harminchárom kilométernyire fekszik Székelyudvarhelytől, Szentpéter és Jánosfalva szomszédságában. Az itt élő hetvenkilenc éves Demeter Domokos poétás hajlammal megáldott egyén, még ma is az olvasással eltöltött időt mondja élete legszebb óráinak: *„Életem legszebb órái azok voltak, amikor olvashattam... Számomra a könyv a legnagyobb érték."* És látogatásaim során valóban mindig a könyv, irka mellett találtam, ma már reszkető kézzel, de még mindig fontosnak tartja a feljegyzést, a leírást, az utódoknak szánt példaadást: *„Valami olyasmit szeretnék magam után hagyni, ami hiányzó történelmi ismereteinket, erkölcsi nézeteiket megszilárdíthatja, az értelmes élet gyakorlására buzdíthatja őket"* – vallja.

Demeter Domokos 1917-ben született egy négy gyerekes földműves családban, hadiárvaként. Élete legnagyobb élményeként az iskolával való első találkozást nevezi meg. Gyermekkorában kiváló felfogóképességgel rendelkezett, és már az iskolai évek alatt nagy érdeklődést mutatott a könyvek iránt. *„Pár hét elteltével már folyékonyan olvastam és attól kezdve minden könyv nagyon érdekelt. Iskolai bizonyítványaim mind tízesek voltak"*. Sajnos a továbbtanulás lehetősége nem adatott meg számára, édesanyja dolgos földművelőként kívánta látni mindhárom fiát, *„olyanok legyenek, mind a többiek"*.

Bár a továbbjutás reményei meghiúsultak számára, erős elhatározás született meg benne, megpróbálja olvasással pótolni mindazt, amit nem nyújthatott neki az iskola. Olvasásszenvedélye és a felhalmozott élettapasztalatok átszármaztatásának szándéka vezette el élményeinek írásban való megörökítéséig. Az évek során helyi országos lapokat rendelt, ezenkívül az Élet és Tudomány volt kedvenc olvasmányanyaga. Tehetségét, poétás hajlamát fiatal évei során kevésbé kamatoztatta, egy-egy ünnepi alkalom során rigmusmondó adottsága mégis felszínre került. A falu lakói tudatában voltak annak, hogy Demeter Domokos tájékozottságban, olvasottságban felettük áll, ezért alkalomadtán hozzá fordultak tanácsért, jó szóért. Az, aki írásra, rejtett szellemi forrásai kiaknázására biztatta, a falu lelkipásztorának, Báró Józsefnek a lánya volt. Meglepő, hogy 1980-ban elkezdett írói tevékenysége mennyire termékeny.

„Irni később kezdtem. Ez egyszer úgy jött, hogy kellett a Falvak Dolgozó Népibe egy cikk, s aztán felhívott Báró Hajnalka, hogy írjak. Tudta, hogy én tudok, ha akarok. S osztán kérte az életrajzomat, s aztán írtam az alkoho-

lizmusról, s még több cikket írtam. Aztán úgy jöttem bele, lassan kezdtem gyűjteni aforizmákat, közmondásokat" – értesülünk vallomásából.

Előbb tehát prózai írásokat írt felkérésre *(Szeresd a földet, Az alkoholizmusról, Az eszményi nőkről, A szülőföld és hazaszeretetről).* Majd a Dávid Ferenc vallásos egylet estélyein hangzottak el hitteli írásai, például *A hit remény és szeretetről* című.

Állandó szellemi szomjának újabb termékeként írja be három kétszáz lapos füzetébe azt a sok aforizmát, melyek megírásának indítóokát a következőkben látta: *„1982 január havában elhatároztam, hogy azon sok jó közmondást, amit életemben közszájon forogni hallottam és amelyiket, ha valaki nem hagy figyelmen kívül, sok csalódást elkerülhet az életben. Gondoltam, hogy hátha kerül a későbbi unokák közül, akik elolvassák és ha be is tartják, akkor gondolom, hogy a szerencse nem fogja elkerülni őket".* Íme néhány sor ezek közül:

Esztendőnek sok a napja
Vigyázz azért a hónapra
Ossz fel szépen vagyont dolgot
S nem kell később panaszolnod

Ne bosszankodj a testvérre
Ha megbántott tégy jót véle
Apád, anyád tiszteld, szeresd
Legjobb jót ők tették veled

Edzett testnek fogy a munka
Henyeség a bűnök útja
Ha más sorsa van kezedben
Ne légy zsarnok se kegyetlen

A népköltészeti formakultúra, 8-as, izometrikus, négy sorból álló strófa ötvöződik az egyéni erkölcsi viszonyrendszerrel. Az e sorokban megfogalmazott élettapasztalatok a megformálás egyszerűsége mellett valóban egyetemes erkölcsi szabályoknak mutatkoznak.

Újabb biztatásra megírja verses önéletrajzát és nagyapja életrajzát prózában, mely nagyobbrészt fiktív momentumokból áll. (Nagyapját személyesen nem ismerte, a róla szóló vallomásokból szőtt egy kerek történetet.) Ez az önéletrajz bővelkedik erkölcsi tanításokban, aforizmákban, nótaszövegekben; mindenik fejezet elején egy-egy aforizmaszerű mottó áll.

Munkája tudatosságát jelzik a pontos, művek alatti évszámok és aláírások, valamint az életrajzokat megelőző bevezetők, melyek az írásmű célját közlik.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Meg kell még említeni verses munkái előfutáraként egy-egy környék vagy általa ismert falu humoros, verses bemutatását. A versikék a falvak jelen állapotára tapintanak rá, jó környékismerőként tüntetve fel Demeter Domokost.

Az íráskényszer, a szólni vágyás szülték írogató tevékenységének soron következő produktumait, a verseket. Az utóbbi hat-hét évben írt verseit összefoglaló önálló versgyűjteményének szerepét, jelentőségét a következőkben látja: *„az utódoknak akartam, hogy fennmaradjon, hogy ne vesszen el, hogy az unokáim tanuljanak belőle"*. Klasszikus olvasmányai (Jókai, Móricz, Dumas, Verne) hatására bizonyos fokú irodalmi műveltség, átlagnál nagyobb írói hivatástudat jellemzi (bár mindvégig távol állt tőle munkái közlésének szándéka). Kedvenc költőiként, ihlető forrásaiként említi Petőfit, Tompa Mihályt, Arany Jánost.

Demeter Domokos tehát ugyanazon a kultúrfokon él, mint közössége, melynek ízlésvilágában az archaikus paraszti kultúrelemek tovább élnek. Bár műveltségi színvonala, olvasáskultúrája nagyrészt megegyezik a falubeliekével, ezek közül kiemelkedik nem csupán abban, hogy számára az olvasás az elérendő életcélok közé tartozik, hanem abban is, hogy ő az olvasásszenvedélytől eljutott az íráskényszerig. Íráskészsége, a megfogalmazott élettapasztalatok átadásának igénye, az írás megőrző erejébe vetett hite vezette el az írásig. Önálló státust szab magának, az írás által egy olyan pozícióba helyezkedik, ahonnan bátran okíthat, nevelhet. Ám ez a magára öltött szerep nem jár státusváltással; bár a közösség kiemeli, elhatárolja az átlagtól, érdeklődés és tisztelet veszi körül.

Demeter Domokos szülőfalujában töltötte el élete legnagyobb részét, így nem hivatásos, hanem alkalmi cselekvésként jelentkezik életében a versírás, a leírás, az írásban való megörökítés. Nem tanulta a költészetet, ám olvasáskedve, műveltségszomja, versírói hajlama versek létrehozására ösztönözte. Verseit a maga szórakoztatására, szükségletére, ugyanakkor a közösség igényéhez alkalmazkodva írta meg. Nem írói, alkotói céllal rótta a papírra a sorokat, a példaadás szándéka, a tanító, nevelő szándék húzódik meg a versek mögött.

Verses életművének produktumai a népi költészet két ágába sorolhatók, az alkalmi költészet és a magánlíra körébe. Lírai alkotásait tehát alkalmi, nagyrészt megrendelésre fogant és egyéni indíttatású, személyes élményeit versbe foglaló versek alkotják. Alkalmi verseiben a felhalmozott élettapasztalatok átadásának szándéka dominál, magánlírájában saját élményeit, nézeteit, érzelmeit önti versformába.

Versei a kezdeti papírravetés után számos javításon, átalakításon, formáláson mentek át, amíg helyet kaptak immár végleges formájukban egy külön erre a célra szánt füzetben, gyűjteményben. Nagy formátumú, vaskos füzetében külön lapon foglalnak helyet a versek, melyek száma hetvennyolcvan körül mozog (a megmaradt üres lapok még újabb versek helyéül

szolgálnak); tartalmazzák a megírás pontos időpontját és a versíró aláírását. A versek alatt kapnak helyet ezek.

Demeter Domokos versei a tartalom, funkció és a bennük megnyilvánuló költői szerep alapján több típusba sorolhatók. Ezek között a leggyakrabban előfordulók az alábbiak:

1. *búcsúztató* (Menyasszonyi búcsúzó, Balogh Andor nyugdíjba vonulása stb.);
2. *köszöntő* (A kedves amerikai vendégek köszöntésére, Balogh Eszter névnapjára);
3. *szerepversek* (Ne hagyd a Hargitát! Győzött a nép);
4. *elégia* (Februárban, Őszi hangulat);
5. *emlékvers* (A halál gondolata, Tea-estélyre);
6. *életrajzi versek* (Életem hobbija, Vallomás magamról);
7. *társadalmi korrajz* (Hideg télben, Oh jöjj el szép tavasz);
8. *episztola* (Levél Máriának Maroskeresztúrra);
9. *paszkvillus.*

A búcsúztatók, köszöntők az alkalmi versek sorában foglalnak helyet. Ám különbséget kell tenni a más által megrendelt versek és hozzátartozói felköszöntésére írt versek között. A *búcsúztatók* sorában a papi, menyasszonyi, nyugdíjba vonuló számára készült búcsúztatókat említhetjük.

A *köszöntők* naptári ünnepekhez (névnap, születésnap), különböző átmeneti rítusokhoz (konfirmálás), közösségi ünnepekhez (emlékműavatás, fúvós zenekar fogadása) kapcsolódnak. Számos ide tartozó vers az esemény napján, a közösség előtt elhangzott vagy a család körében felolvasásra került. (A szűkebb család esetén Demeter Domokos saját maga olvasta fel). Ha a búcsúztatók, köszöntők formáját vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy szerkezeti modelljük nagyobbrészt megegyezik. Így ezek a versek a megszólítással (felszólítás) vagy a helyzetmegnevezéssel indulnak.

Demeter Domokos számos versét saját maga olvasta fel az ünnepi alkalom során, így ezek a versek a szertartás kellékeivé váltak. Egy ilyen alkalmi közösségi ünnepen hangzott el a *Kedves amerikai vendégek fogadására* című verse, mely jókívánságok halmazából áll, ugyanakkor az amerikai és a székely léthelyzet sajátos láttatású párhuzamát találjuk benne.

Örömünnepet ül Városfalva népe
Oly kedves vendégek jöttek a körünkbe
Székely szeretettel fogadjuk önöket
Isten hozta a mi kedves vendégeinket

Lángoló szeretet lobog a szívünkbe
Amerika népét láthassuk mi végre
Kiknek a jóságát már többször éreztük
A hála érzetünk áradoz feléjük

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Igazi szabadság hazájából jöttek
Ahol minden népfaj saját zászlót lenget
Hogyha panasza van nyíltan kimondhassa
A hatóság által nem lesz bántódása

Az istenszeretet hozta el önöket
Hogy megismerhessék itt a székely népet
Ki még most se tudja merre visz végzete
Ha kéri a jogát betörik a feje

Még egyszer köszönti Városfalva népe
Érezzék az otthont e rövid időre
Hit remény szeretet volt az utitársuk
E szép találkozást a szívünkbe zártuk

Városfalva, 1990 idős Demeter D.

Demeter Domokos munkásságában jól megfigyelhető a történelmi események, társadalmi kérdések iránti vonzódása. A közösségért, népért való aggódás fejeződik ki a *Ne hagyd a Hargitát* című szerepversből, mely szülőföldszeretetének egyéni összetevőit kibontakoztató verse. Ebben a szerepversében véleményt nyilvánít szűkebb természeti környezetéről; a Hargita igazi szépségét megadó természeti, felszíni csodákról beszél.

Öreg Hargitának kihűlt vulkánjai
Titkos fenyőerdők rejtett forrásai
A fenyőillatnak vonzó aromája
Kéngőz gödreinek gyógyító hatása
Áfonya levelek teának gyűjtése
És a kokojzának gyümölcse szedése
Kedves ifjú ki elmentál messze
A Hargitát vésd jól a szívedbe
Nem lesz nyugtod soha távol idegenben
Visszahoz a honvágy a szülőföldedre
Drága anyaföldet nem pótolja semmi
Gazdagodjál bár meg lelked üres mindig
Hiányzik a Hargitának vadregényes tája
Ahol megpihentél s boldog voltál nála
Távol idegenben hol nem ismer senki
Lehetsz bármily boldog nem tudsz boldog lenni
Hargita csillaga úgy vonzza a székelyt
Mint egy szerelmespárt hogy vonzza az éjjel

Csókot lehel terád simuló ködével
Szellő azt suttogja ne menj el ne menj el
Tüzesebben süt rád az ég koronája
Neked illatozik a mezők virága
Madár is ha dalol neked áradozik
Kedves székely testvér ne menj el ne hagyj itt.

Bár Demeter Domokos számos versében ott van a tanító, nevelő szándék, néhány szerepversében a szülőföldje jövőjéért aggódó, a fiatalságnak tanácsot osztó, tudatosan felelősséget érző egyén jelenik meg. Tulajdonképpen az elvhűség követelménye jelentkezik ezekben a versekben, mely dogmatizmus a múlt rendszer ideológiájának része.

Ezek a szerepversek jelzik, hogy érzékenyen érinti kora társadalmi, politikai helyzete. Az 1989-es forradalom győzelmét megéneklő versében a társadalmi kérdések, történelmi folyamatok pontos ismerőjévé válik. *Győzött a nép* című versében szabadság iránti vágya, igazi jogos életért való küzdelme fejeződik ki a vallásos ember istenhitével összeforrva.

Az aktuális társadalmi problémákra való érzékenysége allegorikus *kor rajzai*ban is megmutatkozik. A közvetlen táj évszakonkénti allegorikus megjelenítése a tavaszvárás, a szabadság gondolatával fonódik egybe. A *Hideg télben* című verse a tél, átvitt értelemben a diktatúra sötét éveinek szörnyűségeiről beszél.

Újra itt a zord tél süvít a hideg szél
Dideregnek a madárkák hideg téli estén
Tapsifüles rázza magát sűrű bokrok alján
A medve is dirmeg dörmög barlangjának vackán

A farkasok üvöltenek mert korog a gyomruk
Nincs nyitva az erdő szélén élelmiszer boltjuk
Átkutattak erdőt mezőt élelmet keresve
De eltüntek a nyúlak is talán mindörökre

Szálldogálnak a hópelyhek szemfedőt terítve
Ráborult a Hargitára hideg téli este
Csak a hideg szél fúj átjárva testünket
Meddig tartasz még hideg tél hagyd meg életünket

Egyéni indíttatású versei körében néhány az életpálya eseményeinek, állomásainak megjelenítése. Ezek az életutat összegző személyes vallomások az *életrajzi versek* típusába sorolhatók. Ide tartozik az *Életem hobbija* című vers, mely életeszményét, ideálvilágát, irodalomhoz, költészethez való

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

viszonyát összegező verse. E létösszegező vers első részében életútjának eszményeit, sajátosságait jelzi.

Célom arra vezet élni amíg lehet
Ne essem én el az avarban
Játszva érni el ahova akartam
Voltak céljaim kitűzve énnekem
S hogy megvalósuljanak terveim
Dolgoztam szüntelen igyekvőn
Hogy gyorsan érjem el a hegytetőt
De nem azért hogy megpihenjek ottan
Hanem hogy messzebbre láthassak amonnan

A költemény második versszakában az irodalomnak életében betöltött szerepét és a tudomány terén végzett munkásságát idézi.

Az irodalom világában keresek kutatok
Mert szebb és szebb dolgokhoz csak itten juthatok
Megkezdtem a mindennapi élet közmondásaival
És folytatom az irodalom aforizmáival
Kihalt ősállatok neveit keresem kutatom
A sok földi ásványkinccsel tovább folytatom
Gyűjtöttem andalító szerelmes verseket
Általuk visszanyertem ifjú éltemet
Boldog vagyok ha ezeket olvasgathatom
Szilárd ifjúnak érzem magamot

A verset a könyvek által megvilágosodott ember elégtétele zárja:

Nem ismerem az unalmat bárki is mondja
Habár sok embernek csak az a gondja
Ami könyv van a világon és eléri kezem
Addig boldog vagyok megvan mindenem
Bejártam a nagyvilágot a könyvek által
Megismertem hat világrészt minden bajával
Ha jön az elmúlás nyugodtan veszem
A világ ismeretét magamal viszem

Néhány szomorú *elégia* is megjelenik a verstípusok sorában, melyekben a múlthoz való nosztalgikus viszonyulás fejeződik ki. A visszatekintés, a számvetés korát élő egyénnek az eltelt ifjúsággal szemben az öregedés tényét is tudatosítani kell. Az élet delén járó egyénnek fáj az elmúlt idő tudomásulvétele, ám a szép emlékek erőt adnak az öregedés elfogadásában.

Amint a verstípusok tartalmi köre is jelzi, Demeter Domokos verseiben az emberi lét jelentős kérdései, a legáltalánosabb témák kapnak verses formát. Így a szülőföldszeretet, szabadságvágy, boldogság, emberi sors, vallásosság, erkölcsök, a változó idő, a történelem sok fontos eseménye, a híres elődök szelleme a központi téma ezekben a versekben.

Ha a képalkotás sajátosságait elemezzük, elmondhatjuk, hogy a népi életforma és szemlélet alakítja ezeket a verseket. Nem esztétikai minőségük teszi olvashatóvá, nem a közlendő milyensége a fontos, hanem a versek időszerűsége az, hogy ezen egyéni élettapasztalatokat sűrítő gondolatgazdagság megértőkre, hallgatókra találjon.

A forma terén ezek a versek nem hoznak újítást, a vers legfőbb szerkezeti követelményének a ritmusosságot és a rímekben való beszédet tartja. A versek formai vizsgálata során két formatípust különíthetünk el. Első csoportba a hosszú, szabad sorokból álló versek tartoznak, melyek azonos vagy különböző szótagszámú sorokból állhatnak. E formatípusba nagyobbrészt az alkalmi vers, az episztola és a paszkvillus tartozik. A hosszú sorok szótagszáma tíz szótagtól tizenhatig terjed, ez a versének, az epikus költészet (vándorének, ponyvairodalom, históriás ének, széphistória) formai jellemzője.

A második csoportba tartozó kötött formájú versek négy soros izometrikus vagy heterometrikus strófákból állnak. Az azonos szótagszámból álló versek ritkábbak. Egy-egy versen belül a szótagszám megtartására törekszik, ám egy-két sorban a felállított rendszerből való kisiklást figyelhetjük meg.

Formaeszménye a népköltészetben honos felező tizenkettes, amely tizenhárom, tizennégy szótagos sorokkal kombinálódik. Legsikerültebb tizenkét szótagból álló versei például az *Őszi hangulat, Kedves amerikai vendégek fogadására* című versek. A rímtípusok számbavételekor a tiszta rím, asszonánc, ragrím, önrím, bokorrím, párosrím előfordulását figyelhetjük meg.

Már egy-két vers elolvasása után feltűnik a központozás hiánya, Demeter Domokos általában nem használ, illetve csak ritkán és rendszertelenül írásjeleket. Ez korántsem jelenti az írásjelek ismeretének hiányát, hisz prózai írásaiban hol következetesen, hol következetlenül, de él ezen eszközökkel; csupán a versírás folyamatában nem tulajdonít nagy jelentőséget ezeknek.[8]

Demeter Domokos nem hivatásos író, egyszerű származású verselgető, aki kedvét leli a rímekben való beszédben, verses kifejezésben. Számára a versírás öröm, belső kényszer, ám nem zárkózik el a nyilvánosságtól sem; rokonok, ismerősök, a szűkebb közösség igényeinek próbál megfelelni. Hisz véleménye szerint a vers egyik legfontosabb követelménye *„Úgy legyen leírva, hogy tetszedjen másnak is, tudják megtapsolni"*.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Alkalmi verseit nagyobbrészt megrendelésre írta, így a legkülönbözőbb közösségi alkalmakon hangzottak el. Közönsége tehát alkalmilag szerveződik a különböző események résztvevőiből.

Demeter Domokos személyében egy olyan parasztszemélyiséggel van dolgunk, aki bár magasabb szellemi stúdiumokat nem folytatott, olvasottsága, íráskészsége, hajlama révén közössége fölé emelkedik. A falubeliek tiszteletének, értékelésének örvend, helyét a faluban élő kulturális-szellemi pozíciója után jelölik ki.

JEGYZETEK

1. NL I. 1987, 733.
2. Újváry 1980, 529.
3. Ld. pl.: Egy székely versíró, Pétör András uram. Képes Újság. 1866. 685–690; Gergely Lajos: Egy székely népköltő. Magyarország Képekben.1867. 84–85.
4. Ld. pl.: Márki Sándor: Egy parasztköltő. Figyelő II. 1877. 211–214; Ompoi M. Ernő: Béres János, a falu poétája. Figyelő V. 1878. 59–63.
5. NL I. 1987, 733.
6. Ortutay 1970, 56.
7. Jánosfalvi 1944, 106.
8. Szükséges megjegyeznem, hogy a verseket az eredeti formájukban közöltem.

IRODALOM

JÁNOSFALVI Sándor István
1942 Székelyhoni utazás a két Homoród mellett. I–II. Kv.
KESZEG Vilmos
1991 A folklór határán. A népi írásbeliség verses műfajai Aranyosszéken. Buk.
1991 A kéziratos füzetek költészetéről. Jelenlét II. 6. sz. 16–17; 7. sz. 55–57.
MÉSZÁROS Istvánné Újvári Erzsébet
1994 Égi anyámnak. Válogatás egy parasztköltő életművéből. Válogatta Réthey Prikkel Miklós. Debrecen
Néprajzi Lexikon
1987 I. kötet. Bp.
NIEDERMÜLLER Péter
1981 A mindennapok folklórja avagy a folklór mindennapjai. Folklór, Társadalom, Művészet 7. sz. 191–219.
ORTUTAY Gyula
1970 A magyar népdal. In. Uő: Magyar népdalok. I. Bp.

TAKÁCS Lajos
1951 Népi verselők, hírversírók. Ethn. LXII. 1–49.
ÚJVÁRY Zoltán
1980 Egy verselő földműves. In. Uő: Népszokás és népköltészet. Debrecen. 559–621.
1980 Népköltészet és irodalom népi kéziratos könyvekben. In. Uő: Népszokás és népköltészet. Debrecen. 425–556.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Farkas Kinga

A NÉPI ÍRÁSBELISÉGRŐL – KUSZTOS VILMOS VERSES FÜZETE KAPCSÁN

A Néprajzi Lexikon meghatározása szerint a népi költő egyszerű származású verselgető, aki a közösségnek írja közérthető, rendszerint alkalmi költeményeit.[1] Ez a megállapítás szükségessé teszi annak az elhatárolásnak a felvázolását, melyet Ujváry Zoltán végez el. A népi verselő így a népköltészet és a műköltészet között helyezkedik el. A műköltők és a népi költők között az első és legalapvetőbb eltérést a műveltségkülönbség okozza. Az utóbbi szűk látókörrel és fejletlen absztrahálóképességgel rendelkezik, így egyetemes mondanivalóval nem igen találkozunk műveiben.

Társadalmilag is elkülönül a két csoport, hiszen a népi költők kivétel nélkül olyan szigorú értékrendű közösség tagjai, mely a társadalmi hierarchiában elfoglalt helyét amolyan Istentől elrendelt sorsnak véli. Itt az egyén kénytelen elfogadni különböző mintákat, szabályokat, és ezekhez alkalmazkodni. Az egymásrautaltságot közösségi normaként éli át, ezért a megszokott viselkedés módosításával egy közösségi értékrendet adna fel, így eltávolodna társaitól. A versfaragás, versírás bizonyos fokon eltávolodás ettől a rendszertől, és különböző közösségek másként reagálnak rá. Van olyan falu, vidék, mely kitermeli magából és elismeri a népi költőt, nagy tudású embernek tartja, más helyeken ennek ellentétét láthatjuk, vagy önmagának, tehát nem közösségnek író költőkkel találkozunk. Ez természetesen nem csak társadalmi, de pszichológiai tényezők függvénye is.

A harmadik mozzanat, mely ebben a kérdéskörben szerepet játszik, az a divat. A századforduló körül igen elszaporodtak a népi verselők. (Ez összefügg a polgárosodással, azzal, hogy a népballada és népdal jelentősége csökkent, és elkezdenek olvasni az emberek.) A divattá válás önmagában nem minősíti az esztétikai jelenségeket. A döntő kérdés, mely ezek értékét meghatározza, az, hogy a divat mögött meghúzódó eszménykép reálisan tükrözi-e az adott történelmi pillanat objektív társadalmi szükségleteit, az általa művészileg értékesnek vagy szépnek vélt dolgok valóban híven mutatják-e a társadalmi viszonyokat, az emberi szabadság fejlődésének adott stádiumát vagy sem.

Említettem már, hogy alapvető különbség a népi verselő és a műköltő között az előbbi szűklátókörűsége. Ez, mint a paraszti társadalom szerves tagja az ismeretek tekintetében nem jut túl a falu vagy vidék határain. Abban a kész értékrendszerben él, amelybe beleszületett és belenőtt. Nála is

létezik a „mi világunk", a központi világ, melyben rend van, szemben a „másik világ" káosszal teli eliadei képzetével. A szűklátókörűség azonban nem csak térben terjeszthető ki, hiszen akadnak háborút vagy Amerikát megjárt egyének. Ez azonban csak bizonyos időre szóló témabővülést hoz költészetükbe. Csupán az alkalmi, pillanatnyi benyomásokat verseli meg a népköltő, nem érleli, mélyíti ezeket.

Az új információkat, melyeknek birtokába ilyen utazások során, vagy más módon jutnak, csakis azáltal lehet befogadni, elraktározni, feldolgozni, hogy már kész gondolati kategóriákba sorolják, így az új a régihez idomul. Másrészt pedig figyelembe kell venni azt a tényezőt is, hogy az érték mindig szubjektív töltetű, ezért nem jelent feltétlenül abszolút értéket egy-egy újonnan szerzett, vagy fontosnak tartott gondolat. A versíró ugyanazon a tudatszinten, kultúrfokon él, melyen a közösség többi tagja, és mindvégig megmarad azon a fokon forma és szemlélet tekintetében is. Ellenkező esetben előfordulhat, hogy deviáns elemnek minősítik, és a csoport kirekeszti.

A paraszti költészet kialakulásának meghatározó tényezője a népi kéziratos könyvek elterjedése. Ezek általában parasztköltők dalait is magukba foglalják, de nóta- és népdalszövegeket, balladákat és klasszikus költők verseit is tartalmazzák. Ezekből nem csak a népköltészetet ért konkrét hatások állapíthatóak meg, hanem a lejegyzők érdeklődési köre, olvasmányélményei is. Már a 16. században megjelentek, ekkor még egyházi vonatkozású vallásos verseket tartalmaztak. A 18. század elejétől elszaporodtak, és a 19. század elejétől divatba is jöttek. A parasztok által írt, másolt kéziratos könyvek a nyomtatás megindulása után is jelentős mértékben szaporodtak, szemben a művelt egyének kéziratos könyveivel. Éles különbség van közöttük megírásuk indítóoka és a szerepük szempontjából is.

A kéziratos könyvek legtöbbször (főképp kezdetben) a szájhagyomány rögzítésére szolgáltak, megjelenésük nem történt ennek rovására. Egy-egy ilyen énekeskönyv dalai két-három nemzedéket is kiszolgáltak, és legtöbbször olyan dalokat tartalmaznak, melyeket a közösség már elfogadott, és ismert, de gyakran különböző slágerszövegeket, operett-dalokat is találhatunk bennük.[2]

Ebből az irányból közelíthető meg a népi költők kéziratoskönyveinek felbukkanása. Itt már túlnyomórészt saját versek jelentek meg, néhány népdal, népballada vagy klasszikus vers mellett. Az, hogy teljesen önálló, csak saját verseket tartalmazó füzetekkel is találkozunk, már nem történelmi fejlődés eredménye. Az alkalmi célból írt, más feljegyzések mellett megjelenő versecskék egyéni fejlődés következményeit mutatják.

A népi verselőkre, vagy ahogyan nevezték őket, „nótafák"-ra vonatkozó közleményekben ilyen leírásokkal találkozunk: „minden falunak, városnak megvolt a maga nótafája, ki egyre dalolt, mint a pacsirta, kifejezője a nép érzelmeinek, megéneklője a különböző eseményeknek", vagy: „mindenről verset írt, amit látott, ami a városban történt, ha az neki tetszett, és a fi-

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

gyelmét vagy a lelkét megragadta. Balladát, búcsúztatót, gúnyverseket és dalokat, vagyis ahogy itt nálunk mondják, nótákat."[3]

Az általam vizsgált kéziratos füzet nem ilyen értelemben vett népi költő műve. Kusztos Vilmos Nagybaconban született 1910-ben. A falu társadalmában nem volt kiemelkedő szerepe, nem ismerték, mint „nótafát", Szereplései a lakodalmi mulatságokon elmondott versecskékre és rigmusokra korlátozódtak, a vőfélyi szerepkört töltötte be. 1943-ban vitték frontra, és az 1946-os visszatértéig nem érintkezett családjával. Ez a tényező adhatta az okot a kis füzetben található feljegyzések megírására. Tehát nem a szó szoros értelmében vett népi költővel van dolgunk, hanem egy, a háború és a falutól való távollét által korlátozott, alkalmilag verselgető személlyel. A versek bemutatása előtt a füzet más feljegyzéseiről szeretnék szólni. Húsz, 10x15 cm-es lapból álló füzet nyolc lapján találhatók versek, a többi rész más jellegű írásokból áll.

A notesz elején katonatársak, és más, a háború során megismert személyek névsora, címe áll:

pl. *Ijj Mátyás*
Piliscsaba
Fehér György
Pest megye- Maglod
Károly körút 19
Molnár Rudolf
Tusnádfürdő

Vagy ilyen följegyzések:

Bardóc Vilmos sógorral találkoztam május 20dikán viték Brunbe egyedül volt.
Tokos Gézát eltemették egerbe a templom udvarán.

A füzet hátán a vonulás során érintett helységek nevei állnak, majd egy naplószerű bejegyzés:

1944 XII hó 18dikán léptem át
a magyar határt
Szlovákiába
Kiskeresztes vagy
... (olvashatatlan) nevű faluba
innen elindultunk ó esztendő
reggelén és meg érkeztünk
Imbrei nevű faluba

mikor harangozák el az
esztendőt vagyis 12 éfél
és új év reggelin indultunk
továb este meg érkeztünk
10 óra után Telgár nevű faluba.

Ezek a feljegyzések arra a következtetésre juttattak, hogy eredetileg nem verseknek, hanem afféle emlékeztető bejegyzéseknek szánta a füzetet, a versek csak alkalmi, hangulat szülte irományok. Az idegenség, az otthoni, megszokott környezet ellentéte, a sok szabadidő lehetett a kiváltó ok, hiszen amikor a hadifogság után hazatér és újra dolgozni kezd, földet művel, és bekapcsolódik a falu mindennapi életébe, akkor már nem érzi szükségét a versírásnak, vagy egyéb feljegyzések készítésének. A mindennapi tudatra jellemző, hogy struktúrája igen hamar változik: munkához való viszony, a nyelv, az emberi érintkezés különböző formái bizonyos kifejezési módokat, szokásokat, hagyományokat alakítottak ki. Ebben az esetben ez a struktúra megbomlik, az egyén kikerül a falu társadalmából, és egy teljesen új közösségbe kell beilleszkednie, más emberekkel kell fenntartania kapcsolatot, más munkát kell végeznie. A kialakult szokások is változnak, és ez a nehezen alkalmazkodó embernek problémákat jelent, kompenzációra van szüksége. Ilyen megoldásnak tűnik Kusztos Vilmos esetében a versírás. Ez nem csak nyelvi tudást, a nyelvi formák kezelésének ismeretét feltételezi, de olyan előzmények meglétét is, melyek egyrészt személyes igazolatlan objektivációk lehetnek, vagyis vélekedések, másrészt személyes igazolt objektivációk, vagyis tudás, és harmadikként az igazság-hiedelem dimenziója említhető. Ebből a szempontból kijelenthetjük, hogy előtérbe a vélekedés és a hiedelem került.

Az elmondottak alátámasztása a versek segítségével történhet meg; a noteszben a legkorábbi keltezésű a *Dal* című:

DAL

I

Tábor tüzek lángja
Világit az égen
Halvány zöld színű
Tábori levélen

II

Kedves feleségem
Ha olvasod e sort
Juson az eszedbe
Veszéljben a párod

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

III.
Miujság van otthon?
Vártoke? még haza
Szerelmes könnyeim
Ez a levél isza

IV.
Most egy gránát roban
Majd nem idevágot
Érzie a szíved veszéljbe a párod

V.
Hát a kis fiam,
Megnőte már szépen,
Tude már beszélni,
Ird meg egy levélben.

VI.
Tanulja e mondani
Édes jó Apuskám
Ugye a harctéren
Vigyázol most én rám

VII.
Tedd össze a kezét
Ha leszál az este
Tanicsd imátkozni
Haza szeretetre

VIII.
Csókold heljetem
Ha el jön az álma
Ő a mi szerelmünk!
Nyíló szép virágja

IX.
Kedves feleségem
Riadó van épen
Orosz gépek zúgnak
Fent a levegőben

X.
Hogy azután mi lesz
Aszt nem tudom
Csókolak téged
Fiamat is szászor

XI.
Tábori levelem
Ezel lezárom
Kedves feleségem
Édes kicsi párom.

XII.
Titeket az Isten
Mindig oltalmazon
Ti hozátok az Isten
Engem vissza hozon.

Írta
Kusztos Vilmos
1945 VIII. h. 2.dikán

Eddig az első, a *Dal* című vers, amely háborús verses napló, a dal és a levél műfaji keveréke. Amit kifejez, az a magáramaradott, az otthontól elszakadt ember érzése, pillanatnyi helyzethez való alkalmazkodása. A legfontosabb dolog, ami az idegen környezetben említésre méltónak tűnik, az a veszélyérzet. Ebben az egyszínű, sőt meglehetősen egyhangú lírában csak a család iránti szeretet és aggodalom vegyít érzelmibb hangokat, ám ezek a sorok is kemények, darabosak, a versíró személye marad a középpontban. Ez nem okozhat meglepetést, hiszen az otthon maradottaknak érezniük kell a hiányát, és ez az elvárás nemcsak a családdal, de a falu társadalmával szemben is fennállhat. A jövőre, hazatértére utaló kijelentések a jelen bizonytalanságát és kettőségét mutatják. Egyrészt elfogadott tény (mert nincs más lehetőség) a távollét, másrészt pedig természetellenes, és csakis egy felsőbb erőtől irányítható.

A népi verselők fronton, helyszínen, durva gyilkolások közepette született verseikben gyakori az Istenre való hivatkozás, mint ahogyan az episztola formával, rímes levelekkel is találkozunk más közlésekben.

Tanicsd imádkozni
Hazaszeretetre.

vagy:

Titeket az Isten
Mindig oltalmazzon
Ti hozzátok az Isten
Engem visszahozzon

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

A vers költői kifejezőeszközei nemigen változatosabbak a dalokénál, rigmusokénál, sőt a szóbeli előadás hiánya bizonyos formai bomlást is eredményez. A vers formája, ritmusa a népdalokéra emlékeztető négysoros, izometrikus versszakokra tagolódik. Egyetlen törés van benne. Felbukkannak állandó szókapcsolatok, mint pl.:

„Szerelmes könnyeim
Ez a levél issza"
„Ő a mi szerelmünk
Nyíló szép virága",

amelyek részben klasszikus költők verseinek ismeretére utalnak, másrészt a rigmusok és a ponyvairodalom hatását mutatják.

Mind hangnemben, mind formában, tartalomban eltér ettől a daltól a kéziratos füzetben található másik két vers:

SZOZAT A NYILASOKHOZ

I

S jött egy gyakorló söpredék szedet
védet gárda. Jött hogy rendet
teremtsen, egy feldúlt országba
Ezek a közismert hős magyarok
a nyilasok. A németek hű kutyái,
ezek akarnak itt rendet csinálni.

II

Erőszakal ült a székbe e rabló
banda vezére. Ártatlanok drága
vére szárad mocskos kezére
Átkozott vad bestiák, vért
szomjazó hiénák, jöttetek mind
a szélvihar, vért perzselő szózatokkal

III.

Jöttetek ígéretel, jelszavakal
erőszakal, géppisztoljal
de eljön még az óra, majd ha ti jöttök
a leszámolóra, ott mutasd meg
majd hogy ki vagy
Te betörő rablónyilas.

IV.

Ott vald be majd, hogy mit tetél
ártatlan embert mért öltél

mit vétetek azok nektek, talán
elveték a ti kenyeretek.

V.

Nektek sem lesz több irgalom
mind kiket elfödött a sírhalom
Sok árva vádolon néz rád
Sok hitves gyászolja urát.

VI.

De sok anya várhatja fiát
De még több bosszúért kiált
El is ért titeket most a sötét végzet
Ki halált osztogatott, az halálal fizet.

Stocherou, 1945

A hazafias költemények, háborús versek ritkán lépnek túl az egyén vagy az egészen kis közösség, a család érdeklődésén.

A vers nemcsak az események tényszerű rögzítésére koncentrál, hanem az egyén, a szubjektum is megnyilvánul benne. A valóság az, és ez több közölt adatból is kiderült, hogy a magyar katonák és az egyszerű falusi emberek nem tudnak többet sem a háború kirobbanásának okairól, sem más véres eseményekről, mint amit a propaganda terjesztett. Voltak, akik éljenezték a háborút, úgy vélték, hogy az rövid ideig tart. De a harcok, melyekben részt vettek hamar kiábrándították a lelkendezőket. Kusztos Vilmos esetében nem találtam feljegyzést arról, hogy hogyan is vélekedett a háborúról, egészen az idézett versig. Ami a legpontosabban körvonalazható, az a Katona Imre által elemzett paraszti történelemszemlélet egy sajátossága. A versíró az eseményekben nem az ok- okozati összefüggést, hanem a bűn és bűnhődés megnyilvánulását látta, a megsértett világrend helyreállítását, és ennek megfelelően itt is fenntartotta a közvetlen isteni beavatkozás lehetőségét (ha nem is hangsúlyosan). Így nemcsak egy helyesnek vélt korábbi rend visszaállítására utaló tendencia jellemzi, hanem a bűnbakok kijelölése és példás megbüntetése is.[4]

Azt a tényt, hogy a parasztság nem alakítója a történelmi eseményeknek, nem ismeri el a szerző. Az állásfoglalásoknak és nézeteknek ez a rendszere egyfelől a valóság megértését, másfelől a fenyegetések elhárítását szolgálja. „Nehezen lehet elzárkózni az elől, hogy nem csak az függ a vele született fogékonyságtól, ki milyen médium felé fordul szívesebben, hanem az is, hogy az adott médium üzenetei között milyen kifinomultan válogat. Az örökletes diszpozíció azonban nem késztet senkit sem automatikusan arra, hogy a médiumokat, illetve egyes üzeneteket ennek alapján értékhierarchiába rendezze."[5] Halász László kijelentése válaszlehetőséget adhat arra a kérdésre,

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

hogy miért öntötte versformába (mely már nem annyira kötött, mint a *Dalé*, sőt egyes helyeken már-már prózává is válik, a vers elején az egy gépelt sor terjedelme pontosan egyezik a füzetben elférő sor hosszúságával). A rímeltetésre nem figyel már olyan nagyon, csak az utolsó három szakasz válik ismét ritmikus versszakká. Kétségtelenül összefüggésben van ezzel a formarendszerrel az indulat mértéke, és a hevesség, mely élesen kiérződik a sorok mögül.

A vers első, kötetlenebb szakaszai olyan kifejezéseket tartalmaznak, melyeket valószínűleg mindennapi beszélgetéseik során használnak: *„szedet védet gárda", „németek hű kutyái", „te betörő rablógyilkos".* Ezzel ellentétben sokkal költőibb elemeket tartalmaz az utolsó három strófa. Az indulatok, a hevesség csillapodása, és a fájdalom előtérbe kerülése alkotja ezeket:

sok árva vádolón néz rád
sok hitves gyászolja urát

Kétségtelenül egyet kell értenünk azzal, hogy a véleménynyilvánítás készsége vagy a hallgatásra való hajlam a környezet véleményének felmérésétől függ: aki azt hiszi, hogy a többség az ő oldalán áll, inkább exponálja magát. Az is érződik a versből, hogy szerzője saját véleményét jól meghatározott érvrendszerrel támasztja alá.

A harmadik bejegyzett vers ismét eltérést mutat:

NAPI REND A FOGOLJTÁBORBAN

Arról szól énekem szépen lasan
sorban. Mint foljik az élet egy
fogoljtáborban. Regel hogy
ébredünk? mind korgo gyomorral
sorakozunk mindjárt mogorván
haraggal. Létszám elenőrzést
tartanak minden regel hogy neme
szököt valaki az éjjel.
Ellenőrzés után tettüvizsga is
van, mert van egy két
gazember akiben mindig van.
A tettü irtást szigorúan kérik
ezt az ellenőrzést az egéségügyi
örvezetők végzik. Ki erre ki arra
mindenki szédeleg, csak egyszer
hogy hozák azt a kis kenyeret.
Ezeknek utána hozák a regelit
foralt szines vizet kávénak
nevezik, cukor nincsen bene

kávénak csak nyoma, ezt be
vágja ki-ki az éhes gyomor-
ba. Ezek után délig a
program véget ért, szédeleg a
népség amig jön az ebéd.
No de uram fiad láttál-e
már ijet, nem tudom micsoda
főzelék vagy leves. Leves
lesz ez talán, de mégis sürü
tiszta szép tudja a teremtő,
talán mégis főzelék. Kis
kanálal mérik nehogy sokat
egyél, meg feküdje a gyomrod
s tőle beteg legyél. Ahogy jó
étvágyal kanalazni kezdel,
üres lesz a csajkád alig
kezdél enni. De ez még mind
semmi, hátra még egy
fogás, amit kinal végzel
a kondér elmosás. Öreg
Árpád apánk ijet még nem
látot, úgy ragad az étel
csajkához, kandérhoz.
Szidjuk is az anyát, német
volt-e vagy skot a ki
kitalálta e plakátragasztot.
Mit csináljunk most már
az ebéd végetért
nem mást, mint rendesen
várjuk is az estét.
Ritkán van ojan nap
hogy valamit dolgozunk
anál inkább többet szorakozni
szoktunk. S ha eljön
az este is hozá a vacsorát
ki-ki köszörüli, élesiti torkát.
De fanyargó arcal álasz be
a sorba. Elmegy az étvágyad
ha megjön a kaja.
Nagy nehezen aztán, mégis el
fogyasztod, mit tehetsz
egyebet ha korog a gyomrod.
A hogy meg eted a dietás

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

vacsorát, azt mondják
feküdni fuják a tíz órát.
Nem tehetünk mást mint
lefekszünk csöndesen,
de aludni nem tudunk
mert kemény a fekhely
Sok ezer gondolat cikázik
agyunkba, egyik elkeserít
a másik vigasztal.
És mire el alszunk
a hajnal közeleg meg
nyugsznak lassan
az elfáradt lelkek.
Igy foljik az élet
fogoljtáborban hosszú
hetek sőt már hónapok óta.
Eként szál a notám
eként az énekem sok
ezer magyarral énis
itt szenvedek.

Stockerou, 1945, VIII h. 24.

Keletkezésének körülményeiről a mű maga beszél. Az egyhangú, unalmas életet és az éhezést már nehezebben viselő közösség nevében szól. Megintcsak ide kívánkozik az előbbi vershez tett megjegyzés: az individuum a környezet véleményét hivatott tükrözni, nem pusztán az egyéni szenvedést írja le. Ez a kifelé-irányultság tagadhatatlanul jelen van, és társai valószínűleg igazolják az elmondottakat. A versben előforduló elemek koncentrált módon, jelszerűen fejezik ki a mindennapi tudat bizonyos jellegzetességeit, így meghatározzák a cselekvésmódok kiválasztását is. Ez magyarázatul, indítóokul is szolgálhat, és két síkon válik értelmezhetővé. A versírás, mint tett az unalom, egyhangúság elűzése végett íródott (feltételezhetően a társai is ismerték), másrészt pedig a közösségi élmény kivetítése, továbbvivése, esetleges megőrzése lehetett az ok.

Az indítás, *„Aról szól énekem szépen lasan sorban"* teljes összhangban van a vers első, terjedelemben nagyobb részével. Ez tulajdonképpen az étkezések leírásából áll, az éhezés és a monotonitás a két legfontosabb tényező. Formájában még inkább hajlik a próza felé (vagy hangsúlyosabban eltávolodik a lírától), mint az előző két vers. A rímelés az, amiért mégis közel áll a vershez. Az alapvető verselési szabályokat, amit eddig betartott, most mellőzi. Sor közepén kezd új mondatot, vagy sor végén választ el szavakat. Ez folyamatosan végigvonul a versen. Az első versrésztől hangulatában és

hangnemében is elüt a második, utolsó rész. Itt már a konkrét történésektől elvonatkoztatva, az *„elfáradt lélek"*-ről szól. Az alvás, az álom felidézésével mintha egy líraibb ihlet is elérné, és az utolsó sorokban már közösségivé teszi önmagát, és ezt az életérzést is:

eként szál a nótám
eként az énekem sok
ezer magyarral énis
itt szenvedek.

Ez a kollektív szellem nagyon fontos tartozéka lehetett a tábori értékrendnek. És ha az első részéből kiérezhetjük az enyhe iróniát, akkor itt ennek már nyoma sincs, a fájdalom, a szenvedés kerül előtérbe.

A versek híven tükrözik a falutól, a megszokott környezettől elszakadt ember érzésvilágát. Személyes jellegűek, ahogy azonban a helyzet bonyolultabbá válik (fogságba kerülés, stb.), úgy bonyolódik a vers, és válik fontosabbá számára a kollektívum is.

Jegyzetek

1. *népi verselő* címszó In. Néprajzi Lexikon 3. 237.
2. Lásd Ujváry, 1980, 574.
3. Idézi Ujváry, 1980, 536.
4. Katona Imre tanulmányában ez a megoldás szerepel: „a bűnhődés nem volt arányos a vélt vagy valóságos bűnnel, hanem rendkívül szigorú volt: mindig általános erkölcsi tanulsággal is szolgált. A parasztság tehát voltaképpen saját korábbi, faluközösségi normáit vitte át a nagy társadalomra is, amit rajta alkalmaztak korábban, azt ő alkalmazta ellenfeleire jóval később, még akkor is, amikor a törvények vagy a szokásjog szigora jelentősen enyhült." Katona 1980, 250.
5. Halász 1980, 39.

Irodalom

HAJNAL Albert – HOPPÁL Mihály
1980 A hiedelmek természetéről In. Frank T. – Hoppál M. (szerk.): Hiedelemrendszer és társadalmi tudat. Bp. I. 66–97.
HALÁSZ László
1980 Előítélet és kommunikáció In. Frank T. – Hoppál M. (szerk.): Hiedelemrendszer és társadalmi tudat. Bp. II. 39–47.
KATONA Imre
1960 Rigmusmondó és versírás kubikusok In. Ethn. LXXI. 552–557.
1980 Parasztságunk történelemszemlélete In. Frank T. – Hoppál M. (szerk.): Hiedelemrendszer és társadalmi tudat. Bp. I. 242–255.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

KÖPECZI Béla
1980 A mindennapi tudat szerkezete In: Frank T. – Hoppál M. (szerk.): Hiedelemrendszer és társadalmi tudat. Bp. I. 21–30.
TAKÁCS Lajos
1951 Népi verselők, hírversírók In. Ethn. LXII. 1–49.
UJVÁRY Zoltán
1980 Hazafias költemények, háborús verses naplók; Népi verselők, parasztköltők kéziratos könyvekben. In. Uő: Népszokás és népköltészet. Debrecen. 448–460.; 530–539.

Kokó Juliánna

EGY VARGYASI CSALÁD LEVELEZÉSE AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN

Az utóbbi évtizedekben a társadalomtudományok körében elterjedt a személyes dokumentumok (levelezések, naplók, életrajzi feljegyzések, önéletírások) vizsgálata. A szociológus a társadalmi jelenségek magyarázatában támaszkodhatik az egyéni magatartások és értékek vizsgálatára. A néplélektani, tömegpszichológiai kérdések egyes árnyalatainak, valamint az individuum-pszichológia bizonyos problémáinak megválaszolásában is segítséget nyújthat a kutatók számára az életrajzi anyag vizsgálata. Még a történettudomány is, noha ragaszkodik a feldolgozásra kerülő dokumentumok hitelességéhez, elismeri az individuális szempontok kutatásának hasznosságát. A személyes dokumentumok forrásanyagként való felhasználása a néprajzi kutatásokban is jelentős eredményekhez vezetett. *„Az életrajzi dokumentumok alapjává válhatnak annak a néprajzi történetírásnak, amely a «kisemberből» indul ki, és a történelmet nem általános állam- és világtörténetnek tekinti, hanem azoknak a kisemberre, a történelem által «érintettekre» való hatásait is vizsgálja."*[1]

Jelen dolgozat célja sem a történelmi események rekonstruálása, hanem azok hatásának vizsgálata egyszerű parasztemberek életmódjára, gondolkodásmódjára, világlátására. Forrásanyagként az első világháború idején keletkezett családi levelek szolgálnak. Ezek tartalmi, formai, stilisztikai elemzését kísérelem meg. A vizsgálat során a műfaj által szabott határok, a korlátozott terjedelem, a műfaj szabályaihoz való igazodás szándéka, az írás nehézkessége, ami miatt csak a legfontosabb közölnivalók kerülhettek papírra, mind szem előtt tartandó tényezők. Másrészt pedig, világháborús levelekről lévén szó, föltétlenül számolnunk kell a cenzúra korlátozó hatásával is. A levélírók gyakorlati célja a kommunikáció megvalósítása, és nem az írás esztétikai élvezete. Fontos szempont tehát az elemzés során annak tudatosítása, hogy a levelek nem esztétikai értékképzés szándékával íródtak, hanem a frusztrált kommunikáció megvalósítása céljából.

Lévén, hogy egyetlen, konkrét eset elemzéséről van szó, általános érvényű következtetéseket nem vonhatok le, de az megállapítható, hogy nem egyedülálló példával állunk szemben.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

A PARASZTSÁG ÍRÓVÁ VÁLÁSA. ÍROTT DOKUMENTUMOK A NÉPI KULTÚRÁBAN

Az utóbbi évtizedekben a folklorisztikában a szóbeli műfajok kutatása mellett fellendült a népi írásbeliség kategóriájába tartozó műfajok vizsgálata is. Magyar vonatkozásban több szakember kutatási eredménye hívta fel a figyelmet a népi írott dokumentumok kutatási lehetőségeire: Ortutay Gyula, Szabó László, Ujváry Zoltán, Hoppál Mihály, Küllős Imola, Takács Lajos, Tóth István György, Nagy Olga, Keszeg Vilmos és mások.

Evidenciaként hangzik, hogy a parasztság alfabetizációja, az írni-olvasni tudás elterjedése a nép körében rendkívül lényeges változásokat eredményezett a népi kultúrában, gondolkodásmódban. Tóth István György ilyen lényeges változásokként említi a parasztság időképének, térképzetének átalakulását. Míg a XVIII. században az egyházi ünnepeken és a mezőgazdasági munkákon alapuló, hagyományos időkép uralkodott, az alfabetizáció elterjedésével az íráson és a kikereshető feljegyzésen alapuló fogalomrendszer terjedt el. A térképzet lassú átalakulását jelzik a földmérőkkel, telekkönyvvel, térképpel történő határjárások. A szóban továbbadott ismeretek mellett fontos szerepet kapott az írásban megörökített tudás, ami rögzítettségének tulajdoníthatóan megbízhatóbb forrásnak bizonyult. Ezért az írott dokumentumokhoz különös tisztelettel viszonyultak még az írástudatlanok is. A papír, a hivatalos írás megőrzési gyakorlata is erre utal: ládákban, fiókokban halmozódtak fel évtizedeken keresztül a parasztcsaládok irományai.[2]

Köztudott az is, hogy az írásos kultúra elterjedése a társadalom alsóbb osztályaiban rendkívül lassú folyamat volt. A hagyományos paraszti társadalomban a termelési eljárások, a szokásrend, a hitvilág átörökítésének módja az utánzás, a belenevelődés, a szóbeli átadás. *„A szóbeli hagyományokra épült paraszti műveltség autonóm, a saját maga által kialakított szabályokhoz igazodik, a kívülről jövő hatásoknak csak nehezen enged."*[3]

Az iskolák falun való elterjedésének, a parasztság írástudóvá válásának mind szellemi, mind anyagi feltételei hiányoztak a XVIII. században. Gátat jelentett az az eléggé elterjedt felfogás, amely a néptömegek felvilágosítását veszélyesnek tartotta, és a népiskolák létesítését az állam hiábavaló, fölösleges kiadásaként ítélte meg.[4] Számolnunk kell tehát egyrészt a parasztság elzárkózásával, idegenkedésével a kívülről jövő kezdeményezéssel szemben, másrészt a népoktatás bevezetését ellenző szólamokkal. De az 1868-ban bevezetett népiskolai oktatás sem jelentett áttörést a paraszti művelődés fejlődésében. Széles tömegek még évtizedekkel később sem jutottak túl az írásos műveltség elsajátításában az elemi iskolák által nyújtott lehetőségeken. Az 1869-es népszámlálás adatai szerint Erdélyben a hat éven felüli lakosság csupán 21,2%-a volt írástudó. Mindezen akadályok ellenére az írásbeliség a paraszti kultúra részévé vált, szerepe egyre nőtt. *„Az írni-olvasni tudás elterjedésével a szóbeli kultúra termékei falun is elveszítették kizáróla-*

gosságukat."[5] A nyomtatott könyvek, a ponyvairodalom, kalendáriumok, újságok falvakra való bekerülése a népi kéziratos könyvek létrejöttének, gyarapodásának ösztönzőjévé vált. Ezek, a legtöbb esetben, a szájhagyomány rögzítésére, megőrzésére szolgáltak, de nem a szájhagyomány kiküszöbölésére. Csupán a hagyományok átadását, átvételét könnyítették meg.[6] Az írott és a szóbeli kultúra sajátos viszonyára mutat rá Szabó László egyik tanulmányában: *„Az olvasmány a parasztságnál nem marad egyéni tulajdonban, hanem azonnal kollektív ismeretté, a hangos olvasás és a szóbeliség erős hatása miatt rögtön szóbelivé, szájhagyománnyá válik."*[7]

LEVÉLÍRÁS A PARASZTSÁG KÖRÉBEN

Mielőtt a népi levelek keletkezési körülményeiről, a levelezés indítóokairól, feltételeiről, céljairól szólnánk, szükségesnek látszik a levelezés, levélírás általánosabb kérdéseinek felvázolása.

A beszéd közvetlenségével szemben a levélírás a társadalmi érintkezés közvetett formája. Előnye, hogy a közlendőket eljuttatja olyan személyekhez is, akik pillanatnyilag távol vannak. Mivel maradandóan rögzíti a gondolatokat, megfogalmazása különös figyelmet, gondosságot igényel. Megszerkesztése alkotó munka, megkívánja a rendszerező gondolkodást. Szerkezeti felépítését kialakult szokások, a levélforma normái befolyásolják. Kész formulák, klisék, minták állnak követendő modellekként a levélíró előtt. Csak ezeknek a normáknak megfelelve válhat a leírt gondolatsor levéllé. Keszeg Vilmos a levélírás nyolc funkcióját különíti el. Elsőként a társadalmi környezet kitágításának lehetőségét nevezi meg. A levélíró életterén kívül megkeresheti, megőrizheti azokat a személyeket, akiknek a hiánya frusztrálja. A levélíró kitágítja földrajzi környezetét, életterét is, a „nyitott világ" élményét éli meg azáltal, hogy részesévé válik olyan történéseknek is, amelyek tőle távoli környezetben zajlanak le. A tanulmányíró a levélírásnak feszültséglevezető, identitáskiépítő és –ápoló szerepet, valamint az egyén életét meghatározó események elemzési, értelmezési aktusa révén különösen fontos pszichológiai hatást tulajdonít. A levélíró egyrészt közösségének krónikása, tudósít a külvilág felé, másrészt hasznos, érdekes információkat szerez a külvilágról. Mint alkotó folyamatnak, a levélírásnak esztétikai funkciói is vannak.[8] A levélírásnak a társadalmi érintkezés terén betöltött fontos és hasznos szerepét jelzi az a történelmi tény is, hogy már az antikvitásban elterjedt ez a kapcsolatteremtési forma. A levélműfaj normái már ekkor kialakultak. A levelek szerkezeti felépítése a klasszikus szónoki beszéd részeit követte: az üdvözlés, a jóindulat megnyerése, az elbeszélés, a kérés megfogalmazása és a befejezés voltak fő részei. Később, a vallásos világképnek megfelelően, a klasszikus jókívánságok keresztényi fohászokkal bővültek. Stílusukra az az általános felfogás hatott kényszerítő erővel, miszerint jelentős dolgokról csak ékes szavakban lehet szólni. Bonyolult mondatszer-

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

kesztés, díszes körülírások jellemezték a középkori leveleket. Mindez bizonyos formulák kialakulásához vezetett. Az állandóan ismétlődő formulák később veszítettek hatásosságukból, szokássá üresedtek, de kényszerítő erejük továbbra is meghatározta a levélműfaj stílusát.

A reneszánsz korában bizonyos fokú eltávolodás történt a kora középkori írások szertartásos merevségétől. Példaképekként az antik írók szolgáltak, akik számára a levél az önkifejezés eszköze, tudós voltuk bizonyítéka volt. A latin nyelvű levelek mellett az anyanyelvű levelek is megjelentek. A magánlevelezésbe behatolt a mindennapi érintkezés nyelve. A magyar nyelvű levélírás kezdete feltételezhetően a XV-XVI. század. Lampérth Géza az első magyar magánlevelek, missilisek keletkezési idejét a XVI. századra teszi, stílusuk fő jellemzőjeként a homályosságot emeli ki. Ezekben a levelekben az a tendencia érvényesül, hogy a latin formulákat hű magyar fordításban adják. Szerkezeti felépítésük általában a következő sémát követi: üdvözlés, hivatkozás a korábbi kapcsolatra (levélre, hírre), a levél tárgya, záradék, amely jókívánságokat, fohászokat tartalmaz, végül aláírás, keltezés.[9] A XVI. századi levélstílus nehézkességét fokozta a megszólítások állandó ismételgetése, valamint a *továbbá* nyelvi sztereotípia gyakorisága.[10] A XVII. századi levelek szerkezeti elemeit Mikó Pál ismerteti. Ezek általában a következő modellt követik: kezdősor, megszólítás, szolgálat, isteni imádság ajánlása, üdvözlet, a megszólítottnak a levélíróhoz való viszonya, áldás, egészség- és szerencsekívánás vagy tudósítás az egészségi állapotról. Az udvariaskodó rész után a vett levélre való hivatkozás következik, vagy ennek elmaradását panaszoló fordulat, majd a válaszadásra való felszólítás. A levél igazi tárgya után a befejezés formulái, áldás-, szerencsekívánás zárják a sorokat.[11] A XVI–XVII. században kialakult levélszerkesztési mód, és az ehhez igazodó formulák (üdvözlések, köszöntések, beszámoló az egészségről, a kapott levélről, búcsúzás) a népi levelezésben hagyománnyá váltak és a legújabb időkig kényszerítő erővel hatottak.[12] Az írni-olvasni tudók számának növekedésével a magánlevelezés széles körben elterjedt. A célszerű, gyors megfogalmazás megkönnyítésére a XVIII–XIX. században különböző levélminta-gyűjtemények terjedtek el, egyes formulák egyszerűsödtek, újabbak alakultak ki. A sémák, követendő minták segítséget nyújtottak a levélírásban a gyakorlatlanok számára, azonban ez az egyéniség megnyilvánulásait jelentős mértékben korlátozta.

Mivel a parasztság nagy tömegei még a XIX. században második felében is írástudatlanok voltak, ha levélírásra került sor, a helyi levelező specialisták szolgálatait vették igénybe. Az írástudókat különleges tisztelet övezte. A papír, a hivatalos írás a sokszor ellenőrizhetetlen tartalom ellenére is fontos, megőrzésre hivatott tárgy volt.

Hanák Péter a népi írásbeliség korszakának kezdetét a XX. századra teszi. Kérdésfelvetése, hogy milyen közvetítéssel jutott el a falusi emberekhez a levélírás mestersége. Kiemeli az iskolák közvetítő szerepét, a levelezőköny-

vek példaadó hatását. A levélírás hagyományának közvetítőit három csoportra osztja: a pap vagy tanító, a falusi értelmiség, a helyi levelező specialisták.[13] A helyi levelező specialisták példaadó, a levélírás hagyományát közvetítő hatása családi levelek esetén kevésbé jellemző. A hivatalos levelek megíratását azonban mindig specialistákra bízták. A „jegyző úrnak" Vargyason is kitüntetett szerepe volt. Ő írta meg a katonák szabadságoltatását célzó kérvényeket az első világháború idején. Női levélírónk, Tóth Julianna 1916. február 26-án keltezett leveléből idézek: *„...írd meg hogyha én jegyző ural beszélnék hát és kérelmet csinálna hát mit szolheza nem eresztenéneke haza egypár hétre téged hát írdmeg hogy csináltasake jegyzőural én ha írod hát beszélek [...] Mátyas Joskának is csinált és nekem még ugyan csinál..."*

Ha a nyomtatásban megjelenő levelezőkönyvek hatása nem is mélyreható a paraszti közösségekben, föltétlenül számolnunk kell a kéziratos füzetekben rögzített verses levelek hatásával. A levélírók a füzetekben leírt verses levelek közül az alkalomnak megfelelően válogathattak. A készen megfogalmazott vallomás megkönnyítette a fiatalok számára a kapcsolatteremtést, az érzelmek olyan közlési módját tette lehetővé, amelyre a mindennapi beszédben nem kerülhetett sor. A verses levelek az átmásolás során variálódtak, a helyzetnek megfelelő színezetet kaptak. A kiválasztás az egyéni ízlést is tükrözte. Albert Ernő kiemeli a verses leveleknek a szolgálók, katonák életében betöltött szerepét, akik ezeknek a leveleknek a másolgatásával, elküldésével emléket akartak megőrizni életük e szakaszáról.[14] Női levélírónk kezébe is kerülhetett efféle füzetecske, amikor 1911-ben Budapesten szolgált. Ebből a periódusból származó egyik leveléből idézek:

„...írtad hogy de szépen virágoznak a virágok de csak én asztot men láthatom és de szeretnék madár leni és fölrepűlni haza szálni és ot tiveletek bárcsak egy oráig beszélni de nem beszélhetek igy csak mindég a távolban maradok bánatos szivel".

Természetesen ez a fogalmazásmód a virágénekek, népdalmotívumok egyszerű átvételére is utalhat. Ez a fajta szimbólumhasználat későbbi leveleire nem jellemző, noha ezek gyakori motívuma a szerelem, vágyakozás. Tehát csak bizonyos, jól meghatározott élethelyzet hívhatta életre az esztétikum ilyesfajta megnyilvánulásait.

Hanák Péter az első világháború idején keletkezett családi leveleket elemez. Munkámban alapvetően a tanulmányíró elméleti következtetéseire támaszkodom. A levelek szerkezeti felépítését felvázolva a sztereotípiák szerepére, a személyes jelleg megnyilvánulásaira figyelek. A jellemző motívumokat témakörök szerint csoportosítom, végül a gondolkodás alapkategóriáinak vizsgálatát próbálom elvégezni.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

A FORRÁSANYAG

Dolgozatomban egy 1914–1918 közötti családi levelezés vizsgálatát kísérelem meg. A levelek egy nagyobb dokumentumegyüttes részét képezik, amely a vargyasi (Kovászna megye) Soós család tulajdonában van. A család hivatalos és személyes iromány okaságát gyűjtötte és őrizte meg éveken, évtizedeken keresztül. Az írott anyaghoz való sajátos viszonyulást jelzi a rendkívül változatos tematikájú okmányok fennmaradása (haszonbéri szerződések, telekkönyvek, hagyatéki szerződések, a kollektivizálás éveiből származó termelési tervek, állatbiztosítások, közmunka-kötelezvények, fényképek, ételreceptek, családi levelek). A háborús levelek megőrzésének egyik fő oka azok eszmei értéke, az elődök tisztelete.

Az első világháború idejéből 48 levél, illetve levelezőlap maradt fenn. A vizsgált anyag megoszlása: 28 tábori-postai levelezőlap, amelyek közül kettő zárt levelezőlap és 20 levél. A levelek címzettjük szerinti megoszlása: Tóth Julianna 18 fennmaradt levél írója, Soós Dénes 30 levelezőlap vagy levél címzője. Soós Dénes legtöbb levele 1915-ből való (12), 1914-ből 8 levél, 1916-ból 3, 1917 és 1918-ból 1-1 levél maradt fenn. Öt levél keletkezési időpontját nem sikerült azonosítani. Tóth Julianna 1915-ből 9, 1916-ből 5 és 1917-ből 4 megőrzött levél írója.

A levelezőlapok formátuma 14×9 cm-es rózsaszín kartonlap, amelynek csupán a hátoldalára kerülhetett a tulajdonképpeni üzenet, bár esetenként megfigyelhető az elülső oldal széleire írott szöveg is. Ide került a feladó neve és címe, valamint a címzett neve és címe. Középen a „Tábori postai levelezőlap" felirat kapott helyet. A levelezőlapok terjedelmi korlátozottságának, formai nyitottságának, valamint a cenzúra működésének tulajdoníthatóan csak a leglényegesebb információk kerülhettek papírra, a személyesebb vonatkozású problémák tárgyalására zárt levelezőlapon vagy borítékba zárható levelekben kerülhetett sor. Ezért a levelezőlapok gyakran nem lépnek túl a sztereotipikus megfogalmazásokon, a jóegészség-kívánáson, a kapott levelek nyugtázásán, néhány rövid közlésen és a búcsúzó formulákon. A levélírás korlátai között meg kell említenünk az időhiányt, az elvégzendő munkákra való hivatkozást, és nem utolsó sorban az anyagi gondokra való utalást: este nem lehet írni, mert drága a lámpába való gáz. Mégis, a háború keltette rendkívüli helyzetben, amikor az egyetlen kommunikációs lehetőség a családtól elszakadt gazda számára a levélírás, ez teljesen beilleszkedik a heti munkamenetbe. Az írás ideje általában a vasárnap délután, de hétköznapokon, a munka szüneteiben is szakítanak rá időt. Az írásra mindig felkészülnek, papír, tinta, toll vagy ceruza kerül az asztalra, és természetesen lelkileg is ráhangolódnak az együttlétre. Kétségkívül, a levelek kommunikációs funkciója mellett fellép a feszültséglevezető szerep is. Női levélírónk írja egyik levelében: *„…de nem tudtam tőbet édes fiam magamba tartani muszaly volt megírjam neked legaláb így megpanaszoljam édes jó társam mert csak te vagy és te hűséges szavaid azén szivem vigasztaloja…"*.

KIK A LEVELEK SZERZŐI?

Erre a kérdésre is a fennmaradt írott dokumentumok adhatnak választ.

Soós Dénes 1887-ben született, az akkor még Székelyudvarhely megyéhez tartozó Vargyas községben. Unitárius vallású, kisbirtokos család fia. Ennyit tudunk meg róla egy igazolványi lapból, amelynek hiányzik a további információkat tartalmazható lapja. Tóth Julianna cselédkönyvéből kiderül, hogy 1892-ben született szintén Vargyason. Ő is unitárius vallású. A cselédkönyv pontos személyleírást is közöl róla. Kiderül, hogy 1907-ben Brassóban szolgált, majd Budapesten a Hungária Nagy Szálloda konyhalányaként dolgozott. Ez fontos információnak bizonyul a mi szempontunkból is, hiszen a levelek stilisztikai elemzésekor figyelembe kell vennünk a polgári környezet hatását női levélírónk stílusára.

A levelek egyes részleteinek közlése során igyekeztem teljesen betűhíven idézni, a levelek eredeti írásmódját megőrizni. Annak ellenére, hogy a központozási jelek általában hiányoznak, gyakori az egyes szavak egybeírása, a helyesírás pedig következetlen, ez a megértést nem gátolja olyan mértékben, hogy szükséges lett volna a mai helyesírás normáinak megfelelő átírás.

A LEVELEK STRUKTÚRÁJA

A levelek szerkezeti felépítését, tagolási módját, sztereotípiáit, formuláit kialakult szokások, követendő modellek, minták befolyásolják. A készen kapott mintákhoz igazodó levélírók gondolataikat, közlendőiket a séma által megadott keretek közé kénytelenek beiktatni. A variálási lehetőségek meglehetősen szűkre szabottak. A következőkben arra a kérdésre próbálok választ keresni, hogy az elemzésre kerülő levelek esetén milyen mértékben figyelhető meg a készen kapott mintákhoz való igazodás szándéka, előfordule az egyes szerkezeti elemek elhagyása, szabad kezelése, vagy szabályos, a levélforma normáit minden esetben követő levelek íródtak.

Az elemzett levelek általában a következő séma szerint épülnek fel: megszólítás, jókívánság, az egészségi állapotról való tudósítás, illetve tudakozódás, a kapott levelek nyugtázása, a rájuk való hivatkozás vagy azok elmaradását panaszoló formulák, a levél tulajdonképpeni tárgya (konkrét közlések, tudósítások), végül az elköszönés, aláírás. A keltezés mindig a levelek kezdősorába kerül.

A megszólítás, köszöntés, az egészségi állapotról való tudósítás, a levelek nyugtázása és az elköszönés az esetek túlnyomó többségében sztereotip fordulatokkal, készen kapott formulákkal történik. A levélírók egyéni módon való megnyilvánulásaira csupán a tárgyalás során kerül sor, amikor mondanivalójukat nem illeszthetik sztereotípiák korlátai közé. A készen kapott minták hiánya azonban nehézséget jelent a levéliráshoz hozzá nem szokott falusi emberek számára. Csapongó gondolatmenet, az asszociációk vezérelte mondatfűzés jellemző a levelek tárgyalására. Tudósítás, aggódó

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

féltés, szeretetnyilvánítás, tanácskérés teljesen szabadon követik egymást. De éppen ezek a spontán közlések, önvallomások árulnak el a legtöbbet a levélírók gondolkodásmódjáról. A rendszerezés követelményének mellőzése a levelek külső, formai jegyein, külalakján is meglátszik. A szabványosított levelezőlap a címzés megkönnyítésére kipontozott részeket hagy ki a címzett neve és címe, valamint a címző neve és címe számára. Ennek ellenére a kitöltés soha nem pontos, a név és a cím nem a fenntartott, külön sorokba kerül, hanem egybemosódik. Az üresen hagyott felületeket teljesen önkényesen töltik ki. Soraikat a levél vége felé felé haladva összesűrítik. Ha közlendőik terjedelme meghaladja a levelezőlap formátumát, „körbeírják" saját szövegeiket, kihasználva az üresen maradt papírfelületeket.

A levelek szerkezeti elemeinek sorrendjét is rögzíti a levélműfaj hagyománya. Az elemzett levelekben azonban gyakori a sorrend felcserélése, egyes elemek elhagyása. A levelezőlapok terjedelmi korlátozottsága miatt gyakran lerövidülnek a sztereotip formulák is. A megszólítás után esetenként kimarad a jóegészség-jelző formula vagy a levelek nyugtázása, és az udvariaskodó rész helyett a konkrét tudósítások kapnak helyet. Ez a megoldás főként a frontról érkező levelezőlapoknál gyakori, amikor a levélíró már nem a formulákhoz igazodva tagolja mondanivalóját, hanem fontossági sorrendben. Ha a tudósítások mellett marad hely, természetesen bekerülnek a korábban kimaradt szerkezeti elemek, de már nem a séma által megszabott helyre. Gyakran a záróformula után következik az egészségi állapotról való tudósítás. Soós Dénes egyik levelezőlapjából idézek: *„...tisztelek minyajatokot egyéb ujsagot nem irhatok egéségem jó van melyhez hasonlot kívanok szamotokra jó Itetol..."*

Máskor a záróformula után újabb tudósítás következik. Soós Dénes 1917. január 15-én keltezett levelében olvasható: *„...Isten veletek megyesre fogunk meni..."*

Tóth Julianna leveleinek szerkezeti felépítése szabályosabb. A kezdő formulák, a megszólítás, jóegészség-kívánás majdnem minden esetben a levelek élére kerülnek. A levelek nyugtázása is a megszabott helyre kerül, de itt gyakori a sztereotípiákon túllépő, egyéni fogalmazásmód. Sokszor terjedelmes formában szól a kézhez kapott levélről, vagy kéri a válaszadást, panaszkodik az elmaradt levél miatt.

FORMULÁK, SZTEREOTÍPIÁK – A LEVÉLMŰFAJ „KELLÉKEI"

A levélműfaj nemcsak a szerkezeti felépítés tekintetében, hanem az egyes szerkezeti elemek megfogalmazási módját illetően is követendő mintákat ír elő.

A formulák, sztereotíp fordulatok ismerete megkönnyíti a levélíró számára mondanivalójának a műfaj kereteibe való beillesztését, azonban jelentős mértékben korlátozza egyéniségének megnyilvánulási lehetőségeit.

Kérdésfelvetésünk arra vonatkozik, hogy levélíróink hogyan viszonyulnak a műfaj hagyományaihoz, elemzett példaanyagunkon mennyire érződik a hagyományos formulákhoz való igazodás szándéka, megfigyelhető-e a sztereotípiákon túllépő, egyéni fogalmazásmód.

A formalevelezőlapok címoldalára a **külső címzés** kerül, a feladó neve és címe, valamint a címzett neve és címe. A név mindig –nak/-nek ragos alakban jelenik meg: *Soós Dénesnek* vagy *Tóth Juliskának* formában. A külső címzés hivatalos, a levélbeli **megszólítás** bizalmas. Soós Dénes a leggyakrabban *Igen tisztelt kedves jó társam Tóth Juliska* vagy *Juliska* formában szólítja meg feleségét. Tóth Julianna is ezt a formulát használja, alkalmilag azonban megjelennek a *szeretett, édes, hű* vagy az *édesjó, kedvesjó* megszólító melléknevek is. A levelezőlapok korlátozott terjedelme ellenére sem rövidülnek le ezek a formulák a kezdő részben. A befejezés formulái kissé rövidebbek, csupán két-három melléknevet tartalmaznak: *édes jó társam, szeretett kedves jó társam, kedves jó fiam, szerető kedveshű társam.* Az **egymás közötti viszony** jelzésére a *társam, fiam* vagy a *te* egyes szám második személyű személyes névmást használják, alkalmilag a keresztnéven való megszólítást. A *fiam,* a *te* és a *Dénes,* illetve *Juliska* megszólítások jelzők nélküli formában csak a tárgyalás során jelennek meg. A levelek kezdő- és záró soraiban kizárólag sztereotíp formában fordulnak elő.

A **záróformulák** sem mutatnak túl nagy változatosságot. Soós Dénes leveleiben leginkább a *tisztellek míg élek, maradok holtig tisztelettel, tisztellek és kívánok sok szerencsét minden lépésedbe* alakban fordulnak elő. Gyakori az isteni gondviselés kérése is: *Isten veletek, a Jóisten megőrizzen mindnyájunkat, maradok a távolban Isten segedelmével.*

Tóth Julianna terjedelmesebb formulákkal zárja leveleit, emlékeztetve a műveltebb rétegek levélstílusára: *„…én bánatos szívvel csókollak szeretett kedves jó fiam, isten legyen gondviselőd azt kívánja a te hű társad Tóth Juliska, kinek nagy gyászba van a szíve érted"; „…isten őrizzen és vezéreljen, legyen veletek gondviselő kegyelme és őriző karja".* Túláradó érzelmeinek kifejezésére saját szavait nem érzi eléggé kifejezőeknek, ezért a terjedelmes, pátosszal teli formulákhoz folyamodik.

Általában sztereotip formában tudósítanak a levélírók az egészségi állapotról és a kézhez kapott lapokról. A **jóegészségjelző és -kívánó** sztereotip fordulat a levélműfaj elengedhetetlen kelléke. Levélíróink ragaszkodnak ezekhez a klisékhez, függetlenül tényleges egészségi állapotuktól. Soós Dénes 1915. június 23-án keltezett lapjából idézek: *„Igen tisztelt Juliska tudatlak jó egésegem van melyhez hasonlot kivánok nektek is a jó Istentől […] tudatlak soraimról a lábujkám nemakar meghajolni és hiszem még kel operálni".*

Máskor a következőképpen jelentkeznek ezek a formulák: *jó egészségem van, melyhez hasonlót kívánok számotokra a jó istentől,* vagy: *egészségem meglehetős van.*

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Női levélírónk egy választékosabb, de igen elterjedt formulát használ: *nagyon örvendenék ha ezen néhány soraimmal jó egészségben találnálak*, vagy: *nagy öröm lepné meg az én bánatos szívemet, ha ezen néhány sor jó egészségben találna, mert nekünk most jó van.*

Ezek a formulák gyakran isteni fohásszal bővülnek.

Éppen azért, mert ezek a formulák a levélműfaj fontos szerkezeti elemei, sohasem hiányoznak a levelekből. Legfennebb azt a szabadságot engedik meg maguknak a levélírók, hogy a levél elejéről a levél végére tegyék. Előfordul az is, hogy felcserélik a formulák sorrendjét úgy, hogy a kapott levelek nyugtázása, a rájuk való hivatkozás után tudósítanak az egészségi állapotról.

A **kapott levelek nyugtázása**, az azokra való hivatkozás nemcsak azért része minden levélnek, mert a sztereotípia hagyománnyá válása kényszerítő erővel hat a levélírókra, hanem azért is, mert a világháború alatt a levelek, a levelezés kommunikációs szerepe rendkívül megnövekedett. Sokszor ez volt az egyetlen hírközlési lehetőség a falu és a front között. A levélírók *kommunikációs éhségét* jelzi az újabb és újabb levelek sürgetése, az elmaradt levelek panaszlása.

Soós Dénes írja 1914. november 25-én: *„...legy szives ír levelet minél hamaráb"*. Vagy 1915. április 6-án: *„...leszel szives soraidról értesíteni mert nagyon várom hogy tugyak halani felőletek valamit"*. Az 1915. április 24.-én kelt lapjában panaszolja: *„...rég hogy nem kaptam lapot tőled"*. Majd 1915. május 28-án: *„...tudatlak egyszere két levelet kaptam és mostanig 7-et kaptam"*. Vagy 1915. április 6-án: *„...tudatlak edig kaptan 9 lapot és egy levelet és én elkudem sokat neked és írj met csak eljő vajegy midég várom"*.

Tóth Julianna is csak levélen keresztül értesülhet férje sorsáról.

1915. március 19-én keltezett levelében írja: *„...külgy levelet ha van időt irni vajegykicsi mert én mindennap írok egyet én nemtudom kapsze megvaj egyet belőle édes fiam hát írdmeg ha vajegyet megkapsz..."*.

1915. március 29-én írja: *„...énis ugy örvendek mikor én kapok de még a kicsi Samuka is ugycsokolja hogy papám levelet ugy örvend ő is..."*. Itt nem csupán a sztereotípia egyszerű átvételéről beszélhetünk, hanem annak egyéni módon való alakításáról. Egy levéltöredékben olvasható: *„...csak neked kel hogy írjam édes jó fiam mert te vagy a ki azén bánatos szivemet vigasztalod bárcsak levélben is szavad nekem olyan jolesik szerető hű társam mikor leveledet olvassam örökké egyet nyilalik az én szívem érted..."*. A női levélstílus szentimentálisabb. Ezekben a sorokban már érződik az idegen hatás, jóllehet nem hamis érzelmekről ír. Ez a fajta fogalmazási mód, a képek használata idegen a paraszti kifejezésmódtól. Másképpen ír a parasztasszony, amikor számonkéri az elmaradt leveleket. 1916. március 10-én írja: *„...tudatlak legelső sorban is arol hogy miazoka hogy nem írtál levelet szente Jancsitol patkültem és pakba egynagy levelet már kéthete és még te egy pársort semirtál hát nekem hát irdmeg miazoka metén tudtom szerint men vé-*

tetem neked édes fiam és mégis te így megvetél én aszt hogy pársort men írsz édes fiam hát én csak gondolkoztam hogy mit véthetem én neked hogy te nekem nemirsz [...] röktőn válaszol édes fiam met csak leveled vigasztal még aszt is nehuzdel hogy megaszt se írj levelet mert én mikor írtál hát őrőké én is írtam és most egészen megszomoritottál hogy men irsz még kicsi Samuka is aszt mondja apám haragszik nekünk men ír levelet hát írj édes fiam írd meg hogy ménem irtál írdmeg hogy van lábad...". Sztereotípiák helyett az egyéni kifejezésmód erőteljes érvényesüléséről beszélhetünk ebben az esetben. Vád, kérés, panasz és fájdalom keveredik össze ezekben a sorokban.

A levelek **aláírás**sal és a **válaszadásra való felhívás**sal zárulnak.

A levelek tárgyalása változatos témaköröket érint. Az ezek közti átmenet megteremtésére, a szövegtömbök áthidalására, a csapongó gondolatmenet valamelyes szabályozására a **tudatlak** vagy a **tovább tudatlak** nyelvi sztereotípiákat alkalmazzák. Sokszor a mondatvégi pontot helyettesítik vele. Formulák a levelek tárgyalása során is megjelennek, itt azonban sokkal jelentősebbek az egyéni megnyilvánulási formák.

Általában elmondható, hogy levélíróink ismerik a levélforma szerkezeti elemeit, a levélírás szabályait, és sajátos módon viszonyulnak ezekhez. Egyes levelekben, levelezőlapokban teljes mértékben normakövetők, máskor azonban szabadon kezelik a szerkezeti elemeket, fontossági sorrendben vagy asszociációk által vezérelve tagolják mondanivalójukat. A sztereotipikus megfogalmazásokon egyes esetekben túllépnek, lerövidítik a formulákat, vagy ellenkezőleg, terjedelmesebb alakban alkalmazzák azokat. Az egyes formulák keveredésére is akad példa. Ha a levélírók gondolataik pontos kifejezésére nem találják meg a legmegfelelőbb formulát, az általuk ismert sztereotípiák közül többet is kiválasztanak, és egyszerre alkalmazzák azokat, mintegy hangsúlyozva mondanvalójukat.

Témakörök, motívumok

A levelek tárgyalása során érintett témakörök sajátos világlátást tükröznek. A levélírók életszférájuk azon vetületeit emelik ki, amelyek a leginkább foglalkoztatják őket. Figyelmük behatárolt, elsősorban közvetlen környezetükre terjed ki, és nem lépi túl a falu határait. A „nagyvilág" eseményeire nem reflektálnak, hiszen ami meglátásaik szerint nem érinti közvetlenül őket, annak nincs jelentősége. A frontra jutott, és a harcokban közvetlenül is résztvevő falusi ember is csak személyes dimenziókban tud gondolkodni. A levelek nem térnek ki a háború kimenetelének kérdésére vagy az ország helyzetének megvitatására, holott erre vonatkozóan bizonyára vannak információik. Hogy minderre még csak utalások sem történnek a levelekben, nemcsak a levélírók világlátásának korlátozottságát jelzi, a gondolatok szabad kifejezésének objektív gátjai is vannak: a cenzúra, a korlátozott kommunikációs lehetőségek, a levélírás nehézkessége, a műfaj megszabta ke-

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

retek közé való beilleszkedés vágya, hiszen a levelezőlap nem alkalmas hosszabb eszmefuttatásokra. A témakörök: a családi élet, a gazdálkodás, a falu élete, valamint a harctéri tudósítások jelzik levélíróink érdeklődési körének határait.

A **családi élet** témaköréhez tartozó két nagyobb motívumkör a szeretet, a vágyakozás kifejezése, valamint a gyereknevelés, generációs konfliktusok. A szeretetet, vágyakozást megjelenítő részekre jellemző a kettőség, egyrészt a remény, a bizakodás, másrészt a kilátástalanság, kétségbeesés, féltés, aggódás kap hangot. A fronton harcoló katona két „menekülési kísérlete" a család, illetve Isten. A család az a megtartó erő, amely motiválja, segíti a nehézségek elviselésében. A *gyászos életben, bánat világban* a család idealizált közegként jelenik meg: *szép kicsi család, kis család*-ként emlegeti Soós Dénes otthonát. Az 1916. január 23-i levelében írja: *„…met csak eben a gyászos életben eszembe jut hogy nekem még otthon van egy szép kicsi családom és csak az vigasztal és a reménység táplál hátha a jó Isten még egy job jövőt hozna valahára".*

Egy másik, pontosan nem datálható levelében írja: *„…hát én csak bizom benetek remelem mert csakis benetek kel keten csak tü keten vatok az én bus szívem vigastaloja mer minden perczbe eszembe jutok és egy kicsit kőnyebül az én sziven".*

Máskor a kilátástalanság vesz erőt rajta. 1914. október 18-án írja: *„…először bucsuzom tőled es a kis famtól meg bocsásatok nekem mer én is meg nektek".*

A féltés, aggódás is kiolvasható a levelekből. Az 1915. január 11-én keltezett levélből idézek: *„…megkaptam a levelet is a mely ről olvastan hogy ide akarod hozni a fiamot igazan énis bizom szeretnem meg látni csak felek hogy valami baja lesz met it is mics alkalom a hát bizon fiam ezelőt úg volt mikor az apa haza ment nem ismert a fia reja énis most ugy járok adig leszünk a míg fel vát".*

Istenbe vetett korlátlan hitének tulajdoníthatóan azonban nem uralkodik el rajta a kétségbeesés. Gyulafehérvárról írja Soós Dénes: *„…ezel levelem bezárom maradok tiszteletel és csokollak a kis fijadal met csak az vát ki a katona sagbol de les vala hogy csak a Jó isten meg őrizen minyájunkat bocsánatot kerek kinek vétetem".* Bánatos, panaszos tónusú sorokban szólnak a levélírók egymás iránti szeretetükről, vágyakozásukról. Jellemző, hogy elválásuk okát nem mint a politikai helyzet teremtette kényszert, sem úgy, mint isteni csapást fogják fel, hanem a sorsot, a fölöttük álló személytelen hatalmat okolják érte. Soós Dénes írja egyik levelében: *„…nekem nagyon roszul esik hogy a sors enyire el valasztot egymástol met mi elég jó éldegetünk együt".*

Ugyanez a panaszos hangvétel jellemző Tóth Julianna leveleire is. 1915. március 10-én írja: *„…édes jó fijam hogynem lehetek én veled met csak örökė sírog hogy el választot a sor minket egy mástol".* Négy nappal később a kö-

vetkezőket írja: *"...csak minden este regel megsiratlak hogy elválasztot minket a sor édjó társam én csak öröké imádkozom hogy a jó istent hogy segéljen meg legyen feleted védő karja"*. Az isteni gondviselés kérése mindig sztereotip formulákkal történik.

A bizakodó hangvétel általában jellemző ezekre a levelekre, de a különösen nehéz helyzetekben a csüggedés, kiábrándultság, lemondás íratja le az élet *nagy igazságait*, a keserű tapasztalatok következtetéseit. Az 1917. február 11-i levélből idézek: *„...milyen szerencsés egy csak az én szerető kedves jó fiam olyan szerencsétlen a jónak mindenűt elkel veszni"*.

Ahogyan a családfő idealizálja családját, úgy a feleség is túlzó lelkesedéssel emlegeti férjét. Az 1916. február 16-i levelében így ír: *„...nekem olyan jó emberem sensincs minte szerető kedves jo társam"*, vagy 1917. március 2-án: *„...hát csak jó isten megsegelyen haza jöhetnél akor még aszt semondanám hogy vagyok csak te hon volnál"*. A gondterhelt feleség számára a férj hazajövetele a problémák megoldását, a rend helyreállítását jelentené. Női levélírónk érzelmei kifejezésére gyakran használ sztereotíp fordulatokat: *„...alig várom hezád mehesek édes fiam hogy én a te bánatos szívedet barszavaimval megvigasztaljam és azén bánatos szívem is megvigasztalodjék mikorte bánatos kebledre borulnék akor erezném magam boldognak szerető kedves fiam aszt én aligvárom hogy te bánatos kebledre boruljak és azén bánat sziven és tied édes fiam kicsit megvigasztalodjanak"*. Érzelmei kifejezéséhez a legmegfelelőbb formulát keresve, több, általa ismert sztereotípia közül próbál választani. Annak tulajdoníthatóan, hogy egyiket sem találja eléggé kifejezőnek, sajátos módon keveri azokat. Az írás nehézkessége miatt elveszti gondolatainak fonalát, ezért, szándéka ellenére, a szöveg helyenként zavarosnak hat. A sztereotípia szerepe itt a szubjektív vallomás előkészítése.

A családi élethez kapcsolódó újabb motívumkört a gyereknevelés, generációs konfliktusok, a családfő távollétében fellépő személyes panaszok leírása képezi.

A gyerekétől elszakadt apát a feleség gyakran és részletesen tájékoztatja a felmerülő problémákról. 1917. március 2-án írja: *„...most Samunak tizenöt forintért csinálnak Samunak papucsot mást már ebe az esztendőbe megcsinálatam kétszerötforintert és most megint megkel egyperczig megnem ál öröké menyen olyan hunczut men félsemitől este is elmenyen akárhova én lesem irhatom milyen hunczut az ingit megfotan és aszt mondta nekem azt a fotost csak tegye apámnak met én legény vagyok nekem men kel az a fotos olyanokot mond hogy aszt lesem írhatom neked édes fiam... olyan betyár ha megölöm verve ugysem veszi fel kőntőst ő aszt mond nem leánka neki harisnyakel muszály volt hogy oda adjam ujnadrádjat ugyvezeti kicsi borjut ugyorvend neki..."*.

A generációs konfliktusokról egyetlen levélben tudósít Tóth Julianna, majd egy másikban, amelyben bocsánatkérés van, amiért ezekkel a gon-

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

dokkal terheli a férjét: *„…tudat édes jó társam hogy elkezték apadék megint tusakodast apád szemenbe aszt monda olyan menyem van atol ihatom hideg vizet én lesem tudom neked írni miket mondnak […] én anyit sírtam demost elgondoltam én értik nem rotom magamot hátcsak jó isten magsegelyen haza jöhetnél akor még aszt semondanám hogy vagyok csak te hon volnál édesjó fiam felkerek nehogy írj nekik valamit hogy én neked megmondtam megírtam akor még joban szokősnek de én nem tudtam tőbet édes fiam magamba tartani muszály volt megírjam neked legaláb így megpanaszoljam édes jó társam mert csak te vagy és te hűséges szavaid az én szívem vigasztaloja édes jó társam Dénes bocsás meg hogy így esze visza írtam mind de keserű ség…".*

A csapongó gondolatmenet, a gyakran szabálytalan mondatfűzés levélírónk zaklatottságát tükrözi. Ezt ő is érzi, hiszen a levél végén bocsánatot kér az *esze visza* írásért. A levélírás elsődleges funkciójává a feszültséglevezetés lép ebben az esetben. A következő levél egy héttel később keletkezett, csendesebb hangvételű, nyugodtabb, ismételten tartalmazza a kérést, hogy kitöréséről ne értesítse a férj az apját. A dac megalkuvássá változott, hiszen ez az egyetlen lehetőség a sokszor csupán látszólagosan békés együttélésre: *„…ugy megvoltam keseredve mikor írtam levelet és asztán megbántam mért is írtam is neked te ne is tudad volna velkérek szépen írj nehogy neki írj valamit met akor ismét világ vége lesz hátmű eszeveszűnk megint megjővűnk…".*

A család és a tágabb környezet, a **falu élete** soha nem működik egymástól függetlenül. A faluban bekövetkező gazdasági, társadalmi változások közvetve vagy közvetlenül befolyásolják a család életét. A levelek alapján a falu életére, értékrendjére vonatkozó kérdések körvonalazása is megkísérelhető. Női levélírónk saját helyzetét a másokkal való viszonyában ragadja meg. A falu társadalmi viszonyainak, az emberek közötti kapcsolatrendszerek megítélésében szubjektív meglátásaira, tapasztalataira hagyatkozva vonja le következtetéseit. Az ismerősök, rokonok sorsának, a faluban történő eseményeknek a leírásával a falutól elszakadt katona folyamatos tájékoztatását kíséreli meg, hogy ezáltal, ha közvetetten is, de részese lehessen a falu történéseinek. A leírt eseményeket gyakran kommentárral látja el, mindig viszonyul valamilyen formában ezekhez, hozzáállását pedig megindokolja. 1915. július 20-án írja: *„…csűtőrtőkőn Jánosbatyád beteglet és és ma ked és megishot nemvolt szegény roszember kicsi Samunak mikor odament hát öröké ugycsokolja és kérdezte hogy holvan apád…".*

A halál ténye, úgy tűnik, nem riasztó számukra, belenyugvással veszik tudomásul ismerőseik halálhírét: *„…sós albertnek eljőt hogy meghot".*

A faluban született gyerekekről, a besorozott fiatalokról, a devianciákról, a falu erkölcsi normái ellen vétkezőkről is tudósít a feleség, vagyis mindarról, ami meglátása szerint érdekelheti férjét. 1916. június 22-én írja:

„…Andráséknak megin leányik let most van négy leánya"; vagy 1915. március 10-én: *„…Palit is bésorozták […] hát most milesz velűnk nyáron"*.

A falu értékrendjében a háború idején elsődleges fontosságúvá vált a kölcsönös segítségnyújtás. Egymás segítése a faluban és a fronton is szinte kötelező érvényű szabállyá, normává vált. Tóth Juliannna írja 1916. február 22-i levelében:

„… hátha észreveszed hogy mikor Molnár Lajiékot viszik hát adjlegaláb egyforintot szegenynek mert mikor mentek élén nemtudtam adni […] háte adjneki mert őt neki nicski adjon és haneked nincs hát írdmeg metén küldők".

Egy másik levelében mentegetőzik, amiért nem írt levelet, mentsége azonban elfogadható: a kölcsönös segítségnyújtás normájának tett eleget azáltal, hogy a jegyző kérésére segédkezett a disznóvágásban. Meg is indokolja, hogy miért ment el: *„…mikor Samu beteg vol hát oda mentem és pénzel kértem almát és adtak de pénzt nem kértek érte…"*.

A segítségnyújtás normáját megszegők a közösség jogos haragját váltják ki: *„… tudatlak gál felesége nem hozot gunyának valot Samunak de szégyentelen hirt nemadot mikor netel hogy legaláb egy kicsi kenyeret elvit volna hát mikor jőt haza hat akor béjőt és akor aszt mondtam most mét jő mikor met hát akor nem tudot ide jő most minek jő"*.

A GAZDÁLKODÁS TÉMAKÖRE

A magánlevelek mellett a családnak a századfordulóról, századelőről fennmaradt hivatalos dokumentumai (osztálylevél, haszonbéri szerződés, gyámkinevezési okirat, árvaszéki határozat), valamint a szóbeli visszaemlékezések alapján rekonstruálhatóvá vált Sóos Dénes századelején induló gazdasága. A világháború alatt folyamatosan íródott családi levelek felhasználható forrásanyagnak bizonyultak a gazdálkodás problematikájának megvilágítására is.

A családi iratok, az eddigi kutatói gyakorlat tanúságai szerint, jól alkalmazhatók az agrártörténeti, társadalomtörténeti vizsgálódásokban is. A családi krónikák, gazdasági naplók elemzése a gazdálkodástörténet olyan kérdéseire adhat választ, amelyek más forrásokból nehezen közelíthetőek meg. Rávilágítanak a falusi emberek mindennapi életére, a különböző gazdálkodási formákra, megélhetési viszonyokra, a konkrét gazdaságok bevételeire, kiadásaira, a háztartás szerkezetére, a munkamegosztásra, a paraszti tudatvilágra. A gazdálkodás kérdésköreinek tisztázására egy-egy gazdaságon belül felhasználhatók az adásvételi szerződések, kiadási-bevételi naplók, leltárak, paraszti számadáskönyvek, perefernumlevelek. Molnár Ambrus, 1967-ben írott tanulmányában egy XIX. század végi parasztgazdaság rekonstruálását a fennmaradt gazdasági napló alapján végzi el. Molnár Mária egy gazdasági iskolai munkafüzet alapján ír egy parasztgazdaság mun-

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

kaszervezetéről.[15] Mohay Tamás elsődleges forrásanyaga egy gazdasági napló. Tanulmányában arra irányítja figyelmét, hogy a gazdasági napló tanúságai szerint hogyan alakult egy saját logika szerint vezetett gazdaság. Fejezetekre bontva tárgyalja a földművelés, állattartás, a piaci forgalom, a munka és üzemszervezet, valamint a háztartás problémáit, figyelve az értékrend, világkép általánosabb kérdéseire is.[16] Fehérváryné Nagy Magda a XX. század első felében működő parasztgazdaságok üzemszervezetét, termelésszerkezetét, fogyasztását vizsgálja gútai példán keresztül. Vizsgálódásait alapvetően a szóbeli anyagra alapozza, és konkrét példák, egyéni életutak alakulásán keresztül rajzolja meg a település parasztgazdaságainak jellemző vonásait.[17]

A századfordulón továbbélt a családi gazdaság hagyományos formája: *„A falu keretbe fogta s szokásai által irányította a családi gazdaságok százezreit, a parasztság életét."*[18] A családi gazdaságokban a nemek és korok szerinti munkamegosztás uralkodott. A családfő, a gazda a gazdaság irányítója és első munkása. A férfiak feladatai közé tartozott a szántás, kaszálás, cséplés, erdőlés, szerszámkészítés, állatok gondozása. Hagyományos női munkákként tartjuk számon a kenyérsütést, lekvárfőzést, szappanfőzést, szapulást, meszelést, tapasztást, fejést. A női munkák többsége a háztartáshoz, a ház környékéhez kapcsolódott, csupán besegítettek a mezőgazdasági munkákba kapáláskor, takaráskor, aratáskor. Fehérváryné a parasztgazdaság termelési szféráit férfi és női részekre osztja. A férfiak munkaköreiként a külső gazdaságot, a földművelést és nagyállattartást határozza meg. A női munkakörök közé tartozónak veszi a belső gazdaság vezetését, a baromfitartást, sertésnevelést, a tehén hasznának feldolgozását, a kerti vetemények termesztését. A külső gazdálkodás produktumai biztosították a család kenyérgabona szükségletét, a ruházatot, lábbelit, adók kifizetését és nagyobb befektetéseket (földvásárlás, házépítés, gazdasági felszerelés és igaerő vásárlása, stb.). A belső gazdálkodás termékei a mindennapi fogyasztást, háztartási felszerelések és kellékek vásárlását tették lehetővé.[19]

A világháború kitörése alapvető változásokat eredményezett a parasztcsaládok, gazdaságok szerkezetében. Felbomlott a természettől megszabott hagyományos életrend, megváltozott a férfi-nő viszony. A parasztasszony családfenntartóvá vált, megváltozott szerepkörében a gazdaság irányítójává, családi és hivatalos ügyek intézőjévé, a fronton levő férj teljes jogú helyettesítőjévé. A férfi-nő viszony alakulása nyomon követhető a családi levelekben is. Ennek a változásnak a természetére, törvényszerűségeire szeretnék rávilágítani az elemzés során.

A Soós család gazdaságának korabeli helyzetét a fennmaradt hivatalos okiratok, valamint a szóbeli visszaemlékezések alapján rekonstruálhatjuk.

Soós Dénes 1887-ben született, anyja Molnár Julianna, apja Soós Péter. Molnár Julianna 1890-ben meghalt, és mivel a kiskorú Dénes apja újból megnősült, a gyerek nagyapja, idős Soós Péter gyámsága alá került. Az anyja

után örökölt földrészek teljes listáját az oklándi királyi járásbíróság által 1893-ban kiadott Átadási Okirat közli. Eszerint az örökölt szántók összterülete 4524 négyszögöl, azaz 2,82 kat. hold; a kaszálók területe 1795 négyszögöl, azaz 1,17 kat. hold, valamint a 307 négyszögölnyi kert. Az örökölt földterület összmérete 6626 négyszögöl, vagyis 4,14 kat. hold, kisbirtok. A tizenöt parcellából álló birtok a falu három határában (Alszeg, Felszeg, Vízelve) egyenlő arányban oszlott el. A parcellák szétszórtsága is hátrányt jelentett a mezőre rendszeresen járó munkások számára.

Az örökölt birtokrész kezelési módját illetően egy 1901-ben előállított haszonbéri szerződés tartalmaz információkat. Eszerint az okirat szerint Soós Péter, a gyám haszonbérbe adja Soós Eleknek három éves periódusra, 1902-1905-ig 12 korona 10 fillér haszonbéri összegért a szántóföldek egy részét, a kertet és 1 hold 660 négyszögöl kaszálót. A bérbeadás oka valószínűleg az lehetett, hogy a föld megművelésére sem anyagi lehetőségeik nem voltak, sem a munkaerő-szükséglet fedezése nem volt megoldható. Amíg önálló gazdálkodáshoz kezdhetett, Soós Dénes szolgálással, állatok őrzésével, később erdei munkával foglalkozott. Életének erről az időszakáról levélírónk fia, az 1918-ban született Soós Dénes mesél, apja emlékét idézve. *„Az állatokot nem tartották sem nyárba nem tartották honn, a béfogót se. A mezőn dolgoztak, míg nekimelegödött az idő, akkor a gyermököt vették fel a ló hátára […] Mentek oda sok gyermök, gyermökök, mán az olyan csórócskák mentek s ott háltak. Hajnalba jöttek haza, s akkor mentek szántani. Úgy dolgoztak akkor. A fogatot hazahajtották, s akkor mentek s egy darabig dolgoztak. Este megin mentek a legelőre. Nem takarmányozták nyárba a marhát mind most."*

A gyerekek munkára való nevelését nemcsak a hagyományos paraszti mentalitás magyarázza, hanem a gazdaságokban előálló reális és folytonos munkaerőszükséglet. Nemcsak a fiúk, de a lányok is belenevelődtek a mezőgazdasági munkák rendjébe: *„…s az asszony kellett tudjon, met az megtanult mikor mán akkora leánka vót hogy vitték a mezőre s vettették vele, megmutatták a kötelet hogy kell vetni, amivel kössék bé a búzát. Ott mindenki a mezőn vót, gyermök s mindenki. Ott mindenkit üsmert a vénembör es. A fődjit es tudta hogy hol van mindenkinek. S a gyermököt felhasználták, egyik ökörrel s a másik tehénnel, lóval. Azokot ugye vezetni kellett a borozdába. Amit tudtak. Hát odaállították ugye mit tud csinálni, nem állították ekefogni, met azt nem tudta. Gyakorlat kell mindenhez."*

Erdei munkával többen foglalkoztak a faluban, mivel jó kereseti lehetőség volt az Olaszteleken való eladás. Az erdőlést Soós Dénes családalapítása után sem hagyta abba, hiszen a fafaragásból, -eladásból származó pénzből később földeket vásárolhatott. *„…Akkor mentek faragni egész telekön keresztül ezt az erdőlést. Kerestek, nagy pénzököt kerestek a faragással, me nehéz munka vót. Rönköt vágtak, sípert csináltak, ilyen talpfát a vonat alá […] Aztán így sok birtokot vett, sok fődet vett ebből. Jól fizettek, s aztán ölték ma-*

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

gikot [...] Erdei munkával lehetött pénzt keresni. S evvel legjobban lehetött. Me vótak aztán fuvarozások lóval. Apám annyit keresött a kézzel, hogy a lóval nem lehetött annyit keresni, met ugye a ló után kiadás van, annak enni kell, s szekér, szerszám, javítani..."

A földszerzés csak szűkölködés, igénytelenség, spórlás, megfeszített munka árán volt elérhető, de ez a beállítódás nem idegen a paraszti közösségben. Az erdei munkával szerzett pénzből, valamint a bérbe adott földrészből származó jövedelemből építette fel Soós Dénes nagykorúvá válásának évében a fából készült, zsindellyel fedett házat, majd 1912-ben, amikor megnősült, a csűrt és az istállót. Felesége csak szülei halála után örökölt földet,1940-ben. Induló gazdaságuk alapja tehát a ház, a gazdasági épület, az örökölt kis földbirtok, valamint az igásállatok. A gazdaság felszereltsége a korabeli viszonyoknak megfelelő: *„Olyan szekerek vótak hogy vas kicsi vót rajta, úgyhogy minden fából vót, s a lőcskávák gúzsból vótak."*

Végeredményben elmondható, hogy a Soós család gazdasága a kisbirtokon alapuló, földműveléssel és állattartással foglalkozó vegyesgazdaság volt. Önellátó gazdálkodást folytattak, nagyobb kiadásaikat a baróti piacon eladott igásállatok árából, valamint az erdőlésből származó pénzösszegekből fedezték.

1914–1918 között a gazdaság szerkezetének alapvető változása következett be. A családfő katonáskodása idején nélkülözni kellett munkaerejét. Az otthon maradt feleség rokonai, ismerősei segítsége mellett is csak nehezen tudja elvégezni a rá háruló feladatokat. Arról, hogy hogyan alakult, változott ebben a kritikus periódusban a családi gazdaság helyzete, a fennmaradt levelek nyomán tájékozódhatunk.

Első adatunk 1915. március 14-ről való. Ebben a levélben Tóth Julianna panaszkodik, hogy drága a marha: egy tehén borjastól 650 forintot ér, a tinó 125 forintot. Ez a számadat tájékoztat az igásállatok árfolyamáról a tavaszi munkák elkezdése előtt, amikor ezek ára felugrik. Az állatok eladásának másik időpontja ősszel van, amikor az igásmunkák befejeződnek, és nincs elég takarmány a kiteleltetésükhöz. Az 1915. november 15-i levélben írja a gazdasszony, hogy most már eladná a tinókat, de nincs kereslet iránta, hiszen mindenkit megviselt a háború okozta infláció. Kitűnik az is, hogy a vásárra menés feladatát is a nők kénytelenek felvállalni, holott azelőtt ez a gazda kizárólagos tiszte volt. Továbbá kénytelenek túlélési startégiákat kidolgozni, nem volt aki nyáron szénát csináljon, ezért télidőben szalmával, zabbal fogják etetni állataikat. Az 1916. február 16-i levél arról tájékoztat, hogy már a szalma is elfogyott, és zabszalmát, zabpolyvát kell vásárolniuk. Külön kiadást jelentett a családnak a gyerek betegsége. A tradicionális parasztcsaládban a gyerekek születése átmeneti elszegényedést okozott, csökkentette a gazdaság termelőkapacitását, és növelte fogyasztását. Felnövekedésük után részt vállaltak a család munkájából, így újabb egyensúlyhelyzet teremtődött a gazdaságban. A háború keltette krízishelyzetben kétszeres gon-

dot jelentett a gyerek nevelésével járó kiadások fedezése. Ugyanebből a levélből kiderül, hogy a gazdaság állatállománya még mindig kielégíti a család szükségleteit, eladásukra egyelőre nem kerül sor: két tehenük és tinóik is vannak. Újból tájékozódhatunk az igásállatok árfolyamáról, összehasonlítási alapot kapunk az előző évi árfolyamhoz: a két tehén ára 1200 forint, tehát egy év alatt majdnem kétszeresére nőtt, és a tinók 950 forintba kerülnek. Az állatok egészségi állapota tükrözi a gazdasszony gondoskodását: *„...tinok olyan jol nezneki öröké sarjurázotal éltek jolis nézneki tinok tehennek is jot net én karácsyon után is adtam nekik törökbuzá..."* A gazdaság állatállománya is gyarapodóban van: *„...virág olyan nagyon van minden perczen várom hogy borjazik..."*. Azt is megtudjuk, hogy a férj apja 400 forintért vett egy fiatal, hámba még nem fogott lovat. Ez az adat jelzi, hogy a faluban a fogatosmunka egyre inkább elterjed, vagy hogy az ökröriga helyét lassan a lóiga váltja fel. A távollevőt nemcsak a gazdaság, de a háztartás kiadásairól is pontosan tájékoztatja a feleség, tanácsát, beleegyezését kéri: *„...tetudod édesfiam hogy mezítláb nem tudok nyáron semjárni ha ugyjárok akor mindjárbetegvagy pedig az isten őrizen betegségtől mert nyáron sok váreám..."* – írja az 1916. február 22-i levelében. Mivel az asszony a gazdaság vezetője, és egyetlen munkaképes tagja, a nyáron megsűrűsödő mezőgazdasági munkákat is nagyrészt neki kell elvégeznie, ez pedig a jó egészségi állapot megőrzését kívánja meg. Úgy tűnik, hogy még nem kényszerülnek állataik eladására, nem jelent különösen nagy megterhelést a gazdaság számára az állatok eltartása. 1916. február 26-án írja: *„...még szaporodtunk let egy kicsi tehenyünk szeredán virágnak meglet..."* A gazdaságot azonban nemvárt anyagi veszteségek is érik: *„...ida borját megkelet űtni hugya felakat és ugy elvágták kaptak belőle huszforintot olyan letvolt hogy most atak volna százforintot érte és így került huszforint..."*

1916. június 22-re befejezi a gazdasszony a kapálást, sőt még szüleinek is tud segíteni. A gyermek az anyjával kénytelen a mezőre menni: *„...kicsi fiad is kapálni járt velem mondta a suegyemeg miék földűnkőt milyen mesze van én ugyelfaradtam de ot olyen jolviselte magát monta együnk édes anyámet harangoznak..."*.

A következő levél, amely a gazdaság helyzetéről tudósít, 1917 januárjából származik. Kitűnik belőle, hogy a faluban a nyomor egyre nő, már sem cukor, sem gáz, sem ruhanemű nincs, sőt még a faluból is tilos eltávozni: *„...anyit ültünk setétbe hogy megkicsi samu is aszt mondta hogy ugy vájszem setétől..."*

1917. február 11-én újból a gazdaság gyarapodásáról ad hírt: *„...tehennek meg bornyuztak mind a kető ida űnőt bornyuzot..."*, ugyanakkor az egyre nehezebb megélhetési lehetőségekről is beszél: *„...az irodán czédolat kel vátani és ugy szabad őretni czédola nékül nem őrölnek..."*. Állataikat nem szívesen bocsátják áruba, csak végszükség esetén. Most mégis kénytelenek megtenni, de ehhez a fontos döntéshez a gazda beleegyezését kérik: *„...ké-*

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

regedtik tinokot és nem mertem nálad nékül áruba vetni sem hát felkérek szépen írj levelet és irdmeg hogy mit csináljuk nálad nékül…". A döntéshozatallal járó felelőség terhet jelent a gazdasszony számára, sokszor azonban elkerülhetetlen: *„…ha széna termés lenne hát akorinkáb őszel vennék egykicsiszénát és ugykitelelnők írd meg kedves jó társam hogy te aszt jónak látode édes fiam ahogy én irtam én igy jólnak látnám de hogy irod édes társam ugy csinálom hát ird meg édes fiam rőktőn hogy mit csináljak mert te aszt írod hogy minden az énym én pedig édes jó társam engem az a reménység táplál hátha jó igazisten megsegit és nem csak az enyém hát keten lesz a miénk édesjó társam…".* A gazda csak közvetetten tud résztvenni gazdasága irányításában, de megbízik felesége józan döntőképességében. 1916. január 23-án írja: *„…hát én nemszolok heza lásad tetudod és csináld ahogy job a tyéd minden és ugyelj reja…"* Felméri a hiányában fellépő nehézségeket, és már nem a gazdaság fejlesztését elősegítő tanácsokat ad, hanem figyelembe véve a merőben új helyzetet, családja érdekeit helyezi előtérbe: *„…a tinoknak ha jó árát agyák és tű is jonak lásátok el agyuk met nem lesz a ki szénát csináljon…"*

A gazda természetes érdeklődése az otthoni viszonyok, a vásári lehetőségek, a termés, az időjárás, a háztartás problémái iránt szinte minden levélben fő hangsúlyt kap: *„…írjál fiam a vásárol hogy volte baroton a marha drága […] a miből lehet a tehenekre ügyelj…"*

A gazda a családja egészségi állapotáért is aggódik: *„…olvastam fijam hogy írtad hogy te is beteg vagy nem is lehet csudál kozni met hideg a házfőgye elég sajnos a nekem met edig reja segitet volna a jo Isten hogy bépadoltuk volna…"*

A gazdaság témakörét érintő levélrészletek elemzése után általános érvényű következtetések nem vonhatók le, a családi gazdaság nem képviseli a falu egészét, de nem is egyedi életmód, gazdasági gondolkodás körvonalazódik.

A levelek a megváltozott feltételekhez való alkalmazkodási kísérlet szemléltetői. Ezek a változások szakaszokban mentek végbe, bizonyos törvényszerűségeket követve. A kezdetben fejlődőképesnek bizonyuló gazdaság megreked, önellátóvá válik, a megtermelt javakat teljes mértékben feléli. Ha korábban a földszerzés, mint termelőtevékenységük végső célja megvalósíthatónak bizonyult, a megváltozott körülmények ezt teljesen lehetetlenné tették.

A gazdasági helyzet romlása következtében az igénytelenség, a fokozott spórlás bizonyult az egyetlen alkalmazható stratégiának a gazdaság vezetésében. Már a háztartás kiadásainak fedezése is gondot jelentett. Ennek ellenére a gazdaság meglévő javaihoz való ragaszkodás fokozott mértékben jelentkezett, állataikat nem adták el mindaddig, amíg biztosítani tudták számukra a minimális megélhetési feltételeket. Amikor már nem volt fokozható a spórlás, az igénytelenség, a végső megoldást az állatok eladása je-

lentette. Ez a döntés azonban különösen nehéznek bizonyult, hiszen ellenkezett a paraszti mentalitással, amelynek központi kategóriái a föld, az állatok, a munka. Az igaerő áruba bocsátása csak a gazda tudtával és beleegyezésével történhetett meg.

A túlélési stratégia fázisainak ebben a sorrendben történő megválasztása jól szemlélteti a paraszti értékrend, gondolkodásmód legfontosabb vetületeit. A döntések hozatalának nehézsége az egyes fázisokban fokozatosan nő. Kezdetben a stratégia alkalmazása magától értetődőnek látszik. A levelekben ezért nagyon kevés szó esik róla. A későbbi döntések még a gazdaszszony hatáskörébe tartoznak. A levelekben már több szó esik ezekről a gondokról, de csupán a tudósítás szintjén. Végül, mikor már a gazdaságot lényegében érintő döntéshozatalra kerül sor, a gazda jóváhagyása nélkülözhetetlennek bizonyul.

Általában elmonható tehát, hogy a kritikus helyzet megváltoztatta ugyan a férfi-nő viszonyt, ez azonban nem jelentett lényegbeli átalakulást a paraszti értékrendben. Ha első ránézésre úgy tűnik, hogy a gazdaság vezetése egészében az otthonmaradt asszony szerepkörébe utalódott át, ez csupán látszólagos, hiszen a gazdaságot lényegileg érintő döntések hozatala még mindig a gazda kizálólagos tiszte maradt.

Soós Dénes tudósításai, helyzetjelentései a harctérről

A háborúhoz való viszonyulási mód jellegzetes mentalitás, világkép tükrözője. Az alapvetően a vallásra épülő világszemlélet felmenti a parasztembert a mélyebb összefüggések keresésétől, a világégés reális okainak, magyarázatainak kutatásától. A frontról érkező tudósítások nem lépnek túl a személyes, illetve a szűk környezet problémáinak ismertetésén. A háború hatását is csak közvetlen környezetének viszonyaiban méri fel. A halálfélelem sem meghatározó élménye, a levelekben soha nem esik szó róla. Ismerősei halálhírét tényszerűen, tárgyilagosan nyugtázza. A legkilátástalanabb helyzetekben is hisz a jobb jövőben, a hazatérésben.

A levelek nemcsak a személyes problémákról, saját sorsának alakulásáról, hanem általában a vargyasiak helyzetéről is tudósítanak. Ilyenkor mindig többes szám első személyben fogalmaz: *a vargyasiak mind menjünk; a vargyasiak egyhelyt vagyunk; a tobirol nem tudok semit met reg hogy nem talalkoztam Moskával találkoztam de rég.* A találkozásoknak tulajdonított nagy jelentőség egyrészt annak tudható be, hogy pszichológiai igényt elégít ki, másrészt ez egy olyan témakörnek bizonyul, ami iránt a feleség is érdeklődik. A közös nyomor, a kiszolgáltatottság, a tény, hogy a háborút mindenkinek végig kellett szenvedni annak összes következményeivel együtt, az összetartást, az egymáshoz való ragaszkodást, a kölcsönös segítségnyújtást alapvető emberi gesztussá tette. A kiszolgáltatottság, a nyomor fokozatai az éhínség, a mostoha természeti körülmények, az embertelen bánásmód:

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

„…nekünk valami kelemes dolgunk nem volt a harcztéren met csak havasok koszt voltunk nem lehetet eni valot kapni napokig […] ok nélkül hordoztuk a sajkát meg a kalánt leg töb hasznát csak a kömüknek vetük […] találkoztam az ecsémel és adot hust és ast modta esznek meg a tetük és mótam nekem is van elég mind esze-visza volt lövöldözve a nadragja és nem sértete vot mégse Istenek halá és aszt modta bágyit láta meg halva Sándort aszt hiszi hogy elfogták…". Amikor emberekről, sorsokról van szó, tárgyilagos a megfogalmazás. Saját sorsának alakulásáról is hasonlóképpen számol be: *„…it vagyok ismét a korházba elgyengültem és be jutan Istenek halá magyarországba…"; „…jolvagyok fiam Igaz a lábam operáltak de csonkitást nem csináltak egy negyed oráig tartot és elaltatak es meg a sebet nem látam de nem vágták le a lábujkám és csak szerencsésen meg gyavuljon felszeg nem leszek… ".* A sebesülés a kiszolgáltatottság újabb állomása. Az idegen környezet méginkább erősíti ezt az érzést: *„…tudatlak soraimrol a lábujkám nemakar meghajolni és hiszem még kel operálni asz mongyák még rosz hus van a csontnak nics semi baja […] ha udvarhelyt vonék nemis busulnék vona legaláb kivel szolani de it rosz…"*

A honvágy majdnem minden levélben hangot kap. Az új státusz a parasztember számára kényszert jelent, idegenkedik tőle, rabnak érzi magát, visszakívánkozik természetes életterébe: *„…minket mindig csak biztatnak hogy eresznek Udvarhelyre de mind csak kivankozun minyaja a káderhez mert it bizon nem kelemes net csak eheztetnek it csak rabok vagyunk […] it sokan vagyunk nyolczvankét es minden féle és kivankozunk minyájan a megyépbe…"; „…csak meg busulom sokszor magam hogy mindig csak ijen rabnak kel leni met csak szeretnék künleni met meg untam…"*

Szebenből származik a következő levélrészlet: *„…ha a fel mentésem megérkezik rokton ide küld ajálva met meg kapom ha érvényes es akor meg kapom it és várom nagyon hogy szabadulnék met sok román köszt vagyok mos meg kel tanuljak románul…".* A honvágy, a szülőföld szeretete a levelek egyik leggyakoribb motívuma, de ez soha nem az elvont haza-fogalomra vonatkozik, hanem a családot, az otthont, a falut, és legfennebb Udvarhelyt jelenti.

Nemzetiségi problémákat nem érintenek a levelek, a politikum kiiktatódik a tudósításokból, és nemcsak a cenzúra miatt, hanem azért is, mert a háború reális okairól, a politikai helyzetről, hatalmi viszonyokról, érdekekről nincsenek pontos információik, meglátásaik. A harcokban közvetlenül is résztvevő parasztemberek sokszor maguk sem tudják, hová parancsolja őket a vezérkar. Ezt a bizonytalanságot, tudatlanságot érzékeltetik a frontról érkező helyzetjelentések: *aszt hiszem menjünk Galiczia felé és tová,* vagy *kifelé menyünk; nem tugyuk mere lesz a menés keletre vagy északra; én most menjek asz csak a jó Isten tugya hova; maradok világ végén.* 1914 előtt kevés paraszt jutott túl megyéje határán. A katonaság ideje alatt végigjárt hadiút állomásai ezért tűnnek meghatározhatatlan földrajzi helyzetűeknek, a *világ*

végén levőknek: *2/24 órájaja hogy jővűnk meg se érkeztünk meg nem tugyuk hogy még medi menjük.*

A számukra meghatározhatatlan cél felé vezető úton csak az isteni gondviselésben bíznak. Isten és ember kapcsolata a harctéren a lehető legszorosabbá válik. Mély, igazi vallásos érzés, Istenbe vetett töretlen bizalom, erős hit sugárzik ezekből a levelekből: *ismét velem volt az isteni gonviseles remelem ez uton is megsegít mert csak a jó Isten örzi az embert a nagy tüzekbe; Istenek halá templomozást is meg tartotúk és vegeztük szép idő van csak az vigasztal szép imádcságunkval csak még könyvet ejtetűnk hogy it az Wegenbe kelet ernük.*

Összegezés

A levelek fő témaköreinek, motívumainak vizsgálata után megállapítható, hogy a tárgyalás változatos problémákat érint: a mindennapi élet gondjai, a gazdaság, a termés helyzete, a drágaság, a címzetthez fűződő szeretet, és mindent áthatóan az isteni gondviselésbe vetett hit a legtöbb levél tárgya. Jellemző, hogy ezek a témák, motívumok széttöredezettek, nem átgondolt, logikus felépítés rendjében, hanem asszociatív gondolatfűzéssel kapcsolódnak egymáshoz. A szövegtömbök áthidalását a levélírók sztereotip kifejezések, formulák segítségével oldják meg.

A levelekben sajátos módon keveredtek a beszélt nyelvi kifejezések, az írott nyelv szókapcsolataival. A sztereotíp fordulatok, a közhelyszerű megfogalmazások mellett az élőnyelv, a mindennapi érintkezés nyelve is behatol a levelekbe. Mindez sajátos stílus kialakulását vonja maga után. Jellemző az is, hogy mikor használnak sztereotípiákat, és mikor nyilvánul meg a természetes beszédmód. Érzelmeiknek megfelelő kifejezési formát keresve sokszor a sztereotípiák, a készen kapott formulák mellett maradnak meg, máskor azonban ezek szerepe csupán a szubjektív vallomás előkészítése. Amikor gondolataikat nem szoríthatják formulák meghatározta keretek közé, a beszélt nyelv szavaival szólnak. A leírt gondolatok minél pontosabb kifejezésére törekednek, hiszen a közvetett kapcsolatteremtési forma nem ad lehetőséget a pontosításokra, az esetleges félreértések tisztázására. Ezért a tautologikus megfogalmazások sem ritkák. A levelezőlapok korlátozott terjedelme, a műfaj megszabta keretekhez való igazodás szándéka, az írás nehézkessége is gátló tényezőknek bizonyulnak.

A helyesírásban általában a kiejtés szerinti írásmódot követik: *agyuk, reja, röktön, egésség, monta,* stb. Gyakori a szóhatárok egybemosódása: *ugyelfaradtam, jolviseltemagát,* stb. Az élőnyelv kifejezései is bekerülnek a levelekbe: *adja joban, kifogynánk belöle, aszt is megérni, nem szolok heza,* stb.

Amit női levélírónk stílusáról általában elmondhatunk, az, hogy ismeri a levélforma szabályait, és ezeknek nagyrészt eleget is tesz. Túláradó érzel-

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

meit gyakran képtelen saját szavaival kifejezni, ezért leveleiben gyakran sztereotípiák vagy a műveltebb rétegektől átvett, a levelezésben gyakori képek, kifejezések jelennek meg. Saját egyénisége csak a levelek tárgyalásakor tud igazán megnyilvánulni. Mondatfűzése sokszor kusza, gondolatait nem logikus felépítéssel, nem átgondolt formában írja le, ennek azonban tudatában is van. Gyakran elnézést kér az *esze-visza*ságért.

Soós Dénes stílusa egyszerűbb, darabosabb. Ő is ismeri a levélírás szabályait, igyekszik eleget tenni ezeknek. Általában tényközlő tárgyiassággal ír, ritkán tesz hosszabb lírai vallomásokat. Mondatfűzése sokszor logikátlan, a grammatikai szabályoknak is ellentmondó. A leírt gondolatok az élőbeszéd törvényeinek engedelmeskednek, a szavak gondolati, érzelmi hangsúlyok szerint rendeződnek.

A NÉPI GONDOLKODÁS ALAPKATEGÓRIÁI A LEVELEK TÜKRÉBEN

A levelek tartalmi elemzése után kiviláglik, hogy levélíróink világszemlélete, mentalitása alapvetően a vallásra vezethető vissza. A vallás követendő modelleket, mintákat, világmagyarázó elveket határoz meg, amelyek az adott kultúrába való belenevelődéssel sajátítódnak el. A gondolkodásmód minden vetülete a vallásos világkép tükrözője. A családközpontúság, az ismerősök sorsának nagy figyelemmel való követése, a gondokhoz való viszonyulási mód, az élethelyzetek belenyugvással történő elfogadása mindmind bibliai tanításokra vezethetők vissza. A vallásos világképnek sok külső megnyilvánulása van a levelekben.

A sajátos paraszti mentalitásnak megfelelően az elemzett levelek fő témaköre a gazdálkodás, a gazda távollétében fellépő problémák leírása. A frontra került falusi ember folyton érdeklődik gazdasága alakulásáról, a gazdasszony pedig részletesen tájékoztatja a gazdaság helyzetéről, a megélhetés egyre súlyosbodó gondjairól, tanácsokért, segítségért folyamodik férjéhez. A *távgazdálkodás* azonban nem számít megfelelő megoldásnak a paraszti gazdálkodásban. A gazdasszony sokszor kénytelen saját maga hozni a döntéseket, vállalni az ezzel járó felelősségget. Számára terhet jelent a fontos határozatok hozatala, még akkor is, ha a férj megbízik józan ítélőképességében, és átadja neki a döntéshozatal jogát. A tehertől való megszabadulásnak, az *ősi rend* helyreállításának egyetlen lehetősége a gazda hazajövetele, a háború vége. A nyomor, a pénztelenség miatt nem a fennálló hatalmat, nem az *urakat* okolják, hanem a sors csapásaként élik meg a háborút. Gyakran panaszkodnak, elégedetlenségük azonban soha nem élesedik fenyegetéssé, átokká. Végső kétségbeesésükben is csak odáig jutnak el, hogy kimondják azt a közhelyszerű megállapítást, hogy *a jónak mindenütt el kell veszni.*

Jegyzetek

1. Brednich 1982, 70.
2. Tóth 1996, 63–116.
3. Balogh 1965, 487.
4. Ortutay 1962, 497–511.
5. Küllős 1982, 166.
6. Ujváry 1980, 425–460.
7. Szabó 1981, 31–59.
8. Keszeg 1996, 66.
9. Lampérth 1918, 1–21.
10. Honffy–Szabolcs 1979, 13–73.
11. Mikó 1896.
12. Honffy–Szabolcs 1979, 13–73.
13. Hanák 1973.
14. Albert 1998. Kézirat.
15. Molnár M. 1970.
16. Mohay 1994.
17. Fehérváryné 1988.
18. Egyed 1981, 206.
19. Fehérváryné 1988, 134.

Irodalom

ALBERT Ernő
1988 A népi verses levelekről. Kézirat.

BALOGH István
1965 A paraszti művelődés. In. Szabó I. (szerk.): A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. 1848–1914. Bp.

BREDNICH, Rolf Wilhelm
1982 Az életrajzi módszer alkalmazása a néprajzi anyaggyűjtésben. In. Documentatio Ethnographica 9.

ECKHARDT Sándor
1950 A legrégibb parasztlevelek nyelve és stílusa. Magyar Nyelvőr 74. 2–3. sz. 113–122.

FEHÉRVÁRYNÉ NAGY Magda
1988 Parasztgazdaság a XX. század első felében. Gútai példa. In. Életmód és tradíció 2. Bp.

GYENIS Vilmos
Emlélirat és parasztkrónika. Irodalomtörténeti Közlemények 69. 152–171.

HANÁK Péter
1973 Népi levelek az első világháborúból. Valóság. XVI. 62–87.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

HONFFY Pál – SZABOLCS Árpád
1979 Levelezési tanácsadó. Bp. 13–73.
KÜLLŐS Imola
1982 A személyes dokumentumok kutatása a magyar folklorisztikában. Documentatio Ethnographica 9. 163–173.
Paraszti írásbeliség: a folklór új formái. In. A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében. Szerk: Janovics J. – Kosa L. – Nyerges J. – Seidler, W. Bp.–Wien. 281–291
KESZEG Vilmos
1996 Kelt levelem... Egy mezőségi parasztasszony levelezése. Debrecen
LAMPÉRTH Géza
1918 A magyar levélírás kezdete. Századok LII. 1–21.
LEHMANN, Albrecht
1982 Autobiográfiai módszerek. Lehetőségek és eljárások. In. Documentatio Ethnographica 9. 47–60.
MANDELBAUM, David G.
1982 Életrajzi tanulmány: Gandhi. Documentatio Ethnographica 9. 24–26.
MIKÓ Pál
1896 Női magyar levélstílus a XVII. században. Székelyudvarhely.
MOHAY Tamás
1994 Egy naplóíró parasztember. Nagy Sándor élete és gazdálkodása a XX. század első felében. In. Dissertationes Ethnographicae 8. Bp.
MOLNÁR Ambrus
1967 Egy parasztgazda élete és gazdálkodása a Bihar megyei Sápon 1840– 1846. Agrártörténeti Szemle IX. Bp. 117–172.
MOLNÁR Mária
1970 Egy parasztgazdaság munkaszervezete. (Tarpa, 1940.) Agrártörténeti Szemle XII. Bp. 497–519.
ORTUTAY Gyula
1962 Az iskolai nevelés szerepe parasztságunk kultúrájában. In. Ethn. LXXIII., 4. sz. Bp. 497–511.
SZABÓ László
1981 A paraszti olvasás és a folklór. In. Folklór, Társadalom, Művészet 7. 31–59.
SZENTI Tibor
1987 Vér és pezsgő. Harctéri naplók, visszaemlékezések, frontversek, tábori és családi levelek az első világháborúból. Bp.
TÓTH István György
1996 Mivelhogy magad írást nem tudsz. Bp.
UJVÁRY Zoltán
1980 Népszokás és népköltészet. Debrecen.

Benő Attila

A VIZUALITÁS SZEREPE A SZÓKÖLCSÖNZÉSBEN

1. Mint ismert, korunkban egyre nő a vizuális kommunikációs eszközök szerepe az információ közvetítésében. Az óriási méreteket öltő nyomtatás mellett mindinkább számolni kell az elektronikus, mágneses, digitális kommunikációs csatornákkal. Az információknak több mint nyolcvan százaléka vizuális úton érhető el.[1] Ez a jelenség azonban nemcsak a technikai eszközök vizuális információkat közvetítő szerepével magyarázható, hanem azzal is, hogy általában az emberi megismerésben a szemnek nagyobb szerepe van, mint a többi érzékszervnek.

Dolgozatomban azt próbálom felmérni, hogy a vizuális nyelvi inger milyen mértékben hat a szókölcsönzésre. Előzetes feltevés szerint a látható nyelvi jel elősegíti a szókölcsönzést, hiszen köztudott, hogy az információ annál inkább rögzül az emlékezetben, minél több érzékszerv közvetíti. A vizualitás fogalma ezért itt az írott nyelvi kommunikációra vonatkozik.[2] De nemcsak. A jelenséget a magyar–román nyelvi interferencia körében vizsgálom. A cél a magyar nyelv különböző (társadalmi, földrajzi) változataiban élő román eredetű kölcsönszavak ilyen irányú elemzése. A magyar–román nyelvi érintkezésnek több évszázados története van.[3] Ez alkalommal a vizsgálat tárgyát csupán a 20. századi szóanyag képezi. Elsődleges forrásaim alapja Márton Gyula, Péntek János és Vöő István szerkesztette szótár (a továbbiakban RK rövidítéssel szerepel).[4] Figyelembe vettem Bakos Ferencnek a szótárhoz írt kiegészítő szójegyzékeit, Zsemlyei János monográfiáját és egy idevágó tanulmányát, valamint Kelemen Béla egyik hasonló témakörű dolgozatát.[5] A szóanyagot saját gyűjtésen alapuló kölcsönelemekkel is gazdagítottam.[6] Az így létrejött szóanyag képezi a viszonyítási alapot a továbbiakban.

2. A vizuális tényező szerepe a szókölcsönzésben nem úgy értendő, hogy ez volna az egyedüli, kizárólagos motiváció valamely nyelvi elem átvételére. A vizualitás csupán egyik tényező azon tényezők hosszú sorában, amelyek – egymástól gyakran nehezen elválaszthatóan – magyarázatul szolgálnak a kölcsönzés miértjére. Ezért tekinthető kiegészítő, megerősítő motivációnak is. Ha a kétnyelvű beszélőben él az a külső vagy belső késztetés, hogy valamely tárgyat idegen vagy kölcsönszóval nevezzen meg, akkor ezt a kommunikációs beállítódást felerősíti a vizuális inger. A naponta olvasott hirdetőtáblák, árnevek, az írott hivatalos információk kulcsszavai az ismétlés révén

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

öntudatlanul is rögzülnek a nemzeti kisebbségi sorban élő egyén nyelvi repertoárjában. Ilyenként az írott nyelv állandó jelenléte a mindennapi tevékenységben jelentős lexikális hatásként könyvelendő el.[7] Természetes, hogy az eltérő állami- és közigazgatási struktúrák, a nyelvi és kulturális különbségek meghatározó szerepet játszanak abban, hogy mi kerül kölcsönzésre és mi nem. De ezen túl a vizuális nyelvi jel erős manipulációs hatása mintegy legitimál olyan megnevezési tendenciákat is, amelyek nem ilyen természetűek, amelyeknek használata nem problematikus a csupán egynyelvű környezetben élő, azonos nyelvet beszélő számára. A tárgy és a név együttléte (a csomagolt kereskedelmi termékek, hivatalos iratok esetében) állandóan újratermeli ezt a megnevezési késztetést. Ilyen értelemben beszélek vizualitásról a megvizsgált kölcsönszavak esetében, tudatában lévén annak, hogy az egy csoportba sorolt lexémák körében is az írott forma hatásának a mértéke eltérő lehet.

3. Azok a kölcsönszavak, amelyek valamilyen módon kapcsolatban vannak a gyakori vizuális megjelenítéssel, három nagy csoportba sorolhatók. Az első csoportba tartoznak az államintézés, a közigazgatás fogalomköréből származó **hivatalos megnevezések,** a másodikba az utcai hirdetőtáblákon és más helyeken olvasható **feliratok**, a harmadikba pedig a **kereskedelmi tevékenység** olyan **kölcsönelemei**, amelyek esetében feltételezhető az írott forrás hatása. A három forrás nem mindig különíthető el mereven egymástól, különösen az első két csoport elemei érintkezhetnek.

3.1. Törvényszerűnek mondható az, hogy a kisebbségben élő etnikai közösség a többségi államalkotó nemzet nyelvéből az államszervezésre, közigazgatásra vonatkozó szavakat kölcsönöz. A kisebbségi sorba kényszerült, különböző államhatárok között élő magyar közösségek nyelvhasználatában kimutatható ez a kölcsönszóréteg.[8] Mivel az egyetlen hivatalos nyelv az államalkotó többségi nemzet nyelve, a nemzetiségi kisebbségek számára számos információ csak ezen a nyelven érhető el. Ugyanakkor azt is figyelembe kell vennünk, hogy a két érintkező nyelv szókincsében különböző mértékű eltérések lehetségesek az államvezetés és társadalomszervezés vonatkozásában.

Az RK-ban **hivatalos** minősítéssel jelölt kölcsönszavak nem olyan elemként értelmezendők, amelyek csak egy szűk réteg, a hivatali munkakörben dolgozók nyelvhasználatában lelhetők fel. Hiszen bármilyen hivatalos ügy intézése iratokhoz kötődik, és így ennek a kölcsönszórétegnek jelentős része elterjedt a romániai magyar beszélők között, amint arra az RK szerkesztői több esetben felhívják a figyelmet.[9]

Ebbe a csoportba sorolt lexémák többsége az iratok hivatalos megnevezésére vonatkozik: abonament '(jármű) bérlet', ádeverinca 'igazolvány, elismervény', *ádressza* 'átirat', *ángázsament* 'megállapodás, kötelezvény', *autorizácija* 'iparengedély', *áviz* 'értesítés (postai küldemény érkezéséről),

bilét 'belépőjegy, menetjegy', *bon* 1.'nyugta, számla', 2.'kiutalási jegy', *borderó* 'kimutatás', *buletin* 'személyazonossági igazolvány', *cserere* 'kérvény', *csertifikát* 'bizonyítvány', *csitácie* 'idézés', *decsizió* 'végzés' (s)[10], *dekrét* 'rendelet, dekrétum', *deklaráció* 'nyilatkozat'[11] *doszár* 'irattartó, iratcsomó', *dováda* 'bizonyítvány, igazolás', *fisa* 1.'űrlap, nyilvántartó kartonlap', 2.'gyártási lap', *kartella* 1.'élelmiszerjegy', 2.'étkezdei jegy', *kárnyét* 1.'könyvecske, notesz', 2.'tagsági könyv', *kesztionár* 'kérdőív', *kitánca* 'nyugta', *kondika* 'jelenléti napló', *kontrákt* 'szerződés', *kotizácije* 'tagsági díj', *liszta* 'névsor', *livrét* 'katonakönyv', *ordin* 'rendelet, parancs', *pásáport* 'útlevél', *pérmisz* 1.'vasúti szabadjegy', 2.'engedély', *plán* 1.'munkaterv', 2.'tervrajz', *procesz* 'procesz', *punkt* 'textilárúra szóló jegy', *redzsisztru* 'törzskönyv', *referát* 'jelentés, beszámoló', *regulament* 'szabályzat', *rekomandáré* 'ajánlott' *rekursz* 'beadvány', *sztát* 'létszámkeret (jegyzéke)', *tábel* 'kimutatás, névsor', *taksza* 1.'illeték', 2.'adó', *tákszá inverszá* 'a felhívottól fizetett telefonbeszélgetés', *tárif* 'díjszabás'.

Itt a vizualitás szerepének a számbavétele azért is jogosult, mert a hivatalos irat műfajának a megnevezése rendszerint kiemelt helyen és módon szerepel az okmányon. A hivatalos iratokhoz kapcsolódó minősítések, műveletek, az iratok szövegtestében előforduló, intézményes eljárásokra utaló fogalmak nevei szintén ebbe a csoportba sorolandók, mivel ha közvetve is, itt számolhatunk a vizualitás hatásával: *ádmisz* 'vizsgán átment', *áfisál* 'falragaszon hirdet', *ángázsál* 'szerződtet, munkára alkalmaz', *autopunyera* 'a falu fejlesztésére fordított önkéntes pénzadomány', *avizál* 'értesít', *csiklu* 'második tagozat az iskolában', *deszfincál* 'megszüntet, feloszlat', *gáránt* 'kezes', *hándikápát* 'mozgássérült', *gyeszkoncsentrál* 'időleges szolgálatra behívott katonát hazabocsát', *inkadrál* 'besorol (munkahelyre, fizetési osztályba)', *intabuláré: intabulárét csinál* 'telekkönyvel'[12], *kalifikál(ás)* 'képesít(és)', *komplektál* 'űrlapot, kérdőívet kitölt'[13], *kontesztál* 'megfellebbez', *kontraktál* 'szerződést köt', *kotizál* 'tagsági díjat fizet', *kumul* '(állás) halmozás', *média* 'általános osztályzat', *planifikál* 'tervez', *pontál* 'munkát, jelenlétet számbavesz', *ramburszál* 'visszatérít pénzt (a biztosító) (s)[14], *reklá-ma: reklámát csinál* 'panaszt tesz', *repartizál* 'beoszt', *rëpëtënt* 'évismétlő', *takszál* 1. 'illetéket kiszab', 2. 'jegyet vétet (a buszon)', *urdzsent* 'sürgős telefonhívás', *vekime* 'szolgálati idő', *virál* 'átutal', *viráment* 'átírás számlára', *vizál* 'láttamoz', *verifikál* 'ellenőriz', *votál* 'szavaz'.

Ebben az alcsoportban kiemelendő az igék viszonylag nagy száma (16%-a a hivatalos nyelvből származó szócsoportnak). Jelöltjük olyan hivatalos nyelvhez kötött művelet, amelyekkel a magyar anyanyelvű a hivatalos irat révén kerül kapcsolatba.

Ugyancsak elemezhetők az írott hivatalos nyelv hatásának szempontjából is a hivatali tisztségeket, beosztásokat jelölő kölcsösszavak. Ezek gyakran nemcsak az okmányokon szerepelnek (és ott általában kiemelt helyen pl. az aláírás jelölésére), de a hivatalok irodáinak ajtóin is. Bár itt vitatható a

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

vizualitás mértékének a szerepe, teljes mértékben ez a tényező nem zárható ki. A következő kölcsönelemek utalnak erre az alcsoportra: *ádvokát* 'ügyvéd', *ádzsent* 1.'adószedő', 2.'kiküldött, ügynök', *brigadér* 'termelőszövetkezeti csoport vezetője', *delegát* 1.'a falu megbízottja a községi néptanácsban', 2.'felsőbb szervek kiküldött képviselője', *direktor* 'igazgató', *dzsesztijonár* 'könyvelő', *inszpektor* 'pénzügyi felügyelő', *kontábil* 'könyvelő', *kontrolor* 'ellenőr', *notár* 'jegyző', *pontátor* 'a végzett munkát jelenlétet számba vevő személy', *presidente primár* 'polgármester', *szekretár* 'titkár'.

Az RK-ban a magyar nyelvi réteg szempontjából hivatalos jelzővel minősített jövevényszók 75%-ról mutatható ki a vizualitás kisebb vagy nagyobb mértékű hatása az átvétel folyamatában.[15] Nem véletlen, hogy a vizualitás szerepével összefüggő kölcsönszavak legnagyobb számban éppen ebben a nyelvváltozatban szerepelnek, hiszen Romániában az egyetlen hivatalos nyelv a román, és ez egy olyan nyelvhasználati szituációt teremt az adminisztrációban, amely a hivatalos szerepekhez kötelező módon társítja a román nyelv állandó használatát szóban és írásban egyaránt. A nyelvhasználati helyzetkép, bár nálunk még nem végeztek ilyen jellegű felméréseket, valószínűleg hasonló a vajdasági magyarokéhoz. Ott a munkahelyi kommunikációs vizsgálatok (a termelési és az igazgatási szférában dolgozók nyelvhasználatát elemezték) azt mutatták, hogy az igazgatási szférában dolgozók nyelvhasználata egyáltalán nem tükrözte a gyár etnikai–nyelvi struktúráját, mivel az ezen a területen dolgozók 48%-a kizárólag szerbhorvátul értekezett, 45%-a pedig kizárólag a szerbhorvát nyelvet használta, és csak elvétve szólalt meg magyarul.[16]

3.2. A **feliratok** csoportjába tartozó utcai hirdetőtáblák, kereskedelmi egységek, intézmények nevei esetében a legegyértelműbb, hogy a vizuális inger jelentős szerepet játszott a kölcsönzési motivációk sorában. Hiszen az a romániai magyar beszélő, aki *alimentárá*-nak nevezi az élelmiszerüzletet és *librerijá*-nak a könyvesboltot, valószínűleg ezt nem azért teszi, mert nem ismeri az említett jelöltek magyar nevét, hanem inkább azért, mert a mindennapi vizuális inger révén a név a beszélő aktív szókincsének elemévé válik, és így könnyen felidéződik a kommunikáció során. A látási inger mintegy elősegíti, gyorsítja azt a folyamatot, amelynek során az idegen szó meghonosodott és elterjedt kölcsönszóvá válik. Ennek a jelenségnek az érvényesülését segíti elő az a tény, hogy számos olyan, a köztudatban számon tartott összetett intézménynév van, amelyet betű- vagy mozaikszóval szoktak jelölni. Ezeket nem szokás lefordítani, mivel nincs konvencionalizálódott magyar megfelelőjük, és a beszéd folyamatában betűszó alakjukban hatékonyabbak, jobban betöltik a nyelvi gazdaságosság igényét. Ilyenek például: *dák* 'különböző termékeket felvásárló állami intézmény' (r. *D. A. C.: Direcția de Achiziții și Contractări* 'ua.'), *komkár* 'húsértékesítő kereskedelmi vállalat' (r. *COMCAR: Societatea Comercială de Stat pentru Aprovizionare cu Carne* 'ua'.).

A vizsgált szóanyagban 86 olyan kölcsönszót találtam, amelyeknek átvételében az kedvezett, hogy a fentebb említett módon feliratként fordultak elő. Ezek közül a legtöbb kereskedelmi egységek, intézmények neveire utal. Ilyenként átmenetet képeznek a köz- és tulajdonnév osztályozásában: *ádász* 'állami biztosító társaság', *ádzsencia* '(vasúti) jegyiroda' (s)[17], *agroszem* 'magvakat árusító üzlet'[18], *alimentára* 'élelmiszerüzlet', *aprózár* 'zöldséges bolt', *árlusz* 'román–szovjet baráti társaság', *ásziguráre* 'állami biztosító', *átilér* 'műhely', *autoszervics* 'autószerviz', *autoszérvire* 'önkiszolgáló', *báza* 'terményátvevő központ', *bákánye* 'fűszerüzlet', *bizsutéria* 'ékszerüzlet', *braszerija* 'falatozó', *bufet* 'kocsma', *csekk* 'takarékpénztár', *csentrála* 'telefonközpont', *csinima* 'mozi', *dák* 'különböző termékeket felvásárló állami intézmény', *cserkul* 'hadkiegészítő parancsnokság'[19], *depó* 'raktár', *diszpenzár* 'orvosi rendelő', *drept* (1) 'jogtudományi kar', *fábrika* 'gyár'[20], *fármácsija* 'gyógyszertár' *firma* 'állami gazdaság', *fotográfia* 'fényképész', *frizerija* 'fodrászat', *gára* 'vasútállomás', *goszpodërija* 'állami gazdaság', *goszpodërija kolëktiva* 'kollektív gazdaság', *gosztát* 'állami gazdaság', *infirmérija* 'betegszoba', *internát* 'bentlakás' (s)[21], *kamin* 'művelődési ház', *kánytyina* 'étkezde', *kămin kulturál* 'művelődési ház', *kofetărija* 'cukrászda', *kollektiv* 'mezőgazdasági termelőszövetkezet', *komkár* 'húsértékesítő kereskedelmi vállalat', *kompleksz* 'tömbházból, diákszállóból álló épületcsoport', *koperativa* 'fogyasztási szövetkezet', *kráma* 'borozó, pincevendéglő', *krésa* 'bölcsőde', *kroitor* 'szabó', *librerija* 'könyvesbolt', *milicé* 'rendőrség', *oráka* 'állatfelvásárló és a mészárszékeket hússal ellátó vállalat', *policia* 'rendőrség' (s)[22] *politechnika* 'műegyetem', *primărija* 'községháza', *prefektúra* 'rendőrkapitányság'[23] *prokurátura* 'ügyészség', *punktu szánitár* 'egészségügyi állomás', *resztáuránt* 'vendéglő', *szálváre* 'mentőszolgálat', *szanepid* 'közhigiéniai szervezet', *szemete* 'gép- és traktorállomás', *szfát* 'néptanács', *szpitál* 'kórház', *tribunál* 'törvényszék', *tutundzserija* 'dohánybolt', *universzál* 'nagyáruház', *zsugyikatoria* 'bíróság'. Másrészük utcai hirdetések, reklámok, közlekedési jelzőtáblák jelöltjeire utal: *áfis* 'falragasz, hirdetmény', *akcselerát* 'gyorsvonat', *ápártáment* 'lakosztály', *blokk* 'tömbház', *csentru* 'központ', *esztráda* 'utca', *hálta* 'kisebb vasúti megálló', *inventár* 'leltár', *kursza* 'helyiérdekű autóbusz vagy vonatjárat', *kursza szpecsiála* 'különjáratú autóbusz', *perszonál* 'személyvonat', *pronoekszpresz* 'sorsjátékfajta', *pronoszport* 'sportfogadás', *rapid* 'sebesvonat', *reducsëre* 'árcsökkentés', *sántér* 'építőtelep', *tunël* 'alagút'. Politikai pártok, szervezetek nevei szintén szerepeltek feliratként épületeken, ünnepi felvonulások tábláin, falragaszokon és más helyeken. Ezeknek a hatását is feltételezhetjük az olyan jövevényszavak esetében mint: *utëmë, utécsé, pártid.* A televízió képernyőjén, a mozi vetítővásznán megjelenő írott nyelvi egységek (címek, műfaji besorolások) ugyanilyen módon töltik be a nyelvi ráhatás szerepét: *zsurnál* '(mozi) híradó', *telezsurnál* 'híradó (televízióban') (s)[24], *szériál* 'sorozatfilm'[25].

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Amint látható, ebben a csoportban főnevek illetve főnévi jelentésben használt melléknevek találhatók, ami szükségszerűen következik a feliratokon szereplő szavak jelöltjeinek jellegéből. Megfigyelhető az a jelenség, hogy a román melléknév jelentésű etimon a magyarban főnévi jelentésűvé válik tapadás révén:

m. *szeriál* 'sorozatfilm' < r. *film serial* 'ua'

m. *universzál* < r. *magazin universal* 'ua'.

De a jelenségről nem állítható teljes bizonyossággal, hogy kizárólag a magyarban ment volna végbe, mivel a román köznyelvben is megfigyelhető az ilyen jellegű jelentéstapadás érvényesülése.

Ebben az alcsoportban kiemelendő a betű- és mozaikszók jelenléte. A közigazgatási és a kereskedelmi életből származó szócsoport nem tartalmaz egyetlen ilyen természetű elemet sem. Bár, amint említettem, a hivatalos nyelv és a feliratok szócsoportja némely vonatkozásban fedi egymást, így például a politikai életre vonatkozó jövevényszók csoportja. Ezért a betű- és jövevényszók egy része a 3.1. pontban felsorolt kölcsönszavak csoportjába is sorolható. Betűszók: *ádász* (r. *ADAS*: Administrația Asigurărilor de Stat), *árlusz* (r. *ARLUS*: *Asociația Româna pentru Legăturile cu Uniunea Sovietică*), *dák, csekk* (r. *CEC: Casa de Economii și Consemnațiuni), szemete* (r. *S.M.T.: Stația de Mașini și Tractoare), utécsé* 'Kommunisták Ifjúsági Szövetsége' (r. U.T.C: Uniunea Tineretului Comunist 'ua.'), *utémé* 'Ifjúmunkás Szövetség' (r. *U.T.M.: Uniunea Tineretului Muncitoresc* 'ua.'.). Mozaikszók: *agroszem*[26], *aprozár* (r. *APROZAR*: Aprovozionarea cu Zarzavaturi), *komkár (r. COMCAR: Societatea Comercială de Stat pentru Aprovizionarea cu Carne), szanepid* (r. *SANEPID*: Centru Sanitar și Antiepidemic), *oráka* (r. *oraca*: mozaikszó, amelyet a román szótárak nem tűntetnek fel).[27]

3.3. A vizualitással összefüggő szavak harmadik csoportja a kereskedelmi élet fogalomkörére vonatkozó kölcsönelemekből áll. Kereskedelmi tevékenységen itt főleg az emberek mindennapi árubeszerző tevékenysége értendő. Ilyenként itt sem szakszókinccsel van dolgunk, hanem inkább olyan nyelvi elemekkel, amelyek nagyon elterjedtek, különösen a városon lakó romániai magyarok nyelvhasználatában. Ez a jelenség azzal magyarázható, hogy a vásárló nap mint nap az áruval együtt a nevével is kapcsolatba kerül (különösen az élelmiszer termékek esetében), hiszen a becsomagolt termék és a név, az üzleti árjelzés és a termékre utaló vizuális nyelvi jel rendszerint együtt jelenik meg, egy szemléleti egységet alkot. Ugyanezt a folyamatot erősíti az a tény, hogy más kereskedelmi egységekben is csak román nyelvűek a vizuális üzenetek (a vendéglőkben román nyelvű étlapot tesznek a vendég elé, a kocsmákban román nyelvű az italféleségek jegyzéke). A rendszerváltás után a városi élettér szinte minden zugát elárasztották a kereskedelmi reklámok. E jelenség nyelvhasználatra gyakorolt hatásának felmérésére is szükség lenne szociolingvisztikai kutatásokra. Abból, ami az eddigi kölcsönszóanyag alapján rendelkezésükre áll, elég egyértelműen elkülönít-

hető ez a kölcsönszóréteg. A vizualitás jelenségének vizsgálatára korlátozva ennek a szókincsrétegnek a tanulmányozását, 42 ilyen természetű jövevényszót találtam. Elterjedtségükre vall az a tény, hogy nagy többségük a kereskedelmi, köznyelvi, népi, irodalmi nyelvváltozatokba sorolandó, és mindössze három közülük kimondottan tájszó az RK minősítése szerint.[28] **Kereskedelmi** nyelvváltozatból való 19 (45,2%): *cujkă bătrina* 'többéves szilvapálinka', *drozsgyija* 'seprőpálinka', *drozsgyoja* 'élesztő', *franzela* 'vekni', *halva* 'préselt napraforgóolajból készült édesség' *kábánosz* 'cserkészkolbász' (s)[29], *kárpáci* 'cigarettafajta neve', *konzerva* 'konzerv', *marosesti* 'cigarettanév', *nácionál* 'olcsó cigaretta neve', *polonéz* 'lengyelkolbász', *rahát* 'törökpuliszka', *snicel* 'bécsi szelet', *slibovica* 'pálinka', *sztiksz* 'sós pálcika alakú ropogós sütemény'[30], *szukk* 'üdítő', teszkovina 'seprőpálinka', *visináta* 'meggypálnka', **köznyelvi:** 13 (30,9%)[31]: *cáp (2)* 'egy pohár sör', *cujka* 'pálinka, szilvapálinka', *filtru* 'füstszűrő (a cigarettában)', *grătár* 'rostonsült', *hálba* 'korsó sör', *jaurt* ' joghurtfajta' (s)[32], *kompot* 'befőtt', *kosztica* 'sertésoldalas', *maszlina* 'olajbogyó', *miccs* 'roston sütött ételféleség', *parizel* 'párizsi', *szána* 'joghurt féle termék', *szifon* 'szódavíz', **népnyelvi:** 4 (9,5%): *antigripál* 'nátha elleni gyógyszer' (s)[33], *'antinevrálzsik* 'fájdalomcsillapító', *szanitár: szanitár szesz* 'orvosi szesz', *telemea* 'sós túró vagy sajt', **tájnyelvi:** 3 (7,1%): *bulyon* 'befőzött paradicsom', *cigára* 'cigaretta', *friptura* 'sült', **irodalmi:** 2 (4,7%): *bani* 'század lej értékű aprópénz', *lej* 'román pénzegység', **hivatalos:** 1 (2,3%): *lozimplik* 'borítékos sorsjegy'. A *kárpáci* (r. *Carpati)* és a *marosesti* (r. Mărăsesti) hangalakok egyértelműen bizonyítják a vizualitás hatását, mivel a románban alanyesetben csak írásban szerepel a szóvégi *-i* morféma, ejtésben *kárpác, mărăsest* hangsorok hallhatók, amint azt az RK-beli alakváltozatok is mutatják.

4. A három vizsgált szócsoportba összesen 248 kölcsönszót soroltam. Ez az adat nem mutatja pontosan az itt vizsgált területekre vonatkozólag a román nyelv jelenbeli hatásának valódi mértékét. Hiszen a szóanyag zöme a hatvanas és hetvenes évekbeli gyűjtésekből származik. De ha a felvázolt helyzetkép az aktualitás szempontjából nem is teljesen pontos, az arányok a kölcsönzés mértékét és a nyelvhasználati szituációt illetően megbízhatóak. Újabb kutatások valószínűleg azt derítenék ki, hogy az elemzett rétegekben még erősebb a román nyelvi hatás, amint azt a saját spontán megfigyeléseimből származó példák is mutatják. A 248 jövevényszó a teljes kölcsönszókincsnek 5,5%-a. Ez első látásra minimálisnak tünteti fel a vizualitás szerepét a szókölcsönzésben. De ha figyelembe vesszük a kölcsönelemek **szociális értékét**, **elterjedtségét**, akkor megváltozik ez az értelmezési keret. A teljes szókincs nagyobb része ugyanis tájszó, illetve hapax jellegű nyelvi elem. A 4435 kölcsönszóból mindössze 461 tekinthető igazán elterjedtnek az erdélyi magyarság nyelvében. (Ez a 461 lexéma magába foglalja az irodalmi, köznyelvi, hivatalos, kereskedelmi és népnyelvi elemeket.).[34] A vizua-

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

litással valamilyen vonatkozásban összefüggő 248 kölcsönszó közül mindössze 44 tekinthető kimondottan tájszónak. (Az aktualitást illetően ez az adat is felülvizsgálatra szorul, mert az RK megjelenése óta egyes tájszónak minősített kölcsönelemek népnyelvivé válhattak.) Tehát 204 a 248-ból beletartozik a legelterjedtebb román eredetű kölcsönszavak halmazába. Így a vizualitásnak feltételezhetően szerepe volt a legnagyobb szociális értékű kölcsönszavak 53,7%-ának meghonosodásában és elterjedésében.

A vizualitás szempontjából vizsgált szóanyag, amint a három részre való felosztásból látható, jól meghatározható módon kötődik bizonyos nyelvi réteghez, elég pontosan behatárolható kommunikációs helyzetekhez. A nemzetiségi társadalomban az intézményekkel való kapcsolat, az adminisztrációs ügyek intézése, munkahelyi kommunikáció, bevásárlás olyan aszimmetrikus kétnyelvűségi helyzetet teremt, amelyben a nemzeti kisebbségben élő egyén anyanyelvi kompetenciájában bizonyos regiszterek elszegényednek, háttérbe szorulnak. A kétnyelvű beszélő így „anyanyelvének valamely szűk nyelvi kódjába van bezárva, rendszerint csak valamely alárendelt változatát ismeri".[35] Ennek következményeként bizonyos fogalmakat nem tud anyanyelvén megnevezni. Ez a jelenség a nyelvhasználat társadalmi feltételeivel magyarázható, és nem annyira azzal, hogy a kétnyelvű kisebbségi egyén a mindennapi tevékenysége során olyan fogalmakkal találkozik, amelyeknek anyanyelvében nincs lexikalizált megfelelője. Ugyanis az itt vizsgált kölcsönszók többsége nem ilyen természetű. A három csoportban összesen 24 olyan jövevényszót találtam, amely nyelvi, kulturális, államigazgatási különbségek miatt kerülhetett át a romániai magyarok nyelvébe. Ez mindössze 10,2%-a a vizualitással összefüggő kölcsönelemek számának.[36]

Ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódik a hiánykölcsönzés kérdése, amely mind az előbbi, mind az utóbbi kölcsönszócsoporttal összefügg. Az aszimmetrikus kétnyelvűség kontextusában vizsgálva a kérdést, Péntek János hiánykölcsönzésnek tekinti azoknak a jövevényszavaknak az esetét, amelyek „nyelvi korlátozások okozta űröket hivatottak betölteni", és ide sorolja az államnyelv hivatalos rétegéből átkerült kölcsönelemeket is.[37] A nyelvi, kulturális különbségekből származó átvételek (eltérő mezőtagolás, kategorizálás, népszokások elemei stb.) funkcionális szempontból szintén hiánykölcsönzésnek tekinthetők. Ugyanazon folyamat két aspektusaként is értelmezhető ez a két megközelítés, hiszen mindkettőnek közös a motivációja: a beszélőnek nincs olyan lexikalizálódott anyanyelvi jele, amellyel kifejezheti a valóságnak azt a részletét, amelyre utalni kíván. (Csernicskó István ezt a jelenséget a „megnevezés kényszeré"-nek nevezi.[38]) Péntek János idézett tanulmányában megkülönbözteti a fentebb említett két fajta kölcsönzési jelenséget, de csak az elsőt, a nyelvi izolációval, az adminisztratív alárendeltséggel kapcsolatos kölcsönelemeket nevezi hiánykölcsönzésnek. Mivel ebből a nézőpontból mindkettő hiánykölcsönzésnek minősül, tekint-

sük a Péntek János által leírtat **adminisztratív hiánykölcsönzés**nek, mivel az izoláció, a nyelvi korlátozások adminisztratív, politikai döntések következményei (államhatár-módosítás, utazási lehetőségek, nyelvhasználati jogrendszer stb.). A nyelvi, kulturális különbségekből származó átvételt pedig nevezzük **kulturális hiánykölcsönzés**nek.

Amint a fentiekből látható, a vizualitás kérdése elsősorban az adminisztratív hiánykölcsönzéssel átkerült szavakkal függ össze, ami természetes is, hiszen a vizuális nyelvi jel hatásának mértéke a nyelvi környezet függvénye (egy vagy két hivatalos nyelv használata, egy- vagy kétnyelvű feliratok engedélyezése stb.).

A teljes szóanyag 45,65%-a olyan jövevényszavakból áll, amelyeket csak a moldvai csángó nyelvjárásokban jegyeztek le. Az itt értelmezett 248 kölcsönelemből mindössze 33 (13,4%) kizárólag moldvai gyűjtésből eredő. Ami a vizsgált lexémák erdélyi elterjedtsége mellett arra is utal, hogy a vizuális nyelvi hatás alapján nemigen következtethetünk arra, hogy egy regionálisan meghatározott nyelvközösség a kétnyelvűség és a nyelvvesztés folyamatában milyen szintig jutott el. De ez az értelmezés csak akkor hiteles, ha figyelembe vesszük azt, hogy a vizuális nyelvi hatás minden bizonnyal erősebb a városi környezetben, mint a falvakban, hiszen a városok mint közigazgatási, kereskedelmi egységek az írott információ gazdagságával jellemezhetők.[39]

Számos kutató számára kérdéses, hogy azok a nemzetközi szavak, amelyek kimutathatóan valamely környezeti nyelvből szüremlettek be, a nemzetközi vagy a kölcsönszó kategóriájába sorolandók. Nyelvi adataim között szerepelnek ilyen lexémák, ami implicit állásfoglalás amellett, hogy jövevényszavaknak tekinthetők, hogyha hangalak vagy jelentés szempontjából román hatást mutatnak. Mint ismert, a standard magyar nyelv inkább a latinhoz közelebb álló hangalakú nemzetközi szavakat kedveli. Tehát *dekrétum* és nem *dekrét, politechnikum* és nem *politechnika*, ahogy az az erdélyi regionális köznyelvben hallható. Úgy gondolom, itt sem vitatható a vizualitás bizonyos mértékű befolyásoló szerepe abban, hogy ha a kétnyelvű beszélő szókincsében esetleg mindkét alaki változat megtalálható, melyik fog nagyobb használati gyakoriságot mutatni. De éppen a vizualitásnak is köszönhetően az átlagos erdélyi magyar az ilyen jellegű lexémáknak csupán az egyik, a román közvetítésű változatát ismeri.

Ha a magyar nyelvben végbement önálló jelentésváltozás jelenségét vizsgálom ebben a jövevényszócsoportban, akkor szembetűnik az, hogy szinte egyáltalán nem érvényesül. Ugyanis az elemzett lexémák szinte kivétel nélkül megőrzik a román nyelvbeli jelentésüket. (A teljes szóanyag lexémáit véve alapul a magyar nyelvben bekövetkezett jelentésváltozás mértéke az eddigi felmérések szerint kb. 15%-os.) Az említett jelentéstapadás jelensége az egyedüli ilyen jellegű változás, de ez nem önálló magyar fejlemény, mivel már a köznyelvi románban megfigyelhető:

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

m. *ákcselerát* 'gyorsvonat ' < r. *accelerat* 'gyors, gyorsvonat' *(tren accelerat)*

m. *báza* 'terményátvevő központ' < r. *baza* 'központ, alap, terményátvevő központ' (*baza de recepție*)

m. *csentrála* 'telefonközpont' < r. *centrala* 'központ, telefonközpont' (*centrală telefonică*)

m. *rapid* 'sebesvonat' < r. *rapid* 'sebes, sebesvonat' (*tren rapid)*

m, *ásziguráre* 'az állami biztosítónak fizetett díj' < r.*asigurare* 'biztosítás, biztosítási díj' (*taxa de asigurare)*

Ha a jövevényszó magyar nyelvbeli jelentése megtalálható a román etimon szemantikai struktúrájában, ez még nem jelenti azt, hogy a két lexéma a jelentés vonatkozásában egyenértékű. Az etimon jelentése a románban rendszerint sokkal élőbb, gazdagabb, nem annyira a kommunikációs helyzethez kötött, amint azt az alábbi példák szemléltetik:

m. *komplektál* 'űrlapot, kérdőívet kitölt' < r. a *completa* 'kitölt, kiegészít'

m. *ázsutor* 'segély, támogatás' < r. *ajutor* 'segítség, segély, támogatás'

m. *ádzsent* 'adószedő' < r. *agent* 'ügynök, adószedő'

m. *autorizácija* 'iparengedély' < r. *autorizație* 'engedély, iparengedély, jogosítvány'

Tulajdonképpeni jelentésváltozás-tendenciát mindössze három jövevényszóban ismertem fel, és mindhárom esetben csupán a fogalomkör változását (szűkülését) észleltem, és nem pedig a jel–jelölt viszonyának az átrendeződését (például névátvitelt), ami a jelentésmódosulások sorában gyakran érvényesül a kölcsönszókincs egészében. Az ilyen jellegű jelentésszűkülés egyértelműen utal a jelnek a kommunikációs kontextusból való kiszakadására:

m. *autorizált* 'iparengedéllyel rendelkező kisiparos' < r. *autorizat* engedélyezett

m. *cujka* 'szilvapálinka' < r. *țuică* 'pálinka'

m. *gára* 'vasúti állomás' < r. *gara* 'állomás'

Ezek a jelentéstani észrevételek is azt igazolják, hogy a vizualitással összefüggő jövevényszócsoport meglehetősen jól kötődik bizonyos társadalmi, kommunikációs szituációkhoz: hivatalos ügyek intézése, kereskedelmi tevékenység, és általában a városi életforma azon sajátos nyelvi érintkezésen alapuló eseménysorozatai, amelyek valamilyen módon az írott nyelvi jellel kapcsolatosak.

Mivel ezek a kölcsönszavak a beszélő tudatában fokozottabb mértékben társulnak a vizuális környezethez, különösen alkalmasnak tűnnek a „couleur locale" felidézésére. Ezért a szépirodalomban (különösen a prózában) számos példát találunk arra, hogy erdélyi írók tudatosan ilyen nyelvi elemeket használnak műveikben az intenzívebb ábrázolás céljából. Expresszivitásukhoz ugyanakkor a sajátos román hangulat is társul. Asztalos István, Berde Mária, Horváth István, Nagy István, Sütő András írásaiban megfi-

gyelhetjük ebbe a kölcsönszórétegbe tartozó elemek ilyen rendeltetésű használatát.[40] Bakos Ferenc idézett tanulmányába szereplő példák csak kiegészítik az RK-ban bőségesen illusztrált szépirodalmi anyagot.[41]

A vizuálisan (is) érzékelhető jövevényszavak problémája összefügg a tükörfordítások és hibridszavak kérdésével. Mégpedig abban az értelemben, hogy a látható nyelvi jel mint erős kiegészítő inger elősegíti azt a folyamatot, amelynek során a második nyelvbeli név háttérbe szorítja az anyanyelvi megfelelőjét olyan módon, hogy az a kétnyelvű beszélő passzív szókincsébe kerül át. Amikor a jellemzett beszélőnek ilyen természetű fogalomra kell utalnia, olyan kommunikációs nehézsége támad, amelyet gyakran tükörfordítással vagy hibridszó használatával old meg. Így lesz a 'szolgálati idő' *régiség* (r. *vechime* 'régiség, szolgálati idő'.), a 'bead, befizet' *letesz* (r. *a depune* 'ua'.), a 'telekkönyvez' *intabulárét csinál* (r.*a face intabulare* 'ua'.) és a 'háborúbeli frontharcos' *háborús veterán* (r. *veteran de război* 'ua'.) az erdélyi nyelvhasználatban.[42] Bár a tükörfordítások vizsgálata háttérbe szorult a román–magyar nyelvi interferencia kutatásában, amint arra Zsemlyei János utal az említett tanulmányában, a rendelkezésünkre álló források alapján elmondható, hogy ezeknek jelentős hányada a hivatalos, írott nyelvből való.[43] Hiszen a kisebbségi nyelvhasználatot jelentős mértékben befolyásolja az állandó fordításkényszer-helyzet. Találóan jellemzi a nemzetiségi életnek ezt a vonatkozását Hubik István, amikor a hatósági hivatalos közleményekre, tájékoztatásokra, hirdetésekre, figyelmeztető táblákra és más írásos kommunikációs eszközökre utalva ezt írja: „Csupa olyasmi, aminek nagy hányada a csehszlovákiai magyarok ezreinek, tízezreinek akarva nem akarva el kell olvasniuk, mert része az életüknek. Itt nincs szerepe a tetszésnek vagy nemtetszésnek."[44]

Mindezek alapján elmondható, hogy a vizuális nyelvi hatás ma már nem mellőzhető szempont a nyelvi interferencia vizsgálatában, annál is inkább, mert jelentős szerepe van a legelterjedtebb kölcsönelemek meghonosodásában. Másrészt az ilyen tárgyú elemzés, kisebbségi nyelvhasználat társadalmi kontextusáról, a nemzetiségi jogokról is hiteles képet adhat.

JEGYZETEK

1. Bíró 1984, 187.
2. Külön kutatás tárgya lehetne az, hogy valamely tárgy vizuális képe (külalakja, mérete stb.) hogyan hat a tárgyat jelölő lexéma névátvitelen alapuló jelentésváltozásaira.
3. FeudRomKsz.
4. Márton–Péntek–Vöő, 1977.
5. Bakos, 1982, 1984, Zsemlyei 1979, 1995, Kelemen, 1963.
6. A saját gyűjtésből származó elemeket a felsorolásban (s) jellel különböztetem meg.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

7. Egyik ismerősömet megkérdeztem, hogy miért nevezi a sós pálcika aprósüteményt *stiksz*-nek. Azt válaszolta, hogy azért, mert ez a neve, hiszen rá van írva (mármint a csomagolópapírra). A *sztiksz* angol eredetű román közvetítésű kölcsönszó az erdélyi magyarok nyelvében.
8. Andric 1995, Bogner, 1943, Csernicskó 1995, Katona 1995, Mikes–Junger 1995.
9. A két világháború közötti délvidéki magyarok kisebbségi nyelvhasználatát vizsgálva állítja Bogner, hogy a szerb hivatali *terminus technicus*-okat minden társadalmi réteg átvette Bogner 1942, 11–12.
10. m. *decsizió* 'végzés, döntés' < r. *decizie* 'határozat, végzés, döntés'
11. Blédy 1942, 133., Zsemlyei 1995, 246.
12. Zsemlyei 1995, 250.
13. Zsemlyei 1979, 36.
14. r. a *rambursa* 'visszafizet, adóságot törleszt' (DLRC) > m. *rambursál* 'visszatérít pénzt (a biztosító)'
15. Az RK-ban 160 lexéma tartozik a hivatalosnak minősített nyelvi rétegbe. Ebből vizualitást vizsgáló listámra némi mérlegelés után 120 kölcsönszó került. A különbség annak köszönhető, hogy nem minden ilyen természetű kifejezés esetében beszélhetünk a vizualitás hatásáról a belemagyarázás veszélye nélkül.
16. Mikes–Junger 1995, 31.
17. m. *ádzsencia* '(vasúti) jegyiroda' < r. *agenția* 'ügynökség, iroda, képviselet, kirendeltség', *agenția de bilete* 'ua.'
18. Zsemlyei 1979, 32.
19. Bakos 1984, 235., Csűry 1935, 255.: a *cserkul* román etimonja: *Cercul Militar de Recrutare* 'ua'.
20. Gyakran fordul elő gyárnevek összetételében (Fabrica de Conserve, Fabrica de Încălțăminte), és így számos ilyen jellegű épületen, illetve a gyár által forgalmazott terméken olvasható.
21. A román etimon *(internat)* jelentése ugyanaz.
22. Újabban hallható kölcsönszó. Nem szerepel az RK-ban.
23. Bakos 1984, 238. A rendszerváltás óta újra elterjedt 'megyei főnökség' jelentésben.
24. m. *telezsurnál* 'televíziós híradó' < r. *telejurnal* 'ua.'
25. m. *telezsurnál* 'televíziós híradó' < r. telejurnal 'ua'. m. *szeriál (film)* 'sorozatfilm' < r. *serial* 'sorozat', *film serial* 'ua.' (Zsemlyei 1995, 249)
26. A forrás (Zsemlyei 1979, 32) nem tünteti fel a román etimont, és az RK-ban sem szerepel. A román szótárakban sem található. Valószínűleg a *Magazin agricol de semințe* 'magvakat árusító üzlet' nevéből származó mozaikszó.
27. RK: az *oráka* címszónál
28. Ez az arány még szembetűnőbb, ha figyelembe vesszük azt, hogy a tanulmányozott szókincs 79,8% tájszó.

29. m. *kábánosz* 'cserkészkolbász' < r. *cabanos* 'ua' (DRM)
30. m. *sztiksz* 'sós pálcika alakú sütemény' < r. *stics* 'ua' (az angol többesszámú *stics* -ből)
31. Köznyelven itt az erdélyi regionális köznyelv értendő.
32. m. *jaurt* 'joghurtfajta' < r. *iaurt* 'ua'.
33. m. *antigripál* 'nátha elleni gyógyszer' < r. *antigripal* 'ua.'
34. Ezekbe a nyelvi rétegekbe tartozó és itt vizsgált kölcsönelemek legtöbbjéről az RK szerzői megjegyzik, hogy „nagyon elterjedt a romániai magyarság nyelvében".
35. Péntek 1994.
36. **Hivatalos** nyelvi regiszterből 4 került át: *autopunyera, gyeszkoncsentrál, koncsentrál, pontál,* a **feliratok** fogalomköréből 10: *agroszem, árlusz, dák, hálta, komplekszs, komkár, oráka, pronoekszpresz, pronoszport, szemete,* **kereskedelmi** életből való 11: *bani, halva, kárpáci, lej, marosesti, miccs, nácionál, telemea, jaurt, szána, vermut.*
37. Péntek 1996, 113.
38. Csernicskó 1995, 13.
39. Szükség lenne a városi nyelvhasználatot az interferencia szempontjából vizsgáló szociolingvisztikai felmérésekre is. Ezek alapján még pontosabb képet kaphatnánk a tanulmányozott jelenségről.
40. Bakos 1984, 236–38, Bartha 1965.
41. Bakos felhívja a figyelmet arra, hogy a jövevényszó szépirodalmi nyelvben való előfordulása a meghonosodás mértékének megítélésében fontos kritérium, különösen akkor, ha több műben, több író nyelvhasználatában kimutatható (Bakos 1984, 236.)
42. Zsemlyei 1995, 250.

1. A szlovákiai magyar köznyelv vizsgálatából is ez derül ki. Jakab István két kötetében egy-egy fejezetet szentel a szlovák–magyar nyelvi érintkezésben megnyilvánuló tükörfordítás jelenségének (Jakab 1980, 43–111., 1995, 10–46.). Példáinak többsége a hivatalos nyelvi változatból és különböző írott forrásokból ered. Íme néhány ezek közül: *ünnepi akadémia* 'díszünnepély', *fizet* 'érvényben, hatályban van', *összüzemi pártbizottság* 'üzemi pártbizottság', *érdekkör* 'szakkör', *tanító* 'pedagógus', *üzemi őrség* 'rendészet', *vizsga* 'vizsgálat', *pohár* 'befőttesüveg', *emberközi kapcsolat* 'emberi kapcsolat'.

44. Hubik István 1987, 30–31. Hasonlóképpen vélekedik a kérdésről Papp György a vajdasági magyar nyelvhasználat kapcsán: „A 90%-ban fordításos tankönyvek, hivatalos közlönyök, szakfolyóiratok, a fordítás rejtett formáit képviselő publicisztika olyan kommunikáiós közeget tükröznek magyarul, amelyek önmagukban nem léteznek, nyelvileg szellemképek tehát. Fordítónak, újságírónak kell megalkotnia másodlagosan, az anyaországi minták nagyon áttételes felhasználásával azt, ami

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

nem létezik elsődlegesen, a köznyelvi, közéleti, szakmai nyelvet." (Papp 1992, 100–101.)

Irodalom

ANDRIC Edit
1995 A szerb nyelvnek a vajdasági magyar nyelvre gyakorolt hatása. In: Kassai Ilona (szerk.): Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat. Bp. 235–43.
BAKOS Ferenc
1982 A magyar szókészlet román elemeinek története. Bp.
1984 Román jövevényszavaink legújabb rétegéhez. In: Nagy Béla (szerk.): Magyar–román filológiai tanulmányok. ELTE Román Filológia Tanszék. Bp.
BARTHA János
1965 A román nyelvi elemek stilsztikai szerepe Asztalos István írói nyelvében. NyIrK IX. 289–92.
BÍRÓ Zoltán
1984 Beszéd és környezet. Buk.
BLÉDY Géza
1942 Influența limbii române asupra limbii maghiare. Sibiu.
BOGNER József
1943 A szerb uralomnak a délvidéki magyarok nyelvére tett hatása. Szabadka.
CSERNICSKÓ István
1995 A kárpátaljai magyarság és a kétnyelvűség. In: Kassai Ilona (szerk.): Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat. Bp. 129–45.
DLRC: Dicționarul limbii române literare contemporane. București, 1957.
DRM: Dicționar român–maghiar. București, 1964.
FeudRomKsz: A magyar nyelv feudalizmuskori román kölcsönszavai. Kézirat. Főszerkesztő: Szabó T. Attila. Munkatársak: B. Gergely Piroska, Kosa Ferenc, Szabó Zoltán, Vámszer Márta, Zsemlyei János.
HUBIK István
1987 A csehszlovákiai magyar fordítás általános problémái. In: Zalabai Zsigmond (szerk.): A hűség nyelve. Csehszlovákiai magyar írók az anyanyelvről. 239–40.
JAKAB István
1980 Nyelvünkről – nyelvünkért. Bratislava.
JAKAB István
1995 Értsünk szót egymással! Pozsony.
KATONA Edit
1995 Interferencia–jelenségek mérése a vajdasági magyar nyelvhasználatban. In: Kassai Ilona (szerk.): Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat. Bp. 225–34.

KELEMEN Béla
1963 Társadalomfejlődés és nyelv. NyIrK VI. 253–71.
MÁRTON Gyula – PÉNTEK János – VÖŐ István
1977 A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai. Buk.
MIKES Melánia – JUNGER Ferenc
1995 A szerbhorvát–magyar kétnyelvűséget érintő szociolingvisztikai kutatások a Vajdaságban. In: Kassai Ilona (szerk.): Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat. Bp. 27–36.
PAPP György
1992 A vajdasági magyar hivatalos és közéleti nyelvhasználat a nyelvtörvény után. In: Győri–Nagy Sándor – Kelemen Janka (szerk.): Kétnyelvűség a Kárpát-medencében II. Bp. 96–102.
PAPP György
1995 Beszédhelyzeti kötődésű kölcsönszavak és közlési interferenciák a jugoszláviai magyarság nyelvében. In: Kassai Ilona (szerk.): Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat. Bp. 217–24.
PÉNTEK János
1994 Az anyanyelv ökológiája Erdélyben. Kétnyelvűség 1994/1. 8–16.
PÉNTEK János
1996 A magyar–román interetnikus kapcsolatok néhány nyelvi vonatkozása. In: Katona Judit – Viga Gyula (szerk.): Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei. Miskolc. 113–20.
ZSEMLYEI János
1979 A Kis–Szamos vidéki magyar tájszólás román kölcsönszavai. Buk.
ZSEMLYEI János
1995 Román tükörszavak, tükörkifejezések és hibridszavak a romániai magyarság nyelvhasználatában. In: Kassai Ilona (szerk.): Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat. Bp. 245–52.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Csobán Endre Attila

EGY HATÁRMŰFAJON BELÜLI HATÁRESETRŐL

Egy írásos folklórkutatás módszertana és tanulságai

Mint azt címe is jelzi, a dolgozat egy eddig egyáltalán nem, vagy csak kevéssé vizsgált jelenséget tesz tüzetesebb elemzés tárgyává. Legfőbb kiindulópontja az adatközlő írásos feljegyzéseinek vizsgálata, amely feljegyzések – mint később látni fogjuk – szerves egységet alkotnak az adatközlő címke-, képes folyóirat- és képeslapgyűjteményével. A dolgozat azt is szemlélteti, hogy az ilyen és ehhez hasonló népi feljegyzések és gyűjtemények elemzése milyen részeredményekkel szolgál a paraszti egyéniségkutatásban.

A KUTATÁS HELYSZÍNE, AZ ADATKÖZLŐ RÖVID BEMUTATÁSA

Kutatásom 1993 szeptemberében zajlott le Érsemlyénben (Bihar m.), az adatközlő lakhelyén. *Cs. T.*[1] 1930-ban született Érsemlyénben. Hat elemi osztályt végzett. Nem ment férjhez. Tanyán nevelkedett, a falutól nem messze ugyan, de a faluval mégsem tartotta a kapcsolatot folyamatosan, különösen idősebb korában. Nyilván jelentős szerepe volt a tanyai környezetnek, a faluközösségtől való viszonylagos elszigeteltségnek, kívülállóságnak abban, hogy jelleme befeléfordulóvá, zárkózottá, az átlagosnál csendesebbé vált. Nemkülönben jelentős szerep tulajdonítható erre nézve a katolikus vallási nevelésnek, amit gyermekéveiben kapott; továbbá a már említett ténynek, hogy nem ment férjhez (bár itt az ok-okozati sorrend vitatható). Fiatalabb korában is gyenge testfelépítésű, nehéz testi munkára nem fogható, beteges alkatként tartotta számon a család; idősebb korára ezek a hajlamok még inkább kihangsúlyozódtak. Állandó gyengélkedése, betegségre való hajlama miatt templomba kb. két évtizede nem jár, de a vallás ma is sokat jelent számára, tartja a kapcsolatot az egyházzal, magányos, belső hitéletet él (imádkozik, a szentségekhez rendszeresen járul). 1971-től édesanyjával egy háztartásban, 1977-től kettesben (szomszédok nélkül) éltek a tanyán, 1988 őszétől magányosan él ugyanott. 1968-ban a tanyára rádiókészülék került. Ettől kezdve fokozatosan a rádióhallgatás vált egyik legfontosabb elfoglaltságává, legfontosabb „kulturális tevékenységévé" a korábbi olvasással szemben. (Látása erősen romlani kezdett ezekben az években.) Így a rádió vált számára elsődleges információforrássá, a szélesebb értelemben vett külvilággal való kapcsolattartás eszközévé/közegévé.

A rendszeres rádióhallgatás adott alkalmat „műsorfüzetek" nyitására, amelyekben aztán a különböző rádióműsorok kezdési időpontjainak feljegyzésein kívül jóval nagyobb szerephez jutott, mennyiségileg is többre rúgott az egyéb természetű följegyzések száma. Feljegyzett információinak, feljegyzéseinek fő forrásai/ösztönzői a rádión kívül a család eseménytörténete, a falu eseménytörténete, folyóiratok, újságok, könyvek, saját életének eseményei stb.

A KUTATÁS ÉS MÓDSZERTANA

A kutatást előnyös alapállásból kezdhettem, hiszen az adatközlővel rokoni kapcsolatban állván, mind személyiségéről, mind feljegyzéseiről, gyűjteményeiről rendelkeztem már előzetes ismeretekkel. A kutatás többrendbeli beszélgetés, illetve jegyzetelés formájában zajlott le. Amíg az adatközlő megszokott napi teendőit végezte, én feljegyzéseit olvastam át figyelmesen, majd szelektíven ki is jegyzeteltem. A jegyzetelésnél igyekeztem megtartani az eredeti, teljes korpuszon belüli tematikai, szövegterjedelmi stb. arányokat. Szükségesnek tartottam az anyag bizonyos mértékű tematikus csoportosítását, habár az eredeti korpuszon semmiféle nagyobb mérvű (3–4 egymás után lejegyzett szövegegységnél nagyobb kiterjedésű) rendszerezést nem lehet fölfedezni. Szövegegységnek tekintettem egyfelől az egyetlen szövegnek tekinthető egysoros, ill. néhány soros bejegyzéseket (szemantikai szempontból), másfelől az ugyanazon időpontban elejétől végig lejegyzett, ill. bizonyos folyamatossággal egy időintervallumon belül vezetett listákat, listaszerű alakulatokat (pragmatikai szempontból).

Jegyzeteléskor tehát a következő szempontok szerint próbáltam csoportosítani az egyébként (mind tematikai, mind kronológiai szempontból) teljesen heterogén anyagot: A. *Család, rokonok, ismerősök;* B. *Politika, történelem;* C. *Vallás;* D. *Irodalom, színház, zene;* E. *Rádió;* F. *Időjárás, gazdaság, házimunka;* G. *Dalok, versek, emlékek;* H. *Kuriozitások, egyebek.* Természetes, hogy ez a besorolás is – mint minden hasonló természetű csoportosítás – bizonyos mértékig önkényes. Nem is beszélve arról, hogy jelentős mértékben változtat az eredeti szövegkorpusz aspektusán. Ugyanazon jelentéseket, ugyanazon szövegegységeket különféleképpen társítva egymáshoz sokszor nemcsak árnyalatokban, de lényegesen különböző szövegegészhez jutunk: ez a tanulság már rég megszületett a textológiában, ill. a generatív grammatikában, mégis a felfedezés erejével hatott rám, amikor a jegyzetelés – és ezzel együtt a rendszerezés – feladatához hozzáláttam. Természetesen alapvető kérdésként merül itt fel az, hogy lévén szó különböző alkalmakkor keletkezett, szorosan össze nem függő, egyenként kisméretű feljegyzésekről, szabad-e célul tűznünk ebben a kutatásban az egyes szövegegységek közötti esetleges összefüggések feltárását. Előzetesen is leszögezhetjük, hogy súlyos módszertani hiba volna mind az, hogy ezeket a szöveg-

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

egységeket csak egymástól elszigetelten tekintsük, nem véve figyelembe semmiféle kontextuális függést, mind az, hogy kész tényekként könyveljünk el olyan kontextuális jelentéseket, amelyeket a mi (önkényes) csoportosításunk eredményezett, és amelyek létrehozása nemcsak hogy nem állt szándékában a feljegyzéseket készítő adatközlőnek, de ilyen kontextualitás még latens módon, az ő kognitív térképén bejelölhetően sem létezik. (Tehát az általunk kihámozott jelentés még potenciálisan sem igazolható az adatközlő bevonásával). Szinte megoldhatatlan helyzeteket előlegez meg ez a módszertani probléma. Mindezeket figyelembe véve, a vizsgálat során arra törekedtem, hogy a kontextuális jelentések meglétét az adatközlő segítségével ellenőrizzem (nem közvetlen rákérdezéssel, inkább a kérdéses két vagy több szövegegység felidézésével és arra való rákérdezéssel, hogy vajon miért kerültek azok egymáshoz (papíron vagy időben) közeli feljegyzésre. A fentebb említett csoportosítási szempontok sorrendje mind az egyes témáknak az adatközlő számára való fontossága szempontjából, mind a szövegkorpuszon belüli mennyiségi részarányok szempontjából irreleváns, önkényesen megválasztott (amint azt a mellékelt anyag is mutatja). A kérdéseimre kapott válaszokat (amely kérdések többsége valamilyen konkrét szöveghez, illetve a gyűjtemények részét képező tárgyhoz kapcsolódott) kazettán nem rögzítettem, így a szó szerinti lejegyzés a beszélgetés anyagát illetően kevés. A feljegyzések jegyzetelését az eredeti szöveghez betűhíven, az eredeti tördelést megtartva végeztem.

Előzetes tájékozottságom az adatközlővel, a kutatás tárgyával kapcsolatban lehetővé tette egy vázlatos kérdőív előzetes összeállítását. Bevezetőül ezt közlöm:

– Mikoriak az első feljegyzések?
– Mivel és mire jegyzetelt/jegyzetel?
– Címkéken, képes folyóiratokon kívül még mit gyűjt?
– Honnan merítette a feljegyzések anyagát?
– Milyen gyakorisággal, rendszerességgel hallgat rádiót? Milyen műsorokat? (Kedvenc műsorai, műsorfajtái)
  – a nagyvilág híreit mindig meghallgatja? Mi érdekli leginkább a hírműsorokból? (politikai, gazdasági, bűnügyi stb.)
  – értékítéletei egyes „előadásokkal" kapcsolatban (ha „jó", miért jó, ha „rossz", miért rossz?)
  – miért „jók" az operettek, a „magyar nóták"?
  – miket tartott érdemesnek följegyezni a rádióban hallottakból?
– Mit és mennyit olvasott?
  – milyen a „jó könyv" és a „rossz könyv"? Miért jó? Miért rossz?
  – mitől „jó" egy folyóirat, egy lap?
  – milyen a „jó" kép, rajz, illusztráció?
  – még most is olvas? Mit és mennyit?

– Miért gyűjtötte össze a képeslapokat, üdvözlőlapokat? (Csak emlékfunkciójuk vagy „szép" voltuk miatt is rakta őket félre?)
– A gazdasággal, házimunkával, időjárással kapcsolatos feljegyzéseknek volt-e, van-e gyakorlati szerepe, vagy csak krónikaszerűen örökítette meg ezeket is?
– Hogyan indokolja maga és a mások számára: miért kell megörökíteni a család életével kapcsolatos eseményeket? Hát a falu eseménytörténetének egyes mozzanatait?
– Hogyan tekintette át, hogyan rendszerezte jegyzeteit? (Fontosnak tartotta ezt?)
– Ha valamit arra érdemesnek tart, mindig fel is jegyzi? (Mennyire következetesen jegyzetel?)
– Szokta elővenni jegyzeteit azért, hogy újraolvassa, újra átnézze?
– Miért tartotta érdemesnek elrakni az egyes címkéket, könnyűipari (élelmiszeripar, konfekcióipar) csomagolóanyagokat? (Önmagukért, csak a tanyán levő papírhiány miatt, is-is?)
– A gyűjtemények forrásai (honnan, hogyan szerezte be, hogyan állt össze mai állapotában?)
– Vesztett-e el feljegyzéseiből, gyűjteményeiből? Ha igen, hogyan viszonyult ehhez?
– Körülbelül hányan és kik tudnak ezekről a feljegyzésekről, gyűjteményekről? Hogyan értékelik azokat?
– Hogyan okolná meg (saját maga számára hogyan indokolta meg), miért, milyen meggondolásból készítette a jegyzeteket? És a gyűjteményeket?

Ez a kérdésszerkezet, mint látható, nem annyira egy szigorú elméleti-módszertani rendszerezést, mint inkább egy konkrét beszélgetés fonalát igyekszik követni. Ezért úgyszólván mondanom sem kell, hogy ez a kérdésszerkezet a kutatás folyamán, a beszélgetés menetében bővült, elágazott eredetileg nem feltételezett irányokba.

Elemzés. Műfaji és jelentéstani-szemiotikai problémák

Mint ezidáig is látható volt, a feljegyzéseket és gyűjteményeket mindig egyszerre, egymás mellett emlegettük. Nem véletlen és nem indokolatlan ez az eljárás, hiszen a feljegyzéseket és gyűjteményeket lehetetlen mereven elhatárolni egymástól. A legkülönfélébb címkék, tasakok, csomagolóanyagok „hátsó", fehér oldalán, illetve szegélyein is találunk ugyanis feljegyzéseket (a feljegyzéseknek mintegy a fele így készült); ezek a címkék stb. aztán bekerültek a „műsorfüzetek" (részben előzetesen teleírt iskolásfüzetek, amelyeket egyik testvérének gyerekeitől kapott) lapjai közé, többé-kevésbé szerves egységet alkotva azokkal. Ez a „szerves egység" természetesen nem jelenti azt, hogy ezek a címkék ne lennének bármikor kiemelhetőek arról a helyről,

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

ahol pillanatnyilag vannak, és mondjuk áthelyezhetők egy másik füzetbe. Ez azonban nyomban érthetővé válik, ha emlékeztetünk a szövegkorpusz heterogenitására, teljesen véletlenszerű kontaminálódására (a rögzített, befűzött füzetlapokon is lehetséges, hogy a legfrissebb információk néhány öt évvel, néhány tizenöt évvel és néhány húsz évvel ezelőtt odajegyzett információ mellé/alá/fölé kerüljenek). Talán ezzel a megfogalmazással is élhetnénk: ennek a szövegkorpusznak a lényegéhez tartozik a nagyfokú heterogenitáson kívül egy nagyfokú mobilitás, mobilizálhatóság is – ami anélkül is megvalósítható, hogy az adatközlő által sajátkezűleg lejegyzett szövegegységeket átmásolnánk. A képeslapgyűjtemény borítékjain, egyes képeslapok szélein szintén találunk feljegyzéseket. A folyóiratok, újságok pedig a feljegyzések forrásai közé sorolódnak. Így interferálódnak tehát a feljegyzések és a különböző gyűjtemények. Az interferenciákat még tovább is sorolhatjuk, ha elmondjuk, hogy az adatközlő folyóirat-címlapokból, postai képeslapokból ún. „montázsokat" is készített a házban található, régebben fényképeket, illetve az édesapja mesterlevelét tartalmazó nagyobb méretű képkeretekbe, valamint keret nélkül, poszterszerűen is. Egyes mutatósabb élelmiszeripari, könnyűipari címkék az ajtókra, szekrényajtóra, falra is felkerültek. Ezek a kifüggesztett montázsok, címkék szintén nem állandó elrendeződést mutatnak; időnként átrendezi, újakkal gazdagítja, illetőleg szelektálja őket az adatközlő. És a dobozolt gyűjtemény–feljegyzések–fali dekoráció átmenetekkel még mindig nem írtuk le teljes egészében ezt a sokféle átmenetben és összefüggésben gazdag alakulatot: ha jobban szétnézünk a szobában, észrevesszük, hogy a szekrény tetején, a virágállványokon és még néhány helyen élelmiszeripari dobozok, üvegek (instant kakaópor stb.) találhatók, észrevehetően dekorációs szándékkal elhelyezve. Ragasztó nem lévén a tanyán, a szükséges rögzítéseket általában tűvel-cérnával oldotta meg az adatközlő – mind a „műsorfüzetek" fedelének beborításánál, mind a „montázsoknál". A borítókat mintás papírokból (falvédőpapír, csokoládés, makarónis stb. csomagolóanyagok) vagy később telerajzolt fehér csomagolópapírból készítette. Rajzoláson indigóval történő másolást kell értenünk; ugyanazzal a technikával készültek ezek a rajzok, mint az öccsei által készített emlékfüzetek illusztrációinak zöme (indigóval, színes ceruzával színezve). Szembetűnő különbség van a színezésben: amazok színezése mértéktartóbb, harmonikusabb; itt egészen rikító, diszharmonikus színkombinációkkal is találkozunk.

Visszatérve a feljegyzések „mobilizálható" jellegére, meg kell még jegyeznünk, hogy ez a szövegkorpusz nemcsak gyarapodik, de állandóan mobilizálódik is. Mind az adatközlő, mind testvérének gyerekei is a mozgatható címkéket, tasakokat nézegetés, olvasgatás közben gyakran átcsoportosítják, általában szándéktalanul, spontán módon. Az adatközlő tehát maga sem tartja lényegesnek egy adott elrendezés, sorrend megőrzését. Leggyakoribb írószerszáma a – majd minden parasztgazdaságban megtalálható –

tintaceruza (ezt nemegyszer nyálazta is, úgy jegyzetelt, *„hogy jobban látszodjon"*), grafitceruza, nagyon ritkán golyóstoll. Az első feljegyzések 1968-ban készültek. Feljegyzéseit ekkor még önmagához következetesen készítette az adatközlő, azaz nagyjából mindent följegyzett, amit arra érdemesnek tartott. Ez a következetesség később (a hetvenes évek derekától) megbomlott: romló látása következtében feljegyzései egyre gyérültek, hosszabb feljegyzések (listaszerű szövegegységek – l. táncdalénekesek listája, a Szabó család szereposztása stb.) készítésére egyre ritkábban vállalkozott. Híreket rögzítő feljegyzései is egyre szűkszavúbbakká váltak az évek során. Ez a fokozott rövidség néha frappánsságot eredményezett (pl. *„december 25-én végezték ki a két veszett kutyát – 1989. év"*), de gyakoribb eset, amikor az illető feljegyzés annyira töredékes, hogy hírértéke már csak az ő számára van – ideig-óráig, mert aztán ő is elfelejti (az esztergomi bazilika 1993 nyarán történt felgyújtása nyomán mindössze ennyi került be az egyik füzetbe: *„Esztergom/Bazilika"*). Nyilván kettős motivációjú degradációs folyamattal állunk itt szemben, hiszen saját bevallása szerint jegyzetei nagy részét főleg azért készítette, hogy üres óráiban fellapozgathassa, újra meg újra átnézhesse őket – részint az információk felidézése végett, részint unalomból. Amilyen mértékben romlott látása, úgy romlott kézírása is. A hatvanas-hetvenes évek fordulóján készült jegyzetek kézírása kiegyensúlyozott, nem túl lendületes, de kiforrott írás; az 1990-ből való kézírás már kiegyensúlyozatlan, döcögős, türelmetlenebb, igénytelenebb vonalvezetésről tanúskodik.

A feljegyzések ortográfiája ritka kivételektől eltekintve következetesnek mondható; nagyrészt az 1940-es évek helyesírási gyakorlatához igazodik. (1938–44 között járt iskolába az adatközlő). A népi emlékverskultúra máig továbbélő elemei közé sorolható a *dall* (dallos) írásforma, illetve egyes keresztnevek régies, hagyományos vagy becézett, familiáris írásmódja *(Ferencz, Irénke, Zoli)*. Érdemes szólnunk a nagy kezdőbetűs főnevekről is, noha ezek száma nem túl nagy. A hónapok neveit, a hét napjait következetesen nagybetűvel írja *(Január, Vasárnap, Kedden)*; az egyházi ünnepek neveivel már nem következetes *(Urnapja, de vizkereszt)*. Rendezvények, intézmények, tisztségek nevei néha nagybetűvel íródnak *(Olimpia, Kőolajfinomító, Szenátor)*. Alárendelt tagmondatok is kezdődhetnek nagybetűvel: *„1917. (...) jelent meg a Szűzanya (...) / Egy kis hegyi faluba..."* Kimondottan érzelmi-emotív okból íródhattak nagybetűvel a szülőket, közeli rokonokat jelölő rokonsági terminusok: *Anyuka, Apuka, Keresztapám*. Népetimológiás névalakokkal, kiejtés szerinti lejegyzésekkel szintén találkozunk *(Hárfagon, Nyűjork)*.

Az előbbiek folyamán már szót ejtettünk a feljegyzések műfaji besorolhatóságának nehézségeiről, ezek közül inkább a feljegyzések materiális kivitelezését, valamint heterogén, rendszerezés nélküli elrendeződését/megjelenését emelve ki. Ugyanebben az összefüggésben kell hangsúlyoznunk a

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

feljegyzések meglepően változatos tematikáját: a falubeli pap és a rokonok, budapesti színművészek elhalálozásától kezdve a rózsaültetésen keresztül Mátyás királyig, űrhajóig és lézersugárig – oly széles tematika ez, ami az eddig vizsgált paraszti írásbeliség műfajaiba való besorolást eleve képtelen vállalkozássá teszi. Megoldhatnánk a kérdést „salamoni módon" úgy, hogy azt mondjuk: több, lényegében különböző feljegyzés-sor keveredik itt ugyanazon egy materiális közegben (hordozóanyagon), de ez a – nyilván az adatközlő hanyagságából eredő – összekevertség még nem ok arra, hogy mi ezeket a különböző feljegyzés-sorokat ne határoljuk el egymástól. Ez így rendjén is volna, ha nem vennénk figyelembe azokat a nagyon is szembetűnő szempontokat, amelyek ezt a szövegkorpuszt, úgy ahogy van, egységgé szervezik. Figyelmesebb szemügyrevétel után joggal állíthatjuk ugyanis, hogy a különböző tematikájú részek nem választhatók külön már csak azért sem, mert az így nyert kisebb korpuszok szintén nem vezetnének a műfaji kérdés megoldásához, lévén, hogy ezek talán még több „műfaji rendellenességet" mutatnának, mint az egész együtt. Tekintsük példaként az időjárással, gazdasággal, házimunkával kapcsolatos részt. Az olvasó szinte első pillantásra láthatja, hogy nem a szó hagyományos értelmében vehető „gazdasági naplóval" állunk itt szemben; nemcsak azért, mert az időrendi sorrendet nem tartja be – sokkal inkább azért, mert a feljegyzések 90%-a nem gyakorlati céllal készült, ami pedig a gazdasági naplónak elsődleges kritériuma.[2] Az ezen címszó alá sorolható feljegyzések sem születtek más indíttatásból, mint pl. a dalok, versek, emlékek, illetve a feljegyzések egésze: emlékek, megörökítésre méltónak ítélt dolgok halmazával találkozunk itt. A megörökítést nem mások, hanem (saját bevallása szerint is) önmaga számára végezte az adatközlő: egyrészt saját életének kisebb-nagyobb eseményeit próbálta meg rögzíteni (pl. „elszédültem a konyhában"), illetve azon eseményeket, amelyek többé-kevésbé befolyásolták az életét (ide vehető a családi krónika: születések, halálesetek, költözködések stb.; az időjárás szélsőséges megnyilvánulásai,[3] valamint a ház körül bekövetkezett apró-cseprő hétköznapi események, amelyek szintén tagolták valamiképpen az életidejét: faültetés, vásárlások, kotlóültetés stb.). Másrészt ezt a szűkös információtömböt megpróbálta dúsítani különböző közegeken keresztül érkező többletinformációkkal: ez az eljárás nyilván – az információigény kielégítésén túl – a világtól való elzártság érzésétől való szabadulást is hivatott szolgálni (egyébért, gondolom, nem is lehettek volna érdekesek számára az ilyen információk, mint *„október 15-én kezdődik a rendes fűtés Budapesten a lakóházakban."*). Az apró részletekre, különlegességekre, mellékárnyalatokra való koncentrálás igen hangsúlyos szerephez jut a feljegyzések legtöbbjében. A rokonság, a faluközösség eseménytörténetéből rendszerint a halálesetekre, születésekre figyel leginkább a „kollektív emlékezet":[4] ugyanezen információkat kell tehát kiszűrni a távolabbról érkező információáradatból is, hogy azt a környezetet, azt a világot, ahonnan ezek az információk

érkeznek, szintén „maradéktalanul" integrálhassuk kognitív térképünkbe, belülről, azaz ne pusztán kívülállóként szemlélhessük. A feljegyzés ténye/aktusa már önmagában is egyfajta intim kapcsolatot teremt meg a feljegyzett információval (implikálja azt, hogy a feljegyzett információ valamiért fontos számomra), közvetve az információ tárgyával is (l. pl. az egyes színészek neveinek becézett, familiáris írását, amely elterjedt az egész népi írásbeliségben). Továbbá a feljegyzések időtállósága konzerválja is ezt a kapcsolatot, a feljegyzések újrafellapozása, bármikori újraolvashatósága/szemlélhetősége révén. Ebben az esetben ezeket az aspektusokat fontosabbnak, előbbrevalónak ítélem a puszta emlékezetmeghosszabbítás intencionálásánál.

A feljegyzések készítésének célját tehát egyfelől a kognitív térkép (mint a világról birtokolt információs bázis) kiszélesítésében jelölhetnők meg, másrészt nem mellőzhető az egyes információkhoz való egyéni viszonyulás sem, ami megnyilvánul egyrészt az egyes információk rögzítésének módjában, „stílusában", másrészt (ritkábban) rövid reflexiók formájában. Ezek a reflexiók, megfogalmazások nem lépnek ugyan túl a közhelyek szintjén, mégis fontosak, mint olyan szövegelemek, amelyek jócskán túlmutatnak a puszta információrögzítés szándékán. Szólnunk kell továbbá az adatközlő esztétikumigényéről, esztétikumhoz való viszonyulásáról, ami a feljegyzések egy részében, illetve a gyűjteményekben körvonalazódik. A táncdalokkal, „magyar nótákkal", „előadásokkal" kapcsolatos egyes feljegyzések beszédesen tanúsítják, hogy az adatközlő a táncdalműfaj mely rétegét, az operettműfaj, a színműirodalom mely részét kedveli, tartja figyelemre méltónak. Hasonlóképpen tanúskodnak a feljegyzett könyvcímek az irodalommal kialakított kapcsolatáról; itt föltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy a szerzőket nem, csak a címeket rögzítette. Ezek a címek többségükben az 1920–1930–1940-es évek ponyvairodalmát vonultatják fel előttünk. Érdekes tényként regisztrálható, hogy a remekművek esetében a szerzők nevét is följegyezte az adatközlő. Hogy ez valóban az illető művek esztétikai minőségének tulajdonítható-e, arra a beszélgetések folyamán nem derült fény. Kiderült viszont, hogy a folyóiratokból, képeslapokból (Lányok, Asszonyok [a Szovjetszkaja Zsenscsina magyar fordítása], Dolgozó Nő, Új Élet, Jóbarát, Napsugár és kisebb számban egyéb lapok) a családdal, családi élettel kapcsolatos folytatásosokat szerette böngészgetni, amíg látott olvasni. Hiába próbáltam kérni, konkrét szüzséket már nem tudott felidézni (vagy túl fárasztónak tartotta a hosszadalmas mesélést – még részletek felidézésére sem vállalkozott). Feljegyzései közül az irodalommal kapcsolatos apperceptív tevékenysége szempontjából sokatmondónak tartom az általa emlékezetből felidézett *(Az óra)*, ill. közvetlenül lemásolt verseket: ezek részint az idill iránti fokozott fogékonyságról, részint az allegória értéséről/értékeléséről tanúskodnak. Általában szólva az irodalmat nemigen értékelte többre, mint bármely más hasznos időtöltést; az irodalom feladatául – a szórakoz-

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

tatáson túl – a példaadást jelölte meg; a szépnek, az erkölcsösnek a felmutatását a világ rosszaságaival szemben. Hangsúlyozottan az idill, az idealizálás mellett foglalt állást nemcsak az irodalom, hanem a képzőművészetek kapcsán is. Ugyanezen területen a „valósághű ábrázolás" kérdése is felmerült. Lelkesülten mutogatta a Lányok, Asszonyok színes rajzait, a *„tisztára valóságos"* minősítéssel illetve őket. Kikerestem egy öregasszonyt ábrázoló, ugyanolyan stílusban készült rajzot: ez nem tetszett az adatközlőnek, mert (saját vallomása szerint) számára az öregedést, az elmúlást asszociálta. A képzőművészetből is csak azt fogadta el tehát, ami a mindennapok gondjait, bajait feledteti, túllép a mindennapok realitásán, az idill felé. Téves lenne azonban azt hinnünk ezek alapján, hogy a művészi kivitelezés módja nem érdekli: az énekesek nevei mellett olykor szerepelnek különböző disztinkciók (érdekes hangú, kellemes hangú, jó stb.), amelyek arról tanúskodnak, hogy számára nemcsak a téma és a mű fontos, hanem a realizáló egyéniség is. Vannak kedvenc és kevésbé kedvenc művészei.

A feljegyzéseket figyelmesebben szemlélve, az adatközlő kognitív térképére jellemző különböző világképelemeket is megpróbálhatunk kibontani. Így pl. egyes időpontok részletező megjelölése az adatközlő azon meggyőződésére látszik utalni, miszerint a kiemelkedően fontos életesemények jelentős, kiemelkedő időpontokban következnek be. A tisztelettel, csodálattal övezett esperes halála úrnapjára, a világ fölött győzedelmes Jézus diadalünnepére esik, biztató jelként arra nézve, hogy a nevezett személy üdvösségre jutott. A szeretett édesapa halála péntekre, a Megváltó kínszenvedésének és halálának napjára esik; ennek kiemelése is hasonló konnotációval bírhat. A katonaságtól való leszerelés vasárnapra, a feltámadás napjára esik, méghozzá reggelre, ami szintén az újrakezdés fogalmát, lehetőségét implikálja. Szt. István koronája vízkereszt napján került vissza Budapestre stb. A „két veszett kutya" (Ceausescu házaspár) kivégzésének dátuma mellett pedig értelemszerűen nincs feltüntetve, hogy az karácsony első napjára esett.

A szocialista politikusokat, államfőket következetesen *„miniszter ur"*-nak nevezi feljegyzéseiben az adatközlő. Tudomásom szerint ez a sztereotip fogalomkapcsolás az idősebb (hatvanon felüli) félparaszti-paraszti réteghez tartozók kognitív térképének máig gyakran felbukkanó eleme: eredetét tekintve 1848-ra nyúlik vissza, amikor a monarchiát felváltani akaró demokrácia újonnan alapított kormányzati szervét „első felelős minisztériumnak" nevezi, Kossuth maga miniszterelnökként lép fel. Az analógia lehetősége, azt hiszem, kézenfekvő, hiszen az ötvenes évektől kezdve a szocialista-kommunista politika is demokráciának nevezte a saját kormányzati formáját.

Az adatközlő vallásos meggyőződésének olyan elemeivel találkozhatunk a feljegyzésekben egészen konkrét formában, mint a gondviseléshit *(Az óra)*, a purgatórium *(Óh mindenható)*, a Szűzanya különös tisztelete, Patrona Hungariae-gondolat *(Boldogasszony anyánk)*. A halálfélelem és a

halál utáni élet hite kapcsolódik együvé az egyik szentenciaszerű szövegegységben (Az utolsó lakóhely a sír). A nagy család, a gyerekvállalás pozitív értékelése szintén összefüggésbe hozható a katolikus hittel: ezt a pozitív értékelést látszik kifejezni néhány feljegyzés (kutatómérnöknek nyolc gyermeke van, 19 éves asszonynak 3 iker kislánya van). A vallásos gondolatok mellett egyes hiedelemelemek is megférnek: 1984. április 1. nagyon rossz nap volt; január 1-én, azaz újesztendő napján tett a lámpába új belet, szintén ekkor cserélte a rádióban az elemet. A cselekedet szimbolikus vonatkozása, tekintve, hogy feljegyzésre is került, aligha vitatható.

A gyűjtemények vizsgálata szintén kettős eredményhez vezetett: kiderült, hogy a gyűjtés folyamán az adatközlő számára körülbelül egyforma súllyal esett latba az egyes objektumok információs értéke és esztétikai értéke. A színes folyóiratokat nemcsak a rajzok, fotók, ábrák miatt gyűjtötte, hanem a bennük levő írások információs értéke miatt is; a képeslapokat, üdvözlőlapokat szintén egyformán eltette esztétikai-érzelmi és hírértékük miatt. Hasonló a helyzet a címke- és csomagolóanyag-gyűjteménnyel is: ezek egy részét több indokból is eltette (esztétikum, emlék, a feljegyzések hordozóanyaga), másokat csak esztétikumuk miatt, másokat csak emlék-voltuk miatt – és a lehetséges variációk közül mindenik előfordul, el egészen a fehér staniclidarabok esetéig, amelyek (egyébként nagyon kevés számban: 3-4 darab) pusztán a feljegyzések hordozóanyagaként integrálódtak ebbe a különleges komplexumba. Hogy milyen többszörös szemiózison mehet itt keresztül pl. egy makarónis papír, egy konzervdoboz címkéje, egy babérleveles zacskó? Íme néhány jelentés, amelynek hordozójává válhat: a. a civilizált világban ilyen termék is létezik; b. ezt a terméket én egyszer megkóstoltam (visszaemlékezés akár a konkrét élményre [ízek, illatok stb.], akár az ahhoz kapcsolódó valamilyen mellékes momentumra: pl. akkor járt a háznál X. Y., aki szintén evett abból a bizonyos termékből); c. mennyi volt az ára annak a terméknek; d. akkor ez a termék ilyen csomagolással rendelkezett (ami 10–20 év távlatából szintén hírértéket jelent). Túl mindez az illető objektum esztétikumán és egyéb felhasználhatóságán (pl. lehet rá jegyzetelni, könyvjelzőnek lehet használni, füzetborítót készíteni belőle stb.). Hasonlóképpen (komplex szemiózissal) magyarázhatnánk olyan napilapok jelenlétét a gyűjteményben, amelyeket maga az adatközlő úgy értékelt, hogy *„egy értelmes szó sincs bennök"*. Még egyszer megjegyezzük az itt megállapítottak nyomán, hogy ezek az objektumok különféle – inherens vagy tulajdonított – kvalitásaik révén sokféleképpen szegmentálnak egy különben eseménytelenül összemosódó életfolyamatot.

A jegyzetek, gyűjtemények rendszerállagáról, az egyes elemek többékevésbé laza szintaktikájáról részletesen szóltunk a módszertani részben, ahol a jegyzetelési technika, illetve gyűjteménykészítés legfontosabb ismertetőjegyei között emlegettük a – kommutatív, asszociatív szövegegységek, objektumok jelenlétével magyarázható – nagyfokú mobilizálhatósá-

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

got, bizonyos fokig való szabadon alakíthatóságot. Ehhez még csak annyit fűznénk hozzá, hogy az adatközlő maga sem tartott szükségesnek (saját elmondása szerint) semmiféle megjelölést a legújabban följegyzett információk esetleges visszakeresésére sem. Kivételt képez a napi rádióműsor reggelenkénti feljegyzése, ami rendszerint az éjjeliszekrényén marad a nap folyamán, vagy valamilyen „könyvjelzővel" bejelöli az éppen használt füzetben a napi rádióműsor helyét. Időrendi sorrend pontos megállapítása már csak azért is lehetetlen az egyes információk feljegyzését illetően, mert az egyes füzeteket sem egymás után használta, hanem egymással párhuzamosan, hol egyiket, hol másikat.

Ez a lazán illeszkedő szintagmatika teszi érthetővé azt is, hogy az idők folyamán gyűjteményeiből, feljegyzéseiből kihullott, elveszett objektumok elvesztését sohasem fájlalta túlságosan. Számára sem a lezártság, a lekerekítettség, befejezettség szempontjai voltak tehát mérvadóak, hanem a változékonyság, nyitottság, szabadon alakíthatóság szempontjai. Természetesen mindemellett a feljegyzéseket, gyűjteményeket körültekintően, gondosan őrzi, igyekezvén óvni azokat a környezet káros hatásaitól. Mondanunk sem kell, hogy legintimebben ragaszkodik följegyzéseihez, ill. az azokhoz kapcsolódó címkegyűjteményhez, csomagolóanyagokhoz. Ezeket (kb. 10 füzetnyi, ill. füzetborítónyi anyag) kartondobozban tárolja, közel az ágyához. A képeslapokat – néhány családi fényképpel együtt – csokoládés dobozokban, a folyóiratok egy részét kartondobozban, más részét csomagolópapírban, fiókban tárolja. Folyóirat- és lapgyűjteménye kb. 350 darabra tehető.

Környezete jegyzetelő, gyűjteménykészítő tevékenységét nemigen értékelte pozitívan; vagy dologtalansággal, vagy pótcselekvésként, teljesen haszontalan, gyermeteg tevékenységként magyarázták. Saját maga lemondóan nyilatkozott följegyzéseinek, gyűjteményeinek halála utáni sorsáról („egyszer befűt velük valaki"). Egyedül testvérének gyerekei értékelték pozitívan ilyen irányú tevékenységét; mint láttuk, ők voltak azok is, akik iskolás korukban a füzeteket szolgáltatták a jegyzeteléshez, továbbá kiolvasott folyóirataikat (Napsugár, Jóbarát) neki ajándékozták; egyik öccsétől kapta ajándékba a Dolgozó Nő sok számát; volt barátnőjétől az Új Élet és a Dolgozó Nő egyes számait; a Lányok, Asszonyok egyes számait az érmihályfalvi piacon vásárolta a színes folyóiratokat, könyveket szintén kedvelő édesanya, számonként.

JEGYZETEK

1. Csobán Teréz, 63.
2. Gyenis 1965, 169.
3. Gyenis 1965, 164: „A különféle emlékírásokról, melyek valamiképpen közelállnak a paraszti élethez, közismert, hogy bennük »szörnyű elemi csapások szakadatlan sorozata« tárul elénk." Jól megfigyelhető ez adatközlőnknél is, aki följegyzéseiben borzasztó nagy vihart, felhőszakadást, borzasztó nagy jeget, satöbbit emleget.
4. Gyenis 1965, 166: „Emellett krónikaírónk a konkrét életrajzi anyagra is kitér, személyének, családjának fontos életeseményeiről rendre beszámol, sőt – az epizódokban – sok, apró, de jellegzetes magánéleti eseményről értesít. Így a konkrét személyére vonatkozó közlésekből és a közelmények mögött meghúzódó, de önmagára tekintő jelzésekből tudja megmintázni önmagát. Ez a törekvése nyilvánvalóan nem tudatos..." Mindezeket, úgy vélem, az itt elemzett szövegkorpuszra is érvényesnek tekinthetjük, természetesen azzal a megszorítással, hogy itt nem nagyterjedelmű prózai alkotásról van szó.

IRODALOM

GYENIS Vilmos
1965 Emlékirat és parasztkrónika. Irodalomtörténeti Közlemények. LXIX. 152–171.

FÜGGELÉK

A. Család, rokonok, ismerősök

1977. Március 14. én. operálták Danikát vakbél gyuladással.
és 1977 Junius 13. án Hétfőn a Rekszi megharapta délután fél 7. kor.
1989. Január elsején kaptam a Hédikéjék menyasszonyi képét
l989. Január. l5. én Vasárnap reggel szerelt le a katonaságtól.
1971. Március 12 Pénteken meghalt Apuka 82 éves volt.
l971. Április 19-én meghalt Béres Esztike 58. éves volt.
Csomós László meghalt 1976.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Szeptember. 15. én. 63 éves
korában halálát baleset okozta.
Béres Imre meghalt 1979.
Május 12. én. 64 éves volt.
Gámpe Károly esperes ur
meghalt 1984. Junius. 21.
élt 74. évett. Éppen Ur-
napja volt.
1977 Decemb... 24. én
költöztek el Daniék.
Stéfán György meghalt
1977. Decemb... 19 én.
79 éves volt.
Stéfán mama meghalt
1983. Március 13. án.
élt 81. évet. Tizenötödi-
kénhejjezték örök nyuga-
lomra.
Október 13 án volt itt Anna. 1981
és Novemb... 2. án. és 30. án.
1982. Január 24. Vasárnap megint
itt volt. és Március 27 én. (következő lapon)
Bánházi György meghalt 1972.
Április 21 én. 42 éves volt.
a fia. Bánházi Tibor meghalt
Augusztus 18 án élt 17. évet.
1981. Szeptember 12 én
jött haza Endre
Október 5. óta dolgozik
Nagyváradon a Sintézába
1984. Szeptember 5 én
meghalt Keresztapám
élt 80. évet a jó
Isten nyugtassa meg.
1981. Julius 16 án meghalt.
Csomós János drágajó
nagybátyám élt – 78. évet
Csomós Jánosné.
meghalt 1984. Auguszt
tus 14 én élt, 78 évet
1988. Május hónapban
váltak el Annától tör-
vényesen.

Julius. 24. én Vasárnap
költöztek Marikáék
1988. Julius 31 én.
szűletett Csobán Tünde
1993. Január 15 én
temették Turucz bácsit
élt 71 évet.
1970. Április 4. én. költöztek el a
Feketefaluból Janibátyáék
1970. November 15 én. költöztek
ide Daniék.
1974. Junius elseje óta dolgozik
Nagyváradon mint épület
asztalos.
Elszédültem a
konyhában
1982 ben Május 21
12 óra Dél pirula

B. Politika, történelem

Váji Péter miniszter ur. 54 éves.
korában megégett a gyárban.
Az orosz miniszter ur
Leonyid Iljics Brezsnyev.
meghalt 1982 November 10.
élt. 76 évet.
Kádár János miniszter ur.
1982 Május 25 én
volt 70 éves.
1978. Január 6 án. vizkereszt
napján került vissza
Szent István koronája
Budapestre.
Mátyás király 47. éves korában
halt meg:
1945 ben szólalt meg újra a rádió-
adó.
Jurij Ivánovits Andropov
Mátyás király törvénytelen fia
Korvin János.
Csernyenkó orosz miniszter ur
temetése 1985
Március 13. án volt.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

53 ezer rosz szavazat
Tőkés László Szenátor.
December. 25. én
1989. év
végezték ki a két
veszet kutyát.

C. Vallás:

Óh mindenható Uram Istenem!
isteni fiadnak. Jézusnak a
gehtszemáni kertben fojt drága
vérére kérlek! szabaditsd
meg a tisztuló lelkeket.
kiváltképen pedig a legelhagya-
tottabbat mindnyájok közt és
vezesd be dicsőségedbe, hogy
téged dicsérjen és áldjon
mindörökké. Ámen.
Dícsérjétek az urat
Szerdán délután fél 3. óra
Tevagy földi éltünk
Az óra.
Bármerre járok mindég egy
óra van velem.
Megbízható barát ez
kisér hüségesen.
Nagy mester alkotása
müvészi gépezet.
Ha busulok s örülök
oly lázasan ketyeg.
Ha majd elromlik egyszer
nem lesz már ujra jó.
Mig kezében nem veszi
a müvész – alkotó.
Elkell menni hozzá
messze lakik nagyon.
Végtelenség honában
tul földön csillagon.
Az órát neki félve, s
hálássan nyujtom át.
Nem én rontottam el
Uram magától megált.
Boldog asszony

anyánk régi nagy
1917. Julius hónap-
ban jelent meg a
Szűzanya a három
kis liba pásztornak
Egy kis hegyi faluba
a falu neve Fati-
ma.

D. Kuriozitások, egyebek

Május 25. én Pénteken délután
szált fel az ürhajó. (1963?)
Gobi Hilda 60. éves 1963 ban.
Egy 35 éves férfi volt az első beteg
akin vese űltetást végez-
tek Budapesten 1973. Január 31.
Az operáció két és fél órahosszáig
tartott Négy orvos végezte a
műtétett de sajnos Március. 8 án
meghalt.
Dr. Palócz László kutató mérnök-
nek Nyolc gyermeke van.
Zalatnai Sarolta 24 éves. 1973.
Ajtai Andor művész ur 70 éves. 197(?)
Darvas József iró meghalt 62-
éves korában 1973. Decemb. 3. án
Egy kaukázusi férfi meghalt
168. éves korában.
Honthi Hanna müvésznő 80. éves-
volt 1973. Február 24. én.
Bikádi György művész ur 52 éves
korában meghalt 1973. ban.
Orsika és Dórika testvérek
A nagyobbik 5 éves a kissebbik 4 éves
és egy 11 éves fiu egy bottal
agyon verte őket kint a tarló
földön.
1977. Március. 4. én. Péntek este
nagyerejű földrengés pusztított
Bukarestben.
A halottak száma a rádió
szerint 1570.
Simándi József művész ur

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

1976. Szeptember 17 én volt
60. éves
Kazal László művész u(r)
meghalt 1983 Május 10 én
72 éves volt.
19. éves asszonynak 3 ikker
kislánya van.
Október 15 én kezdődik a rendes
fűtés Budapesten a lakóházakban.
1977. Január ban kezdte meg
adás át a 2000. vattos rádió adó.
103 éves bábanéni 1971. ben
A Spanyolországi Bazilika 271. m
hosszu előtte van egy 150 méter
magas kereszt.
Sirilla György át uszta a Dunát
Szilveszter este fél 6. kor.
Simándi József művész ur
születet 1916 ban 1945 óta
énekel Autószerelő volt régen
Rutkai Éva müvésznő született 1927
ben.
Egy Kaukázusban születet férfi
168 évig élt.
Afrikában asszonyt vesznek a vásáron.
Egy 19 éves fiu 265 órát-
töltött a romok alatt
Bukarestben.
Delhi India fővárossa.
1970. Május 14 én volt
a nagy árvíz Szatmáron
Egy férfi 28 évig élt az őserdőben
1972 ben találtak rá a Va-
dászok 56. éves korában.
1872. Febrár 8 án született Fráter
Lóránd hegedű müvész és nótás
kapitány Érsemjénben.
Meghalt 1930. ban. Március 12.
ben Tolnai Klári müvésznö 70.
éves.
4 és fél m magas elefánt 50 mázsa
Fényes Szabolcs zeneszerző 70 éves
április 26. án. (1982)

Sütő A.... szeme operalá
sa 3 és fél órahosszáig
tartott.
5 és fél ezer kiló m. Pesthez München
Lézer sugár fekélyes beteget gyógyit
Gobi Hilda művésznő.
Olasz családból származik.
1906. ban találták fel a rádiót
Mérnökből lett szinész
Latinovics Zoltán müvész ur
A Skála áruház 3 emeletes és
20 ezer négyzetméteren fekszik.
Bilicsi Tivadar művész ur
meghalt 1981. Julius 11. én.
80. éves volt.
A világhirü komikus
Latabár Kálmán művész ur
meghalt 1970. Január 11. én
Az északi jeges tengeren 33 m.
vastag a jég
Fél évig nem megy le a nap
És a másik fél évig sötétt van
Ha jön a vihar a kutyák
hengergőznek a jegen
40 fok hideg van
Latinovits Zoltán müvész ur
meghalt 1976. Junius 4. én
45. éves let volna.
1968. ban. a Kőolaj finomitó gyárban
Október 16. án kilenc órakor
Szászhalombatyán tüz ütöt ki a ke-
mencékből és meg éget nyolc ember
hét férfi és egy asszony /maradt 11. árva
gyerek.
14 ezer kilométerre van Budapest
Megszikóhoz. Megszikó hét millió
lakos.
A nagy Olimpián
Megszikóban.
10. Arany érem.
10. Ezüst érem.
10. Bronz érem.
Dolgozó nő. 1970. év.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

szines. 12. drb. és 8 drb. nemszines.
1970. Május hónapban voltak a
nagy árvizek.
1970. Május 14. én volt az árviz (más helyen van)
Az utolsó lakóhely a sír.
Sinteza (így, nagy piros betűkkel egy
levélboríték hátoldalán)
1981. Julius 11 én
ledopta a10 dik emeletről 3 gyer-
mekét az apa

Fosztó László

NYOMTATOTT FOLKLÓR[1]

Mass media és a népi kulúra

KÉRDÉSFELVETÉS

A „mass media felszabadította (librate) a folklórt az úgynevezett alávetett osztályokba való korábbi bezártságából és a – mind pozitív, mind negatív – előítéletektől, amelyek megbélyegezték. A folklór mindenkié, nemcsak a kirekesztett, iskolázatlan tömegeké. Közös kulturális tulajdon, amely jellemzi gondolkodásmódunkat, hiedelmeinket és álmainkat, és azt a módot, ahogyan identitásunkat meghatározzuk" – írja könyvének bevezetőjében Dégh Linda[2] az amerikai folklór és a mass media kapcsolatáról. Majd állításának igazolására esettanulmányok során vizsgálja a jelenséget (legendák és mesék kereskedelmi célú felhasználása tévében, halotti emlékversek és megemlékezések az újságokban stb.).

Én úgy vélem – és e véleményem mellett szándékozom érvelni a következőkben –, ez túlságosan leegyszerűsítő, sőt naiv megítélése a jelenségnek. Nem ahhoz az attitűdhöz kívánok ezzel csatlakozni, amely bármilyen civilizatorikus eszközben a népi kultúra pusztítóját látja, ám nem tudok osztozni a fentihez hasonló látszólag liberális nézetekben sem.

Még mielőtt megismertem volna Dégh Linda könyvét, hasonló tematikájú esettanulmányt készítettem[3], és a szövegfolklorisztika módszereivel összehasonlítottam a **Háromszék** című napilapban megjelenő halotti megemlékezéseket az archaikus siratók műfajával. A hasonlóságok mellett számos különbség is feltűnt, ám ezekkel nem nagyon tudtam mit kezdeni. Ezek a kérdések jórészt a könyv megismerés után sem találtak válaszra. Néhány ezek közül.

Hogyan vált lehetségessé, hogy egy korábban szűk lokális közösség rítusa tágabb nyilvánosság elé kívánkozzon? Mégha csak egy vidéki napilap nyilvánossága is az.

Milyen különbség van egy siratáson vagy gyásztoron való részvétel és az újságot kézbevéve a hátsó oldalra lapozó mozdulat – az apróhirdetést, a gyászhírt és a megemlékezést számbavevő tekintet – között?

Milyen más jelenségek kísérik ezt a változást, esetleg milyen ok-okozati összefüggés állapítható meg ezek és a nyomtatott folklór között?

Ezek és hasonló kérdések vezettek olyan problémák elemzéséhez, mint a variálódás vagy bizonyos motívumok arányváltozása a szövegekben és az

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

írásbeliség-szóbeliség viszonya. Úgy gondolom, nem véletlen, hogy akkor egy „felszabadulás előtti" műfajt hasonlítottam össze egy „felszabadulás utánival". A műfajok összehasonlítása társadalmi-kulturális állapotok különbségét „érzi".

Ezeknek elemzésére teszek most kísérletet.

Elméleti kiindulópontok

Ebben a perspektívában lényeges az írásbeliség problémája. De ez számomra nem a szövegfolklorisztika szempontjából, mint *írásba foglalt műveltség* fontos, hanem inkább mint kommunikációs helyzet, *az írás mint közvetítő közeg* és társadalmi hatásai. Így elméleti alapvetést is inkább a társadalomtudományok területén keresek.

Herman Bausinger figyelmeztet a német néprajztudományon belüli változás irányára, amelynek során a néprajz túllépett a bölcsészet, konkrétan a germanisztika körén, ezzel válaszolt a társadalomtudományok kihívására.[4]

A társadalomtudományos szempont a magyar néprajzban már régen polgárjogot nyert, de következetes alkalmazására kevés a példa. Habár a hagyományos anyagi-szellemi kultúra megkülönböztetés mellett már régóta jelen van az a társadalomnéprajz, ez gyakran csak kutatási területében különbözik az előzőektől, nem kérdésfeltevésben.

Számomra azonban mégis ez ad példát műfajszociológiai és történeti kitetekintésével egy olyan kontextuális elemzés elvégzéséhez, amely fő figyelmét nem annyira a népi kultúrára, mint annak a „magas" kultúrával való viszonyára, és ennek a viszonynak a történeti előzményeire irányítja, valamint olyan általánosnak nevezhető kulturális változásokra, mint például a globalizáció, amelyek befolyásolják mindkét kultúrát. A néprajzi szakirodalmon kívül még felhasználtam több olyan társadalomtudomány eredményeit, melyek fogalomrendszere megengedte számomra egyetlen elemzésben való összegzésüket.

Ezért egy általános kultúraelméleti kiindulópontot választok. Colin Cherry szerint „egyik társadalmat a másiktól az eltérő kommunikációs technológiák különböztetik meg. Ezeknek a technológiáknak gondolkodásmód- és érzelemirányító szerepük van".[5] Ez a társadalomszemlélet implicit módon magában hordoz egy olyan kultúraszemléletet, amely a kultúrát mint valami olyant definiálja, amelyet ezekkel a technológiákkal átadni, értelmezni, használni lehet, azaz **szimbólumok rendszereként.** Ez a technológiafelfogás sokkal tágabb mint egyszerű ipari technika, inkább olyan átfogó közeg, amely ember és világ közt közvetít. Így túl átfogó meghatározás ahhoz, hogy átlátható lehessen, ezért bizonyos tagolása szükséges. Habermas három típusú technológiát különít el: a környezet átalakítására, jelek forgalmazására, közlésére, valamint emberek ellenőrzésére szolgáló technológiák, ame-

lyeket Foucault kiegészít egy negyedikkel, a szubjektum önmagát átalakító technológiájával.[6]

Ezek a technológiák a valóságban azonban összefonódva, egymásba hatolva léteznek, így, habár ebben a dolgozatban a jelek forgalmazására, közlésére irányulót veszem közelebbről szemügyre, nem kerülhetem el az összefüggésbe állítást a többivel.

A kommunikációs rendszerek (technológiák) lehetnek bilaterálisak és unilaterálisak. „Az unilaterális (egyoldalú) rendszerek korai példái a könyvek, folyóiratok és újságok; a film, a rádió és a televízió már újabb eszközök. Minden egyoldalú rendszer részben szakembereket is követel (pl. írók, előadók stb.), akik az egyoldalú kommunikáció forrásainak tekinthetők, részben pedig a rendszerhez megfelelő szervező testület is szükséges (kiadók, adóállomások stb.). Ezzel szemben a kétoldalú rendszerekhez, mint például a telefonszolgáltatás, csak az utóbb említett szervezőtestület (postahivatal) szükséges".[7]

Ha a legkorábbi egyoldalú rendszer a könyv, akkor a beszéd a legelső kétoldalú rendszer. Ez közvetlen formájában még közvetítő testületet sem igényel. Így rendelkezik azzal az autonóm státussal, amelyet a bonyolultabb rendszerek már elvesztettek.

A szóbeliségen alapuló kultúrák összehasonlítása az írásbeliségen alapuló kultúrákkal, tehát nemcsak a „népi" és „magas" kultúrák különbözőségéről árul el valamit, hanem olyan általános változásokról is, mint napjaink tömegkultúra néven emlegetett jelensége.

NÉPI KULTÚRA – MAGAS KULTÚRA

Dégh Linda idézetében általam kiemelt kifejezés a *felszabadulás*. Ez felfogásában magában hordoz egy hierarchikus viszonyt. A népi kultúrának ki kellett szabadulnia bezártságából a magas kultúra alól, elsajátítva annak technológiáit is. De ez a folyamat korántsem ilyen egyértelmű.

Az írástudás mint a magas kultúra elsajátításának és művelésének módja fontos kérdéskört implikál. Az írás tanítása nem eleme a spontán szocializációnak, mint a beszéd, vagy a gesztusnyelv. Az iskolához, tehát többékevésbé központosított intézményhez kötődik, ezáltal a mindenkori egyházi és világi hatalomhoz is. Ennek a kötődésnek történeti jellege van, azaz korszakonként változik.

Mint kommunikációs kód, az írás, valószínűleg nem ilyen (hatalmi) célt szolgált, hanem egy már létező nyelvnek, beszédnek rögzítésére született. De az elsődleges funkciója mellett technikai újítás jellege révén magában hordozta a kitulajdonítás lehetőségét.

Európában a magas kultúra és az írásbeliség a középkor és a kora újkor történelme folyamán kapcsolódott szorosan össze. Peter Burke, a népi kultúra történeti monográfusa szerint a kora középkorban a vezető társadalmi

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

rétegek, papok és a nemesek részt vettek a köznép farsangi mulatozásán, osztoztak a populáris kultúrában, jól ismerték és gyakorolták is. A fő különbség köztük és a köznép között, hogy míg azoknak egyetlen kultúrájuk volt, ők rendelkeztek egy írásbeliségen és saját hagyományokon alapuló második kultúrával is. A magas és populáris kultúra közti szakadás akkor történt meg, amikor a felső osztályok kivonultak a populáris kultúra színtereiről. Ez a reneszánsz, valamint a reformáció korában történt. Burke szerint ennek társadalmi és gazdasági okai is voltak, mint például a nemeseknek katonai szerepük csökkentésekor új jogi alapot kellett találniuk kiváltságaik fenntartásához, így fokozottan fordultak a kifinomult műveltség és az erkölcsi normák hangsúlyozása fele. Ez azonban eltávolította a populáris kultúrától őket. A papság kivonulása a reformáció hatására történt meg, a protestáns prédikátor szerepe méltóságot és távolságtartást követelt, elítélve a vidéki plébánosok népközeli attitűdjeit. A szentek kultuszának betiltása és a búcsúalkalmak megszűnte szintén növelte a távolságot az elitkultúra és a populáris kultúra között.[8]

A katolikus papság körében az ellenreformáció szintén szigorító rendeletekkel szabályozta a „túlkapásokat", a köznéphez való túl közvetlen viszonyt.

A reformáció ugyanakkor meghirdette a népi kultúra reformját is. Ennek jó példája Luther német bibliafordítása. Ez a paradigmatikus példa ugyanakkor azt is szemlélteti, hogy az írásbeliség miként vezet bizonyos kulturális homogenizálódáshoz: a középnémet dialektus, a biblia nyelve nemcsak az irodalom, de az egész német nemzeti kultúra kialakulásában fontos szerepet játszott. Ez azonban együtt járt a többi lokális kultúra gyengülésével, sőt pusztulásával, azaz korábbi zártságuk (autonómiájuk) megszűntével.

A bibliafordításhoz olvasóközönséget is kellett képezni: ez hatékony oktatási rendszert jelentett, ugyanakkor ezen rendszer kiépítésével lehetővé teszi kulcspozícióinak ellenőrzését. Emellett gazdasági okok is hozzájárultak az írástudás terjedéséhez: a nyomtatás feltalálása jövedelmező vállalkozássá tette az énekesfüzetek és ponyvaregények kiadását.

Ezek a változások jelzik, hogy a magas kultúra, miután kivonult a populáris kultúrából, és létrejött köztük egy szakadék, éppen a kivonuláskor monopolizált eszközzel, az írástudással próbál hatni az alávetett tömegek kultúrájára, ezáltal gyakorolva hatalmát. Ám az „írástudói hatalom" csak addig tartható fenn, amíg vannak belőle kizárt rétegek. Az analfabetizmus fokozatos csökkenésével azonban úgy tűnhet, hogy az írástudással a köznép „felszabadul", megszerzi a hatalomban való részesedést, holott az uralkodó osztály csak akkor engedi át az írásbeliséget, amikor már nincs rá szüksége az önlegitimációhoz. Ez a folyamat akkor játszódik le, amikor a „művelt" nemesség kezéből a hatalom a vállalkozók, a polgárság kezébe kerül. Ez a nyomtatás felfedezésének és szélesebb körben való elterjedésének is kora. Habár ezek a folyamatok főleg Európa nyugati felében játszódtak gyorsan

le, Kelet- és Közép Európában is a XIX. század végéig elég hangsúlyosan végbementek.

Ebből a nézőpontból napjaink értelmiségeinek elbizonytalanodása szintén társadalmi okokkal magyarázható: a hagyományos „értelmiségi szolgáltatások a kognitív igazság, a morális ítélkezés, és az esztétikai ízlés kérdéseire adott autoratív válaszok" elvesztették társadalmi relevanciájukat. Az újkeletű abszolutista állam „autoritás nélkül is hatékonyan működik, pontosabban ez a hatékonyság az autoritás jelentéktelenné tételének a függvénye". Igaz, hogy az „autoratív válaszok" szükségletének csökkenésével növekedett az értelmiségi viták szabadsága, ez azonban azért lehetséges, mert a „politikai hatalom túltette magát a korábbi legitimációs függőségén." A hatalom főleg a piacfüggőség növelésével terjeszkedik. „A piacfüggőség az olyan (technikai, társadalmi, pszichológiai, egzisztenciális) képességek szétrombolásával érhető el, amely nem jár együtt a piacon értékesíthető áruk használatával. Minél tökéletesebb a rombolás, annál inkább szükség van olyan új képességekre, amelyek szervesen kapcsolódnak a piac által nyújtott eszközökhöz".[9] Az értelmiségi azonban nem rendelkezik a piac ellenőrzésének lehetőségével, sőt ő maga is alá van rendelve törvényeinek. Ennek a folyamatnak a kezdeti fázisában a fentebb leírtak szerint döntő szerepet is játszott: a népi kultúra „reformja" nyitotta meg azt az utat, amelyen keresztül elképzelhető a kulturális „felemelkedés" – az oktatás segítségével –, de ugyanakkor nemcsak az anyagi, hanem bizonyos szellemi termékek fogyasztójává válás is.

Ugyanazok a folyamatok, amelyek a magas kultúra társadalmi relevanciáját csökkentik, hozzák magukkal a népi kultúra „felszabadulását", ezzel felszámolva a korábbi alávetett osztályokhoz kötöttségét, azaz önellátásba kényszerítését, ezzel együtt különleges státusát is, melyet éppen azon a képességei révén tartott fenn – többek közt a közvetlen kommunikáció is ilyen –, amelyek nem függtek össze a piacon található áruk használatával. Ebben a perspektívában a folklór „felszabadulása" sem más, mint autonómiájának csökkenése és bizonyos homogenizálódás, azaz olyan jellemzőinek elvesztése, amelyek mint értékei jelentek meg.

Kulturális és individuális autonómia

Itt az ideje, hogy tisztázzam a már használt kulturális autonómia fogalmát. Ezt a mulasztást most szeretném pótolni, s mivel eddig is a népi kultúra kapcsán került szóba, ennek példájával szeretném illusztrálni.

Egy aránylag zárt lokális közösség rendelkezik bizonyos társadalmi-kulturális önállósággal, környezetéhez képest. Ez azt jelenti, hogy társadalmilag teljesértékű tagjává többnyire csak az válik, aki beleszületik a közösségbe, illetve rokonsági kapcsolatba kerül valakivel; kulturálisan az ilyen közösséget egy zárt világkép jellemzi. Nem egy olyan zártságra gondolok,

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

amely minden külső hatást lehetetlenné tesz, hanem inkább olyan típusú organikus önállóságra, amely képes bizonyos hatásokat integrálni. Ebből a szempontból a kulturális elemek migrációja nem kizárt, hanem ezek átvételekor részévé válnak a már meglévő elemekből felépülő és működő rendszerek.[10] Egy ilyen rendszernek fő szervező elve a hagyomány. Ennek kiemelt szerepe abból adódik, hogy stabil környezeti feltételek mellett a konzervativizmus látszik a leghatékonyabb önfenntartó elvnek, amely már több generáción keresztül hatékonynak bizonyult. Ugyanakkor ez biztosítja a szélsőségek elkerülését, közös ismerete nem tesz lehetségessé olyan egyéni vállalkozásokat, amelyek veszélyeztetnék a közösség egészét. Ez persze az egyéni szabadság korlátozásával jár, de ezt csak akkor érzékelik így a tagjai, ha tapasztalatuk van más hatékony stratégiákról is, különben mint egyetlen lehetséges életforma jelenik meg számukra.

Malinowski a hagyomány közösségi és nyilvános voltát azért tartja fontosnak, mert ezek biztosítják annak „tisztaságát", autentikus voltát. A szóbeliségen alapuló kultúra nem rendelkezik más rögzítési lehetőséggel az emberi memórián kívül, ezért – habár létezhetnek „törvénytudók" – szabályai érvényességét csak a nyilvános rítusokon és közös recitációkon biztosíthatja. „Ezek az elvek magyarázzák a primitív vallások ortodoxiáját és teszik bocsánatossá intoleranciájukat. Egy primitív közösség minden tagja számára nemcsak a morál, de a dogmák is azonosak kell hogy legyenek. Amíg a vadak hiedelmeit értelmetlen babonáknak tekintették, gyerekes és téves képzelgéseknek, vagy legjobb esetben mint korai filozófiai spekulációnak, nehezen volt érthető, miért ragaszkodnak olyan makacsul és annyi hittel hozzájuk. De ahogyan megértjük, hogy minden vallásos kánon egy vitális erő számára, hogy minden dogma kötőanyag a szociális felépítménye számára, mert belőle származik egész erkölcse, szociális kohéziója és mentális rendszere – könnyen megérthetjük, hogy nem engedheti meg magának a toleranciát. Ugyanilyen világos, hogy a »babonával« játszva lerombolhatjuk egész erkölcsi rendszerét, ki tudja, milyen eséllyel, arra, hogy újat állítsunk helyébe".[11]

Ezzel szemben az írásbeliségen alapuló kultúrák – az unilaterális rendszerekre jellemzően – rögzítik a szövegeket, és ezeknek interpretációja többé már nem az egész közösség, hanem csak bizonyos specialisták, az írástudók feladata-kiváltsága.

Európában, az 1683-as németországi példát elemezve David Warren Sabean bemutatja, hogyan állt ellen egy tizenhárom éves boszorkány az iskolamester által szó szerint követelt vallásos szöveg megtanulásának, ezzel tiltakozva az írott kultúra ellen, inkább lakatot tett a szájára, minthogy a rögzített szöveggel együtt elismerje az azt diktáló hatalmat. Ez azt is jelzi, milyen fontosságot tulajdonított a szóbeliségben élő ember a kötött szövegnek.[12]

A nyilvánosság, mint a társadalom egyik leglényegesebb eleme nemcsak a kommunikáció lehetőségét hordozza magában, de az egyén identitása is csak nyilvános térben juthat kifejezésre. Az ilyen típusú nyilvánosságra jó példa a középkori nemesi nyilvánosság. Ez a hangúlyosan „reprezentatív nyilvánosság"[13] személyi jelképekhez van kötve, fegyverekhez, viselethez, retorikához stb., amelyeken keresztül megnyilvánul viselőjük társadalmi és személyes identitása. Ehhez a fajta nyilvánossághoz mint háttér – akik előtt megjelenítődik – szolgál a köznép. Kiegészítője a „plebejus" nyilvánosság, amely maga is rendelkezik jól meghatározott jelképekkel, de társadalmi hovatartozását nemcsak ezeken keresztül juttatja kifejezésre, hanem az előtte álló megjelenített nemesi identitás parodizálásával, ellenpontozásával is. Az ilyen parodisztikus alkalmaknak megvolt a maguk ritualizált rendje: a karnevál és más hasonló típusú ünnepek formájában. Az ilyen intézményesült alkalmak szintén nagymértékben lehetőséget adtak bizonyos szimbólumok újra- és újraértelmezésére, ez által teremtve meg a „kultúrán való meditációt". Ez a folyamat véges számú stabilnak mondható szimbólum ciklikus nyilvános feldolgozást jelentette, ezáltal feloldva a társadalmi feszültségeket.

Ez a típusú nyilvánosság azonban gyökeres változáson ment át a polgárosodás és később a mass mediák térhódítása révén. Ez a változás, amely a „kultúrán elmélkedő közönséget" átalakította a kultúrát fogyasztó közösséggé. A társadalmi nyilvánosság, bár látszólag kiterjedésben növekedett, valójában olyan mértékben beszűkült, hogy gyakorlatilag napjaink tévénéző családtagjaikkal is csak az egy szobában ülés „közösségét" élik meg. Magánügy az értelmezés. Ezt a folyamatot Jürgen Habermas az idézett könyvében részletesen elemzi. Itt mindig újabb szimbólumokra van szükség, amely a kisszámú stabil szimbólum helyett olyan szimbólumpluralizmust eredményez, amely során nem jut idő azokon elmélkedni, sőt már az elmélkedést is kész vitafórumok és „talk-show"-k formájában kitulajdonította ugyanaz a piac, amely a szimbólumáradatot produkálja.

Ennek következtében nemcsak az „új" jelképek kerülnek nyilvánosság elé, hanem a már meglévők is inflálódnak: egy szintre kerülnek az eddig vitális jelentőségű és erejű szimbólumok az üzleti céllal létrehozott és forgalmazott klisékkel.

Az egyén számára, aki identitását a rendelkezésre álló szimbólumokkal határozza meg, ez a szimbólumpluralizmus olyan helyzetet teremt, amelyben az eddigi aránylag stabil identitását egy bizonytalanabb, decentralizáltabb individuumtípus veszi át. Ez, ellentétben az eddigi stabil értékrenddel és határozott ítéletekkel rendelkező személyiséggel, egy olyan nyitott és befolyásolható individuumot hozott létre, amely mindig az aktuálisan felkínált szimbólumokat teszi önmeghatározása eszközeivé.

Ez a változás két alapvető attitűdöt váltott ki a társadalomkutatókból. Van akik – mint a fentebb idézett Malinowski – a zárt világképek pusztulását

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

látják, a belülről jövő döntések helyett a befolyásolhatóságot és instabilitást hangsúlyozzák. Ennek az álláspontnak markáns képviselője a sokat vitatott „egydimenziós ember" elmélete,[14] amely a technikai civilizáció által teljesen irányítható személyiséget rajzolja meg. Riesman ellentétpárja a „belülről" illetve „kívülről" irányított személyiségről szintén a folyamat negatív következményeit hangsúlyozza. Az „iránytűvel" rendelkező belülről irányított ember saját világtájak szerint tájékozódik, ellentétben a kívülről irányítottal, aki érzékeny „radarjával" fogja fel az éppen aktuális erőtereket.[15]

Ezzel szemben néhány kutató kiemeli a jelenség pozitív következményeit: pl. Lerner „mobil személyiség"-e, akinek fő jellemvonása az empátiakészség, elfogadja a változásokat és nagyobb mobilitással rendelkezik.[16] McLuhan elmélete a Guttenberg-galaxisról szintén inkább a modern mass media által létrehozott kultúrát, mint „organikus"-at szemléli, ebből a nézőpontból nyilvánvaló, hogy egy ilyen kultúra nem lehet kisebb kiterjedésű, mint a „globális falu".[17]

A nemrég kikristályosodott tudományág a pszichohistória, figyelemreméltó szempontot ajánl, az emberi pszichét mint a történelem során folytonosan változó rendszert vizsgálja, elfogadva azt a kiindulópontot, hogy társadalom és egyén nem különválasztható.[18]

Autonóm személyiség nem létezhet társadalmi nyilvánosság nélkül. Az ilyen elképzelés azért paradoxon, mert ha nincs nyilvánosság, ahol konfrontálódhatnak a vélemények, az individuális autonómia csak önismételgetés lehet. Ám éppen a nyilvánosság leszűkülése, a magánszféra kiterjedése által lehetetlenné teszi az autonóm individuum társadalmi méretű kialakulását.

A történelem folyamán minden társadalomban az egyén rendelkezett bizonyos jól meghatározott társadalmi identitással (csoport-, foglalkozási identitás stb.), ez fontos komponensét adta közösségi identitásának a lokális hovatartozása mellett. De amikor már az életformák is olyan mértékben homogenizálódnak, mint manapság (ennek nem mindenhol a „fogyasztói társadalom" az oka), a társadalmi identitás is egyre inkább elveszíti jelentését. Az ilyen típusú változás hatására Eric Hosbabwm szerint az emberek csoportidentitásokba menekülnek, hogy életformájukat védjék és megtalálják hovatartozásukat. Ez a szeparatizmus és xenofóbia egyik fő kiváltó oka.[19]

A relativizálódott és elveszített lokális és társadalmi identitások helyét veszi át a nacionalizmus és fundamentalizmus. Ezek a mi-csoport kizárólagosságát hirdető ideológiák egy olyanfajta „csoportegoizmust" alakítanak ki, amely intoleranciájában gyakran túltesz a primitívnek nevezett társadalmak tribalizmusán is.

Összefoglalás

A nyomtatott folklór jelenségének kapcsán, a népi kultúra változásai irányát próbáltam nyomon követni. Az írás mint az első egyirányú kommunikációs rendszer egy olyan folyamat kezdetén áll, amelynek következő lépcsőfokai az egyre tökéletesedő tömegkommunikációs eszközök (nyomtatás, rádió, tv stb.).

A jelenséghez kötődő különböző elméletek számbavételével a folyamat több fontos aspektusát különíthetjük el: egyrészt a globális kultúra kialakulása fele tart, amely az autonóm, lokális kultúrák visszaszorulásával jár együtt, másrészt egy új típusú személyiség kialakulása fele tart, amely decentralizáltabb a korábbiaknál, de nyitottabb a változások befogadására, ugyanakkor társadalmilag ez olyan homogenizációval, irányvesztéssel jár együtt, amelynek hatására az emberek elvesztik jól definiált társadalmi szerepeiket, pusztán csoportidentitásra (a valahova tartozás túlhangsúlyozására) cserélik társadalmi identitásukat.

Ez azonban gyakran csak az Ego kiterjesztése.

Jegyzetek

1. Rövidebb formában elhangzott előadás a Kriza János Társaság 1995. nov. 11-én, *Kultúra, írásbeliség, írott folklór* címmel tartott vándorgyűlésén.
2. Dégh 1994, 2.
3. Siratás ma a „Háromszék"-ben. 1994 február. Kézirat.
4. Bausinger 1983, 95.
5. Cherry 1983, 95.
6. Foucault 1995, 44.
7. Cherry 1983, 101.
8. Burke 1991.
9. Bauman 1993, 9–11.
1. Ezért többet árult el egy ilyen kultúráról annak vizsgálata, hogy az átvett elemeket miként módosítja, látja el újabb jelentésekkel, állítja összefüggésbe a már meglévőkkel, mint azok puszta felleltározása.
11. Malinowski 1993, 104–106.
12. Sabean 1988, 188.
13. Habermas 1993, 58.
14. Marcuse 1990.
15. Riesman 1973.
16. idézi Burke 1991, 26.
17. Halász 1985.
18. Botond 1991.
19. Hosbabwm 1994, 65.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Irodalom

BAUMANN, Zygmunt
1993 Van-e posztmodern szociológia? Replika 9–10. 7–21.
BAUSINGER, Herman
1995 Népi kultúra a technikai korában. Bp.
BOTOND Ágnes
1991 Pszichohistória – avagy a lélek történetiségének tudománya. Tkk, Bp.
BURKE, Peter
1991 Népi kultúra a kora újkori Európában. Bp.
CHERRY, Colin
1983 A kommunikációs robbanás. In: Hoppál Mihály és Niedermüller Péter (szerk.): Jelképek – kommunikáció – társadalmi gyakorlat. Válogatott tanulmányok a szimbolikus antropológia köréből. Bp. 95–109.
DÉGH Linda
1994 American folklore and the Mass Media. Bloomington
FOUCAULT, M.
1995 Szexualitás és egyedüllét. Helikon 1–2. 42–49.
HABERMAS, Jürgen
1993 A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Bp.
HALÁSZ László (szerk.)
1985 Vége a Gutenberg galaxisnak? Bp.
HOSBABWM, Eric J.
1994 Etnicitate şi naţionalism în Europa contemporană. Polis. 59–69.
MALINOWSKI, Bronoslav
1993 Magie, ştiinţă şi religie. Iaşi
MARCUSE, Herbert
1990 Az egydimenziós ember. Bp.
REISMAN, David
1973 A magányos tömeg. Bp.
SABEAN, David Warren
1988 Az egység szent köteléke. A közösség egy tizenhárom éves boszorkány szemében (1683). In: Vári András (szerk.): Misszionáriusok a csónakban. Bp. 165–190.

Balázs Géza

KOMMUNIKÁCIÓS LÉTFORMÁK ÉS ÁTCSAPÁSOK

(Nyelvi–szemiotikai megjegyzések az ezredvégen)

LÉTFORMÁK A KOMMUNIKÁCIÓBAN

Az emberi nyelv két alapvető kommunikációs manifesztációja: a **beszéd** és az **írás** (ebben a – genetikai – sorrendben). A különféle technikai eljárások (nyomtatás, hang- és képrögzítés és -továbbítás, valamint a digitalizálás) alapján azonban **az emberi kommunikáció létformáit** leginkább a következőképpen tipologizálhatjuk:

hangzó [beszélt nyelv, élőnyelv (nyelvhasználat), emberi hangon hangzó, szóbeli],

képes [valamilyen hordozóeszközre rajzolt–írott nyelv (nyelvhasználat), írásbeli] és

hangzó–képes [hang- és/vagy képrögzítés valamilyen technikai eszközzel, beleértve a számítógépet, multimédiát is] eljárások.

A **beszélt és írott nyelv** megkülönböztetésével a nyelv- és kommunikációtudomány foglalkozott. Egyszerűsített leírásával minden nyelvtankönyvben találkozunk is. Megjegyzendő, hogy írás nélkül lehet élni és kultúrát teremteni (analfabétizmus, funkcionális analfabétizmus, írástudatlan civilizációk); korlátozottan még beszéd nélkül is lehet élni, ebben az esetben a kultúrateremtés és -hagyományozás azonban már csak csökevényes formában lehetséges. Az írás a beszéd leképezése; az írott nyelv a beszéd vizuális aspektusa. A két kommunikációs létforma alapvetően a következő ellentétpárok alapján különböztethető meg:[1]

Élőbeszéd	Írott szöveg (írás)
elsődleges	másodlagos
működés	mesterség, tudás
szabálytalan	szabályos
szerkesztetlen	szerkesztett
hangok egymásutánja	betűk, írás- (és egyéb) jelek egymásutánja

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

egyéni	kollektív
ösztönös, igénytelen viselkedés	tudatos, igényesebb nyelvi viselkedés
normától eltérő	erősen normalizált
„mondani lehet"	„leírni nem" (nem tűri a nyomdafesték)
laza	kötött
nyitott	zárt
kifejezőeszközök gazdagsága	kifejezőeszközök szegénysége
szótani, nyelvtani, pragmatikai szabályok	mindezeken túl: betű, helyesírási (külső) szabály
nyelv zenei elemei	áttételesen, korlátozottan
metakommunikáció	csak tipográfia (betűtípus, -rajz)
paralingvisztikai elemek	csak interpunkció (központozás)
többcsatornás	egycsatornás
döntően akusztikus	vizuális
akusztikum	„megfagyott akusztikum"
időbeli	térbeli, időbeli
hallgató visszajelezhet	visszajelzés csak késleltetve
gyors, azonnali	lassú, megfontolt, átgondolt
pillanatnyi, helyhez kötött	időben, térben nem korlátozott
felidézhető	pontosan felidézhető
korlátozottan ismételhető	korlátlanul ismételhető

Példa:

párbeszéd, alkalmi köszöntő, felszólalás, vallomás, élő műsorvezetés, telefonálás	levél, dolgozat, vers, novella, újságcikk, felhívás, távirat, hirdetés

Átmenet:
számítógépes levelezés
(e-mail < Electronic Mail 'elektronikus posta')

Az ellentétpárok többségénél lehetne kivételt, átmenetet találni, tehát szükség lehet megszorításokra.

Vegyük először a szabálytalanság/szerkesztettség/lazaság/nyitottság szempontját! Éppen a folklorisztikai leírások, illetve a beszédetnográfiai kutatások alapján az élőbeszéd egyes műfajai megoszlanak a

szabálytalan, variálható ←——→ szabályos, változtathatatlan

tengely mentén. A szavakkal való varázslás, a szómágia, illetve ennek egyik legfontosabb műfaja, a **ráolvasás** szövege például babonás okból nem változtatható meg. Mint Pócs Éva írja: „A betű (illetve hang B. G.) szerinti szöveghűség kötelező követelménye leginkább ezekre a féltve őrzött titkos szövegekre volt érvényes. Ennek következtében egy-egy gyógyító dinasztina kezén olykor valóban több évszázados ráolvasások – vagy egyes motívumaik – maradtak érintetlenül, ha gyakran kissé eltorzítva, félreértve is. A torzítások, a szövegromlás paradox módon éppen a szöveghez való szó szerinti ragaszkodás következményei voltak: a titkos, magukban mondott ráolvasások kerültek be legkevésbé a romlást javításokkal, a torzulásokat kiigazításokkal ellensúlyozó szájhagyományozó folyamatokba."[2] Ráolvasó írott szövegek is vannak, ezek a szövegamulettek vagy amulettszövegek:[3]

[1] (a) *A patkányt úgy küldte el az ehhez értő ember, hogy szénnel ráírta a falra: Bagaméri*

(Tiszaszentimre, Szolnok megye)

(b) *Ki tud nyitni minden lakatot, aki vérrel írja egy darab papírra: X.x.anigx.anogx.velmex.* (Szeged környéke)

Egyes, különösen beszélt, illetve íráspróbának, vázlatnak szolgáló írásbeli műfajokban az önrevízió, a javítgatás (reformulázás) kap fontos szerepet, amely sokszor appozíciós elliptikus mondatokban ölt testet:[4]

[2] (a) *tevkelletes*

(A szót a scriptor utólagos betoldásnak szánta, de elfelejtette a helyére utalni. HorvK. 1522/1994, 172/86v.)

Illetve ide tartoznak az írói szövegjavítások is. Pl. Illyés Gyula Bartók című versének egy nevezetes részlete:

(b) Bánatomat sérti, ki léha vigaszt
húz a fülembe;
anyánk a halott – a bucsúzót ne
operett zengje[5]
Illetve:
kuplé-dal zengje[6]

Az élőszó esetében a hallgatói **visszajelzés** is nagyon soféle lehet, s egyes beszédműfajok esetében a

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

szüntelen visszajelzés ←——→ tilos visszajelzés

között ingadozik. Egy fatikus (kapcsolattartó) párbeszédben szükséges az azonnali,. ráadásul megerősítő (hozzátoldó) visszajelzés, egyébként a kommunikáció azonnal megszakad, illetve a kommunikációs funkció sérül. Telefonbeszélgetés sem képzelhető el rendszeres visszajelzés nélkül. A pap prédikációjához azonban még metakommunikációval is ritkán reagálnak. Egy élő politikai nagygyűlésen rendszerint van visszajelzés, ám ez a

megengedett ←——→ nem megengedett

ellentétpárok szerint oszlik meg. A spontán és szervezett bekiabálásoktól, a szónokot sürgető, éltető vagy elnémító ütemes tapsig sokféle fokozat van. Ceausescu utolsó beszédjét (1989) egy váratlan „pukkanás" zavarta meg; ennek hatására a nagygyűlés tüntetéssé változott. Tehát azt is mondhatnánk, hogy – a megelőző hősies tiltakozásokat egyáltalán nem kisebbítve – közvetlenül egy váratlan hang indította el a diktátor gyors bukását.

Dokumentáltam az 1990. október végi taxisblokád idején a budapesti Kossuth téren tartott kormányellenes és kormány melletti tüntetés néhány jellemző jelszavát. Az (a) csoportba tartoznak az útelázárók és támogatóik, a (b) csoportba a kormány mellett kiállók:[7]

[3] (b) *Éljen Horváth Balázs, éljen Antall, éljen a kormány!*
(a) *Éljen Palotás!*
(a) *Éljen a kormány hétezerből!*
(b) *Dolgozzatok!*
(a) *Dolgoztunk már eleget, élni akarunk!*
(b) *Eszközök vagytok!*
(a) *Bérencek. Mennyit kaptok?*
(b) *Nem vagytok magyarok! Hazaárulók!*
(a) *Mondjon le a kormány!*
(b) *Nem lesz puccs!*
(a) *Nem vagyunk taxisok! Mi vagyunk többen!*

De természetesen írott szöveghez is lehet „visszajelezni", csatlakozni. A firkálások, feliratok, általában a nyilvános szövegek csábítják a befogadókat a „csatlakozásra". Erre sokszor felszólítás is történik:[8]

[4] *Levelezünk? Írjatok valami jó témát Bár ritkán járok hévvel de azért megpróbálok válaszolni*

[5] (a) *Aki olvassa 100000 Ft-ot fizet*

(b) *Ha ha és hova küldjem a pénzt te tirpák. Máskor azt is írd oda, Hogy hova*

A bölcs latin mondás sem egészen igaz: *Verba volant scripta manent.* Éppen folklorisztikai tudásunk miatt fontosnak tartottam feltüntetni az élőnyelvi jellemzők között a felidézhetőséget (korlátozott ismételhetőséget). A szó- vagy szájhagyomány minden lekicsinylés ellenére évtizedeket, évszázadokat képes áthidalni. Valószínűnek látszik az is, hogy minél kisebb a tartós rögzítés (írás) lehetősége, annál erősebb ez a szóbeli hagyományozó funkció. A hagyományozó írásbeliséggel nem rendelkező sztyeppei, pusztai népek (amelyeknek nem hagyományozó, tehát praktikus célra használt írása, pl. rovásírása természetesen lehet) „fejből" tudják teljes nemzetségük történetét, leszármazását. – Azonkívül az írás sem minden esetben biztos hagyományozó. A nagy és az egyéni történelem ismer iratmegsemmisítéseket. Ez iránti félelmünkben készítünk másolatokat, újabban hihetetlen és eltúlzott mértékben fénymásolunk, s mentjük ki lemezekre számítógépünkbe írt szövegeinket.

Régi megállapítás, hogy **a beszéd hat az írásra**.[9] Pl. beszédközeli (kiejtés) szerinti helyesírás, „betűnépiesség" (*asszonygya, naccsága, eccer*), írásjelhiány (szabad, végnélküli gondolatfutam). És igaz ennek fordítottja is: **az írás is hat** (igaz korlátozottan) **a beszédre** („az írás csapdája"). Pl. *Petur bán* eredetileg: *Petür/Pétör bán, vezekel* eredetileg: *veszékel*; a hagyományos vagy idegen írás rossz kiolvasása: *Cházár* (*császár* helyett *cázár*-nak olvassák), *Desewffy* (*dezsőfi* helyett *desevfi*-nek olvassák); eleinte csak írásbeli rövidítések szóbeli kimondása: *estébé, téesz, tévé, ábécé, B. ú. é. k.*; valamint pl. írói remeklés, sajtóhiba tudatos nyelvi humorrá válhat (*Piff ereklye!* – Ottliknál, később Esterházynál; *sajtóhuba, sújtóhuba*).

Az élőbeszédet tartjuk gazdagabbnak, de az írás bizonyos esetekben mást/többet tud, mint a beszéd:

– kis- vagy nagybetűk (*nemecsek; Élet, Pénz* – mágikus funkciók) presztízsnagybetűk: Úr, Te, Tiéd

– írásjelhalmozás: ??? !!!! (sic!)

– rövidítések: *stb., tv*

– írásbeli rövidítés mint eufemizmus vagy tabu: *WC* (water closett, illemhely), *aids, tbc* (tuberkulózis, tüdőbaj), *kmk* (közveszélyes munkakerülés), *ük* (üzletszerű kéjelgés), *nagy ká* (nagy kurva), *hmcs* (helyi menő csávó), *hep* (hegyes erős paprika).

– halmozott betűk: kukurikúúúúúúúúúúú

– graffiti-betűk mint reklámeszközök

– kép–szöveg kapcsolatok, pl. *ábratext* (ábraszöveg, pl. tetoválásként[10]), olvasókönyv, karikatúra, képregény, reklám.

Primitív (persze meglehetősen jól működő) kommunikációs továbbítási és rögzítési technikák a nyomtatás megjelenése előtt is voltak, s a modern technikai közvetítőeszközökkel párhuzamosan is léteznek.

Ilyenek voltak pl. a futárok, a hírláncok. A legegyszerűbb módszer a hír terjesztésére a hírvivő, a futár, amikor egy emberrel együtt „megy" az in-

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

formáció. A régi Magyarországon ilyen hírlánc működhetett az őrvidékek között. Állítólag az ország egyik végéből a másikba már nem csak emberi szóval, hanem különféle jelekkel – a *Látó-hegy*eken keresztül – lehetett korlátozott, ám létfontosságú információkat eljuttatni. A pusztákon ilyen kommunikációs lánc alakult ki a gémeskutak segítségül hívásával. A kút oszlopa és tengelye mint rendelkezésre álló mesterséges jeltovábbító eszköz segítségével (másodlagos funkciójával) látótávolságra lehetett üzenni. „A múlt század elején, amikor még nem volt a legelőkön annyi gémeskút, *lapos*akból, *sírkut*akból itattak, elsősorban *messzelátók* vagy pontosabban *látófák* szolgáltak szétnézésre és jelzések leadására".[11] Pénzügyőrök (fináncok) érkezésekor az alföldi falvakban zörgéssel (kútkávához hozzávágott vödörrel), tehát akusztikus jelzéssel értesítik egymást a zugfőzők (saját gyűjtés).

Az elzárt, elszigetelt körülmények között élő emberek (börtönökben, más zárt intézetekben) ugyancsak megtalálják az egymás közötti és a kifelé irányuló kommunikáció sokféle módozatát az emberi beszédtől (kiabálás) a különféle hangzó jeleken át (kopogtatás, zörgés) az írott beszédig (falfirka, levél).

A képes (rajzos–írott) nyelvhasználat a nyomtatással, az ún. Gutenberg-galaxissal (McLuhan) indítja el a tömegkommunikáció (a hírközlés) forradalmát, amely a hírlapok megjelenésével a kapitalizmusban teljesedik ki. Ez a folyamat a 19. század második felében feltalált hangrögzítéssel, majd a 20. században kezdődő hang-, később hang–kép továbbítással információs forradalomhoz vezetett. A 20. század végén pedig megjelennek a számítógépes világhálózatok (pl. Internet); valamint napjainkban zajlik a tömegkommunikáció és a telekommunikáció összekapcsolódása, minden eddiginél jelentősebb, hatásaiban csak részben kiszámítható digitális-információs forradalmat jelentve.

A „technikai" hangos-képes kommunikációs létforma önmagában sokféle:

– csak hangtovábbítás (gramofon, magnetofon, rádió; modern formája: üzenetrögzítő); ez többnyire kvázi-élőbeszédet jelent

– csak kép(irat)továbbítás (fénykép, némafilm, modern formája: telefax, hang nélküli számítógépes hálózat, e-mail)

– kép–hang továbbítás (hangosfilm, televízió, hangot is továbbító számítógépes hálózat, sőt beavatkozással: multimédia)

Az emberi kultúra során megfigyelhetjük, hogy a beszélt kultúra fokozatosan átalakul írott kultúrává, amely a nyomtatással válik uralkodóvá. Ennek sajátos formája a *vizuális* (látható) költészet, amely a verbalitás zeneisége helyett annak képiségével foglalkozik. De az írott kultúra a 19–20. században fokozatosan visszatér a beszélt kultúrához, annak variánsát hozva létre.[12] S ehhez járul az is, hogy a kép–hang-továbbító számítógépes háló-

zatok gyakorlatilag az élőbeszédhez állnak közelebb (vita- és levelezőfórumok).

A sámán a tűz körül énekelte–mondta–táncolta a sámánéneket. Dávid király hangszerét pengetve maga énekelte és táncolta maga szerzette költeményeit. Cicero valószínűleg énekelve beszélt. Balassi Bálint dallamokra (*ad notam...*) írta verseit; de (népi?)táncolt is a császár előtt. A magyar népitáncban máig szokás, hogy a táncos alkalmanként énekel (vagy kiáltozik: *táncszó, táncréjja*), esetleg hangszert is vesz a kezébe. A felvilágosodás korától elsősorban olvasásra szánták az írók–költők műveiket (pl. *könyvdráma*). De irodalmi hagyományunkban napjainkig megfigyelhető, hogy a költők milyen szívesen adják elő közönségnek saját verseiket (Pilinszky-, Nagy László-, Illyés- stb. verslemez, újabban írói felolvasások kamaraszínházban, rádióban), s hogy ezt a közönség mennyire kedveli. A magyar irodalmi hagyomány azonban a szóbeliségben is terjed: ezt folklorizációnak, népivé válásnak tekintjük. Jókai emlékezése szerint a szabadságharc idején alig volt paraszt, egyszerű ember, aki ne ismerte volna Petőfi néhány versét.

Élőszó és zene kapcsolatára nagyon sok folklórműfaj figyelmeztet: kisebb epikai és líraműfajokban ilyen jellemvonás a deklamálás, a recitálás, az ismétlés, a rímkezelés stb. A ráolvasásoknak, imáknak, siratóknak, kiszámolóknak sajátos, a mnemotechnikát segítő dallamvilágúk van.

Az élőszó zeneiségéhez való visszatérés a magas kultúra felől az operával kezdődik; folytatódik a zenés színházzal, majd angolszász hatásra a musicallal, valamint napjaink popkoncertjeivel. Megjelent a rádió olyan „hangos" (zenés) műfajokkal, mint pl. a rádiójáték, dokumentumjáték; illetve televíziós változatai: tévéjáték, showműsorok. Az irodalomban is van tudatos visszatérés az élőszó vonzerejéhez, a zeneiséghez. Nádas Péter hosszú mondatait (körmondatait) egyesek egy zenei műfajhoz, a fúgához hasonlítják,[13] Weöres Sándor gyermekversei elmondva zeneként hatnak. (Érdekes megfigyelni, hogy az olvasni tanuló, illetve szöveget fejből elmondó gyermekek kivétel nélkül „énekelnek".) Az élőszóhoz való visszatérés a rádió, a televízió, majd pedig a videó, utóbb az „akusztikus–vizuális–verbális" számítógép, a multimédia megjelenésével óriási méreteket öltött. A modern irodalomban az élőszóhoz való visszatérést az akusztikus költészet, az ún. *fonopoétika* (akusztikus, fonikus, hangzó irodalom) jelenti. A vizuális költészet ugyancsak a verbális versszerkezetet bontja föl.

beszéd, társalgás
olvasás, írás
hang, kép
újfajta társalgás

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Gutenberg – mint mondják – „mindenkit" olvasóvá tett. A rádió, a televízió – sajátos modern folklórt teremtve – mindenkit ismét hallgatóvá tett. A számítógép pedig mindenkit kiadóvá, előállítóvá tesz, egyúttal ez is visszatérés az „élőbeszédhez". De úgy is mondhatjuk, hogy a folklorisztikus (jelenlétszerű, dialogikus) társalgáskultúra átalakul a írásművek, majd hang- és hang-kép közlemények (egyoldalú) befogadásává, s ezt követi egy újabb párbeszédes kultúra („Internet-folklór" kialakulása).

ÁTCSAPÁSOK; INTERTEXTUALITÁS

Természetesen a legérdekesebb jelenség az, hogy időszaktól, helyzettől függően vannak uralkodó kommunikációs létformák; ezek tulajdonképpen egymásba rétegződnek, „átcsapnak", de egyúttal a legősibb és a legmodernebb kommunikációs létformák egymás mellett is élnek. Ennek dokumentálása, az erre való rádöbbenés tulajdonképpen a folklorisztika eredménye: amikor a folklór korábban vélt egyetlen szóbeli létmódja mellett fölfedezték az írásbeli folklórt; sőt ma már egyesek számítógépes („internetes") folklórról is beszélnek. Jó okunk van föltételezni azt, hogy „primitív", „ősi", elemi kommunikációs formák mindig élni fognak, ezzel együtt a folklór is örök; ha nem is változatlan formájában. Mert az élőszóbeliség, a jelenlét-kommunikáció az ember alapvető szükséglete, élménye.

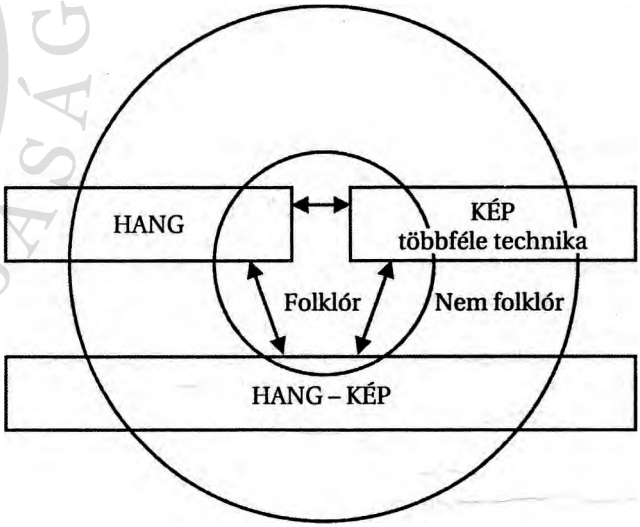

Kommunikációs létformák és a folklór

A **népi/paraszti írásbeliség** „fölfedezése", tudatosítása a modern folklorisztika jelentős tette. Ezzel kezdődik a folklór (és a folklorisztika) „kiterjesztése"; korszaktól, osztálytól, kifejezési formáktól stb. függetlenül. Bár a népi írásbeliségre adataink már nagyon régen vannak, ennek tudományos fölmérése csak az utóbbi fél évszázadban, tudományelméleti elhelyezése pedig az utóbbi évtizedekben történt.[14]

A **szóbeli és írásbeli folklór** szövegeit a kiterjesztett, ún. külső nyelvtudomány körébe sorolható **antropológiai nyelvészet**, **szövegtan**, illetve a **folklorisztika** speciális területeként felfogható **folklórlingvisztika** szempontjai alapján vizsgálhatjuk. A szövegek megközelítésének szempontjait most nem veszem sorra,[15] de kiemelem a különféle átcsapásokat. Az újabb stílus- és szövegelméletek szerint mindig szövegek ismeretében alkotunk szöveget. A szövegek egymáshoz viszonyított eltéréseiben, különbségeiben van a stílus lényege. Az adott szövegen belüli kapcsolatot **intratextualitás**nak, a szövegek közötti kapcsolatot **intertextualitás**nak nevezzük. Mindkettő folklór és irodalmi szövegekben egyaránt előfordul, de szerzőnként, műfajonként különböző mértékben. Sohasem lehet kizárni adott szövegnek más szövegekhez való viszonyítását, az intertextualitást. „Ez utóbbi különösen jelentős a szépirodalomban, hiszen a magyar (és az európai) kultúrában az iskolázottság miatt rendkívül sok a tudatos, szándékos, valamint a nem tudatos és akaratlan átvétel és utalás. Mai szépirodalmi művekben, de a hétköznapi társalgási nyelvben és a médianyelvben is annyira eluralkodott az ilyen értelemben felfogott intertextualitás szerepe, hogy ezek a szövegek valóságos *collage*-okká alakultak. Az idézés és plágium teljesen új, a korábbi fogalom- és szokásrendszerrel már nem kezelhető társadalmi jelenséggé és etikai kérdéssé is vált. [16]

A **firkálások** között a pillanatnyi rögtönzések mellett sok hagyományos, régi, „szájról szájra" (pontosabban „tollról tollra") szálló szöveg jelenik *meg*.

A graffiti közösségi műfaj. Föltételez alkotó és befogadó közösséget, s a szerepek cserélődhetnek is. Ebben is hasonlít a népköltészetre. A firkálást ugyanúgy lehet továbbmesélni, továbbkölteni mint a meséket. A firkálásoknak hagyomány az alapja. Ez jórészt szóbeli hagyomány, vagyis folklór jellegű. A firkálások keretében számos folklórműfaj megjelenhet, s évek-évtizedek, sőt évszázadok óta csak és kizárólag a szóbeliségben élő rigmusok, versek stb. sokszor itt, ebben a kommunikációs közegben találnak először írásbeli megjelenési formát. Honnan tudhatjuk ezt? Néhány bizonyító példánk van rá a mai városi folklór és firkálások kutatásaiból. Az 1980-as évek elején végzett folklórgyűjtésben olyan „pajzán" verseket találtunk, amelyek a XIX. század elején Pálóczi Horváth Ádámnál, illetve az 1820 utáni sárospataki diákköltészet Felvidító című kéziratos gyűjteményében fordultak csak elő.[17] Pl.:

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

[6] *Tej, túró, teljfel,*
Gyócs gatya, pendely,
Azért a kis büdös lyukért majd meghal az ember.

A graffiti a népköltészet tanúsága szerint ősi tevékenység:

[7] *Kinek nincsen szeretője, babája,*
Menjen el a zöld erdőbe, magába,
Írja fel a falevélre, magára,
Hogy nincs neki szeretője, babája...

Írja fel a falevélre bújába
Hogy nincs neki tiszta inge, gatyája.

A modern társadalmakban a firkálásnak újabb változatai is kialakultak, ezeket inkább **feliratkészítés**nek mondhatjuk. Az ember feliratokkal „petyteyezi tele" a világot. Feliratokkal van tele a lakás, a ház, a folyosó, az utca, az aluljáró, az utak mente, mindenütt a magán- és a közterület, a viselet, sőt olykor a bőr is. A graffitikutatók tapasztalata szerint az utóbbi évtizedekben a nagyvárosokban átlagosan ötévenként megduplázódott a firkálások száma. A feliratok a primitív rajzolgatásból, firkálásból, különféle üzenőjelekből (felhívás, figyelmeztetés, intés stb.) alakultak ki. Kezdetben tehát voltak az ember által jelnek tekintett, majd az ember alkotta üzenetek, később, az írástudás megjelenésével és elterjedésével megjelentek a közszemlére tett szövegek, a feliratok.

A **felirat** közszemlére, az alkotónak (de többnyire) és/vagy másoknak tartós jelleggel, a megörökítés szándékával szánt – rendszerint rövid – vizuális szöveg. Grammatikai, szövegtipológiai formája: általában mondatszöveg (egy szó vagy hiányos, esetleg teljes mondat), illetve bármilyen ennél nagyobb szöveg (próza, vers stb.). Közlési szituációja fontos, jelentése rendszerint a környezetből egészül ki. Célja az önkifejezés, a tájékoztatás, a felhívás, ritkábban az esztétikai üzenet.

A felirat folklorisztikai szempontból kisepikai műfaj, nyelvészeti szempontból kötött jellege és sajátos jelentésvilága alapján frazeológiai egységnek tarthatjuk. Herman Bausinger a feliratokat a szólásokkal rokonítja, és ugyancsak a külső jegyek alapján osztályoz, megkülönbözteti a házak, bútorok, eszközök, valamint a szokásokkal kapcsolatos feliratokat (pl. sírfelirat).[18]

A felirat roppant mozgékony műfaj, a szövegalkotás, -átvétel, -átalakítás, -hagyományozás sokféle lehetőségét mutatja. Sírfelirat megjelenhet butellafeliratként, emlékkönyvszöveg házfeliratként stb.

[8] *Hol hit, ott szeretet*
Hol szeretet, ott béke
Hol béke, ott áldás
Hol áldás, ott Isten
Hol Isten, ott szükség nincsen!

A felirat nyilvános és hivatalos jellege miatt ki van téve az átalakításnak, továbbformálásnak, szövegrontásnak.

A **felirat és a firkálás** rokonjelenség, kezdetben érintkezhetnek (firkálással keletkezhet feliratos emlék), ám határozott jegyekkel elkülöníthetők egymástól. A feliratkészítőket a tartósságra (örökkévalóságra) való törekvés, a szerzőség (bizonyos fokú) védelme, az adott kulturális közeg erkölcsi, esztétikai értékrendjének, hagyományainak tiszteletben tartása, díszítő, tanító, művészi vagy szórakoztató cél jellemzi. A firkálás ezzel szemben alkalmibb, névtelen, szókimondó, jobban önkifejező:

	Szerző	Befogadó	A rögzítés módja	Célja, mondani valója	Létrehozása
Felirat	anonim,ön magát vállaló	laikus	tartós	díszítő-, tanító- és tréfás	megrendelés
Firkálás	anonim	laikus pszeudonim önmagát nem vállaló	rövid életű	szóki-mondó önkifejező jelleg	önkifejezés

A **felirattan** (epigráfia) a történelmi segédtudományok egyik legkorábban kialakult ága. A klasszikus ókor feliratainak gyűjtésével kezdődött a munka, a későbbi korszakok (így például a ma már nyelvtörténeti jelentőségű középkori, sőt újkori feliratok) gyűjtése és elemzése igazából csak századunkban kezdődött el nem utolsósorban a két világháború között F. Panzer germanista nyelvész ösztönzésére (Die deutsche Inschriften-sorozat).[19]

A feliratkutatókat a következő kérdések érdeklik a leginkább: felirattípusok (lényegében a felosztás alapja az íráshordozó közeg, amely tetszés szerinti lehet vagy a felirat tartalma), a szövegek keletkezése (pl. a betűforma, az írásmód alapján – a gót majuszkulát, nagybetűzést követi a minuszkula, a kisbetűzés, majd a reneszánszban a capitalis, a római korból eredeztethető mai nagybetű, illetve a korabeli könyvíráshoz hasonló betűtípusok), az epigrafikus rövidítés (a szó egy részének elhagyása, kihagyás, egybeírt be-

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

tűk), az írásjelezés. Látható, hogy ezek a kérdések az írásjeltudományt (a nyelvtudomány egyik ágát), a szövegtant ugyanúgy érdeklik.

A **főbb feliratcsoportok** a következők (az epigrafikusok szerint):

I. Épületfelirat: 1. templom, 2. vár, városfal, 3. városház, börtön, 4. lakóépület, II. Sírfelirat, III. Eszköz-, használati tárgy felirat: 1. harang, 2. keresztelőkút, 3. miseruha, 4. oltárkép, freskó, 5. templomi bútor, 6. a ruházat és részei: „szériaszerű tömeggyártásban készült feliratok", 7. házi eszköz, 8. kép, 9. szőnyeg, kárpit, 10. műszer, 11. fegyver.[20]

A feliratozásnak van egy irodalmi-művészi és egy spontán folklorisztikus ága. Természetesen az irodalmi–művészi ágat kell elsődlegesnek tartanunk az írás „magaskultúrabelisége" folytán. Az epigrafika, vagyis a feliratirodalom körébe a legkülönfélébb szövegek tartoznak, a megkülönböztető jegy külsődleges, csupán azt fejezi ki, hogy az írás a szokásostól eltérő anyagon van rögzítve. Tehát a feliratirodalom nem különálló műfaj. A feliratok szerepelhetnek nyilvánosság elé szánt, köztéri objektumokon és magánhasználatú tárgyakon. Az irodalmi jellegű feliratok száma viszonylag csekély, bár korábban, az irodalmi szövegek rögzítésének gyakoribb és hatásos módja volt.

A „funkcionális" feliratok (naiv-humoros sírfeliratok, épületekre, használati tárgyakra írt versikék) már a folklór körébe tartoznak. A parasztság körében használt feliratok az írás-olvasás terjedésével jelentek meg. Először is a számok (évszámok), ezeket követték a szövegek. Nyugat-Európából a 16., Magyarországról csak a 17. századból ismerünk datált paraszti tárgyakat. Van egy 1686-os évszám egy börcsi (Győr-Sopron megye) mestergerendán, egy debreceni karosszéken pedig már felirat is:

[9] *Építődött Ao 1714 Molnár Pál palérlegin miatt*

A feliratok alkalmazása a különféle tárgyakon a 19. századtól lett általános. A felirat leginkább a tulajdonost, illetve a megajándékozottat nevezi meg, lehet valamilyen felszólítás, buzdítás, ritkán leírás. Rövid, pár soros, ritmikus, rímelő versformában írt változatuk a feliratvers. A feltalálási helytől függően van ház-, kapu-, kocsma-, csárda-, sírfelirat, butellavers stb. A 19. század második felétől gyakoribbá váltak a hazafias feliratok:

[10] *Éljen a haza!*[21]

Az Ethnographia című folyóirat 1970-1989. közötti számaiban a következő felirattípusokról volt szó: bot-, cím-, épület-, falueke-, falvédő-, pecsét-, láda-, kapu-, kereszt-, bodonszék-, mosósulyok-, prés-, sír-, szobor-, kerámiafelirat stb.[22]

A feliratkészítés alapmotivációi között nagyon sok megegyezik a firkálásával, bár a felirat a firkálásnál emelkedettebb, szabályozottabb tevékeny-

ség. Kutatásaim alapján a **feliratkészítés alapvető emberi mozgatóit** (motivációit) a következőkben látom:

– „Rajzolgatási" ösztön, mozgási feloldódás, motorikus cselekedet.

– A felirat – megörökítés. Tartósságra, maradandóságra, öröklétre való törekvés.

– A feliratkészítés (szövegalkotás) – művészi, alkotótevékenység, a szépség jegyében történő alakítás/alkotás örök emberi törvénye.

– A felirat – fétis (mágikus tiszteletben tartott tárgy). Legelemibb szinten is érték, a kultúra (írásbeliség) megjelenése. A feliratkészítés és -viselés presztízscselekedet, kiemelkedés a mindennapi létből.

– A felirat – halmozás, többletinformáció. Többet adni, mutatni, mint ami vagyok, mint amilyennek tűnök általában.

– A felirat – kézjegy. Jelhagyás.

– A feliratkészítés – kiírás, fájdalomeltávolítás.

– A feliratviselés – a megjelenés esztétikája, a szép öltözet vágya.

– A felirat – kapcsolatteremtés. Kapcsolat feliratkészítő (gyártó) és befogadó (vásárló, jelviselő, olvasó) között.

– A felirat az alapvető emberi ismétlő, csatlakozó ösztön megnyilvánulása. Az ismétlés kényszere a próba, az én is tudom csinálni, meg kell csinálnom, hogy ne felejtsem el stb. A csatlakozás kényszere fakad a hagyományból (ezt nem szabad elfelejteni), valamint a közösségi kényszerből (divat, divathullám).

Ugyanakkor azt is el kell mondani, hogy a szövegekhez való viszony változik. Korábban tudatosabb, tartósabb (pl. filozofikus) és gyakorlati jellegű feliratok készültek, ma az irónia, a pillanatnyiság, a tréfa („konyhafilozófia") domináns az újabb feliratokban.

[11] *Beszélni könnyebb, mint tenni,*
Főzni nehezebb, mint enni. (falvédőfelirat)

Nyilvánvaló, hogy ezek az antropológiai jellemzők egy-egy szövegtípusban összekapcsolódva jelentkeznek, de ugyanakkor uralkodó jegyek is kimutathatók közöttük.

A kommunikációs manifesztációk között különleges helyet foglalnak el a nem pusztán írásbeli szöveges feliratok, hanem a **kevert képi-írásbeli szövegek**. A falfirkák, feliratok, bőrrajzok (tetoválások) között egyaránt megfigyelhetjük ezt a jelenséget. A sok archaizmust őrző **tetoválások** tulajdonképpen vizuális szövegek, de feloszthatók: ábrákra és írásbeli szövegekre is. A legtöbb kutatóra az a jellemző, hogy a két csoportot együtt vizsgálja, de természetesen vannak csak az ábrákra és csak a szövegekre irányuló elemzések.

Az említett nyilvános műfajokban **ábra és szöveg** kapcsolata a következő lehet:

– összefüggéstelenség, nincsen kapcsolat,

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

– a szöveg alárendelt szerepű az ábra mellett,
– az ábra alárendelt szerepű a szöveg mellett,
– ábra és szöveg egymásra utal, mellérendelő viszonyban állnak egymással.

Az utóbbi csoportba olyan átmeneti jelenségek is tartoznak, amikor az ábra és a szöveg kontextuális, sőt akár „grammatikai" kapcsolatba lép egymással. Ezeket neveztem el ábratextnek, ábraszövegnek. Például egy 1933-ban született férfin a következő szöveg és ábra szerepelt egymás mellett:[23]

Szöveg:	Ábra:
Csoda (szöveg)	/szarvas/ (ábra)

Vagyis a szöveg és az ábra együttesen összetett szót alkot: *csodaszarvas*. Számos további példát is találtam:

Szöveg:	Ábra:
Soha többé	/bilincs/
Énrám vár	/akasztófa/
Utállak	/bilincs/

Az **ábraszövegek** antropológiai nyelvészeti (folklórlingvisztikai) jelenségnek tekinthetők, és ősi nyelvi sajátosságot őriznek. A betűírás fölfedezése előtt ugyanis sok nép jelekkel írt, később a betűírás mellett (s mint látjuk, azzal vegyülve is) megmaradtak, illetve felújultak ezek és ilyenféle jelek. A latin betűs írás átvételével és magyar nyelvre való alkalmazásával nem szűnt meg a régi rovásírás (természetesen háttérbe szorult).

A korábbi képírásokat tehát fölváltotta az elvontabb betűírás. De az újabb korban szükség lett a „képírásokhoz" való visszatérésre. Pl. ábraszövegek, **piktogram**ok (grafikus jelképek) mint a nemzetközi kommunikáció eszközei.

Lombroso szerint: „Amerika és Ausztrália vad népeinél az írás ma se más, mint primitív festés. Például, ha ezek az emberek azt a gondolatot akarják kifejezni, hogy »ha én a madár gyorsaságával bírhatnék!« – akkor lerajzolnak egy embert, karok helyett szárnyakkal. Két csónak egy emberrel, egy medvével és hat hallal azt jelenti, hogy a folyóban a halászok egy medvét és hat halat fogtak. Ezeket a jeleket ősi énekek és hagyományok erősítették meg".[24] Elmebetegek írásos rajzait elemezve pedig ezt állapotta meg: „A cél az, hogy vagy a képet tegyék világosabbá az odaírt szöveggel, vagy az írást tegyék értelmesebbé a magyarázó rajzokkal és jelekkel".[25] Ez a jelenség nagyon hasonlít a kisgyermekek, olvasni tanulók számára készített képes-rajzos-betűs olvasókönyvekre.

Ábra és írott szöveg együttes felbukkanása a kultúra sok szintjén megjelenik, bizonyos formái perifériális helyzetbe szorultak vissza, mások a hivatásos kultúrában is helyet kaptak. Például az olvasni tanuló gyerekeknek rajzolt és írt könyvek; illetve az aláírt (címmel, más kiegészítő szöveggel ellátott) képek (karikatúra, fotókarikatúra).

[13] (a) ... és akkor hatalmas karmaival, tüzet okádva berontott a gonosz Tocsik. Karikatúra (Lehoczki Károly rajza)

(b) A fordulat éve. Karikatúra (Jókó Csaba rajza)

(c) Átmenet. Karikatúra (Kaján Tibor rajza)

Az egymásra utaló tetovált ábrák és szövegek tehát egy ősi eljárás mai – perifériku s – megjelenési formái.

A **jelszó** törmelékműfaj, kisműfaj, amelynek keretébe sokféle jelenséget, szövegtípust besorolhatunk. A Világirodalmi Lexikonban[26] valamint a Magyar Néprajzi Lexikonban[27] közölt jelszódefiníció szerint jelszónak tekintjük a rövid, rendszerint egymondatos, állandósult kifejezést, amely valamilyen csoporthoz, közösséghez, társadalmi mozgalomhoz való tartozást, annak érdekeit fejezi ki. A jelszó egyszerre kommunikációs közeg és kisműfaj. Később megjelent a szó mai közéleti jelentése: valamely (politikai) programot tömören kifejező szó, kifejezés *(Jelszavunk a béke)* Az irodalomban pedig megőrződött *a jelszó* mint jelmondat jelentés.

A jelszó egyik antropológiai alapformája a **kiáltás, kikiáltás**. Ez a nyelv egyik alapvető funkcióját, a konatív vagy felhívó funkciót valósítja meg. Jakobson szerint a konatív funkció a címzettre irányul, legnyilvánvalóbb grammatikai eszközei a vokatívusz és az imperatívusz. Ezek az egyszerű kiáltások (angolul pl. *cry, street cry*) közvetlen rokonságban vannak a mondatszókkal (indulatszókkal), állathívó és -űző kifejezésekkel. Egyszerű, rögtönzött, a beszéddallamhoz hasonló ritmus és dallamvezetés jellemzi. Ide sorolhatjuk a népköltészetből ismert piaci kikiáltást, a falusi kihirdetést (publikálást), a kiáltásszerű jókívánságokat. Félnépi eredetűnek kell tartanunk a jelszók bővített változatát, a választások idején pártot és képviselőjét dicsérő, illetve annak ellenfelét ócsárló alkalmi politikai költeményt, a kortesdalt:

[14] *Nem kell sokat darányi*
Éljen doktor Darányi!

A *szállóige irodalmi eredetű műfaj, szerzőjét ismerjük, s általában* hosszabb *ideig* fönnmarad *idézetszerű jellege.* A *jelszónak is kezdetben me*g*van az alkotója, de benne a közösségi jelleg erősödik* (tudjuk, hogy *a m*odern jelszókat választási csoportok, „ötletbrigádok" alkotják), s ha meg is marad idézetszerűsége (valakihez vagy valamihez való kötöttsége), mégis közösséginek (népinek vagy tömegkulturálisnak) érezzük.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

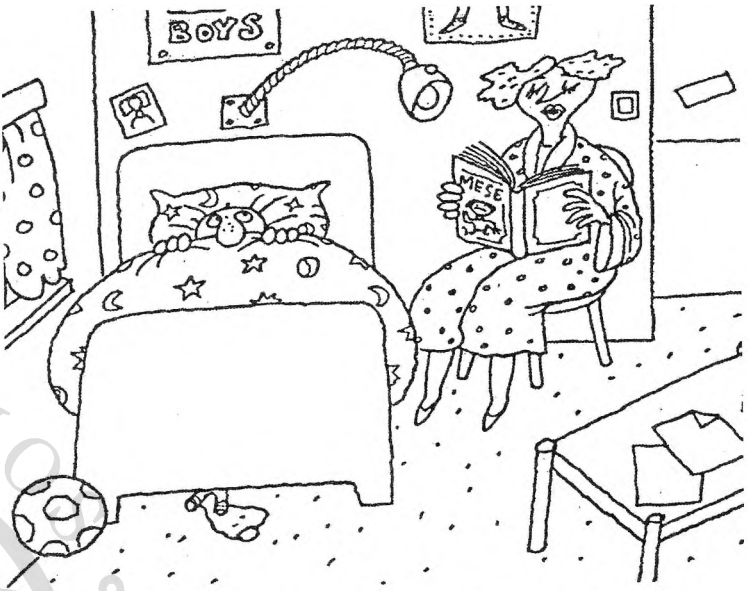

NÉPSZAVA, október 11., Lehoczky Károly rajza

... és akkor hatalmas karmaival, tüzet okádva berontott a gonosz Tocsik...

A FORDULAT ÉVE

VILÁGGAZDASÁG, február 8., Jókó Csaba rajza

ÁTMENET

MAGYAR HÍRLAP, december 30, Kaján Tibor rajza

Karikatúratípusok: cím nélküli (aláírásos), címes (írás nélküli), címes–írás a rajzban.

A jelszó műfaji rokonságát a következő táblázatban szemléltetem:

Népköltészet	Félnépi költészet	Irodalom
kiáltás	reklám(kiáltás)	
népi köszöntő	köszöntő	
népdal	kortesdal, röpdal	
szólás, közmondás	jelszó	szállóige, deviza, embléma, mottó

A kódolás technikáját tekintve a jelszó lehet szóbeli vagy írásbeli jellegű. Az írott jelszó a feliratkészítés és a firkálás közvetlen rokonságában helyezkedik el. A feliratkészítés tudatos, szervezett, engedélyezett tevékenység, a firkálás spontán, egyéni kezdeményezés, a plebejus indulat tükrözője. E jelenségek között helyezkedik el a jelszó:

Firkálás	Jelszó	Felirat
nem hivatalos	hivatalos/nem hivatalos	hivatalos/nem hivatalos
egyéni v. csoportos	csoportos	egyéni v. csoportos
írásbeli	írásbeli v. szóbeli	írásbeli
spontán	tudatos	tudatos
tiltott	tiltott/engedélyezett	engedélyezett
önkifejezés/felhívás	felhívás	felhívás/didaktikus/ esztétikai

A beszédaktus (beszédcselekvés) elmélet szerint a jelszót perlokúciós aktusnak, vagyis tettnek, cselekedetnek kell tekintenünk. A jelszó ilyen szerepe a **jelszómodalitás**.

Különleges csoportot alkotnak az ún. **ábrajelszók**, vagyis azok, amelyek nemcsak írott szövegből, hanem ahhoz szorosan kapcsolódó vizuális jegyekből, leginkább ábrából állnak. Tehát az ábrajelszókban egy ábra és egy írott szöveg alkotja a teljes szövegművet. Az ábraszerűség egyúttal rejtvényszerűséget is jelent. Pl.

[15] *(a)* *I* ♥ (love) *Duna*
(b) *Sebek Magyarország testén: Dunakanyar, Kisköre, Gyurgyevác*
(Magyarország térképébe írva)

A jelszók a kommunikáció manifesztációjának sokféle lehetőségét mutatják. Találkoztunk már az írott nyelviség és a beszélt nyelviség jellemzőivel. A jelszók nyelvi megformálásakor sokszor törekednek a „jelszógyártók" a többértelműségre, illetve az azonos alakúságra. Gyakoriak az értelmes

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

szótorzítások, az álbetűszók (vagyis a valóságos, létező betűszók átköltött feloldásai). Mindezt az irónia, a humor, a gúny jegyében gyakorolják. Pragmatikai kérdés is az elhallgatás, a kihagyás, tehát az elliptikus szerkesztésmód. A jelentés sokszor csak az aktuális helyzetből érthető meg: vagyis a jelszóhangoztatásból, annak helyszínéből, a viselkedési formából, kiegészítő jegyekből.

Nem véletlen a jelszók oly gyakori rigmusos megfogalmazása. A deklamáció a megjegyzést szolgálja. A jelszógyártók jól tudják, hogy egy-egy jó rím egyúttal kegyetlen csapás is a címzettnek. A jelszók sokszor egymásra is reflektálnak. Tehát egy korábbi jelszó további torzításokat, elferdítéseket szül. Jellemző ez az eljárás a pártküzdelmekre. Az 1990-es országgyűlési választások idején a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) sorrendbe szedte az elmúlt évtizedek jellemző jelszavait:

[16] (a) *1950. Rákosi: Aki nincs velünk, az ellenünk van.*
1962. Kádár: Aki nincs ellenünk, az velünk van.
1990. SZDSZ: Aki ellenünk van, az velük van.

Erre tromfolt saját választási plakátján a Magyar Demokrata Fórum (MDF):

(b) *Mi nem mások ellen, mi a népért vagyunk.*

Az „átcsapások" között sajátos hely illeti meg a tömegkommunikációs szövegeket. A tömegkommunikációban ugyanis többnyire „transzformált" szövegekkel találkozunk. Az informátor, a riport- vagy interjúalany stb. szóban (ritkán írásban) ad át információkat, amelyeket az újságíró (riporter) „elkészít" és „tálal" (válogat, megír, megszerkeszt). A transzformáció szakmailag indokolható: az „adatközlő" retorikája aligha egyezik meg a befogadóéval. Az információkat válogatni kell; a válogatott információkat pedig „fogyaszthatóvá" (a nagyközönség számára érdekessé) tenni. Az amerikai újságírásban külön szó is jelöli a szórakoztató információt: infotainment[29]. Az élőbeszédet írásra kell fordítani, illetve az „élőbeszédet" rövidíteni (vágni) kell. A legfontosabb eljárások:

– válogatás (csak a műfaj/téma szerinti lényeges, illetve a hangulatot legjobban tükröző részletek maradnak),
– rövidítés/tömörítés (a beszédbeli terjengősségre nincs szükség),
– szerkesztés (új, a műfaj/téma szerinti logikai rendbe helyezés),
– átírás (az informátor szövegének teljes, de tartalomhű átírása),
– idézetszerűség (az informátor szövegéből csak egyes jellemző momentumok megtartása, sound-bite journalism – „hangharapás").

Újabban a tömegkommunikációban megjelent és terjed az ún. amerikai riport (sound-bite journalism); amelyben az újságíró fogalmaz, az informátor csak egy-egy mondattal „hitelesít".

Ezek a módszerek a mondanivaló tömörítésén és tálalásán túl igen sokszor az akaratlan vagy a tudatos manipuláció eszközei.

A médiafogyasztóknak tudniuk kell, hogy a tömegkommunikáció „átírt" szövegekkel dolgozik; kinek-kinek a feladata a kételkedés, az információ relativizálása.

Végül szólni kell a műfajelhalás jelenségéről. Nem csak a nyelvek, hanem szóbeli és írott műfajok is véglegesen átalakulhatnak, sőt kihalhatnak. Az ókori történetírás még a költészethez állt közelebb.[30] Az archaikus népi imák már a perifériára szorultak, s ha Erdélyi Zsuzsanna nem fedezi föl őket, nem hívja föl rájuk a figyelmet, mára talán végleg eltűnnek. A tömegkommunikációban „védett" (mert kipusztuló) műfajokká válnak lassan a gyermekműsorok, az ismeretterjesztés, a művészet, a riport stb., hiszen mindent csak szórakoztató műsorként lehet „eladni". A rétegműsorok átalakulnak „tömegkulturális" showműsorokká, műfajok tűnnek el, mindent elönt a *biznisz*.

Az említett mai folklór műfajokban megfigyelhető az ismétlődés, azaz egyfajta **vertikális oszcilláció**, mind az egyes szövegekben, mind az egyes szövegek, sőt a kommunikációs létformák (manifesztációk) között is. Tanulságos lenne ennek további vizsgálata a folklorizmus–folklorizáció (neofolklorizmus, neofolklorizáció) kategóriáival, illetve a különféle kommunikációs létformák sajátosságainak figyelembevételével. Itt most csak a három legjellemzőbb létforma szövegtani jegyeinek leírását, valamint néhány jellemző intertextuális jelenséget, átcsapást vizsgáltam. Amikor még nem foglaltak minden szerződést írásba, tanúk előtt háromszor elmondták a szerződés lényegét. Ennek megerősítés és emlékezetbevésés volt a funkciója. Korábban a határjárás során egy-egy fontos határkőnél elfenekeltek egy ifjú legénykét; hogy sokáig emlékezzen arra a bizonyos helyre. Az írásbeli vagy más technikai megörökítés, az újfajta mnemotechnika folytatja az ismétlő technikát. Az ismétlés kollektívemlékezet-, hagyományőrző funkciója mellett sok más is figyelemre méltó. Például a játék: amely kiterjeszti az ember korlátait. Amióta létrejöttek, a kisműfajok különösen érzékenyek az intertextualitásra, az átcsapásra, az ismétlésre, a játékra – őrzik és egyúttal megújítják a hagyományt. Dokumentálásuk és kutatásuk ezért igen fontos és hálás feladat.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

JEGYZETEK

1. Balázs 1994a, 145–146. nyomán.
2. Pócs 1986, 249.
3. Pócs 1986, 192.
4. Vö. Bencze 1996, 328, 334.
5. Saját kiemelés. Hét évszázad..., 1979. III/454.
6. Saját kiemelés. Illyés 1981, 207.
7. Balázs 1990a.
8. Balázs 1983, 50, 51.
9. „Az íráskép stilisztikája" vö. K. M., 1980, 1040–1044.
10. Vö. Balázs 1994d, 76–77.
11. Szabadfalvi 1981, 479
12. Bencze 1996, 60.
13. Boros 1988.
1. Részben lásd: Küllős–Szemerkényi 1981, 182–184, Balázs 1991b, 62–68, Keszeg 1991, 5–16.
15. Ehhez lásd Balázs 1994b, 233–236, illetve pl. Bencze 1996. 56–64.
16. Károly Sándor nyomán Bencze 1996, 159–60.
17. Stoll 1984, 131; További példák: Balázs 1994c, 16.
18. Bausinger 1981, 345–359.
19. Kubinyi 1986, 43–45.
20. Kubinyi 1986, 46–50.
21. Csilléry 1979, 131.
22. Vö. Balázs 1989, 199.
23. Balázs 1994d, 76–77.
24. Lombroso é. n. 86.
25. Lombroso é. n. 83.
26. Voigt 1976, V/643.
27. Szemerkényi 1979, 2/679–680.
28. Szily 1902, 154.
29. Almási 1995, 206.
30. Bencze 1996, 206.

IRODALOM

ALMÁSI Miklós
1995 Napóra a Times Square-en. A pénz forradalma az ezredfordulón. T-Twins, Bp.

BALÁZS Géza
1983 Firkálások a gödöllői HÉV-en. ELTE, Bp. (Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok, 18.)
(összeáll.), 1989. Mutató az Ethnographia... 1970–1989. évfolyamához. Bp.

1991a „Hungary – no taxiland". A taxisblokád jelszavai. Édes Anyanyelvünk. XIV/1. 20.
1991b A folklórlingvisztikai kutatások története különösen az elmúlt két évtizedben (1968–1988). 62–8. In: Kiss Jenő és Szűts László (szerk.): Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből. Bp.
1994a Szövegtan. 139–72. In: Balázs Géza (szerk.): Magyar nyelv. Érettségi témakörök, tételek. (1995, 1995, 1996. Négy változatlan kiadás.) Bp.
1994b A komplex szövegvizsgálat szempontjai. 233–6. In: Balázs Géza: Szövegtani gyakorlatok, vázlatok és tanulmányok. Bp.
1994c Beszélő falak. Ötszáz különféle magyar graffiti, 1980–1990. ELTE, Bp. (Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok, 64.)
1994d. A tetoválás és a tetovált szövegek magyar néprajzi kutatása. 69–84. In: Petőfi S. János – Békési Imre – Vass László (szerk.): Szemiotikai szövegtan 7. A multimediális kommunikátumok szemiotikai textológai megközelítéséhez. JGYTF Kiadó, Szeged

BAUSINGER, Hermann
1981 Szólások és feliratok. Folcloristica 6. 345–62.

BENCZE Lóránt
1996 Mikor miért kinek hogyan. I. Stílus és értelmezés a nyelvi kommunikációban. A hét szabad művészet könyvtára, Bp.

BOROS Gábor
1988 A nagy fúga. In: Balassa Péter (szerk.): Diptychon. Elemzések Esterházy Péter és Nádas Péter műveiről. Bp. 169–179.

CSILLÉRY Klára, K.
1979 Felirat. In: Magyar Néprajzi Lexikon 2. Bp. 131.

Hét évszázad magyar versei, 1979. Szerk. biz.: Király István és mások. III. Bp.

HorvK. = Prédikációk és regulák Ráskay Lea keze írásával. Horvát-kódex 1522 Régi magyar kódexek 17. Budapest, 1994.

ILLYÉS Gyula
1981 Konok kikelet. Válogatott versek. Bp.

KESZEG Vilmos
1991 A folklór határán. Buk.

K. M.
1980. íráskép hangulata, stílushatása. 1040–4. In: Nyelvművelő Kézikönyv I. Szerk.: Grétsy László és Kovalovszky Miklós. Bp.

KUBINYI András
1986 Epigráfia In: Kállay István (szerk.): A történelem segédtudományai. Második kiadás. Bp. 43–59.

KÜLLŐS Ilona – SZEMERKÉNYI Ágnes
1981 Paraszti írásbeliség. In: Magyar Néprajzi Lexikon 4. Bp. 182–4.

PÓCS Éva
1986 Szem meglátott, szív megvert. Magyar ráolvasások. Bp.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

STOLL Béla (vál.)
1984 Pajkos énekek. Bp. (Magyar ritkaságok)
SZABADFALVI József
1981 Pusztai jelzések, pusztai híradás Nádudvaron. Ethn. XCII. 478–81.
SZEMERKÉNYI Ágnes
1979 Jelszó. In: Magyar Néprajzi Lexikon 2. Bp. 679–80.
VOIGT Vilmos
1977 Jelszó. In: Világirodalmi Lexikon 5. Bp. 643.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

CUPRINS

Cuvânt către cititor 7
Borbély Gábor: „Vai, ard toate în focuri groaznice…” 17
Albert Ernő: Epistole rimate populare 30
Nagy Olga: Amintiri orale și în scris ale femeilor 57
Zsigmond József: Date din cultura populară din Aluniș (Mureș) 64
István Lajos: Scris secret – limbă păsărească 70
Márton Béla: Poarta sculptată din zona Ocnelor – inscripții 72
Magyari Etelka: Bocetul din Dumbrăvița (Timiș) 89
Keszeg Vilmos: Necroloage de la începutul secolului 95
Zsók Béla: „Iată ultimele mele dorințe…” 111
Vasvári Zoltán: „Ascultă-ți inima.” Poezia caietelor de amintiri 119
Balázs Lajos: Text scris – text pronunțat în nunta din Sândominic (Ciuc) 129
Asztalos Enikő: Texte actualizate în ceremonialul ateist de căsătorie în anii 50 138
Lengyel Ágnes: Cercetarea tipăriturilor sacre 160
Kríza Ildikó: Legătura culturii orale și scrise în secolul al XVIII-lea 183
Major Miklós: Împletitură din spic. Un cronicar popular din Boghiș (Sălaj) 200
Jakab Zsuzsánna: Demeter Domokos, poetul popular 216
Farkas Kinga: Cultură scrisă populară. Poezia lui Kusztos Vilmos 227
Kokó Juliánna: Corespondența unei familii din Vârghis din perioada primului război mondial 240
Benő Attila: Rolul vizualității în împrumutul cuvintelor 266
Csobán Endre Attila: Un caz extrem în cadrul unei specii extreme. Metodologia și concluziile cercetării culturii scrise 281
Fosztó László: Folclor și tipărit. Mass media și cultura populară 300
Balázs Géza: Comportament comunicativ și interferențe. Observații lingvistico-semiotice la sfârșit de mileniu 310

CONTENTS

To the reader 7
Borbély Gábor: "It burns in terrible fire..." 17
Albert Ernő: Popular epistle in rimes 30
Nagy Olga: Oral and written memories of women 57
Zsigmond József: Dates about popular culture from Alunis 64
István Lajos: Secret writing – bird language 70
Márton Béla: Sculpted gates from Ocnelor region – inscriptions 72
Magyari Etelka: Funeral crying-song from Dumbrăvița 89
Keszeg Vilmos: Necrologies from the beginning of the century 95
Zsók Béla: "These are my last wishes..." 111
Vasvári Zoltán: "Listen to your heart." Poetry of the memory books 119
Balázs Lajos: Written text – pronounced text in the wedding from Sândominic 129
Asztalos Enikő: Actualized text in the atheistic wedding ceremonies from the fifties 138
Lengyel Ágnes: The sacred publications research 160
Kríza Ildikó: The connection of the oral and written culture from the 18th century 183
Major Miklós: Twined ear. A popular chronicle writer from Boghiș (Sălaj) 200
Jakab Zsuzsánna: Domokos Demeter, the popular poet 216
Farkas Kinga: Popular written culture. The poem of Vilmos Kusztos 227
Kokó Juliánna: Correspondence of a family from Vârghis during the First World War period 240
Benő Attila: The role of visualization in the word lending process 266
Csobán Endre Attila: An extreme case in the extreme specie. Methodology and conclusions in the written culture research 281
Fosztó László: Published folklore. Mass media and the popular culture 300
Balázs Géza: Communicative behaving and interference. Linguistic-semiotic observations at the end of millenium 310

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Kriza János Néprajzi Társaság
Felelős kiadó: Salat Zakariás Erzsébet

A könyv mérete: A5
Nyomdai ívek száma: 21
Papír: 70g/m^2

Műszaki szerkesztő: Bíró Ádám
Nyomdai előkészítés: 1024 studio kft, Kolozsvár
☎ +40-(0)64-190275

Nyomdai munkálatok: TIPOAVIAS kft.
Felelős vezető: Aurel Prunean

© www.kjnt.ro/szovegtar